

f

olia

19/2019

t

oru

UNIWERSYTET
MIKOŁAJA KOPERNIKA
W TORUNIU

niensia

f o l i a

t o r u

niensia

Ministerstwo **Kultury** i Dziedzictwa Narodowego.

Dofinansowano ze środków Ministerstwa Kultury
i Dziedzictwa Narodowego pochodzących
z Funduszu Promocji Kultury

Urząd Marszałkowski
Województwa
Kujawsko-Pomorskiego
w Toruniu

Dofinansowano z budżetu Województwa Kujawsko-Pomorskiego

f

olia

t

oru

WOJEWÓDZKA BIBLIOTEKA PUBLICZNA
KSIĄŻNICA KOPERNIKAŃSKA
W TORUNIU

UNIWERSYTET
MIKOŁAJA KOPERNIKA
W TORUNIU
Wydział Nauk Historycznych

niensia

T O R U Ń 2 0 1 9

K

omitet Redakcyjny

Doc. PhDr. Olga Fejtová (Archiv hlavního města Prahy), Prof. Dr. phil. Habil. Helmut Flachenecker (Julius-Maximilians-Universität Würzburg), Dr. Dieter Heckmann (Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin), Prof. dr hab. Krzysztof Mikulski (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu), Prof. dr hab. Waldemar Rozyński (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)

Redaktor naczelny: Prof. dr hab. Janusz Tandecki (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska)

Redaktor tematyczny: Dr Mariusz Balcerek (Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu)

Redaktor tematyczny: CLN, MLIS Ngozi Perpetua Osuchukwu (Madonna University, Elele, Nigeria)

Sekretarz redakcji: Dr Mariusz Balcerek (Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu, Polska)

Redaktor językowy: Mgr Mirosława Buczyńska (j. polski)

Redaktor językowy: Mgr Agnieszka Chabros (j. angielski)

Redaktor językowy: Dr Lilianna Lewandowska (j. niemiecki)

Projekt okładki i opracowanie graficzne: Lech Tadeusz Karczewski

pISSN 1641–3792

eISSN 2657–4837

DOI <http://dx.doi.org/10.12775/FT>

Adres redakcji:

Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu

87–100 Toruń, ul. Słowackiego 8

<http://apcz.umk.pl/czasopisma/index.php/FT/index>

e-mail: tandecki@umk.pl; m.balcerek@ksiaznica.torun.pl; folia.toruniensia@gmail.com

Redakcja informuje, że prezentowana wersja czasopisma (papierowa) jest wersją pierwotną (referencyjną).

Czasopismo jest wydawane na zasadach niewyłączonej licencji Creative Commons Uznanie Autorstwa-Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-ND 4.0).

Opublikowane teksty są dostępne online na Akademickiej Platformie Czasopism (apcz.umk.pl) oraz w międzynarodowej bazie danych The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (<http://cejsh.icm.edu.pl>).

All the texts in this journal are indexed and abstracted in their entirety in Library & Information Science Source (EBSCO).

Nakład 350 egz.

Skład, druk i oprawa:

druk-24h.com.pl
DRUKARNIA CYFROWA
15-523 Białystok, Grabówka
ul. Szosa Baranowicka 77
tel. 85 653-78-04
e-mail: biuro@partnerpoligrafia.pl

S pis treści

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłącznej licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-ND 4.0).

Artykuły

- Przemysław Chudzik** „Żywot Grzegorza z Sanoka” Kallimacha – anegdotyczna biografia renesansowa... 9
- Grażyna Lewandowicz-Nosal** *Podręczniki do nauki religii dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1945-1949* 21
- Peter Kizsl** *Informacje o żegludze na Węgrzech – perspektywa diachronicznie zorientowanej biblioteki w przeszłości, terażniejszości i przyszłości* 49
- Adam Szalach** *Badanie wzrokowe czytelności stylów bibliograficznych na przykładzie akademickich systemów zarządzania* 71
- Ngozi Osuchukwu** *Adaptacja opartych na dowodach praktyk w zakresie zaangażowania informacyjnego społeczności na rzecz zrównoważonego rozwoju w Nigerii: strategię i innowacje* 87
- Agnieszka Biały, Elżbieta Pokorzyńska, Danuta Szłapińska** *Problemy archiwizacji i dokumentacji druków bibliofilskich na przykładzie prac Włodzimierza Rudnickiego* 105
- Monika Colbecka i Mateusz Żmudziński** *Potrzeby informacyjne użytkowników archiwów kościelnych oraz możliwości ich badania* 129

Źródła i materiały

- Tomasz Dreikopel** *Łaciński przekład rozprawki Pseudo-Arystotelesa Περὶ τῶν ἀρετῶν καὶ κακιῶν Franciszka Tidicaeusa, profesora Gimnazjum Akademickiego w Toruniu*..... 155
- Wojciech Graś** *Księgozbiór opata trzemeszeńskiego Aleksandra Mielińskiego w zbiorach Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie* 163
- Mateusz Superczyński** *Nieznanne starodruki ulotne w bibliotece Archiwum Państwowego w Toruniu* 183
- Weronika Krajnik** *Toruń w fotograficznej spuściźnie Jerzego Serczyka*..... 201

Postacie

- Janusz Bonczkowski** *Fryderyk Juliusz Kleinmichel (Friedrich Julius Kleinmichel) – malarz rodzajowy i ilustrator (1846-1892)* 209
- Grażyna Gzella** *Leon Józef Trzebiński – nieznanzy redaktor toruńskich gazet* 221

Recenzje

- Anna Dymmel** *Krystyna Hudzik, Biblioteki uniwersyteckie w Niemczech w epoce cyfrowej: ciągłość i zmiana* 233
- Wiesława Kwiatkowska** *Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu Informator o zasobie archiwalnym. Stan na dzień 31 grudnia 2017 roku* 245

Sprawozdania

- Hanna Gaweł** *II Międzynarodowa Konferencja Naukowa Wokół Paula Ladewiga i jego „Katechizmu biblioteki”* 255

List of contents

The text is available under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).

Articles

- Przemysław Chudzik**, *Life of Gregory of Sanok by Callimachus - anecdotal Renaissance biography* 9
- Grażyna Lewandowicz-Nosal**, *Textbooks for learning religion for children and youth in Poland in 1945-1949* 21
- Peter Kizsl**, *Shipping information in Hungary – a library-oriented diachronic perspective on the past, present and future* 49
- Adam Szalach**, *Eyetracking research of Readability of Bibliographical Styles by the example of academic management systems* 71
- Ngozi Osuchukwu**, *Adopting evidence-based practices in community information engagement for sustainable development in Nigeria: the strategies and innovations* 87
- Agnieszka Biały, Elżbieta Pokorzyńska, Danuta Szlapińska**, *Problems of archiving and documentation of bibliophile prints on the example of the works of Włodzimierz Rudnicki* 105
- Monika Colbecka i Mateusz Żmudziński**, *Information needs of users of church archives and the possibilities of examining them* 129

Sources and Materials

- Tomasz Dreikopel**, *Latin translation of the essay by Pseudo-Aristotle Περὶ τῶν ἀρετῶν καὶ κακιῶν Francis Tidicaeus, professor at the Academic Junior High School (Academic Gymnasium School) in Toruń* 155
- Wojciech Graś**, *Book collection of Aleksander Mieliński, an abbot of Trzemeszno in the collections of Archdiocesan Archives in Gniezno* 163
- Mateusz Superczyński**, *Unknown old prints in the library of the State Archive in Toruń* 183
- Weronika Krajnik**, *Toruń in the photographic legacy of Jerzy Serczyk* 201

Characters

- Janusz Bonczkowski**, *Friedrich Julius Kleinmichel - a genre painter and illustrator (1846-1892)* 209
- Grażyna Gzella**, *Leon Józef Trzebiński – unknown editor of Toruń's newspapers* 221

Reviews

- Anna Dymmel**, *Krystyna Hudzik, University libraries in Germany in the digital age: continuity and change* 233
- Wiesława Kwiatkowska**, *Archives of Nicolaus Copernicus University in Toruń. Archive resource guide. As of December 31, 2017, edited by A. Supruniuk and W. Krajniak, ed. B. Kierzkowska, A. Supruniuk, W. Krajniak, J. Waliszewski* 245

Sprawozdania

- Hanna Gawęł**, *II International Scientific Conference Concerning Paul Ladewig and his "Library Catechism"* 255

Inhaltsverzeichnis

Dieser Text wird unter der Creative Commons-Lizenz Namensnennung-Keine Bearbeitungen 4.0 International (CC BY-ND 4.0) veröffentlicht.

Beiträge

Przemysław Chudzik , „ <i>Vita et mores Gregorii Sanocei</i> “ von Callimachus – eine anekdotische Biografie aus der Renaissancezeit	9
Grażyna Lewandowicz-Nosal , <i>Religionsbücher für Kinder und Jugendliche in Polen in den Jahren 1945–1949</i>	21
Peter Kizsl , <i>Angaben zu Schifffahrt in Ungarn – Perspektive einer diachron orientierten Bibliothek in der Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft</i>	49
Adam Szalach , <i>Visuelle Lesbarkeitsprüfung der bibliografischen Stile am Beispiel der akademischen Verwaltungssysteme</i>	71
Ngozi Osuchukwu , <i>Die Adaptation der beweisbasierten Informationseinbindung der Gemeinschaft für eine nachhaltige Entwicklung in Nigeria: Strategien und Innovationen</i>	87
Agnieszka Biały, Elżbieta Pokorzyńska, Danuta Szłapińska , <i>Zur Archivierung und Dokumentierung der bibliophilen Drucke am Beispiel der Arbeiten von Włodzimierz Rudnicki</i>	105
Monika Colbecka i Mateusz Żmudziński , <i>Informationsbedürfnisse der Benutzer von Kirchenarchiven sowie die Möglichkeiten ihrer Untersuchung</i>	129

Quellen und Materialien

Tomasz Dreikopel , <i>Die lateinische Übersetzung des Beitrags Pseudo-Aristoteles' Περὶ τῶν ἀρετῶν καὶ κακιῶν</i> von Franz Tidicaeus, Professor des Akademischen Gymnasiums zu Thorn	155
Wojciech Graś , <i>Buchbestand des Abts von Trzemeszno Aleksander Mielniński in den Beständen des Erzbischöflichen Archivs in Gnesen</i>	163
Mateusz Superczyński , <i>Die unbekanntenen Flugschriften in der Bibliothek des Staatsarchivs in Thorn</i>	183
Weronika Krajnik , <i>Thorn im fotografischen Nachlass von Jerzy Serczyk</i>	201

Figuren

Janusz Bonczkowski , <i>Friedrich Julius Kleinmichel – Genremaler und Illustrator (1846–1892)</i>	209
Grażyna Gzella , <i>Leon Józef Trzebiński – ein unbekannter Redakteur der Thorner Zeitungen</i>	221

Rezensionen

Anna Dymmel , <i>Universitätsbibliotheken in Deutschland im digitalen Zeitalter. Kontinuität und Wandel</i> ...	233
Wiesława Kwiatkowska , <i>Archiv der Nikolaus-Kopernikus-Universität in Thorn. Ein Führer durch den Archivbestand. Stand vom 31. Dezember 2017</i> , hrsg. von A. Supruniuk, W. Krajniak, bearb. B. Kierzkowska, A. Supruniuk, W. Krajniak, J. Waliszewski	245

Sprawozdania

Hanna Gawel , <i>II. Internationale Wissenschaftliche Tagung Um Paul Ladewig und seinen „Bibliothekskatechismus“ herum</i>	255
---	-----

Przemysław Chudzik

Öffentliche Woiwodschaftsbibliothek – Kopernikus Bücherei in Toruń, Polen

e-mail: p.chudzik@ksiaznica.torun.pl

ORCID ID: 0000-0001-8401-5987

Vita et mores Gregorii Sanocei von Callimachus – eine anekdotische Biografie aus der Renaissancezeit

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.001>

Dieser Text wird unter der Creative Commons-Lizenz Namensnennung-Keine Bearbeitungen 4.0 International (CC BY-ND 4.0) veröffentlicht.

Mag. Przemysław Chudzik ist Mitarbeiter der Öffentlichen Woiwodschaftsbibliothek – Kopernikus Bücherei in Thorn, wo er die Tätigkeit der regionalen Diskussionsbuchklubs koordiniert; 2012–2018 Doktorand am Lehrstuhl für Klassische Philologie der Nikolaus-Kopernikus-Universität in Thorn; Absolvent der italienischen Philologie (Bachelor 2007), der polnischen Philologie (Magister 2010) und der klassischen Philologie (Magister 2012) an derselben Universität. Während des Doktorandenstudiums stellte er literaturtheoretische Untersuchungen zur antiken Anekdote und ihrer Rezeption in der Renaissancezeit in Polen und Italien an.

S

S **tichworte:** Callimachus (Philipp Buonaccorsi); Gregorius Sanoceus; Biografie; Anekdote; Rhetorik; Lobgedichte

Z

Z **usammenfassung. Ziel:** Der vorliegende Beitrag zielt auf die Analyse der auf dem polnischen Gebiet ersten Renaissancebiografie – *Vita et mores Gregorii Sanocei* von Callimachus. **Forschungsmethode:** Man unternahm die Kompositionsanalyse und wies auf die Anekdoten im Werk hin, die als eines der wichtigsten Elemente einer antiken Biografie gelten und an die Callimachus direkt anknüpfte. **Ergebnisse/Schlussfolgerungen:** Eine so angestellte Analyse schildert nicht nur die Rezeption der antiken Vorbilder in der Renaissancezeit, sondern auch die Nutzung der Form einer Anekdote, die sich seit dem Altertum kaum verändert hat. Das Werk Callimachus' hat eine zweiteilige Struktur – der erste Teil erinnert an die tradierte chronologische Biografie Plutarchs, der zweite an die thematische Biografie Svetonius'. Die Anekdoten im Werk erfüllen die gleichen Funktionen wie in den antiken Werken. Erfolgreich realisieren sie ihre Aufgaben unter neuen Umständen und mit einem neuen Helden, d.i. einem polnischen Magnaten im 15. Jahrhundert.

Das 1476 verfasste Werk Philipp Buonaccorsis, genannt Callimachus (1437–1496), *Vita et mores Gregorii Sanocei*¹, ist in der polnischen Literatur von besonderer Bedeutung. Es ist die erste polnische Renaissancebiografie². Auch ihr Autor ist außerordentlich, und zwar einer der ersten, der den Humanismus auf dem polnischen Boden pflanzte³. Verbannt aus seiner Heimat, kam er nach Polen und fand seine Zuflucht in Dunajów bei Gregorius Sanoceus (1407–1477), dem Lemberger Erzbischof, bei dem er sich in den Jahren 1470–1471 aufhielt. Er bedankte sich für die Gastfreundschaft mit einer Lobbiografie zu Ehren seines Erretters. Das Werk hat die Form eines Briefes an den kujawischen Bischof Zbigniew Oleśnicki⁴.

Wie bereits erwähnt, ist das *Vita* von Callimachus ein Renaissancewerk. Man stößt hier auf zahlreiche Anknüpfungen an die altertümlichen Autoren (u.a. Vergil [19], Cicero [35], Sallustius [36], Seneka [43, 48], Lukrez [45]; die Auffassungen der Stoiker und Epikurs [46]). Der Autor meidet auch keine Kritik am Mittelalter. Er erwähnt die Beschränktheit der mittelalterlichen Grammatiker, die u.a. vom Helden der Biografie bewältigt werden sollte (2)⁵. Mit den Worten Gregorius' bestreitet er die Auffassungen der Dialektiker (8), das Werk Wincenty Kadłubeks (17), einige religiöse Anschauungen (45), aber auch die mittelalterliche höfische Sittlichkeit (47). Callimachus bemüht sich darum, das Porträt eines Idealhumanisten zu schaffen, was der zu diesem Zeitpunkt regen Richtung der parenetischen Literatur entspricht. Vor allem aber knüpft er an die Tradition der antiken Biografie an.

Das Werk verbindet sich mit ihr direkt mithilfe ihrer typischen Bestandteile wie etwa der Schilderung der Herkunft, Erziehung und Bildung sowie der Leistungen im politischen Leben und in der Kunst, aber auch der Sittlichkeit und des Aussehens. Das *Vita et mores Gregorii Sanocei* ist eine Lobbiografie, die sich in Anlehnung an andere derartige Biografien von Isokrates (*Euagoras*), Xenophon (*Agesilaos*) oder Nepos (*Atticus*) einer Lobform bedient, um den Helden möglichst positiv darzustellen (u.a. die Amplifikation der Charakterzüge und der Taten, Manipulation mit dem Stoff⁶). Callimachus hängt so sehr an den Vorbildern der antiken Biografie, die sich vor allem auf die Verstorbenen konzentrierte, dass er den Gregorius so zeichnet, als ob dieser schon verstorben wäre. Er benutzt ständig das Präteritum („Die übrigen Glieder zeigten bis zum Ende eine angeborene Geschicklichkeit...“⁷).

Als ein sehr wichtiges Merkmal gelten auch die Anekdoten, d.i. jene literarischen Formen, die für die antike Biografie besonders charakteristisch sind. Obwohl man interessanterweise beweisen kann, dass die Anekdote eine autonome (Sub-)Gattung ist, wartete sie sehr lange auf ihre Definition. Trotzdem machen

¹ F. Kallimach, *Vita et mores Gregorii Sanocei*, übersetzt und bearbeitet von I. Lichońska, Warszawa 1963.

² H. Dziechcińska, *Biografistyka staropolska w latach 1476–1627*, Wrocław 1971, S. 73.

³ Als erster neulateinischer Dichter in Polen betrachtet. J. Ziomek, *Renesans*, Warszawa 2002, S. 77.

⁴ Es ist die Rede vom Neffen Zbigniew Oleśnickis, des Krakauer Bischofs und Primas.

⁵ „Primus itaque sordem ac squalorem [...] detergere orsus“. Call. *Greg. Sanoc.* II 12–13.

⁶ K. Obremski, *Panegorystyczna sztuka postaciowania: August II Mocny*, Toruń 2003, S. 23–30; H. Dziechcińska, op. cit., S. 65–66, 100–101.

⁷ „In membris reliquis firmitas et aptitudo naturalis ad ultimum perseveravit...“, Call. *Greg. Sanoc.* LIV 3–4. Callimachus wird sich dessen bewusst, dass er dadurch eine Taktlosigkeit begeht, wenn er schreibt: „geht es um böses Vorzeichen, dass ich vom Mann, der bisher in Glück und Wohlergehen lebt, als vom Verstorbenen schreibe, so wird es vom Ewigen Gott in ein gutes verwandelt...“ („Quod vero ad omen vitae attinet, quae veluti de mortuo scripta est, cum vivat felicissime ille, de quo scribitur, immortalis Deus vertet in melius...“, Call. *Greg. Sanoc.* Prooem. 16–17).

wir uns intuitiv klar, was die Anekdoten eigentlich sind. Die Bezeichnung hat eine byzantinische Provenienz und rekurriert darauf, was nicht herausgegeben wurde (*anékdotá*). Sie erschien zum ersten Mal in der *Suda*, in der das Werk Prokopios' *Anekdotá* (5.–6. Jh.) genannt wurde. Prokopios beschrieb darin skandalöse Taten Justinians und Belisars sowie ihrer Frauen. Das Werk sollte dagegen für einen gewissen „unveröffentlichten“ Ergänzungsband zu seinen „offiziellen“ Lobwerken gehalten werden. Seit der Mitte des 17. Jahrhunderts verdrängt der Begriff „Anekdote“ in den europäischen Sprachen allmählich die „Gerüchte“.

Die Anekdote ist meistens klar, bündig, glaubwürdig und hat eine eindeutige Pointe. Am einfachsten beschreibt man sie in Anlehnung an die literarischen Formen der Progymnasmaten, der im 2. Jahrhundert vor Christi entstandenen rhetorischen Übungen, vor allem Diegema und Chrea. Mit der diegematischen Form verbindet sich die Anekdote durch ihre Narration – wir erfahren, *wer was tat und wann / wo / unter welchen Umständen*, mit Chrea dagegen durch die Kürze und eine eindeutige Pointe sowie meistens die Funktionalität. Man sollte aber betonen, dass die Anekdote etwas mehr als diese Formen ist und mit ihnen nicht unbedingt identifiziert werden sollte.

Sie erfüllt im Text eine Unterhaltungsfunktion (unterhaltend bzw. bekümmern), kann auch beschreiben, überzeugen und erklären, und zwar dank der Glaubwürdigkeit im Rahmen einer entsprechenden Komposition (Wahrscheinlichkeitseffekt)⁸. Es ist ein wichtiges Merkmal der Anekdote. Durch die Glaubwürdigkeit wird die Anekdote in die logische Textstruktur geschickt eingebunden, was den Autoren erlaubt, sie während eindeutiger Argumentierung bzw. jener, die durch Anspielungen indirekt ausgedrückt wird, zu nutzen. Auf diese Weise kann man z.B. die Nachteile von beschriebenen Personen als Vorteile darstellen bzw. die fehlende Quellengrundlage z.B. zur Kindheit des Helden auslassen. Aus diesem Grund darf auf die Anekdote, die ohne den Zusammenhang autonom funktionieren kann, nicht verzichtet werden, weil sie einen integralen Bestandteil des Textes, in dem sie vorkommt, bildet.

Die Anekdote bezieht sich meistens auf die Ereignisse und ungewöhnliche, komische bzw. skandalöse Verhaltensweisen. Sie soll den Empfänger „überraschen“, und zwar durch Beschreibung von unerwarteten Dingen. Dieses Merkmal („Karnevalisierungsbedingung“⁹) ist notwendig, um einen bestimmten Abschnitt als Anekdote identifizieren zu können¹⁰.

⁸ H. Lausberg, *Retoryka literacka. Podstawy wiedzy o literaturze*, übers., bearb., mit Einleitung versehen v. A. Gorzkowski, Bydgoszcz 2002, S. 197; vgl. Quint. IV, 2, 31; Prisc. II; Cicero: *De inventione* I, 29.

⁹ Was uns direkt auf die Theorie der Karnevalisierung von Michał Bachtin verweist.

¹⁰ Mehr zu formalen Merkmalen und Funktionalität der Anekdote, ihren Varianten und Glaubwürdigkeit vgl. G. Arighetti, *L'aneddoto, la biografia greca e Aristotele*, Studi Classici e Orientali, 2003, Nr. 49, S. 19–42, P. Chudzik, *Najważniejsze funkcje i gatunkowe wyznaczniki anegdoty w biografii antycznej*, Symbolae Philologorum Posnaniensium, Bd. 24: 2014, Nr. 1, S. 203–226; idem, *Rola i znaczenie anegdot w antycznej biografii politycznej na przykładzie Żywotów Cezarów Swetoniusza*, [in:] *Szkice o antyku*, hrsg. von A. Kucz und P. Matusiak, Katowice 2014, S. 83–90; idem, *Mit ajtiologiczny jako anegdota wyjaśniająca*, [in:] *Epika antyczna i jej kontynuacje do XVIII wieku*, hrsg. von A. Witczak, Gdańsk 2015, S. 47–56; idem *Niezwykłe czyny niezwykłych mężów – antyczne paradoksy i paradoksalne anegdoty w biografii antycznej* [in:] *Paradoksologia w starożytności i średniowieczu*, hrsg. von M. Wolny und M. Chudziakowska-Wołoszyn, Olsztyn 2017, S. 41–52; idem, *O łamaniu zasad – anegdota jako zjawisko kamawalizacyjne*, [in:] *Wzory kultury antycznej*, hrsg. von J. Doroszevska, M. Job und T. Sapota, Katowice 2018, S. 49–58.

Man fragte Gorgias, was die Ursache sei, dass er über hundert Jahre lebe. Er antwortete: „Eine solche, dass ich jemals nichts für einen anderen getan habe“ (Athenaios XII, 548d).

Simos, [...], ein gebürtiger Phryger und kompletter Schurke, begleitete ihn (Aristippos – P.CH.) einmal durch seine hervorragenden Kammern mit Mosaikfußböden; auf einmal räusperte sich Aristippos und spuckte ihm mit voller Kraft ins Gesicht, und als er seine Empörung wahrnahm, sagte er: „Leider fand ich hier keinen besseren Platz“ (Diog. Laert. II 8).

Es gab einmal einen dicken Kithara-Spieler, der von vielen verachtet wurde und nur von Diogenes [von Sinope – P.Ch.] gelobt wurde. Als man ihn fragte, warum er ihn liebe, sagte er: „Weil er trotz seines Aussehens kein Bandit wurde, sondern Musik treibt“ (Diog. Laert. VI 2).

Bei der Betrachtung des Denkmals von Alexander dem Großen vor dem Herkulestempel stöhnte [Caesar – P.CH.] laut und beinahe ergriff ihn ein Abscheu gegenüber der eigenen Trägheit, als er dachte, dass er noch nichts Denkwürdiges in jenem Alter getan hatte, in welchem Alexander schon die ganze Welt erobert hatte. Sofort forderte er seine Abberufung aus der Provinz, um desto schneller in der Hauptstadt die Möglichkeit zu gewinnen, auf größerem Feld stärker hervorzutreten (Suet. Caes 7).

Als er [Sisinnios, der Bischof der Novatianer – P.CH.] einmal gefragt wurde, warum er als Bischof zweimal täglich badet, antwortete er: „Weil ich es zum dritten Mal nicht schaffe!“ (Sokr. Schol. VI, 22).

Im Werk *Vita et mores Gregorii Sanocei* kann man zwei Hauptteile unterscheiden. Der erste davon bezieht sich auf das Leben Gregorius', bis er das Amt des Lemberger Erzbischofs antrat (1–23)¹¹. Er hat grundsätzlich einen chronologischen Charakter und ist im Gegensatz zum zweiten Teil dynamisch, schildert nämlich den „aktiven“ Lebensabschnitt Gregorius'.

In den Kapiteln 1–8 erfahren wir von der Herkunft, Erziehung und Tätigkeit des Jugendhelden an der Krakauer Akademie sowie vom Kircheneintritt in Wieliczka. Diesen Teil der Geschichte Gregorius' schließt das vollständig „anekdotische“ Kapitel ab (9). Es besteht aus elf Anekdoten, zusammengefasst im Autorenkommentar. Zwei Anekdoten davon sind etwas länger, einige von ihnen knüpfen in der Pointe an die Distichen von Gregorius' an. Überwiegend sind die „apoftegmatischen“ Anekdoten, die sehr kurz und u.a. aus dem Werk von Diogenes Laertios *Über Leben und Lehren berühmter Philosophen* bekannt sind sowie die Form einer Wortantwort oder Reaktion auf eine kurz skizzierte Situation, Worte bzw. Taten haben.

Über einen Säufer, der sein väterliches Erbe vertrank und in die Stadt Wasser holte und es verkaufte, scherzte er: Könntest du Wasser ertragen, bräuchtest du es heute nicht holen. [...] Die Empfänge für Freunde veranstaltete er relativ bescheiden bzw. völlig ohne irgendwelche Anzeichen von Üppigkeit; jemand antwortete darauf empört, dass das Frühstück bei ihm zu Hause herrlicher aussehe. So ließ Gregorius das Licht bringen, stellte die Kerze

¹¹ Vgl. J. Domański, *Ze studiów nad Kallimachem*, *Odrodzenie i reformacja w Polsce*, Bd. 6: 1961, S. 5–7.

auf und verlieh dem Empfang seinen Glanz. [...] Er sagte auch über die lahme Giftkröte, dass es besser wäre, dass deren Zunge lahm wäre, nicht das Bein¹².

Die in diesem Kapitel zitierten Anekdoten erfüllen verschiedene Funktionen. Aus der Sicht der Komposition sind sie ein Pausenfüller, der dem Leser ein Moment der Ruhe und Unterhaltung gewähren (*delectare*) und dem *fastidium* vorbeugen, also den Leser vor Überfluss, und im Endeffekt vor Müdigkeit schützen sollte. Sowohl die im 9. Kapitel angeführten Worte als auch die lustigen Erzählungen zeigen Gregorius als einen humorvollen, distanzierten¹³, gütigen, aber moralisch harten Mann. Nicht zum letzten Mal kommen hier Elemente vor, die für die Lobgedichte charakteristisch sind, darunter die Manipulation mit den Charakterzügen: Die Nachteile werden als Vorteile dargestellt (der obige Vorwurf einer übermäßigen Bescheidenheit beim Gästempfang oder die letzte Anekdote in dieser Aufstellung, laut der er die Gottlosen „nur“ auspeitschte, d.i. ihnen „humanitär“ Pardon gab [IX 28–34]).

Im weiteren Teil wurden die Umstände und der Verlauf der Schlacht bei Warna (10–13) sowie der Beschluss Gregorius', in Ungarn zu bleiben (14), skizziert¹⁴. Die Kapitel 15–19 zeigen seinen Aufenthalt beim Bischof von Großwardein Jan Gara. Wir erfahren von Diskussionen (z.B. die Herkunft der Polen [18]) und Symposionen, welche der spätere Wohltäter Callimachus' in Begleitung von den Humanisten u.a. Paulus Vergerius und Philippus Podachaterus veranstaltete. Auch dieser Teil des Werkes wird mit Anekdoten abgeschlossen: Das 19. Kapitel beenden zwei etwas längere Erzählungen.

Als Podachateros einmal fragte, was in Polen billig sei, antwortete ihm Gregorius: der Trunk. Und als dieser noch einmal fragte, was einen hohen Preis habe, antwortete er auch: der Trunk. Dem sich Wundernden, wie dies überhaupt möglich sei, sagte er: „Die Unseren geben das ganze väterliche Erbe aus, um Trunk zu kaufen, und trinken so, dass du denken würdest, dass es aus allen Quellen quillt“¹⁵.

¹² „In ebriosum, qui consumpto patrimonio venalem aquam circumferebat per verberem, sic iocatus est: si potuisses aquam ferre, nequaquam ferres [...] Accipiebat amicos modico aut nullo apparatu, quod quidam indigne ferens splendidus se domi prandere dixit. Ille lumen afferrri iussit et apposita candela splendorem mensae addidit [...] Claudum medicum lingua debilitari, non pede oportuisse ait“, Call. *Greg. Sanoc.* IX 1–2; 12–14. Die Anekdote über den Säufer hat ihren Ursprung wahrscheinlich bei Diogenes Laertios. Im Leben Anacharsis des Skythen lesen wir: „Beleidigt von einem jungen Mann am Tisch, sagte er: „Jüngling, erträgst du in deiner Jugendzeit keinen Wein, so wirst du im Greisenalter Wasser tragen“. Diog. Laert. I 8, 105.

¹³ Diese Eigenschaften berührt der Autorenkommentar: „Er zeichnete sich nämlich durch einen großen Scharfsinn aus, wenn es um Scherze geht, in denen er jedoch immer die Anständigkeit beachtete, und soweit er selbst über andere Scherze machte, ging er mit verschiedenen boshaften Bemerkungen über seine eigene Gestalt ruhig um“ („Erat enim praesentis ingenii ad iocos et lepiditates, in quibus exercendis semper modestiae rationem habuit cumque alios libenter iocis lacesseret, non minus aequo animo in se dicta ferebat“). Call. *Greg. Sanoc.* IX 14–16.

¹⁴ Gregorius hatte Angst davor, nach der Niederlage nach Polen zurückkehren zu müssen, denn als Mitglieder der nahen Umgebung des gefallenen Königs hatte er Angst vor Verleumdungen. Callimachus schildert es völlig anders: Der Edelmut des künftigen Lemberger Erzbischofs erlaubte ihm nicht, zur Heimat zurückzukehren und die Nächsten des Königs Ladislaus der Trauer auszusetzen.

¹⁵ „Interroganti aliquando Podachathero, quidam in regione Polona viliori esset in pretio: Potio – inquit Gregorius; et cum ille, quid illic carius veniret, quaereret, potionem etiam asseveravit. Miranti vero, qua ratione id fieri posset: Nostri – ait – totis patrimoniis potionem emunt, sic autem bibunt, ut ex omnibus fontibus puteas scaturire“, Call. *Greg. Sanoc.* XIX 35–38.

Die Anekdoten erfüllen hier eine ähnliche Rolle, wie die obigen, vielleicht noch sichtbarer ist ihre Unterhaltungsfunktion, die dem Leser als Pausenfüller dient. Offensichtlich bestätigen sie den Humor und die Resoluthet Gregorius' und zeigen, dass er ähnlich wie die antiken Weisen ein hervorragender Kumpan am Symposionstisch war. Er nimmt also nicht nur an Diskussionen und der literarischen Bewertung teil und klärt schwierige Fragen auf, sondern unterhält auch die Sprechpartner mit intelligentem Scherz. Die Anekdoten spiegeln zugleich die im 16. Kapitel üblichen Auffassungen wider, die den Wert der würdigen Scherze betonten, welche auf die Reinheit der Gedanken und Diskussionen über die Tugend hinwiesen.

Nach den Kapiteln 20–23, die die Umstände der Rückkehr Gregorius' ins Land und die Besetzung des vakanten Lemberger Erzbistums vorstellen, beginnt der zweite Teil der Biografie. Seitdem sehen wir Gregorius als einen bodenständigen und besonnenen Mann. Dies erlaubt Callimachus, den Schwerpunkt der Loberzählung auf die Sittlichkeit des „in Polen ersten Humanisten“ zu verschieben.

Im Kapitel 24 finden sich vier Anekdoten. Es schließt einerseits die Erzählung von der Rückkehr des Helden nach Polen ab, weswegen es den früher besprochenen anekdotischen „Endungen“ ähnelt, ist andererseits aber eine anekdotische Einleitung in den zweiten Teil des Werkes, der eine Narration eröffnet, laut der eine gescheiterte Diözese zur Pracht gebracht wird (24–29). Darunter zwei der besagten Anekdoten:

Eines Tages ermahnte er zweimal einen Priester, der das Evangelium falsch vorlas, und zwar wegen der unrichtigen Wortakzentuierung, forderte ihn schließlich an, zu schweigen, und empfahl einem anderen, die Lesungen vorzutragen. [...] Viele, die etwas längere Haare trugen, entstellte er vor den Augen der Menschen mit einer riesigen Tonsur¹⁶.

Im Lichte dieser Anekdoten erschien der Lemberger Bischof als harter und fleißiger Mann, der sich um die Sachen der Kirche sorgte. Die Texte charakterisieren diese Gestalt durch das Prisma seiner bewundernswerten Taten. Selbstverständlich könnte man erwägen, ob wir es hier mit den Tugenden zu tun haben oder eher mit manipulierten Nachteilen – insbesondere angesichts dessen, was Callimachus im Kapitel 52 über die Vorliebe Gregorius' zum Ärger schreibt¹⁷.

Seit dieser Stelle – was mit dem Verzicht auf die chronologische Narration verbunden ist – erfüllen die Anekdoten nicht so sehr die Rolle der unterhaltenden Pausenfüller, als vielmehr sind sie mit den einzelnen Gebräuchen Gregorius' verbunden. Sie dienen zur Bestimmung und Bestätigung gewisser Eigenschaften. Callimachus, der sich ihrer bedient, knüpft an die tradierte Biografie Svetonius' an. Die Anekdoten erscheinen in den sog. *species*, d.i. in den sog. „Rubriken“, den thematischen Abschnitten.

¹⁶ „...aliquando sacerdotem perperam pronuntiatnem Evangelium, cum bis verba diverso ac oportebat accentu prolata castigasset, tandem silere iusserit alterique absolvendam lecionem destinaverit [...] Plerosque comas paulo uberiores nutrientes in ipso populi conspectu enormi torsura deformabat“, Call. *Greg. Sanoc.* XXIV 19–21; 23–24.

¹⁷ „Nur über eine Sache wundere ich mich; wegen gewisser besonderer Charakterzüge brachte jeder Ärgerausbruch Entspannung für seine ermüdete Vernunft und daher geriet er so leicht und beinahe absichtlich in Ärger, indem er auch die Hausbewohner tadelte oder auch auspeitschte“ („Sed quod mirari libeat, mira quadam novitate naturae sentiebat recreationem fessi ingenii post iracundiam ideoque facile ac quodam consulti modo irascebatur usque ad obiurgationem familiae, quandoque etiam et in verbera prorumpbat“) Call. *Greg. Sanoc.* LII 6–8.

Nach dem Kapitel 30, wo der mit der Sorge um die Jugend und mit der philosophischen Haltung motivierte Versuch, den Verdachts- und Geizdefekt in die Tugend der Sparsamkeit zu verwandeln, unternommen wurde („Das Volk gab es dem Geiz Schuld, ich würde es seiner Vorliebe zur Ruhe zuschreiben“¹⁸), finden wir ein lustiges Apophthegma, „Er sagte häufig, dass man die Hausbewohner zum praktischen Nutzen, und nicht zur Schau versorgen sollte“¹⁹, sowie eine Anekdote²⁰, die diesen Gedanken entwickelt und den Autorenkommentar schildert: „Er wollte eher wegen seiner Tugenden und Geistesvorteile und nicht wegen seines Vermögens bewundert werden“²¹.

Gregorius selbst, als er befragt wurde, warum er kein so zahlreiches, herrlich bekleidetes und verziertes Gesinde wie alle anderen Bischöfe habe, antwortete: „Weil ich es nicht will und kein Sklave meiner Diener sein kann. Es ist besser, meines Erachtens, sich der Verachtung auszusetzen und nach den natürlichen Neigungen zu leben, anstatt sich mit ständiger Täuschung zu quälen“.

Die anekdotische Aussage Gregorius' bestätigt die Auffassung, die für das sich herausbildende Vorbild eines Idealhumanisten von Bedeutung ist, und zwar dass er nach seinen natürlichen Neigungen leben will, auch zum Preis der Verachtung vonseiten der Menschen. Es sollte nämlich der Renaissancetugend des Individualismus gleichkommen.

Nach der Rechtfertigung Gregorius' für den Abscheu gegen seinen eigenen Bruder (32) sowie dem Lob wegen seiner großen Achtung für die Fremden (33), wovon Callimachus selbst erfuhr (34), nehmen wir die Abneigung gegen die gemeinsame Mahlzeit mit den Landsleuten wahr, die kaum schmausen, sondern sich wie Vieh benehmen und nur ihre Magen füllen wollen (35)²². Dort findet man auch eine Anekdote, in der Gregorius seinen mäßigen und praktischen Tisch lobt, sowie die Beschreibung seiner gesellschaftlichen Sitten.

Die Kapitel 36 und 37 sind dem Umgang Gregorius' mit den öffentlichen Sachen gewidmet, 38–43 beziehen sich dagegen auf die Kirchensachen – seine Meinung über die Dogmen, Gerichtsverhandlungen, Priestertugenden etc. Das Kapitel 43 schließt diesen Kompositionsteil des Werkes ab und enthält vier Anekdoten, darunter die folgende:

Ein gewisser Mann kam nach Erwägen zum Schluss, dass es beinahe mehr Feiertage als Arbeitstage gibt. [...] Und Gregorius sagte ihm: „Denke bitte nicht an die Verringerung der Kircheneinkünfte. Weißt du nicht, dass die häufigen Feierlichkeiten größere Opfer bringen?“²³

¹⁸ „Quod quidem vulgus avaritiae tribuebat, ego ascripserim quietis studio“, Call. *Greg. Sanoc.* XXX 16–17.

¹⁹ „Dicebat saepe familiares nutriendos usui, non ostentation“, Call. *Greg. Sanoc.* XXXI 24.

²⁰ „Ipse interrogatus, quare numero, veste ac cetero ornatu inferiorem omnibus episcopis familiam haberet: Quai – inquit – servorum meorum servus esse nec volo nec possum, sed et satius in qualicumque simplicitate contemni puti, quar perpetua simulatione torqueri“, Call. *Greg. Sanoc.* XXXI 29–32.

²¹ „Volebat animi bonis et dotibus non autem fortunae admirari“, Call. *Greg. Sanoc.* XXXI 37.

²² Vgl. Cic. *De senectute* 13, 45.

²³ „Quidam ratiocinando collegerat plures propemodum otiosos dies quam negotiosos esse [...] Ad quem Gregorius: Noli de imminuendo ecclesiarum vectigali agitare! An tu ignoras quod ex crebris solennitatibus creabrae sunt oblationes?“ Call. *Greg. Sanoc.* XLIII 16, 20–21.

Die hier enthaltenen Anekdoten charakterisieren (betonen noch einmal) vor allem den Humor des Helden, sollten lustig sein, auch wenn sie die Sorgfalt Gregorius' um die Kircheneinkünfte zeigen. Die in diesem Teil aufgelisteten Anekdoten dienen wieder der Funktion *delectare* und erlauben dem Leser, vor dem nächsten Kapitel zu ruhen.

In den Kapiteln 44–46 ist die Rede von den Anschauungen Gregorius' über die Ausbildung, Wissenschaft und Philosophie. Später geht Callimachus zur Sittlichkeit über, also zum höfischen Leben, zur Schönheit, Unterhaltung und zu menschlichen Charakterzügen (47–48). Die Auffassungen über die wichtigen Sachen werden durch eine Anekdote unterbrochen, die eine scharfe Zunge Gregorius' und seine Fertigkeit, zutreffende Bemerkungen zu machen, beweist: „Einem doofen und keinen Laut von sich gebenden Sohn einer allzu schwatzenden und bössartigen Mutter sagte er: ‚Bei seiner Mutter ließest du deine Zunge‘“²⁴.

Von der Meinung Gregorius' über die anderen übergeht Callimachus flüssig zur Sittlichkeit des Erzbischofs (49). Seit diesem Moment bis beinahe zum Werkende (53) erfahren wir von verschiedenen Gebräuchen, Gewohnheiten und Lebensregeln des Helden. Das letzte Kapitel (54) bezieht sich auf das Aussehen Gregorius'. In diesen fünf Kapiteln erscheinen zwei Anekdoten, die an den oben erwähnten Wert des Individualismus und an das Leben nach der eigenen Natur anknüpfen:

Er fastete nicht oft. [...] Als man ihn daran erinnerte, wiederholte er die Worte Jesajas: „Es ist nicht das Fasten, an dem ich Gefallen habe, sagt der Herr“. [...] Als ihm gesagt wurde, dass sein Vorbild sehr schädlich ist, denn die anderen sehen, dass er so willig und öffentlich mit den Frauen umgeht, und übernehmen dieselben Gewohnheiten [...], sagte er: „Ich lebe für mich selbst, und weder werden die bösen Leute durch gutes Vorbild berichtigt noch werden die guten Leute vom Vergehen der Verbrecher verdorben“²⁵.

Callimachus benutzt die Anekdoten in *Vita et mores Gregorii Sanocei* ähnlich wie die übrigen Autoren der antiken Biografien. Der Autor bestimmt seinen Helden mithilfe von Anekdoten und stützt sich gleichzeitig auf sie in der Argumentierung, die das panegyrische Lob begründet. Indem er die Eigenschaften der Anekdote nutzt, führt er die Taten und Worte an, die glaubwürdig zu sein scheinen und erlauben, eine eindeutig positive Bewertung einer ambivalenten Gestalt zu wagen. Dank den Anekdoten kann er vor allem die Nachteile der beschriebenen Person als ihre Vorteile darstellen. Die Anekdoten haben auch Bedeutung für die Komposition des Werkes – einerseits erlauben sie, einen gewissen Teil zusammenzufassen, dabei lassen sie nicht zu, dass sich der Leser mit dem Überfluss an wichtigen Informationen entmutigt.

Das Werk Callimachus' führte in die polnische Literatur die Vorbilder einer antiken und Renaissancebiografie ein, auch im Bereich der Anekdoten, und wurde zum Ansatz einer sich in Polen interessant entwickelnden Tradition der Biografistik.

²⁴ „Garrulae nimium ac dicacis mulieris filio inepto et usque ad stuporem taciturni ait: In matre tua linquan reliquisti“, Call. *Greg. Sanoc.* XLVIII 3–4.

²⁵ „Ieiuniis haud frequenter idulgebat [...] cum de ieiunio admoneretur, Isaiaie illud usurpabat: ‚Non tale ieiunium elegi, dicit Dominus‘“. Call. *Greg. Sanoc.* XLIX 31–33. „Cum diceretur sibi, quod exemplum plurimum noceret, nam qui viderent ipsum feminis tam facile palamque congregi [...] ad easdem consuetudinines se conferebant: Ego – inquit – mihi ipsi vivo, sed neque mala ingenia bono exemplo emendantur, neque bonas mentes flagitiosorum facta corrumpunt“. Call. *Greg. Sanoc.* L 27–31.

Bibliographie

Arighetti, Graziano. 2003. „L'aneddoto, biografia e Aristotele”. *Studi Classici e Orientali* 49: 29-42.

Call. Greg. Sanoc. = Kallimach, Filip. 1963. *Vita et mores Gregorii Sanocei*, ed., koment. i przeł. I. Lichońska, Warszawa: PWN

Cic. *De inventione* = Cicero, Marcus Tullius Cicero 2013. *O inwencji retorycznej = de inventione*, przeł. K. Ekes, wstęp i przyp. B. Awianowicz. Warszawa: IBL PAN.

Chudzik, Przemysław. 2014. „Najważniejsze funkcje i gatunkowe wyznaczniki anegdoty w biografii antycznej”. *Symbolae Philologorum Posnaniensium* 24(1): 203-226.

Chudzik, Przemysław. 2014. „Rola i znaczenie anegdot w antycznej biografii politycznej na przykładzie Żywotów Cezarów Swetoniusza”. *Szkice o antyku*, red. A. Kucz i P. Matusiak, 83-90. Katowice: Wydawnictwo UŚ.

Chudzik, Przemysław. 2015. „Mit ajtiologiczny jako anegdota wyjaśniająca”. *W Epika antyczna i jej kontynuacje do XVIII wieku*, red. A. Witczak, 47-56. Gdańsk: Wydawnictwo UG.

Chudzik, Przemysław. 2017. „Niezwykłe czyny niezwykłych mężów – antyczne paradoksy i paradoksalne anegdoty w biografii antycznej”. *W Paradoksologia w starożytności i średniowieczu*, red. M. Wolny, M. Chudziakowska-Wołoszyn, 41-52. Olsztyn: Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych UWM.

Chudzik, Przemysław. 2018. „O łamaniu zasad – anegdota jako zjawisko karnawalizacyjne”. *W Wzory kultury antycznej*, red. J. Doroszevska, M. Job, T. Sapota, 49-58. Katowice: Wydawnictwo UŚ.

Diog. Laert. = Laertios, Diogenes, Laertios. 2004. *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*, przeł. O. Korońska, K. Leśniak, W. Olszewski. Warszawa: PWN.

Domański, Jan. 1961. „Ze studiów nad Kallimachem”. *Odrodzenie i reformacja w Polsce* 6.

Dziechcińska, Hanna. 1971. *Biografistyka staropolska w latach 1476-1627*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Lausberg, Heinrich. 2002. *Retoryka literacka*, przeł. A. Gorzkowski. Bydgoszcz: Homini.

Obremski, Krzysztof. 2003. *Panegirystyczna sztuka postaciowania: August II Mocny*. Toruń: Wydawnictwo UMK

Prisc. = Pryscjjan. 1820. „Praexercitamenta”. *Prisciani Caesarensis Grammatici opera omnia*, oprac. A. Krehl, t. II, Lipsk: B.G. Teubner.

Sokr. Schol. = Scholastyk, Sokrates. 1986. *Historia Kościoła*, przeł. S. J. Kazikowski, koment. A. Ziółkowski, wstęp. E. Wipszycka. Warszawa: Pax.

Suet. Caes. = Swetoniusz. 1987. *Żywoty Cezarów*, przekł., wstęp i koment. J. Niemirska-Pliszczyńska, przedm. J. Wolski, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Ziomek, Jerzy. 2002. *Renesans*. Warszawa: PWN.

Erhalten: 30 VI 2019

Akzeptiert: 13 VIII 2019

Przemysław Chudzik

Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu, Polska

e-mail: p.chudzik@ksiaznica.torun.pl

ORCID ID: 0000-0001-8401-5987

Mgr Przemysław Chudzik jest pracownikiem Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu, gdzie zajmuje się koordynowaniem Dyskusyjnymi Klubami Książki w regionie. W latach 2012-2018 doktorant w Katedrze Filologii Klasycznej Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (dalej: UMK). Absolwent filologii włoskiej (lic. 2007), filologii polskiej (mgr 2010) i filologii klasycznej (mgr 2012) na UMK. Podczas studiów doktoranckich prowadził teoretycznoliterackie badania nad anegdotą antyczną i jej renesansową recepcją w Polsce i we Włoszech.

Żywot Grzegorza z Sanoka Kallimacha – anegdotyczna biografia renesansowa

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.001>

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłączonej licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-ND 4.0).

Słowa kluczowe: Kallimach (Filippo Buonaccorsi); Grzegorz z Sanoka; biografia; anegdota; retoryka; panegiryk

S**treszczenie. Cel:** Celem artykułu jest przyjrzenie się pierwszej napisanej na ziemiach polskich biografii renesansowej – *Żywotowi Kallimacha z Sanoka* autorstwa Filippa Kallimacha. **Metoda badawcza:** Przeprowadzono analizę kompozycyjną i wskazano występujące w dziele anegdoty. Anegdoty są jednym z kluczowych elementów biografii antycznej, do której wzorów Kallimach bezpośrednio nawiązywał. **Wyniki/Wnioski:** Tak dokonana analiza nie tylko pokazuje renesansową recepcję antycznych wzorców, ale też samego wykorzystania anegdoty, które nie zmieniło się od czasów antycznych. Dzieło Kallimacha ma strukturę dwuczęściową – część pierwsza nawiązuje do tradycji biografii Plutarchowej, chronologicznej; druga natomiast do biografii Swetoniuszowej, tematycznej. Anegdoty występujące w dziele pełnią wszystkie funkcje, które pełniły w dziełach antycznych – z powodzeniem realizują swoje zadania w nowych okolicznościach i z nowym bohaterem – piętnastowiecznym polskim magnatem.

Przemysław Chudzik

Nicolaus Copernicus Public Provincial Library in Toruń, Poland

e-mail: p.chudzik@ksiaznica.torun.pl

ORCID ID: 0000-0001-8401-5987

Przemysław Chudzik, MA, is an employee of the Provincial Public Library - Copernicus Library in Toruń, where he coordinates Book Discussion Clubs in the region. In the years 2012-2018, a doctoral student at the Department of Classical Studies at Nicolaus Copernicus University in Toruń (hereinafter: UMK). A graduate of Italian Studies (lic. 2007), Polish Studies (MA 2010) and Classical Studies (MA 2012) at Nicolaus Copernicus University. During his doctoral studies, he conducted theoretical and literary research on ancient anecdotes and its Renaissance reception in Poland and Italy.

Life of Gregory of Sanok by Callimachus – anecdotal Renaissance biography

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.001>

The text is available under a Creative Commons Attribution-NoDerivatives 4.0 International (CC BY-ND 4.0).

K

Keywords: Callimachus (Filippo Buonaccorsi); Gregory of Sanok; biography; anecdote; rhetoric; panegyric

S

Summary. Aim: The aim of the article is to look at the first Renaissance biography written in Poland – *Life of Gregory of Sanok* by Callimachus. **Research method:** A compositional analysis was carried out and anecdotes appearing in the work were pointed out. Anecdotes are one of the key elements of ancient biography, which Callimachus directly referred to. **Results/Conclusions:** The analysis carried out in this way not only shows the Renaissance reception of ancient patterns, but also the use of anecdotes, which has not changed since ancient times. Callimachus' work has a two-part structure - the first part refers to the tradition of Plutarch's biography, which is chronological; the other, however, follows the thematic pattern of Suetonius' biography. Anecdotes appearing in the work perform all the functions they performed in ancient works - they successfully carry out their tasks in new circumstances and with a new hero - a fifteenth-century Polish magnate.

Grażyna Lewandowicz-Nosal

Warszawa, Polska

e-mail: grazyna.lewandowicz@poczta.onet.pl

ORCID ID: 0000-0003-3967-112X

P

Podręczniki do nauki religii dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1945–1949

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.002>

Text is published under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-ND 4.0).

Dr Grażyna Lewandowicz-Nosal jest pracownikiem w Instytucie Książki i Czytelnictwa Biblioteki Narodowej. Specjalista w zakresie bibliotek publicznych dla dzieci, literatury dla dzieci i młodzieży. Członek PS IBBY, kolegium redakcyjnego „Guliwera. Czasopisma o książce dla dziecka” i „Poradnika Bibliotekarza”. Juror ogólnopolskiej nagrody literackiej im. K. Makuszyńskiego. Główne publikacje to: *Adaptacje Biblii dla dzieci w Polsce w XX wieku. Bibliografia* (Warszawa 2003); *Biblioteki publiczne dla dzieci w Polsce. Raport z badań*, (Warszawa 2003); *Biblioteki publiczne dla dzieci. Wczoraj i dziś. Poradnik* (Warszawa 2008); *Dzieci, Młodzież – Internet – Biblioteka. Wytyczne IFLA Sekcji Bibliotek dla Dzieci i Młodzieży* (Warszawa 2009); *Biblioteki publiczne dla dzieci w Polsce. Raport z badań* (Warszawa 2013); *Warto mieć w bibliotece. Książki dla dzieci 2010–2014. Katalog* (Warszawa 2015).

S

Słowa kluczowe: podręczniki; religia; dzieci i młodzież; Polska; 1945–1949; historia

S

Streszczenie. Teza/Cel: Celem artykułu jest analiza podręczników do nauki religii dla dzieci wydanych w Polsce w latach 1945–1949. W załączonej bibliografii zamieszczono 40 pozycji. **Metoda badawcza:** Materiał analizowano z autopsji na podstawie egzemplarzy zachowanych w Bibliotece Narodowej, zarejestrowanych w „Przewodniku Bibliograficznym”. **Wyniki/Wnioski:** Najwięcej pozycji opublikowano w Krakowie w Księgarni Krakowskiej w latach 1947–1948, a ich autorami w znakomitej większości byli księża. Niektóre podręczniki miały swoje przedwojenne wydania. Odznaczające się wysokim stopniem standaryzacji publikacje były zatwierdzane do użytku szkolnego przez Ministerstwo Oświaty. W omówionym zbiorze wyróżniają się podręczniki dla dzieci najmłodszych adresowane bardziej do matek i opiekunek niż samych dzieci.

Tuż po zakończeniu działań wojennych, już 12 września 1945 r. rząd Polski wypowiedział konkordat zawarty z Watykanem w 1925 r., a dzień później Ministerstwo Oświaty wydało okólnik, w którym zniesiono przymus pobierania nauki religii w szkołach publicznych przez dzieci, których rodzice sobie tego nie życzyli, zaczęły

też powstawać szkoły świeckie¹. Niemniej jednak religia pozostała w szkołach, przedmiot miał swój program zatwierdzony przez stronę kościelną. Odbywała się ona w wymiarze dwóch godzin tygodniowo według przedwojennego jeszcze programu z 1935 r.² Mimo powrotu religii do szkół, pojawiały się coraz częściej trudności i ograniczenia w prowadzeniu przedmiotu. Zwalniano z pracy księży prefektów i nauczycieli świeckich, zmniejszano liczbę godzin nauczania, likwidowano szkoły katolickie, usuwano ze szkół katolickie stowarzyszenia i organizacje³. Ostatnim, zawierającym naukę religii, był program na rok szkolny 1949/1950. Później usunięto religię ze szkół. Nowy program wydano dopiero w 1957 r. po popaździernikowej odwilży⁴. Rok 1949 uznany został przez historyków za próbę ostatecznej rozprawy komunistów z Kościołem katolickim⁵.

Lata 1945–1949 były dla odradzającego się rynku wydawnictw w Polsce, w tym także religijnych, czasem szczególnie ożywionym. Próbowano przywrócić przedwojenny układ, dostarczając odbiorcom książki, których brakowało podczas okupacji. Wznowione lekcje katechezy, podobnie jak innych przedmiotów, wymagały podręczników, choć ich publikacja, podobnie jak same lekcje katechezy, podlegała ograniczeniom. „Konieczne podręczniki przez szereg miesięcy leżały w cenzurze, gdyż ich zatwierdzenie do druku napotykało na specjalne trudności ze strony tzw. nadkomisji politycznej. Wreszcie pod koniec lat czterdziestych nie wyrażono zgody na wydanie jakichkolwiek pozycji”⁶, w takich warunkach często książeczki do nabożeństwa stanowiły jedyną pomoc w procesie dydaktycznym⁷.

Podręczniki do nauki religii stanowią osobną kategorię religijnych książek użytkowych połączoną z programem szkolnym i obejmują sumę wiedzy przeznaczoną dla kolejnych klas. Były zatwierdzane do użytku szkolnego przez Ministerstwo Oświaty. Najwięcej publikowano podręczników do klas II dla dzieci przygotowujących się do pierwszej komunii. Podwójną funkcję pełniły też niektóre adaptacje Biblii czy katechizmy. Na przykład, od czwartego wydania status podręcznika miała książka *Dzieje Objawienia Bożego Starego i Nowego Testamentu* księży Stanisława Dąbrowskiego, Michała Rachwała i Franciszka Wójcika, *Mała biblijka* ks. Walentego Gadowskiego, czy *Mały katechizm* ks. Adama Cieszyńskiego.

Obszerną analizę terminu *kościół* w podręcznikach do nauki religii i katechizmach wydanych w latach 1945–2001 zaprezentowała w swojej pracy Beata Bilicka⁸, o meandrach nauki religii w okresie PRL-u, w latach 1945–1990 pisał m.in. ks. Jan Doppke⁹, natomiast Stanisław A. Kondek przedstawił polityczne uwarun-

¹ J. Doppke, *Katechizacja w Polsce 1945–1990*, Pelplin 1998, s. 54–57.

² B. Bilicka, *Kościół w polskich katechizmach i podręcznikach do nauki religii dla dzieci i młodzieży w latach 1945–2001*, Toruń 2009, s. 145–147.

³ J. Doppke, op. cit., s. 68.

⁴ Ibidem.

⁵ Zob. np. A. Dudek, R. Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*, Kraków 2003; P. Kądziała, *Kościół a Państwo w Polsce 1945–1965*, Wrocław 1990; Z. Zieliński ks., *Kościół w Polsce 1944–2002*, Radom 2003; J. Żaryn, *Dzieje Kościoła Katolickiego w Polsce (1944–1989)*, Warszawa 2003.

⁶ J. Doppke, op. cit., s. 69.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem.

⁹ J. Doppke, op. cit.

kowania produkcji książek w Polsce w latach 1944–1949¹⁰, choć pominął analizę rynku książek religijnych.

Zgromadzony materiał został zasadniczo opisany w układzie chronologicznym. Wyróżniono podręczniki mające swoje wersje przedwojenne, tu zaliczono podręcznik Anieli Stommówny, następnie podręczniki, których autorami byli księża oraz książki publikowane przez trzy autorki: Marię Kączkowską, Halinę Wierzejską i s. Barbarę Żulińską.

Podręczniki mające wydania przedwojenne

Podobnie jak w wypadku innych książek¹¹, niektóre podręczniki miały swoje wydania przedwojenne. Tak było np. z podręcznikiem ks. dra Michała Białowąsa *Pan Jezus wśród dzieci. Książka pomocnicza do nauki religii rzymskokatolickiej dla uczniów II klasy szkół powszechnych*, którego pierwodruk ukazał się w 1938 r. we Lwowie w wydawnictwie K.S. Jakubowskiego. Drugie wydanie opublikowano po wojnie w 1947 r. w Nowej Rudzie. Treść obu edycji była identyczna i składała się z czterech części. W pierwszej, podzielonej na osiem rozdziałów tłumaczono, kim jest Bóg, jak stworzył aniołów, świat, człowieka, jak ludzie popełnili pierwszy grzech. Część druga obejmowała wybrane historie ze ST (Kain i Abel, Noe, Abraham, Józef Egipski, Mojżesz, Dawid, w sumie 12 rozdziałów). Zawarto w niej rachunek sumienia według 10 przykazań. Część trzecia, najobszerniejsza, to historie ewangeliczne począwszy od Jana Chrzciciela po Zesłanie Ducha św., uzupełnione informacjami na temat mszy św., komunii św., sakramentu chrztu św. (łącznie 26 rozdziałów). Część czwarta zawierała bezpośrednie przygotowanie do spowiedzi i komunii św. (7 rozdziałów). W końcowym dodatku zamieszczono modlitwy pacierza. W każdym rozdziale, po krótkim wyjaśnieniu tematu, znalazły się pytania i ćwiczenia do wykonania przez ucznia. Podręcznik był ilustrowany, lecz nie podano nazwiska autora.

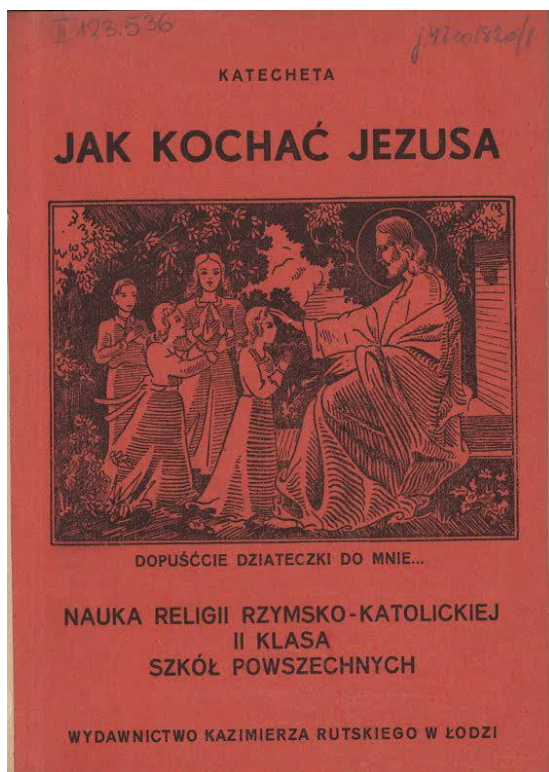
Przedwojenne wydanie miał również opublikowany w 1947 r. w Łodzi podręcznik pt. *Jak kochać Jezusa* Anieli Stommówny piszącej pod pseudonimem Katecheta¹². Jego pierwsze wydanie ukazało się w 1938 r. w Wilnie nakładem Księgarni Kazimierza Rutkiego z podtytułem „Książka do nauki religii rzymskokatolickiej dla drugiej klasy szkoły powszechnej”. Publikacja była zatwierdzona przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego jako pomocnicza dla uczniów II klasy szkoły powszechnej. Część dochodu ze sprzedaży książki miała zasilić konto Towarzystwa Popierania Budowy Publicznych Szkół Powszechnych. Na jej treść składało się 55 rozdziałów oraz dodatek z nauką pacierza i modlitwą za ojczyznę. Na błoniebieskiej kartonowej okładce umieszczono obrazek Jezusa błogosławiącego dzieci z podpisem „dopuszczcie dziecięctwo do mnie”. Trzy wydania z 1947 i jedno z 1948 r. również ukazały się w przeniesionym z Wilna do Łodzi

¹⁰ St. A. Kondak, *Władza i wydawcy. Polityczne uwarunkowania produkcji książek w Polsce w latach 1944–1949*, Warszawa 1993.

¹¹ Zob. np. G. Lewandowicz-Nosal, *Zerwana nić. Religijne sztuki teatralne dla dzieci w latach 1945–1950. Na tropie cenzury*, Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia XII, t. 12: 2014, s. 86–102; eadem, *Modlitewniki i mszaliki dla dzieci w Polsce w latach 1945–1949*, [w:] *Z badań nad książką i księgozbioremami historycznymi*, t. 10, red. [J. Puchalski], Warszawa 2016, s. 251–278.

¹² Aniela Stommówna (1905–1989), absolwentka teologii, siostra posła Stanisława Stommy.

II. 1. Okładka podręcznika *Jak kochać Jezusa*

Źródło: Stommówna Aniela, *Jak kochać Jezusa. Książka do nauki religii rzymsko-katolickiej dla 2 kl. szkoły podstawowej*, Łódź 1947.

wydawnictwie Kazimierza Rutskiego¹³. Wydanie z 1947 r. opublikowano w nakładzie 10 tys. egz., następne w rekordowym 50 tys. egz. W stosunku do wydania przedwojennego na końcu podręcznika dodano ważniejsze prawdy katechizmowe. Wśród 55 rozdziałów 18 poświęcono zagadnieniom ze ST, pozostałe odnosiły się do treści z Ewangelii i Dziejów Apostolskich. Pierwsza lekcja zatytułowana „Kwiatki dla Pana Jezusa” była lekcją wstępną, podczas której omówiono warunki, jakie trzeba spełniać, aby dobrze przygotować się do pierwszej komunii świętej. Kolejne lekcje prowadzone były w następującym schemacie: przypomnienie treści z lekcji poprzedniej, wprowadzenie nowego tematu i na koniec postanowienia. Prawie zawsze dodawano przykład z życia dzieci, często też fragment jakiegoś wiersza lub pieśni kościelnej. Na przykład w rozdziale o stworzeniu świata wprowadzono trzy pierwsze przykazania Boże poparte historyjką o Stasi i Jance. Do historii o Noem dołączono historię z życia św. Stanisława Kostki oraz VI i IX przykazanie. Kolejne

¹³ Katalog BN rejestruje trzy wydania z 1947 r. i jedno z 1948 r. Trzy egz. z 1947 r. różnią się między sobą kolorem okładki. Dwa mają okładkę w kolorze pomarańczowym, jedno w beżowym podobnie jak egzemplarz z 1948 r. Egzemplarze o pomarańczowej okładce zostały dopuszczone do użytku szkolnego już w 1946 r., o czym świadczy napis umieszczony na karcie tytułowej „Podręcznik zatwierdzony do użytku szkolnego przez Ministerstwo Oświaty Nr VI 1845/46”, miały również ten sam symbol cenzorski D011963, różni je data wpływu jako eo do BN. W dołączonym spisie potraktowane jako jedno wydanie. Wydanie w beżowej okładce z 1947 r. zostało dopuszczone do użytku szkolnego w 1947 r. („Podręcznik zatwierdzony do użytku szkolnego przez Ministerstwo Oświaty Nr 66-1430/47”). Brak końcowej okładki egzemplarza uniemożliwia stwierdzenie, w jakim nakładzie zostało opublikowane, kiedy zatwierdzono i kiedy ukończono druk.

rozdziały podawały treść następnych przykazań. Przy historii Dawida wspomniano o Psalmach, nastąpiło też wprowadzenie w Adwent i Boże Narodzenie. Prawdopodobnie lekcje dotyczące ST miały się kończyć przed Bożym Narodzeniem tak, aby razem ze świętami wprowadzić już tematy związane z NT. Wskrzeszenie młodzieńca z Naim zostało uzupełnione fragmentem z życia św. Teresy z Lisieux oraz wierszem: „Me życie jest cieniem, me życie jest chwilką, co ciągle ucieka i ginie. By kochać Cię Panie tę chwilę mam tylko, ten dzień dzisiejszy jedynie”. Wspomnienie o św. Teresie pojawiło się jeszcze raz, przy omawianiu przypowieści o synu marnotrawnym. Po tej lekcji następowało przygotowanie do sakramentu pokuty. Natomiast rozdział o cudownym rozmnożeniu chleba wprowadzał do bezpośredniego przygotowania do komunii św. W kończących podręcznik rozdziałach o Zesłaniu Ducha św. jako przykład autorka zamieściła historię o rzymskim chłopcu Tarsycjuszu. Ostatni rozdział był zaczerpnięty z tradycji kościoła o Wniebowzięciu Najświętszej Maryi Panny, kończył go wiersz ks. Karola Antoniewicza.

Liturgika autorstwa ks. dra Mieczysława Dybowskiego (1885–1975) była podręcznikiem do nauki religii dla klasy VII szkoły podstawowej. Wydanie V poprawione i uzupełnione ukazało się w 1948 r. w Poznaniu w Księgarni św. Wojciecha. Podręcznik, zatwierdzony do użytku szkolnego przez Ministerstwo Oświaty, opublikowano w nakładzie 50 tys. egz. Wydanie VI ukazało się rok później w podobnym nakładzie 50 300 egz. Jego druk ukończono dopiero w listopadzie 1949 r., a więc już po rozpoczęciu roku szkolnego¹⁴. Wydania, oba w bładoniebieskich okładkach, były bogato ilustrowane rysunkami Ireny Dybowskiej (1905–1939), z tablicami sporządzonymi przez Kazimierza Krakowskiego. Podręcznik składał się z trzech części. W pierwszej omówiono cześć bożą i jej miejsce, w drugiej – sakramenty i sakramentalia oraz w trzeciej – rok kościelny. Uzupełnieniem podręcznika była ministrantura w wersji łacińskiej i tekst mszy św. po polsku. Obie wersje nie różniły się między sobą pod względem treści. Po każdym rozdziale zamieszczono pytania i ćwiczenia do wykonania przez ucznia.

Ze wstępu do wydania V, powtórzonego w następnym, VI wydaniu, dowiadujemy się o wcześniejszych losach publikacji. Po raz pierwszy po wojnie ukazała się w 1945 r. w znacznie skróconej wersji, praktycznie pozbawiona ilustracji i informacji o ich autorze, bez ćwiczeń i tekstów mszy św. Podręcznik przeznaczony był wówczas do nauki religii dla uczniów I klas gimnazjalnych¹⁵. Było to ubogie, pierwsze powojenne wydanie, bez oznaczenia numeru wydania.

Interesujące okazało się sprawdzenie wydań wcześniejszych, sprzed roku 1948, na co wskazywało słowo *reimprimatur*, jak i informacja z wydań V i VI. Po raz pierwszy podręcznik Dybowskiego wówczas pod tytułem *Życie katolickie. Podręcznik Liturgiki* ukazał się w 1930 r. w Warszawie, z *imprimatur* z 19 lipca 1929 r., a jego adresatami byli uczniowie IV klasy gimnazjum. Był opatrzony 10 ilustracjami (winiętami) autorstwa Ireny Dybowskiej. Ponownie, jako podręcznik szkolny, tym razem dla pierwszej klasy gimnazjum i już pod tytułem *Liturgika* książka Dybowskiego ukazała się w Poznaniu w 1937 r. z nowym *imprimatur* z 28 kwietnia 1936 r.

¹⁴ Podobnie było w przypadku podręcznika ks. Dąbrowskiego. W późniejszych latach podręcznik Dybowskiego ukazał się kolejno w roku 1954, 1955, 1956, 1957, po raz ostatni w roku 1958 jako wydanie 11.

¹⁵ M. Dybowski, ks. dr, *Liturgika. Podręcznik do nauki religii dla uczniów gimnazjum klasy 1*, Poznań 1945, s. 120.

Zabrakło w niej informacji o autorce ilustracji, które dawały pogląd, jak wyglądają poszczególne części mszy św., szaty liturgiczne, ułatwiały zrozumienie i zapamiętanie omawianych faktów.

Równie interesujące mogą być dwa zagraniczne wydania tego podręcznika. Pierwsze, wojenne, ukazało się w Londynie w 1942 r. i zostało wydane przez Urząd Oświaty i Spraw Szkolnych. Było oznaczone jako wydanie II, na stronie tytułowej umieszczono informację, że jest to przedruk pierwszego wydania z 1937 r. Oba wydania z 1937 i 1942 r. były rzeczywiście identyczne, londyńskie było wydane w nieco mniejszym formacie (14 × 20,5 cm w porównaniu z wydaniem przedwojennym 15 × 22 cm), miało w konsekwencji mniejszą czcionkę, marginesy i interlinię.

Inne wydanie podręcznika, również sygnowane jako II, ukazało się staraniem Wydawnictwa P.C.K. przy II Korpusie w 1946 r. w Bari we Włoszech. Była to odbitka maszynopisu opatrzona jednak ilustracjami. Osobno wklejono kartkę z *imprimatur* z 1936 r. Podręcznik wydano w formacie A4 (20 × 32,5 cm). Wszystkie wydania miały identyczną treść.

Z dużą ostrożnością można przyjąć następujące datowanie kolejnych wydań podręcznika: wydanie z roku 1937 uznać za I, londyńskie z 1942 r. za II, pierwsze krajowe powojenne z 1945 r. za III, włoskie z 1946 za IV i wówczas okazałoby się, że rzeczywiście wydanie z 1948 r. było wydaniem V. Zapewne jednak historia podręcznika publikowanego w Polsce po wojnie wyglądała zupełnie inaczej. Jak wolno sądzić, pierwsze było wydanie powojenne z 1945 r., w 1948 r. ukazało się V, a między rokiem 1945 a 1948 wydrukowano trzy, brakujące w katalogu BN, wydania. Trudno bowiem przypuszczać, aby w Polsce po 1945 r. nawet katolicki wydawca liczył wydania emigracyjne¹⁶.

Podręczniki autorstwa księży

Jednym z pierwszych wydanych po wojnie podręczników do nauki religii była *Nauka wiary. Wyciąg z podręcznika do nauki religii na klasę II gimnazjalną ks. Z. Baranowskiego i ks. S. Kowalskiego. Skrót opracowała Komisja Podręcznikowa na zlecenie K.O.S.P.* Podręcznik ukazał się w 1945 r. nakładem Drukarni św. Wojciecha w Poznaniu pozostającej już wówczas pod zarządem państwowym. W książce pominięto spis treści, wstęp i przedmowę. Całość obejmowała siedem rozdziałów: „O wierze w ogólności”, „O Bogu Stworzycielu”, „O Jezusie Chrystusie”, „Obowiązki chrześcijańskie wobec Boga”, „Obowiązki chrześcijańskie wobec bliźniego”, „Obowiązki chrześcijańskie wobec siebie samego”, „O Duchu Świętym i Kościele Katolickim”. Kolejne rozdziały przynosiły omówienie podstawowych prawd wiary, wykorzystując dekalog i przykazania kościelne. Najciekawszy był rozdział traktujący o obowiązkach chrześcijanina wobec siebie samego. Podzielony został na dwie części. W pierwszej omówiono troskę o zdrowie, kształcenie umysłu i woli (wytrwałość, sumienność, punktualność, słowność), w drugiej autorzy zwrócili uwagę na „życie w czynie i modlitwie”, które obejmowało życie społeczne, kulturalne, członkostwo w stowarzyszeniach religijnych. W ostatnim rozdziale

¹⁶ Jeśli oczywiście w ogóle o nich wiedział.

w skrócie przypomniano o roli Kościoła katolickiego w historii Polski, jego wpływie na rozwój sztuki, literatury oraz to, że był wobec Polski „stróżem sprawiedliwości, pocieszycielem i obrońcą”¹⁷. Jako przykład podano, że żaden z papieży nie uznał rozbiórów Polski, a Benedykt XV był pierwszym, który zwracał się do prezydenta Wilsona o wskrzeszenie zjednoczonej Polski¹⁸.

Podstawowym celem opublikowanego tuż po wojnie skrótu było wypełnienie braku podręczników. Świadczy o tym informacja zamieszczona na czwartej stronie okładki. W wezwaniu „Do młodzieży!” czytamy: „Po długiej, strasznej niewoli przychodzi do Was znowu polska książka. Przyjmijcie ją wdzięcznie, pokochajcie i opieką otoczcie. Co prawda cieniutka ona i tymczasowa. Pamiętajcie, że pospieszyli Wam z pomocą nauczyciele i drukarze. Grono profesorskie nadal trudzi się nad zebraniem czytanek dla obszerniejszego podręcznika, a drukarze czekają, aby wysiłkiem swoich rąk jak najszybciej go wydrukować. W pracy nad nową książką i Was nie powinno zabraknąć. Nauczycielom dostarczcie przechowywane książki i podręczniki, obrazy i fotografie; a dla fabryk zbierzcie stary papier i stare szmaty”. W tym miejscu następował wyróżniony czcionką apel: „Zbierajcie makulaturę! Zbierajcie szmaty!” Cel zbiórki był następujący: „Ze starych szmat i papieru zrobi się papier nowy. Z niego będą dla Was książki i zeszyty, gazetki, obrazy i mapy”. Apelowano również o zbieranie szkła i butelek, gdyż brakowało szyb w szpitalach i szkołach. W każdej szkole miały powstać składnice starego papieru, szmat i szkła. „Ich ilość będzie miarą Waszej gorliwości w odbudowie naszej Ojczyzny”. Tak więc nauka wiary miała się przekształcić w konkretne czyny. W ten sposób realizowano zasadę służby ojczyźnie.

W 1945 r. opublikowano również podręcznik autorstwa ks. dra Eugeniusza Króla *Liturgiczna służba Boża. Książka dla młodzieży katolickiej*. W kolejnych wydaniach, w latach następnych (1946, 1947, 1948, 1949; łącznie 7 wydań) podręcznik miał już dwóch autorów, ks. dra Eugeniusza Króla i ks. dra Józefa Rychlickiego. Od wydania drugiego z 1946 r., jak zaznaczono, było to wydanie nowe ilustrowane, podręcznik był zatwierdzony do użytku szkolnego przez Ministerstwo Oświaty i drukowany na papierze pochodzącym z przydziału Ministerstwa Oświaty. Znane są nakłady wydań od 3 do 7. Podręcznik opublikowano łącznie w nakładzie (wydania 3–7) 132 tys. egz.¹⁹ W wydaniu pierwszym zaznaczono, że „ze względu na to, by cena książki wypadła przystępnie, rezygnuje wydawnictwo w obecnym nakładzie tak z przygotowanych rycin jak wytworniejszej formy druku”²⁰. W kolejnych wydaniach ilustracje były autorstwa prof. Zygmunta Wierciaka. Podręcznik obejmował 45 rozdziałów podzielonych na 4 części. Część pierwsza pt. „Pobożność liturgiczna” obejmowała siedem rozdziałów, druga zatytułowana „Liturgia mszalna” – dziewięć, kolejne dwie „Liturgia sakramentalna” i „Liturgia świąteczna” – odpowiednio 11 i 18 rozdziałów.

Autorzy podręcznika wyjaśniali poszczególne zagadnienia, czy to związane z modlitwą osobistą, czy mszą św. Pojawiło się nawet omówienie brewiarza

¹⁷ Nauka wiary. Wyciąg z podręcznika do nauki religii na II klasę gimnazjalną ks. Z. Baranowskiego i ks. S. Kowalskiego. W opracowaniu Komisji Podręcznikowej na zlecenie K.O.S.P., Poznań 1945, s. 50.

¹⁸ Ibidem, s. 50–51.

¹⁹ Dwa wydania z roku 1947 opublikowano w nakładach 10 tys. i 12 tys. egz., trzy wydania z 1948 r. po 20 tys. każde, oraz wydanie z 1949 w nakładzie 50 tys. egz.

²⁰ E. Król ks. dr, *Liturgiczna służba boża. Książka dla młodzieży katolickiej*, Kraków 1945, [strona spisu treści].

kapłańskiego. W wydaniu z 1946 r. i następnych dołączono dodatek „Modlitwy za Ojczyznę”. W 1946 r. autorzy podręcznika opracowali także osobny podręcznik dla nauczycieli²¹. W uwagach wstępnych zaznaczono, że materiały były zbierane podczas wieloletniej pracy katechetycznej w szkołach średnich Krakowa, wykorzystano też praktyczne uwagi siostry urszulanki M. Mirony Królowny i ks. kanonika Stanisława Dąbrowskiego. Do wydania podręcznika i jego zatwierdzenia przez Ministerstwo przyczynił się ówczesny kanclerz kurii krakowskiej ks. Stanisław Mazanek, któremu autorzy składali serdeczne podziękowania.

Natomiast prawdopodobnie jego brat, ks. Jan Mazanek opracował podręcznik zatytułowany „Wierzę”. *Wykład prawd wiary zawartych w składzie apostołskim. Dla użytku młodzieży*. Pierwsze wydanie, nakładem autora, ukazało się w Krakowie w 1945 r., a zatwierdzającym do druku, obok bp. Adama Stefana Sapiehy był właśnie ks. Stanisław Mazanek. Do roku 1949, oprócz wydania z 1945 r. ukazały się łącznie jeszcze cztery edycje. Kolejne, prawdopodobnie uznawane za pierwsze, w 1947 r., i jeszcze w tym samym roku ukazało się następne wydanie sygnowane jako drugie. Treść książki nie uległa zmianie, a oba wydania z 1947 r. różniło jedynie to, że na okładce dodano informację, że jest to wydanie drugie i podręcznik²². Oba wydania opublikowano w łącznym nakładzie 20 tys., po 10 tys. egz. każde. Nie wiadomo, kiedy ukazało się wydanie trzecie. Znane jest natomiast wydanie czwarte z 1948 r. (jego druk ukończono w listopadzie 1948 r.), opublikowane w nakładzie 20 tys. egz., ponownie z informacją, że jest to podręcznik do nauki religii zatwierdzony przez Ministerstwo Oświaty.

Wszystkie wydania miały taką samą treść. Składały się ze wstępu, 54 rozdziałów ułożonych w 7 częściach i zakończenia. Całość była ilustrowana 19 różnymi ilustracjami. Były to m.in: grotta w Lourdes, witraż Wyspiańskiego – *Stworzenie*, *Anioł* Jana Matejki, Zwiastowanie Fra Angelico, krucyfiks św. królowej Jadwigi z katedry wawelskiej, dwa obrazy Fugela – *Rozmowa z Nikodemem* i *Paś baranki moje*, obraz Piotra Stachewicza *Królowa Polski*, rysunki przedstawiające Jezusa przy umierającym, Jezusa błogosławiącego kapłana, Jezusa pukającego do drzwi. Dodatkowym walorem podręcznika były liczne cytaty z poezji, między innymi: Adama Asnyka, Adama Mickiewicza, Juliusza Słowackiego, psalm w tłumaczeniu Jana Kochanowskiego. Interesujące były przykłady z życia ludzi wybitnych, naukowców, pisarzy, filozofów i ich droga do Boga: André Ampere’a, Ludwika Pasteura, Ludwika van Beethowena, Ferdynanda Foche’a, Elizy Orzeszkowej, Henryka Sienkiewicza, Michała Faradaya, Jana Keplera, Guglielmo Marconiego, Izaaka Newtona, Georga Ohma, Wiliama Thomsona, Aleksandra Volte’a, konwertytów Gilberta Chestertona, François Mauriac, Giovanniego Papiniego²³, Ernesta Psichariego²⁴. Kolejną grupę stanowili „młodzi święci” – Jan de Plessis, Giorgio Frassati, Hubert de la Neuville. Autor wychodził z założenia, że przykłady pociągają i najlepiej uczyć się właśnie na nich. Uzupełnieniem konkretnych, dobrze objaśnianych zagadnień były też polecenia, zadania do wykonania, np. lektura książki Marii H. Szpyrkówny *Cuda*

²¹ E. Król ks. dr, J. Rychlicki ks. dr, *Liturgiczna służba boża. Szkice lekcyjne dla uczących*, Kraków 1946.

²² Wydania różniły się też symbolem cenzora M-2609 i M-32676.

²³ Włoski dziennikarz 1881–1956.

²⁴ Francuski żołnierz i pisarz 1883–1914.

w *Lourdes*²⁵. Przy omawianiu sakramentu bierzmowania, jako jeden z nielicznych, autor podawał wiek, w jakim należy ten sakrament przyjąć²⁶.

W latach 1945–1949 ukazało się według oznaczeń osiem²⁷ wydań podręcznika przygotowującego dzieci do pierwszej komunii św. autorstwa ks. Mariana Marka *Dopuszczenie dzieci do komunii św.* Wydanie z 1945 r. opublikowane nakładem autora oznaczono jako drugie, jego *imprimatur* pochodzi z 13 października 1944 r., być może pierwsze ukazało się jeszcze w czasie wojny. Kolejne wydania z 1946, 1947 i 1948 r. oznaczone jako trzecie, czwarte i piąte zostały zatwierdzone do użytku szkolnego przez Ministerstwo Oświaty, podobnie jak oznaczone jako ósme wydanie z 1949 r. Katalog Biblioteki Narodowej (dalej: BN) nie rejestruje wydania szóstego i siódmego. Obie edycje prawdopodobnie musiały się ukazać między wiosną 1948 a wczesną jesienią 1949 r.²⁸ Tak więc analizie podlegało w sumie pięć wydań. Wszystkie zawierały podstawowe treści katechizmowe ułożone w trzech częściach według schematu pytanie–odpowiedź. W wydaniach drugim i trzecim brakuje, wprowadzonego później, rozdziału o mszy świętej. Natomiast wydanie z 1945 r. zawiera liczne cytaty z Pisma Świętego. Dzieci mogły zapoznać się między innymi z historią Jezusa błogosławiącego dzieci, przypowieściami o synu marnotrawnym, krzewie winnym, słudze setnika, Marii Magdalenie. W dodatku zamieszczono trzy modlitwy, w tym mało znaną modlitwę do św. Alfonsa Liguoriego. Sam tytuł podręcznika jest cytatem z Ewangelii, jego treść rozpoczyna się od tego cytatu i obrazu Jezusa błogosławiącego najmłodszych. We wstępie autor tłumaczy, jak bardzo Jezus kochał dzieci i dlaczego one też powinny Go kochać. Zwraca uwagę, że dzień przyjęcia przez dziecko pierwszej komunii św. to dzień najradośniejszy i najszczęśliwszy w życiu, jednocześnie stwierdza, że „najpierw jednak musisz się dowiedzieć i nauczyć: w c o m a s z w i e r z y ć, c o c z y n i ć i c z e g o s p o d z i e w a ć s i ę o d P a n a B o g a, aby być szczególnie umiłowanym dzieckiem Bożym i zasłużyć sobie na żywot wieczny”²⁹. Całość była ilustrowana słabej jakości drzeworytami i fotografiami.

W 1948 r. w Krakowie ukazał się podręcznik o długim tytule *Poznaj – ukochaj złącz się z Bogiem Twoim. Opowiadania biblijne wraz z przygotowaniem do pierwszej spowiedzi i komunii świętej. Podręcznik do nauki religii rzymsko-katolickiej dla klasy II szkoły podstawowej zatwierdzony przez Ministerstwo Oświaty pismem z dnia 18 lutego 1948 r. – Nr VI Oc 1198/47*. Jego autorami byli księża Stanisław Dąbrowski i Franciszek Wójcik. Druk pozycji w nakładzie 60 tys. egz. ukończono w sierpniu, zatem tuż przed rozpoczęciem roku szkolnego. Treść składała się z dwóch części. Pierwsza zawierała opowiadania biblijne zaczerpnięte ze ST (łącznie 28 rozdziałów), druga pt. „Dzieje Nowego Przymierza” była bardziej obszerna, obejmowała 52 rozdziały z dziejów NT. W części drugiej pojawiły się trzy rozdziały niemające

²⁵ Książka M. Szpyrkówny została wydana w 1930 r.

²⁶ Wiek podany przez autora to 11–14 lat.

²⁷ Katalog BN notuje jedynie pięć wydań i tyle umieszczono w sporządzonej bibliografii.

²⁸ Wydanie oznaczone jako piąte z 1948 r. zostało podpisane do druku 20 IV 1948 r., a wydanie oznaczone jako ósme z 1949 r. podpisano do druku 26 IX 1949 r. Łączny nakład wydań 4, 5 i 8 to 80 tys. egz. (4 – 10 tys., 5 – 20 tys., 8 – 50 tys.).

²⁹ M. Marek ks., „*Dopuszczenie dzieci do komunii św.*”. *Katechizmowe przygotowanie do pierwszej komunii świętej, podręcznik dla dzieci*, Kraków 1945, s. 4.

odniesienia w NT – wniebowzięcie NM Panny, rozszerzanie wiary świętej oraz informacje o Kościele katolickim. Dodatek obejmował przygotowanie do pierwszej spowiedzi i komunii św. oraz podstawowe modlitwy pacierza. Całość uzupełniona była dość niewyraźnymi czarno-białymi ilustracjami, dwie z nich przedstawiały sceny z ołtarza Wita Stwosza z bazyliki Mariackiej (zmartwychwstanie i wniebowzięcie NM Panny), ostatnią ilustracją było zdjęcie papieża Piusa XII. Każdy rozdział podręcznika zaczynał się od opowiedzianego fragmentu Pisma Świętego, z dołączonym krótkim komentarzem, polecenie modlitwy, wskazówki do zastanowienia się lub fragment pieśni. W dodatku przygotowującym do przyjęcia pierwszej komunii św. znaleźć można szczegółowe wskazówki, jak najlepiej przygotować się do tego wielkiego wydarzenia. Jedną z nich jest przestrzeganie ścisłego postu w dniu komunii, tzn. nie wolno od północy nic jeść ani pić, jeśli ktoś przez zapomnienie nie przestrzegał tego przepisu, nie mógł przystąpić do pierwszej komunii.

Pan Jezus wśród dzieci. Podręcznik do nauki religii katolickiej w III klasie szkół podstawowych autorstwa ks. dra Michała Białowąsa i ks. dra Józefa Dajczaka ukazał się dwukrotnie w 1948 r. w Nowej Rudzie w łącznym nakładzie 30 tys. egz. (1 wydanie – 10 tys.; 2 wydanie – 20 tys.). Opatrzony został anonimowymi ilustracjami. Składał się z pięciu części, w których, obok wstępnych rozważań, omówiono *Skład Apostolski*, Przykazania Boże i Kościelne, Sakrament Pokuty i Eucharystii. W końcowym dodatku, podobnie jak w podręczniku do klasy II, zamieszczono modlitwy pacierza. Głównym celem było wyjaśnienie podstaw chrześcijańskiego życia poparte licznymi przykładami zaczerpniętymi zarówno z Biblii, jak i z życia świętych. O ile w podręczniku dla klasy II przywołano jedną świętą – św. Teresę od Dzieciątka Jezus, to dzieciom o rok starszym zaprezentowano ich znacznie więcej: Barbarę, Izydora, Teresę od Dzieciątka Jezus, dwukrotnie Franciszka, pięciokrotnie Stanisława Kostkę, Klemensa Dworzaka, Teresę z Hiszpanii, Augustyna, Jana Vianneya, Kazimierza, Kingę, bł. (obecnie już św.) Szymona z Lipnicy, Tarsycjusza (czasy Dioklecjana)³⁰. W bardzo udany sposób autorzy łączyli historie ze Starego i Nowego Testamentu. W każdym rozdziale znalazły się pytania i ćwiczenia do zrobienia, np. „*Co nazywamy Komunią świętą?* – Komunią świętą nazywamy pożywanie Ciała i krwi Pana Jezusa w Najświętszym Sakramencie Ołtarza”, „*Narysuj Domek Boży, który widziałeś na ołtarzu w waszym kościele*” – chodziło oczywiście o tabernakulum. Takiego samego określenia używała w swoich pogadankach dla przedszkolaków Halina Wierzejska.

Podręcznik do nauki religii dla klasy VI *Objawienie Boże w Nowym Zakonie* autorstwa księży Stanisława Dąbrowskiego i Franciszka Wójcika ukazał się dwukrotnie w 1948 i 1949 r. w Księgarni Krakowskiej w Krakowie. Był zatwierdzony do użytku tak przez władze kościelne (imprimatur kurii krakowskiej), jak i władze świeckie (Ministerstwo Oświaty). Wydanie z 1948 r. ukazało się w nakładzie 60 tys. egz., a wydanie drugie w rekordowym nakładzie 100 tys. Należy jednak zauważyć, że druk ostatniego ukończono dopiero w listopadzie 1949 r., a więc dwa miesiące

³⁰ Postać Tarsycjusza pojawia się w książce M. Kączkowskiej, *Przyjdź Panie Jezu! Przygotowanie do pierwszej spowiedzi i komunii św.*, u A. Stommówny w *Jak kochać Jezusa*, oraz w podręczniku ks. M. Białowąsa i ks. J. Dajczaka.

po rozpoczęciu roku szkolnego 1949/1950 i dopiero wówczas podręcznik mógł trafić do rąk uczniów. Zawierał 95 rozdziałów, były to przede wszystkim fragmenty Ewangelii i Dziejów Apostolskich opatrzone sygnaturami NT. Dodatkiem była mapa Palestyny z czasów Jezusa. Osiem końcowych rozdziałów odnosiło się do wydarzeń pozabiblijnych. Wspomniano wniebowzięcie NM Panny, ostatnie lata życia i męczeńską śmierć apostołów Piotra i Pawła, działalność św. Jakuba, św. Andrzeja i św. Jana, następnie prześladowania Kościoła w Rzymie i postaci trójki chrześcijańskich męczenników pierwszych wieków – Tarsycjusza, św. Agnieszki i św. Wawrzyńca diakona. Kolejny rozdział zawierał informacje o zwycięstwie chrześcijaństwa i edykcie cesarza Konstantyna z 313 r. Dwa rozdziały przynosiły informacje o początkach chrześcijaństwa w Polsce i Kościele w czasie zaborów, ostatni – o najwybitniejszych papieżach. Po każdym rozdziale następował krótki komentarz, wiadomości z katechizmu oraz pytania do zastanowienia się. W rozdziale 77 zamieszczono informacje o strukturze Kościoła, jego przeznaczeniu, wymieniono cztery znamiona Kościoła, którymi są jedność, świętość, powszechność i apostołskość.

W wydaniu drugim z 1949 r. należy odnotować brak rozdziału 94 dotyczącego kościoła w Polsce w czasie zaborów, a w rozdziale 95 informującym o najwybitniejszych papieżach zabrakło fotografii Piusa XII.

Dla cenzury w 1949 r. newralgiczny okazał się wspomniany rozdział 94, w którym podano informacje o akcie z 1839 r. przyłączającym Cerkiew unicką do Cerkwi prawosławnej, niszczeniu Cerkwi unickiej od 1874 r., kasacjach klasztorów po powstaniu listopadowym, skonfiskowaniu majątków kościelnych oraz zesłaniu 400 kapłanów i zakonników na Sybir. „Również wrogo odnosiła się do Kościoła i polskości Rosja. Najpierw wystąpiła ona przeciw Cerkwi unickiej (t. j. Kościołowi grecko-katolickiemu, pozostającemu w łączności ze Stolicą Apostolską). [...] Do zniszczenia tej Cerkwi zabrał się rząd rosyjski w r. 1874. Od tej chwili rozpoczęło się męczeństwo ludu podlaskiego, który pomimo prześladowań pozostał wierny wierze katolickiej. [...] Pomimo to nie udało się Rosji wyćpić w społeczeństwie polskim przywiązania do wiary i patriotyzmu. Jest to zasługą różnych cichych pracowników patriotów oraz Kościoła katolickiego”³¹.

Podręcznik zawierał dużo odwołań do Ewangelii. Był zaopatrzony w ilustracje, z których dwie pochodziły z ołtarza Wita Stwosza, podobnie jak to było w przypadku podręcznika do klasy II tych samych autorów.

I jeszcze jeden podręcznik, którego współautorem był ks. Stanisław Dąbrowski. Wspólnie z księżmi Franciszkiem Wójcikiem i Michałem Rachwałem opracowali książkę dla młodzieży do nauki religii katolickiej pt. *Dzieje objawienia Bożego Starego i Nowego Testamentu*. Pierwsze wydanie ukazało się już w 1945 r. w Księgarni Krakowskiej z informacją, że z powodów technicznych w pracy nie zostały zamieszczone ilustracje. Powtórzono ją w kolejnym wydaniu z 1946 r. Następne dwie edycje zarejestrowane w katalogu BN (sygnowane jako 4 z 1947 r. oraz

³¹ S. Dąbrowski ks., F. Wójcik ks., *Objawienie boże w Nowym zakonie. Podręcznik do nauki religii rzymsko-katolickiej dla klasy VI szkoły podstawowej*, Kraków 1948, s. 151–152.

sygnowane jako 8 z 1948 r.)³² również nie zawierały ilustracji, ale już bez podania powodu. Jednocześnie obie były już zatwierdzone przez Ministerstwo Oświaty do nauki religii katolickiej w szkołach, ale bez oznaczenia dla której klasy. Wszystkie miały jednakową treść podzieloną na historie biblijne ze ST i NT. Uzupełnieniem był rozdział o wniebowzięciu NM Panny oraz wiadomości o dalszych losach apostołów. Każdy rozdział był opatrzony tytułem i powiązaną z nim sygnaturą biblijną. Wydanie z 1945 r. miało *imprimatur* z 17 września 1945 r., kolejne były opatrzone nim z 11 czerwca 1946 r.

Podręczniki Marii Kączkowskiej

Maria Kączkowska (1892–1993)³³, katechetka, harcerka, była autorką wielu książek religijnych dla dzieci i młodzieży. *Bibliografia literatury dla dzieci i młodzieży 1918–1939*³⁴ notuje 21 pozycji jej autorstwa. Niektóre z nich, np. historia o Tarsycjuszu, Wandzie Malczewskiej, Janie Bosko, zostały zamieszczone również w *Przyjdź, Panie Jezu! Przygotowanie do pierwszej spowiedzi i komunii św.* z ilustracjami Antoniego Gawińskiego. Publikacja ukazała się dwukrotnie po wojnie, w 1947 i 1949 r. w wydawnictwie Arcta. Wydanie z 1947 r. nosiło *imprimatur* jeszcze z 15 października 1938 r. i było podręcznikiem zatwierdzonym do użytku szkolnego dla szkół miejskich przez Ministerstwo Oświaty w 1946 r. Wydanie drugie, z 1949 r. ukazało się w nakładzie 4400 egz., opatrzone zostało datą *reimprimatur* z 23 sierpnia 1948 r. i nie miało już adnotacji o dopuszczeniu do użytku szkolnego.

W katalogu BN brakuje wydań przedwojennych. Można sądzić, że książka została przygotowana do wydania przed II wojną światową, świadczy o tym *imprimatur* z 1938 r., ale nie zdążyła się ukazać. Być może jednak katalog BN nie jest kompletny.

Podręcznik składał się z 28 rozdziałów, a jego celem było przygotowanie dzieci z klasy II do przyjęcia sakramentu pierwszej spowiedzi i komunii św. We wstępie autorka napisała: „Kochane Dzieci, macie się przygotować do pierwszej spowiedzi i Komunii świętej. [...] Podczas tych przygotowań powinniście poznać swoje złe skłonności i wady i nauczyć się je przezwyciężać. [...] Ta książeczka ma wam pomóc w pracy nad sobą”³⁵. W części pierwszej znalazło się omówienie kolejnych fragmentów modlitwy *Ojcze nasz* ilustrowane przykładami z życia dzieci, tych, które następnie zostały świętymi i tych zupełnie zwyczajnych. Na przykład św. Teresy od Dzieciątka Jezus, św. Jana Bosko, św. Szymona z Lipnicy. W wydaniu z 1949 r. Kączkowska wprowadziła zmiany. W wydaniu pierwszym z 1947 r. zamieściła opowiadanie o trzecioklasistach – Wacusi i Jerzyku. Wacek należał do Krucjaty Eucharystycznej, był już „krzyżowcem”, a Jurek dopiero chciał nim zostać. W wydaniu z 1949 r. opowiadanie o chłopcach z Krucjaty zostało zastąpione innym, szkolną historią Staszka i Bolka Terlikowskiego, bez odwołania do członkostwa

³² Katalog BN nie rejestruje wydań 3, 5 i 7.

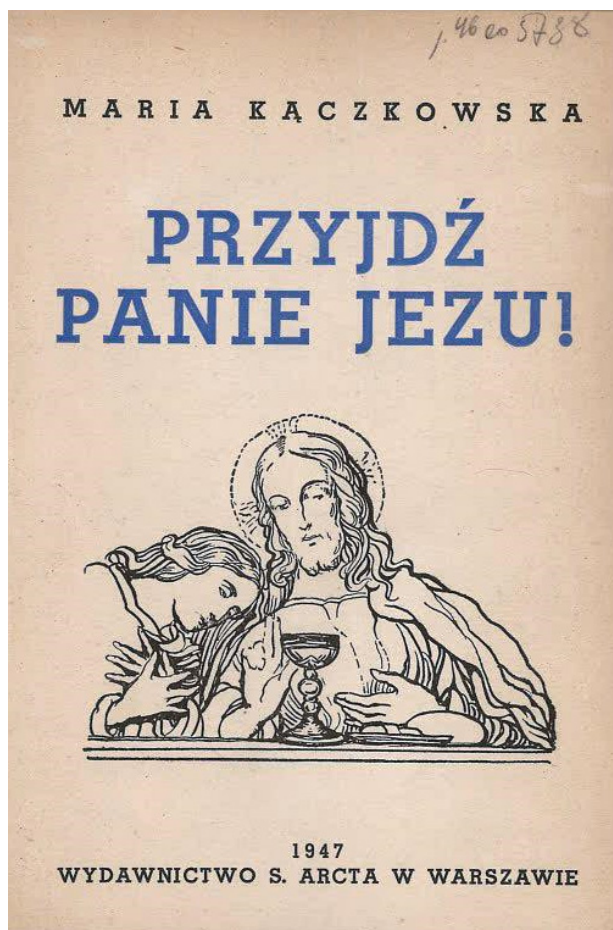
³³ Maria Kączkowska (19 XI 1892–16 III 1993) – katechetka, harcerka, autorka wielu książek religijnych dla młodzieży. Odznaczona przez papieża Pawła VI orderem *Pro Ecclesia et Pontifice*. (Nekrolog z „Życia Warszawy” 25.03.1993).

³⁴ *Bibliografia Literatury dla dzieci i młodzieży 1918–1939*, oprac. B. Krassowska, A. Grefkowicz, Warszawa 1995.

³⁵ M. Kączkowska, *Przyjdź, Panie Jezu! Przygotowanie do pierwszej spowiedzi i komunii św.*, Warszawa 1947, s. 3.

chłopców w Krucjacie Eucharystycznej. To drobny przykład na wyraźny zapis cenzury dotyczący tej organizacji. Druga zmiana dotyczyła pierwszej komunii Wandzi – Wandy Malczewskiej mieszkającej we dworze koło Radomia. Akcja opowiadania toczy się w czasie rozbiorów, a mała Wanda uczy wiejskie dzieci. Dziewczynka codziennie modli się za Polskę, ofiarowuje Bogu białe i czerwone stokrotki, bo Polska ma biało-czerwony sztandar. Do komunii chce przystąpić w zwykłej, białej sukience, z tej okazji organizuje też podwieczorek dla biednych dzieci. W wydaniu z 1949 r. tekst o Wandzie Malczewskiej został zastąpiony krótkim opowiadaniem pt. *Biała sukienka* o dwóch przyjaciółkach Basi i Zosi przygotowujących się do pierwszej komunii. Zosia była biedna, miała nie iść do pierwszej komunii, bo nie miała sukienki. Jej przyjaciółka Basia zgodziła się na skromną sukienkę dla siebie i dla Zosi tak, aby obie dziewczynki mogły razem przyjąć sakrament. Jak widać, w wydaniu z 1949 r. Kączkowska usunęła fragment o historii Polski, zamieniając go na bardziej ogólny.

Część druga podręcznika pt. „Przyjdź Panie Jezu” to kolejne rozdziały przygotowujące najpierw do spowiedzi św., a następnie do komunii, które są bogato

Il. 2. Okładka podręcznika *Przyjdź, Panie Jezu!*

Źródło: Kączkowska Maria, *Przygotowanie do pierwszej spowiedzi i komunii św.*, Warszawa 1947.

ilustrowane fragmentami z Ewangelii. Znajdziemy tu przypowieść o Dobrym Pasterzu, synu marnotrawnym, uzdrowieniu paralityka i sługi setnika, Marii Magdalenie, faryzeusza i celnika, Zacheuszu, rozmnożeniu chleba. Opowieści zaczerpnięte z Ewangelii autorka uzupełnia historią 12-letniego męczennika rzymskiego Tarścycjusza, który zanoszą do więzienia komunię św., legendą o św. Elżbiecie, oraz tekstami o „zwykłych” dzieciach, np. o tym, jak Wojtek uczy się służyć do mszy św. Na tym przykładzie autorka tłumaczyła kolejne części mszy św. Przywołuje też Kączkowska historię o białej kokardzie znaną z książki ks. Jana Barana *Chrystus przyjaciel młodzieńca*³⁶. Całość podręcznika kończy rozdział o św. Stanisławie Kostce, patronie i wzorze do naśladowania dla młodzieży.

Był to podręcznik pozbawiony natrętnego dydaktyzmu. Między rokiem 1947 a 1949 widać zdecydowane różnice w tekście polegające na usunięciu z treści tematu Krucjaty Eucharystycznej, Polski pod zaborami, polskich dworów i mieszkających w nich patriotycznie wychowywanych dziewcząt. Cenne jest przywołanie wielu fragmentów z Ewangelii.

Inny podręcznik przygotowujący dzieci do pierwszej komunii św. autorstwa Marii Kączkowskiej to *Pierwsza komunía święta na wsi*. Został dwukrotnie wydany w 1947 r. w poznańskim wydawnictwie księży Pallotynów. To wydanie nosiło wojenne *imprimatur* z 14 stycznia 1944 r. z Warszawy oraz podtytuł „Czytanka religijna na klasę III”. W 1946 r. było zatwierdzone przez Ministerstwo Oświaty jako książka pomocnicza do nauki religii dla dzieci wiejskich. Wydanie z tego samego roku oznaczone jako drugie nie zawiera już tej informacji. Treść obu edycji, zarówno tekst, jak i ilustracje, są takie same. Na okładce umieszczono rysunek Pana Jezusa z dziećmi (w kolorze zielonym w wydaniu I, fioletowym w wydaniu II). Książka składa się z 51 rozdziałów, ale brakuje spisu treści. We wstępie autorka zwracała się do czytelników: „Kochane dzieci” i pisała, że niedługo przyjmą komunię świętą, Pan Jezus przyjdzie do ich serc, cytowała słowa Jezusa z Ewangelii: „Jam jest chleb żywy z nieba zstąpiony, kto pożywa tego chleba, żyć będzie na wieki” i „Pójdźcie do mnie wszyscy, chleb, który ja wam dam jest moje ciało na żywot świata”. W kolejnych rozdziałach Kączkowska omawia modlitwy: *Wierzę w Boga i Ojczy nasz, 10 przykazań Bożych, 5 przykazań kościelnych*, sakrament pokuty i eucharystię. W tej części pojawia się więcej odwołań do tekstu Ewangelii – przypowieści o dobrym pasterzu, synu marnotrawnym, Zacheuszu, rozmnożeniu chleba. Są to bardzo proste historie, których w większości bohaterami są wiejskie dzieci, ich rodzice, sąsiedzi, dziadkowie, ucząca katechizmu nauczycielka. Każdy rozdział to mini historia pouczająca o wierze, przykazaniach, pozbawiona natrętnego dydaktyzmu. Wszystkie rozgrywają się w środowisku wiejskim, dzieci pomagają w gospodarstwie, pasą krowy, a jednocześnie się uczą. Całość była napisana w sposób bardzo przystępny i, co tu ukrywać, dla dzieci o innych doświadczeniach i poziomie intelektualnym niż dzieci miejskie.

Swoje „podręczniki” do nauki religii publikowane w formie pogadarek miały także matki, opiekunki, wychowawczynie dzieci najmłodszych. Pisały dla nich s. Barbara Żulińska i Halina Wierzejska.

³⁶ Bohater opowiadania Jerzy ginie w walce za ojczyznę. Umiera, a jego biała komunijna kokarda jest splamiona krwią, a nie grzechem.

Podręczniki s. Barbary Żulińskiej i Haliny Wierzejskiej

W 1946 r. w katowickiej Księgarni św. Jacka ukazał się poradnik s. Barbary Żulińskiej (1881–1961/1962)³⁷ *Liturgia w ochronie. Rozmówki z małymi dziećmi*³⁸. Książka miała *imprimatur* lwowskiej kurii metropolitalnej obrządku łańcubskiego z 1944 r. (10 czerwca 1944), co wskazuje na jeszcze wojenną proveniencję pozycji. Dzieło powierzono Matce Bożej w dzień Zwiastowania 25 marca 1944 r. Książka nie była wprost adresowana do dzieci, raczej do pracujących z nimi dorosłych. Przynosiła za to niezwykle ciekawe doświadczenia od strony praktycznej i informacje, jak rozmawiać z dziećmi, jakie tematy religijne poruszać. Celem było uporządkowanie dziecięcych spostrzeżeń, zwrócenie uwagi na to, co się dzieje w Kościele w ciągu roku. Nie był to systematyczny wykład, autorka nie wymagała od dzieci, aby wszystko pamiętały. Pisała: „czterdziestoletnie doświadczenie nauczyło mnie, że dzieci chętnie słuchają opowiadań religijnych, chętnie rozmawiają na te tematy [...], rozumieją więcej niż to się zdaje”³⁹. Żulińska miała świadomość, że nie wszystkie dzieci jednakowo zapamiętają proponowane im treści, ale należy traktować je jako ewangeliczne ziarno, które później zaowocuje. To, czego się dziecko nauczy na kolanach matki, zostaje mu na całe życie. Nie należy się bać, że dziecko nie wszystko rozumie, bo i doktorzy Kościoła nie rozumieli. Rozmówki były przeznaczone dla dzieci 6-letnich i były to raczej konspekty rozmów, które należy dostosować do lokalnych warunków. W ciągu tygodnia pracy ważna jest rozmowa w poniedziałek – odpytanie dzieci, co zapamiętały z niedzieli, i sobota lub wigilia jakiegoś święta – przygotowanie do tego, co się będzie działo następnego dnia. Jeśli dzieci nie chodzą do kościoła, potrzebny jest takt i wyczucie pedagogiczne wychowawczyń. Treść pogaderek obejmująca wydarzenia liturgiczne z roku szkolnego została zawarta w 29 rozdziałach. Dotyczyły takich zagadnień, jak: *nasz kościółek, o krzyżu, Królowa Różańcowa, św. Michał, Anioł Stróż, Wszyscy Święci, Dzień Zaduszny, Adwent, Niepokalane Poczęcie, Boże Narodzenie, Święto Trzech Króli, Gromniczna, Popielec, Niedziela Męki Pańskiej, Uwięzienie Pana Jezusa, U Piłata, Droga krzyżowa, Matka Boska Bolesna, Niedziela Palmowa, Wielki Czwartek, Wielki Piątek, Alleluja, Dobry Pasterz, Wniebowstąpienie, Zielone Święto, Boże Ciało, Uroczystość Najświętszego Serca, Wniebowzięcie*. Zwraca uwagę fakt, że bardzo dużo, bo aż 9 pogaderek (1/3 wszystkich) dotyczyło przygotowania do Świąt Wielkanocnych. Same pogadanki miały być uzupełnione różnymi metodami aktywizującymi, np. przedstawieniami, formami plastycznymi, wycieczkami. Przy opowiadaniu o męce Jezusa znalazła się uwaga, że dzieci chętnie o tym słuchają i nie trzeba tych spraw pomijać, gorzej, zdaniem autorki, działają bajki najeżone okropnościami. Życie niesie wiele brutalnych przeżyć, a opowiadanie o tym, co najświętsze dla katolika niesie „cichy ból i łaskę”. Trzeba unikać realistycznych

³⁷ M. Olejniczak, *Barbara Żulińska – zapomniana autorka*, [w:] *Dzieciństwo i sacrum 2. Studia i szkice literackie*, red. J. Papuzińska, G. Leszczyński, Warszawa 2000, s. 167–176.

³⁸ Ochronka to zakład dobroczynny (prototyp przedszkola) zakładany w celu opieki i wychowania ubogich, małych dzieci pozbawionych opieki matek. Zaczęły powstawać na początku XIX w., często były prowadzone przez związki wyznaniowe.

³⁹ B. Żulińska, *Liturgia w ochronie. Rozmówki z małymi dziećmi*, Katowice 1946, s. 3.

Il. 3. Okładka podręcznika *Pogadanki religijne dla małych dzieci*

Źródło: Wierzejska Halina, *Pogadanki religijne dla małych dzieci*, Katowice 1946.

opisów, ale spokojnie podawać fakty, budząc współczucie. Nie spotyka się faktu jakichś załamień psychicznych⁴⁰.

Było to bardzo konkretne wprowadzenie do liturgii i objaśnianie najważniejszych świąt i uroczystości kościelnych.

Podobne zadanie miały spełniać *Pogadanki religijne dla małych dzieci* Haliny Wierzejskiej wydane w 1946 r. również w Księgarni św. Jacka w Katowicach. Na okładce umieszczono rysunek Jezusa otoczonego dziećmi, w środku 9 kolorowych ilustracji autorki. Sama książka była niezwykle starannie wydana, a treść, obok przedmowy, składała się z trzech części.

W pierwszej, pt. *O Bogu*, zawarto osiem tekstów dotyczących Boga, Jego przymiotów (Bóg Stworzyciel, wszystko widzi, jest dobry, kocha Cię, jest obecny w Kościele), warto czynić wszystko z Bogiem, modlić się, kościół to dom Boga, trzeba Go odwiedzać w kościele. Część druga pt. *O Boskim Zbawicielu* to 13 krótkich opowiadań ewangelicznych rozpoczynających się od Bożego Narodzenia do Wniebowstąpienia. W początkowe opowiadanie o Bożym Narodzeniu autorka wplotła bezpośredni cytat z Ewangelii oraz kolędę „W żłobie leży”. W rozdziale o pokłonie trzech króli odnajdujemy ewangeliczny cytat z rozmowy Heroda z królami.

⁴⁰ Ibidem, s. 57–58.

Najciekawsze z punktu widzenia wychowania małego odbiorcy są dwa rozdziały stawiające Jezusa za wzór do naśladowania. W opowiadaniu „Dziecię Jezus w Nazarecie” autorka szczegółowo opisuje biedę domku nazaretańskiego. Dowiadujemy się, co robił i jak zachowywał się mały Pan Jezus zwłaszcza wtedy, gdy złe dzieci sprawiały mu przykrość. On nie złościł się, nie grymasił, był posłuszny. W konkluzji zawarto przesłanie, że trzeba się zachowywać tak, jak On. W kolejnym rozdziale nagięto wręcz prawdę ewangeliczną do wzoru dobrego, posłusznego Jezusa. W opowiadaniu „Pan Jezus dwunastoletni w świątyni” pominięto oddalenie Jezusa od rodziców, którzy według Ewangelii szukali Go, tu powiada się tylko, że „gdy Matka Bożą weszła do świątyni i znalazła Jezusa, on posłuszenie poszedł za nią do Nazaretu”. W ostatniej części pt. *O Matce Boskiej i o świętych* (4 opowiadania) autorka opowiadała o ziemskim życiu matki Bożej, wplatając w to treści ewangeliczne. Jako przykład podawała cud w Kanie Galilejskiej na potwierdzenie, że Jezus zrobił to, o co poprosiła go matka. Pogadanki o Matce Bożej kończył tekst o Matce Boskiej Częstochowskiej, królowej Polski z zaleceniem, że dzieci powinny Ją czcić, brać udział w nabożeństwach majowych. Pozostałe teksty (7 opowiadań), poświęcone były świętym: Mikołajowi, Brygidzie, Stanisławowi Kostce, Bernadecie z Lourdes, Teresie od Dzieciątka Jezus oraz świętobliwej polskiej dziewczynce Wandzie Malczewskiej⁴¹. Tak więc była to reprezentacja świętych dawnych (św. Mikołaj) i współczesnych, dwóch świętych francuskich, jednego Polaka, jednej Szwedki. Rozdział kończył ogólny tekst, że każdy ma swojego patrona.

Najbardziej interesująca jest skierowana do matek, opiekunek i wychowawczyń przedszkolnych przedmowa autorki. To one są właściwymi adresatkami książki. Treści w niej zawarte mają ułatwić im rozmowę z dzieckiem o sprawach wiary. Wierzejska, podobnie jak Żulińska, wie, że „dziecko rozumie więcej i pamięta lepiej niż to się dorosłym zdaje”, że „nie można dopuszczać, aby rosło z pustką w duszy”⁴². Materiał mógł być wykorzystany na pogadanki, a dla dzieci starszych jako czytanki. W odróżnieniu od Żulińskiej, autorka proponowała opuszczać rozdziały o Ostatniej Wieczerzy i Męce Pańskiej, jako zbyt trudne, choć jednocześnie uświadamiała, że wywierają one głęboki wpływ na młodziutki umysł i kształtują dziecięcą psychikę. „Dzieci żywo interesują się zagadnieniami wiary, jeśli im te zagadnienia uprzystępnąć, jeśli mówić o nich ich językiem. Pociąga je też element cudowności tak bliski ich pojęciom o życiu. Życie materialne nie wystarcza dziecku – dlatego szuka ono czegoś idealnego w świecie wyobraźni, łąknie bajki. Wiara daje dziecku prawdę, a zarazem to idealne rozszerzenie życia, którego ono potrzebuje. Wprowadza dziecko w świat tysiąckrotnie piękniejszy od bajki, w świat bliższy duszom dzieci, niż duszom ludzi dojrzałych [...] Sądzę, że nie należy, mówiąc o Bogu, ograniczać się do pojęć uproszczonych wedle wyobrażenia starszych o umysłowości dziecięcej. Prawdy dogmatyczne byle tylko wyrażone słowami, które dziecko zdolne jest zrozumieć, dadzą dziecku lepiej uczyć urok i wielkość wiary. Ukażmy dzieciom nie jakąś mglistą „Bożię”, a naszego Boskiego Zbawiciela, pomni Jego słów: «Dopuszczcie

⁴¹ O Wandzie Malczewskiej pisała także M. Kączkowska w *Przyjdz, Panie Jezu*, ale tylko w wydaniu z 1947 r.

⁴² H. Wierzejska, *Przedmowa autorki. Pogadanki religijne dla małych dzieci*, Katowice 1946, s. 3.

dziateczkom przyjść do mnie»⁴³. To przesłanie nie do końca autorka zrealizowała, zwłaszcza gdy wyjaśniała, że tabernakulum to „mały domek na ołtarzu”.

Teksty Wierzejskiej i Żulińskiej wydane w tym samym 1946 r. i w tej samej oficynie wydawniczej pokazują, jak ważna była sprawa wprowadzania najmłodszych w świat wiary, podstawowych pojęć, pierwsze zetknięcie z ewangelią. Obie autorki miały takie samo podejście co do zasadności rozmów o Bogu i wierze z małymi dziećmi. Wiedziały, że najmłodszy tego potrzebują, a zadaniem dorosłych jest odpowiedzieć na te potrzeby. Oba teksty wzajemnie się uzupełniały zarówno co do adresata (matki, opiekunki, wychowawczynie), metod pracy (Żulińska – metody aktywizujące, Wierzejska – słowo mówione, opowiadanie), jak i treści – Żulińska była bardziej nastawiona na prezentację roku kościelnego, Wierzejska na sprawy wychowania (święci).

I jeszcze jeden tekst s. Barbary Żulińskiej – *Na przyjęcie Pana. Rozmówki z dziećmi przed pierwszą komunią świętą*. W 1949 r. w Częstochowie, ukazało się wydanie drugie przerobione w nakładzie 3 tys. egz. Było dedykowane Stasiowi Oskarowi Czarnikowi i wszystkim polskim dzieciom przygotowującym się do pierwszej komunii św.⁴⁴ Celem książki było przygotowanie dzieci do pierwszej komunii, a pomóc im w tym miały rozmowy prowadzone z „ukochanym Stasiuniem”, dla którego w czasie wojny napisana została ta książka. Sięgnięcie do pierwszego wydania z 1937 r. noszącego wówczas tytuł *Na przyjęcie Pana. Listy do dziecka przed pierwszą komunią świętą*⁴⁵ sprawia, że odnajdujemy innego adresata książki. Pierwotnie był nim siostrzeniec Żulińskiej – Tadeusz Dudziński, do którego kierowała swoje listy. W wydaniu powojennym autorka nie tylko zmieniła osobę, której dedykowała książkę, lecz także i formę. Z krótkich listów do Dudzińskiego na dłuższe, obszerniejsze pogadanki przeprowadzane z Czarnikiem. W edycji przedwojennej jest osiem numerowanych listów rozpoczynających się od słów „Najdroższy Taziu”, „Kochany Chłopczyku”, wydanie powojenne jest zdecydowanie bardziej rozbudowane, obejmuje 17 obszernych rozdziałów popartych licznymi przykładami, zawierają więcej treści, choć cel pozostał ten sam – przygotowanie dziecka do pierwszej komunii św.

Wydanie pierwsze opatrzone zostało wierszami Marii Konopnickiej *Pacierz dzieci* i *O co się modlić*, Zofii Niedźwieckiej *Po spowiedzi*, *Adoracja*, *Na dzień Pierwszej Komunii*, zachętą do przeczytania książki Stefanii Marciszewskiej-Posadzowej *Dziecię Jezus*. W przykładach zwraca uwagę osoba Piotra Ibureau, który podczas powodzi na Sekwanie ocalił hostię z wiejskiego kościoła.

Wydanie powojenne zawiera więcej przykładów polecanych do naśladowania, np. postać Imeldy Lambertini, św. Gemmy Galgani, znanych z biografii autorstwa Marii Kączkowskiej małej Nelly i Williama Doyle'a, św. Tereski, Ludwisia Manona, Stefanka Estreichera, Tereni Leśniewskiej, Henia Zuchniewskiego i św. Stanisława Kostki. Dla nich wszystkich komunია święta była czymś bardzo ważnym i cennym. Jako jeszcze jeden przykład podaje Żulińska historię Krysi Hrabanównej z Sanoka

⁴³ Ibidem, s. 4.

⁴⁴ Żulińska była ciotecznią babką Oskara Czarnika, siostrą jego babki z domu Żulińskiej, sam Żuliński był pierwszym adiutantem Piłsudskiego.

⁴⁵ B. Żulińska, *Na przyjęcie Pana. Listy do dziecka przed pierwszą komunią świętą*, Poznań 1937, s. 78.

(20 czerwca 1930 r.), dla której dzień pierwszej komunii był najpiękniejszym dniem w życiu. Wzorem dla wszystkich dzieci ma być sam Jezus, trzeba naśladować Jego cnoty, takie jak: posłuszeństwo rodzicom, pracowitość, pokorne serce i pobożność. Trzeba też pracować nad sobą poprzez modlitwę, zaczynanie od nowa (rachunek sumienia i spowiedź), pracowitość (dzieci grzeszą, gdy próżnują), trzeba pamiętać o swojej pierwszej komunii św., a do kolejnych często przystępować. Do realizacji tych celów miał służyć pomocą kapłan i koledzy, którzy są Rycerzami Chrystusa. Żulińska zachęcała czytelników do bycia Rycerzem Chrystusa, podawała dziewięć punktów z ustaw Rycerstwa. Jak zatem widać, Żulińska napisała, co sugerował podtytuł, swoje rozmówki praktycznie na nowo.

Podsumowanie

W latach 1945–1949 opublikowano co najmniej 40 wydań podręczników do nauki religii w przedszkolach i szkołach⁴⁶. Najwięcej (23) ukazało się w latach 1947–1948. Cechą charakterystyczną dla tego typu publikacji są wysokie nakłady. Podręczniki najczęściej wydawano w liczbie 10 i 20 tys. egz., pięć wydań miało po 50 tys., a trzy jeszcze większe. Rekordowy nakład 100 tys. egz. miało drugie wydanie podręcznika Dąbrowskiego i Wójcika *Objawienie Boże w Nowym Zakonie* z 1949 r.

Książki opublikowano w siedmiu miastach, najwięcej w Krakowie (23), następnie w Poznaniu (6), Nowej Rudzie, Łodzi, Katowicach, Warszawie i Częstochowie. Głównym wydawcą była Księgarnia Krakowska, w której ukazała się połowa odnotowanych w bibliografii podręczników, w tym popularne podręczniki Dąbrowskiego, Mazanka, Króla. Dwa podręczniki ukazały się nakładem własnym autorów już w 1945 r., co może świadczyć o determinacji autorów pragnących, aby dzieci miały z czego się uczyć. Warto zauważyć, że w odróżnieniu od innych publikacji religijnych dla dzieci, np. modlitewników czy katechizmów w przypadku podręczników mamy do czynienia z ograniczoną liczbą wydawców i nie są to wyłącznie lub w większości wydawcy „kościelni”⁴⁷.

Ich autorami byli głównie księża, jedna siostra zakonna – s. Barbara Żulińska i osoby świeckie. Panie, Aniela Stommówna pisząca pod pseudonimem Katecheta, Janina Wierzejska i Maria Kączkowska opracowywały podręczniki dla najmłodszych dzieci. Niewiele można powiedzieć o szacie graficznej tych publikacji. Podobnie, jak w przypadku większości powojennych książek, była ona bardzo skromna. Również trudno stwierdzić, do jak wielu odbiorców trafiały wydane podręczniki, choć niewątpliwie, ze względu na warunki powojenne, cenzurę, rozpoczętą walkę z Kościołem katolickim o usunięcie religii ze szkół, i tak było ich za mało w stosunku do potrzeb.

⁴⁶ Tyle liczy bibliografia sporządzona na podstawie katalogu BN.

⁴⁷ Tak było np. w przypadku publikowania modlitewników czy katechizmów. Zob. G. Lewandowicz-Nosal, *Modlitewniki i mszałki dla dzieci w Polsce w latach 1945–1949*, [w:] *Z badań nad książką i księgozbiorem historycznymi*, t. 10, red [J. Puchalski], Warszawa 2016, s. 251–278; eadem, *Katechizmy dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1945–1949*, Folia Toruniensia, t. 17: 2017, s. 129–155.

Bibliografia

Baranowski, Zygmunt, i Seweryn Kowalski. 1945. *Nauka wiary. Wyciąg z podręcznika do nauki religii na II klasę gimnazjalną. W opracowaniu Komisji Podręcznikowej na zlecenie K.O.S.P.* Poznań: Księg. św. Wojciecha.

Bilicka, Beata. 2009. *Kościół w polskich katechizmach i podręcznikach do nauki religii dla dzieci i młodzieży w latach 1945–2001.* Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Dąbrowski, Stanisław, i Franciszek Wójcik. 1948. *Objawienie boże w Nowym zakonie. Podręcznik do nauki religii rzymsko-katolickiej dla klasy VI szkoły podstawowej.* Kraków; Księgarnia Krakowska.

Doppke, Jan. 1998. *Katechizacja w Polsce 1945–1990.* Pelplin: Bernardinum.

Dudek, Antoni i Ryszard Gryz. 2003. *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989).* Kraków: Znak.

Dybowski, Mieczysław. 1945. *Liturgika. Podręcznik do nauki religii dla uczniów gimnazjum klasy 1.* Poznań: Drukarnia św. Wojciecha.

Kączkowska, Maria. 1947. *Przyjdź, Panie Jezu! Przygotowanie do pierwszej spowiedzi i komunii św.* Warszawa: Wydawnictwo Księży Pallotynów.

Kądziała, Paweł. 1990. *Kościół a Państwo w Polsce 1945–1965.* Wrocław: Biblioteczka „Nowego Życia”.

Krassowska, Bogumiła, i Alina Grefkowicz. Oprac. 1995. *Bibliografia Literatury dla dzieci i młodzieży 1918–1939.* Warszawa: BP. Biblioteka Główna.

Król, Eugeniusz, i Józef Rychlicki. 1946. *Liturgiczna służba boża. Szkice lekcyjne dla uczących.* Kraków: Księgarnia Krakowska.

Król, Eugeniusz. 1945. *Liturgiczna służba boża. Książka dla młodzieży katolickiej.* Kraków: Księgarnia Krakowska.

Lewandowicz-Nosal, Grażyna. 2014. „Zerwana nić. Religijne sztuki teatralne dla dzieci w latach 1945–1950. Na tropie cenzury.” *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia* 12: 86–102.

Lewandowicz-Nosal, Grażyna. 2016. „Modlitewniki i mszałiki dla dzieci w Polsce w latach 1945–1949.” W *Z badań nad książką i księgozbiorem historycznymi*, 10, red. [J. Puchalski], 251–278. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.

Lewandowicz-Nosal, Grażyna. 2017. „Katechizmy dla dzieci i młodzieży w Polsce w latach 1945–1949.” *Folia Toruniensia* 17: 129–155.

Marek, Marian. 1945. *„Dopuszczcie dzieciętkom przyjść do mnie”. Katechizmowe przygotowanie do pierwszej komunii świętej, podręcznik dla dzieci.* Kraków: nakł. autora.

Olejniczak, Magdalena. 2000. „Barbara Żulińska – zapomniana autorka.” W: *Dzieciństwo i sacrum 2. Studia i szkice literackie*, red. J. Papuzińska, G. Leszczyński, 167–176. Warszawa: Stowarzyszenie Przyjaciół Książki dla Młodych – Polska Sekcja IBBY.

Stommówna, Aniela. 1947. *Jak kochać Jezusa. Książka do nauki religii rzymsko-katolickiej dla 2 kl. szkoły podstawowej.* Łódź: K. Rutski.

Wierzejska, Halina. 1946. *Pogadanki religijne dla małych dzieci.* Katowice: Księgarnia św. Jacka.

Zieliński, Zygmunt. 2003. *Kościół w Polsce 1944–2002*. Radom: Polskie Wydaw. Encyklopedyczne.

Żaryn, Jan. 2003. *Dzieje Kościoła Katolickiego w Polsce (1944–1989)*. Warszawa: „Neriton”: Instytut Historii PAN Polskiej Akademii Nauk.

Żulińska, Barbara. 1937. *Na przyjęcie Pana. Listy do dziecka przed pierwszą komunią świętą*. Poznań: nakł. i dr. Księg. św. Wojciecha.

Żulińska, Barbara. 1946. *Liturgia w ochronie. Rozmówki z małymi dziećmi*. Katowice: [Księgarnia] św. Jacka.

Podręczniki do nauki religii dla dzieci w Polsce w latach 1945–1949. Bibliografia

BARANOWSKI, Zygmunt, ks.

Nauka wiary: wyciąg z podręcznika do nauki religii na 2. klasę gimn. / ks. Zygmunt Baranowski, ks. Seweryn Kowalski; w oprac. Komisji Podręcznikowej. – Poznań: Księg. św. Wojciecha, 1945. – 54 s.; 22 cm

BIAŁOWAŚ, Michał, ks., dr

Pan Jezus wśród dzieci: podręcznik do nauki religii rzymskokatolickiej dla uczniów 2 klasy szkół powszechnych / ks. dr Michał Białowąs. – Nowa Ruda: [s.n.], 1947. – 94 s.; 22 cm

BIAŁOWAŚ, Michał, ks., dr

Pan Jezus wśród dzieci: podręcznik do nauki religii katolickiej w 3 kl. szkół podstawowych / ks. dr Michał Białowąs, ks. dr Józef Dajczak. – Nowa Ruda: [s.n.], 1948. – 118, [2] s.; 22 cm

BIAŁOWAŚ, Michał, ks., dr

Pan Jezus wśród dzieci: podręcznik do nauki religii katolickiej w 3 kl. szkół podstawowych / ks. dr Michał Białowąs, ks. dr Józef Dajczak. – Wyd. 2. – Nowa Ruda: [s.n.], 1948. – 118, [2] s.; 22 cm

DĄBROWSKI, Stanisław, ks.

Dzieje objawienia Bożego Starego i Nowego Testamentu: (książka dla młodzieży do nauki religii katolickiej) / oprac. ks. Stanisław Dąbrowski, ks. Michał Rachwał, ks. Franciszek Wójcik. – Kraków: Księgarnia Krakowska, 1945. – 152 s.; 21 cm

DĄBROWSKI, Stanisław, ks.

Dzieje objawienia Bożego Starego i Nowego Testamentu: książka dla młodzieży do nauki religii katolickiej w szkołach / ks. Stanisław Dąbrowski, ks. Michał Rachwał, ks. Franciszek Wójcik. – Wyd. 2. – Kraków: Księgarnia Krakowska, 1946. – 152 s.; 21 cm

DĄBROWSKI, Stanisław, ks.

Dzieje objawienia Bożego Starego i Nowego Testamentu: książka dla młodzieży do nauki religii katolickiej w szkołach / ks. Stanisław Dąbrowski, ks.

Michał Rachwał, ks. Franciszek Wójcik. – Wyd. 4. – Kraków: Księgarnia Krakowska, 1947. – 152 s.; 21 cm

DĄBROWSKI, Stanisław, ks.

Dzieje objawienia Bożego Starego i Nowego Testamentu: książka dla młodzieży do nauki religii katolickiej w szkołach / ks. Stanisław Dąbrowski, ks. Michał Rachwał, ks. Franciszek Wójcik. – Wyd. 8. – Kraków: Księgarnia Krakowska, 1948. – 152 s.; 21 cm

DĄBROWSKI, Stanisław, ks.

Objawienie Boże w nowym zakonie: podręcznik do nauki religii rzymsko katolickiej dla 6 klasy szkoły podstawowej / ks. Stanisław Dąbrowski, ks. Franciszek Wójcik. – Kraków: Księgarnia Krakowska, 1948. – 160 s.: il.; 21 cm

DĄBROWSKI, Stanisław, ks.

Objawienie Boże w nowym zakonie: podręcznik do nauki religii rzymsko katolickiej dla VI klasy szkoły podstawowej / ks. Stanisław Dąbrowski, ks. Franciszek Wójcik. – Wyd. 2. – Kraków: Księgarnia Krakowska, 1949. – 156 s.: il.; 21 cm

DĄBROWSKI, Stanisław, ks.

Poznaj, ukochaj, złącz się z Bogiem twoim: opowiadania biblijne wraz z przygotowaniem do pierwszej spowiedzi i Komunii świętej : podręcznik do nauki religii rzymsko-katolickiej dla 2 kl. szkoły podstawowej / ks. Stanisław Dąbrowski, ks. Franciszek Wójcik. – Kraków: Księgarnia Krakowska, 1948. – 96 s.; 21 cm

DYBOWSKI, Mieczysław, ks.

Liturgika: podręcznik do nauki religii: dla kl. 7 szkoły podstawowej / ks. Mieczysław Dybowski; [rys. wyk. Irena Dybowska; tablice – Kazimierz Krakowski]. – Wyd. 5 popr. i uzup. – Poznań: „Albertinum” Księgarnia św. Wojciecha, 1948. – 136, [1] s.: il.; 23 cm

DYBOWSKI, Mieczysław, ks.

Liturgika: podręcznik do nauki religii: dla kl. 7 szkoły podstawowej / ks. Mieczysław Dybowski; [rys. wyk. Irena Dybowska; tablice – Kazimierz Krakowski]. – Wyd. 6 popr. i uzup. – Poznań: „Albertinum” Księgarnia św. Wojciecha, 1949. – 136, [1] s.: il.; 24 cm

DYBOWSKI, Mieczysław, ks.

Liturgika: podręcznik do nauki religii dla uczniów gimnazjum klasy I. / ks. Mieczysław Dybowski. – Poznań: Drukarnia św. Wojciecha, 1945. – 120, [2] s.: il.; 21 cm

KĄCZKOWSKA, Maria

Pierwsza Komunia Święta na wsi / Maria Kączkowska. – Wyd. 2. – Poznań: Wydawnictwo Księży Pallotynów, 1947. – 147 s.; 21 cm

KĄCZKOWSKA, Maria

Pierwsza komunija święta na wsi: czytanki religijne na kl. 3 / Maria Kączkowska. – Poznań: Wydawnictwo Księży Pallotynów, 1947. – 149, [1] s.; 21 cm

KĄCZKOWSKA, Maria

Przyjdź, Panie Jezu: przygotowanie do pierwszej spowiedzi i Komunii świętej / Maria Kączkowska; il. Antoni Gawiński. – Warszawa: Wydawnictwo S. Arct, 1947 [i.e. 1946]. – 140 s.: il.; 21 cm

KĄCZKOWSKA, Maria

Przyjdź, Panie Jezu!: przygotowanie do pierwszej spowiedzi i Komunii świętej / Maria Kączkowska; il. Antoni Gawiński. – Wyd. 2 popr. – Warszawa: Wydawnictwo S. Arcta, 1949. – 142 s.: il.; 21 cm

KRÓL, Eugeniusz, ks. dr

Liturgiczna służba Boża: książka dla młodzieży katolickiej / ks. dr Eugeniusz Król. – Kraków: Księgarnia Krakowska, 1945. – [4], 115 s.; 21 cm

KRÓL, Eugeniusz, ks. dr

Liturgiczna służba Boża: podręcznik dla młodzieży katolickiej / ks. dr E. Król, ks. dr J. Rychlicki; [il. wykonał Zygmunt Wierciak]. – Wydanie nowe. – Kraków: Księgarnia Krakowska, 1948. – [4], 128 s.: il.; 21 cm

KRÓL, Eugeniusz, ks. dr

Liturgiczna służba Boża: podręcznik dla młodzieży katolickiej / ks. dr E. Król, ks. dr J. Rychlicki; [il. wykonał Zygmunt Wierciak]. – Wydanie 6. – Kraków: Księgarnia Krakowska, 1948. – [4], 128 s.: il.; 21 cm

KRÓL, Eugeniusz, ks. dr

Liturgiczna służba Boża : podręcznik dla młodzieży katolickiej / ks. dr E. Król, ks. dr J. Rychlicki ; [il. wykonał Zygmunt Wierciak] . – Wydanie nowe . – Kraków : Księgarnia Krakowska, 1948 . – [4], 128 s. : il. ; 21 cm

KRÓL, Eugeniusz, ks. dr

Liturgiczna służba Boża: podręcznik dla młodzieży katolickiej / ks. dr E. Król, ks. dr J. Rychlicki; [il. wykonał Zygm. Wierciak]. – Wyd. 7 il. – Kraków: Księgarnia Krakowska, 1949. – [4], 128 s.: il.; 21 cm

KRÓL, Eugeniusz, ks. dr

Liturgiczna służba Boża: podręcznik dla młodzieży katolickiej / ks. dr E. Król, ks. dr J. Rychlicki; il. wyk. Zygm. Wierciak. – Wyd. nowe, ilustrowane. – Kraków: Księgarnia Krakowska, 1947. – [4], 128 s.: il.; 21 cm

KRÓL, Eugeniusz, ks. dr

Liturgiczna służba Boża: podręcznik dla młodzieży katolickiej / ks. dr E. Król, ks. dr J. Rychlicki; il. wyk. Zygm. Wierciak. – Wyd. nowe, ilustrowane. – Kraków: Księgarnia Krakowska, 1947. – [4], 128 s.: il.; 21 cm

KRÓL, Eugeniusz, ks. dr

Liturgiczna służba Boża: podręcznik dla młodzieży katolickiej / ks. dr E. Król, ks. dr J. Rychlicki; il. wyk. Zygmunt Wierciak. – Wyd. nowe, ilustrowane. – Kraków: Księgarnia Krakowska, 1946. – [4], 128 s.: il.; 22 cm

MAREK, Marian, ks.

„Dopuszczcie dzieciaczkom przyjsć do mnie” : katechizmowe przygotowanie do pierwszej Komunii Świętej: podręcznik dla dzieci / ks. Marian Marek. – Wyd. 2. – Kraków: nakł. autora, 1945. – 80 s.; 21 cm

MAREK, Marian, ks.

„Dopuszczcie dzieciaczkom przyjsć do mnie”: katechizmowe przygotowanie do pierwszej Komunii Świętej: podręcznik dla dzieci / ks. Marian Marek . – Wyd. 3. – Kraków: Księgarnia Krakowska, 1946. – 79, [1] s.; 20 cm

MAREK, Marian, ks.

„Dopuszczcie dzieciaczkom przyjsć do mnie”: katechizmowe przygotowanie do pierwszej Komunii Świętej: podręcznik dla dzieci / ks. Marian Marek . – Wyd. 4. – Kraków: Księgarnia Krakowska, 1947. – 80 s.; 21 cm

MAREK, Marian, ks.

„Dopuszczcie dzieciaczkom przyjsć do mnie”: katechizmowe przygotowanie do pierwszej Komunii Świętej: podręcznik dla dzieci / ks. Marian Marek. – Wyd. 5. – Kraków: Księgarnia Krakowska, 1948. – 79, [1] s.; 20 cm

MAREK, Marian, ks.

„Dopuszczcie dzieciaczkom przyjsć do mnie”: katechizmowe przygotowanie do pierwszej Komunii Świętej: podręcznik dla dzieci / ks. Marian Marek . – Wyd. 8. – Kraków: Księgarnia Krakowska, 1949. – 80 s.; 21 cm

MAZANEK, Jan, ks.

„Wierzę!”: wykład prawd wiary zawartych w składzie apostołskim: dla użytku młodzieży / ks. Jan Mazanek. – Kraków: nakł. autora, 1945. – 164 s.: il.; 21 cm

MAZANEK, Jan, ks.

„Wierzę”: wykład prawd wiary zawartych w składzie apostołskim / ks. Jan Mazanek. – Wyd. 2. – Kraków: Księgarnia Krakowska, 1947. – 164 s.: il.; 21 cm

MAZANEK, Jan, ks.

„Wierzę”: wykład prawd wiary zawartych w składzie apostołskim / ks. Jan Mazanek. – Wyd. 4. – Kraków: Księgarnia Krakowska, 1948. – 164 s.: il.; 21 cm

STOMMÓWNA, Aniela

Jak kochać Jezusa: książka do nauki religii rzymsko-katolickiej: dla 2-giej kl. szkoły podstawowej / Katecheta. – Łódź: K. Rutski, 1948. – 102, [2] s.; 21 cm. – (Ukazało się pod pseud. Katecheta)

STOMMÓWNA, Aniela

Jak kochać Jezusa: książka do nauki religii rzymsko-katolickiej: dla 2-giej kl. szkoły podstawowej / Katecheta. – Łódź: K. Rutski, dr. 1947. – 102, [2] s.; 21 cm

STOMMÓWNA, Aniela

Jak kochać Jezusa: książka do nauki religii rzymsko-katolickiej dla 2 kl. szkoły podstawowej / Katecheta. – Łódź: K. Rutski, dr. 1947. – 102, [2] s.; 21 cm

WIERZEJSKA, Halina

Pogadanki religijne dla małych dzieci / Halina Wierzejska; z il. aut.. – Katowice: Księgarnia św. Jacka, [1946]. – 69, [2] s.: il.; 27 cm

ŻULIŃSKA, Barbara, s. C.R.

Liturgia w ochronie: rozmówki z małymi dziećmi / s. Barbara Żulińska C.R. – Katowice: [Księgarnia] św. Jacka, dr. 1946. – 91 s.; 15 cm

ŻULIŃSKA, Barbara, s. C.R.

Na przyjęcie Pana: rozmówki z dziećmi przed pierwszą Komunią Świętą / s. Barbara Żulińska C.R. – Wyd. 2. przerobione. – Częstochowa: nakł. Składnica Księgarskich Wydawnictw i Artyst. Dewocjonalii „Caritas”, 1949. – 53 s.; 21 cm

Przysłany: 21 III 2019

Zaakceptowany: 27 VIII 2019

Grażyna Lewandowicz-Nosal

Warsaw, Poland

e-mail: grazyna.lewandowicz@poczta.onet.pl

ORCID ID: 0000-0003-3967-112X

Grażyna Lewandowicz-Nosal, PhD, is a specialist in the field of public libraries for children, literature for children and youth. She is a member of PS IBBY, the editorial board of *Gulliver. Czasopismo o książce dla dziecka* [English: *Gulliver: Magazine about the book for children*] and *Poradnik Bibliotekarza* [English: *Librarian's Guidebook*]. She is also member of the jury of the national literary award of Kornel Makuszyński. Her main publications include: *Adaptacje Biblii dla dzieci w Polsce w XX wieku. Bibliografia* (Warszawa 2003); *Biblioteki publiczne dla dzieci w Polsce. Raport z badań* (Warszawa 2003); *Biblioteki publiczne dla dzieci. Wczoraj i dziś. Poradnik* (Warszawa 2008); *Dzieci, Młodzież – Internet – Biblioteka. Wytyczne IFLA Sekcji Bibliotek dla Dzieci i Młodzieży* (Warszawa 2009); *Biblioteki publiczne dla dzieci w Polsce. Raport z badań* (Warszawa 2013); *Warto mieć w bibliotece. Książki dla dzieci 2010–2014. Katalog* (Warszawa 2015).

Textbooks for learning religion for children and youth in Poland in 1945-1949

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.002>

The text is available under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).

Keywords: textbooks; religion; children and youth; Poland; 1945-1949; history

Summary. **Aim:** The aim of the article is to analyze religious education textbooks published in Poland in 1945-1949. The attached bibliography includes 40 items. **Research method:** The material was analyzed from an autopsy on the basis of copies preserved in the National Library. **Results/Conclusions:** Most books were published in Cracow in the Cracow Bookstore in 1947-1948 and the authors of the majority of textbooks were priests. Some textbooks had their pre-war editions. Publications with a high degree of standardization were approved for school use by the Ministry of Education. In the discussed collection, there are textbooks for the youngest children addressed more to mothers and carers than children themselves.

Grażyna Lewandowicz-Nosal

Warschau, Polen

e-mail: grazyna.lewandowicz@poczta.onet.pl

ORCID ID: 0000-0003-3967-112X

Dr. Grażyna Lewandowicz-Nosal ist Kennerin der öffentlichen Kinderbibliotheken, der Kinder- und Jugendliteratur, Mitglied der Polnischen Sektion des Internationalen Kuratoriums für das Jugendbuch (IBBY), des Redaktionskollegs der Zeitschriften „Guliwer. Czasopisma o książce dla dziecka“ (Gulliver. Eine Zeitschrift über Kinderbücher) und „Poradnik Bibliotekarza“ (Ein Handbuch für Bibliothekare) sowie Jurorin des gesamtpolnischen Kornel-Makuszyński-Literaturpreises. Zu ihren wichtigsten Publikationen gehören die folgenden: *Adaptacje Biblii dla dzieci w Polsce w XX wieku. Bibliografia [Die Kinderbibel in Polen im 20. Jahrhundert. Eine Bibliografie]* (Warszawa 2003); *Biblioteki publiczne dla dzieci w Polsce. Raport z badań [Die öffentlichen Kinderbibliotheken in Polen. Ein Forschungsbericht]* (Warszawa 2003); *Biblioteki publiczne dla dzieci. Wczoraj i dziś. Poradnik [Die öffentlichen Kinderbibliotheken. Gestern und heute. Ein Handbuch]* (Warszawa 2008); *Dzieci, Młodzież – Internet – Biblioteka. Wytyczne IFLA Sekcji Bibliotek dla Dzieci i Młodzieży [Kinder, Jugendliche – Internet – Bibliothek. Die Richtlinien der IFLA-Sektion Kinder- und Jugendbibliotheken]* (Warszawa 2009); *Biblioteki publiczne dla dzieci w Polsce. Raport z badań [Die öffentlichen Kinderbibliotheken in Polen. Ein Forschungsbericht]* (Warszawa 2013); *Warto mieć w bibliotece. Książki dla dzieci 2010–2014. Katalog [Es lohnt sich, dies in der Bibliothek zu haben. Kinderbücher 2010–2014. Ein Katalog]* (Warszawa 2015).

Religionsbücher für Kinder und Jugendliche in Polen in den Jahren 1945–1949

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.002>

Dieser Text wird unter der Creative Commons-Lizenz Namensnennung-Keine Bearbeitungen 4.0 International (CC BY-ND 4.0) veröffentlicht.

S

tichworte: Lehrbücher; Religion; Kinder und Jugendliche; Polen; 1945–1949; Geschichte

Z

usammenfassung. These/Ziel: Der vorliegende Beitrag zielt auf die Analyse der Religionsbücher für Kinder, die in Polen in den Jahren 1945–1949 herausgegeben wurden. Im beigefügten Literaturverzeichnis findet man 40 derartige Publikationen. **Forschungsmethode:** Das Quellenmaterial untersuchte man eigenständig aufgrund von Exemplaren, die in der Nationalbibliothek aufbewahrt werden. **Ergebnisse/Schlussfolgerungen:** Die meisten Publikationen erschienen 1947–1948 in Krakau in der Krakauer Buchhandlung, und ihre Autoren waren meistens Priester. Einige Lehrbücher wurden bereits vor dem Krieg veröffentlicht. Für den Schulgebrauch der sich durch einen hohen Standardisierungsgrad auszeichnenden Buchpublikationen erteilte das Bildungsministerium seine Genehmigung. In der besprochenen Sammlung befinden sich Religionsbücher für Kleinkinder, vorgesehen eher für die Mütter und Betreuerinnen als für die Kinder selbst.

Péter Kizsl

Eötvös Loránd University in Budapest, Hungary. Faculty of Humanities

e-mail: kizsl.peter@btk.elte.hu

ORCID ID: 0000-0003-2992-295X

S

Shipping information in Hungary – a library-oriented diachronic perspective on the past, present and future

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.003>

The text is available under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).

Péter, Kizsl, Librarian and Economist, PhD, habil., Associate Professor at Eötvös Loránd University, Budapest, Hungary. He is director of the Institute of Library and Information Science (LIS), head of the Department of Information Science, director of the LIS PhD Programme, head of the LIS BA and MA programmes, director of the Centre for Digital Humanities, chair of the Board of Trustees of the University Library Foundation, member of the Management Committee of Distant Reading for European Literary History of the EU-funded European Cooperation in Science and Technology Programme (COST Action CA16204) and member of the Editorial Board of the International Journal of Digital Humanities (Springer Nature). His research interests include information and knowledge management, business information, entrepreneurship development of training in LIS and digital humanities.

S

Summary. Aim: The aim of this paper is to introduce the evolutionary process of information service tools used in libraries through the system of Hungarian information sources on shipping. In the first part we describe a possible model for collecting, identifying, analysing and publishing Hungarian scientific literature on shipping. In the next part we describe the current situation in Hungary, especially regarding content accessible online for free, published by public administration bodies, and professional and non-governmental organizations. Finally, we discuss possible future courses of development. **Research method:** Our research is based on scientific literature, professional consultations, our own data collection, and experiences. Our work, especially the identification and use of documents and modern infocommunicational applications, is largely based on selection and assessment performed during library information service, on systems approach, and on looking for connections. We aimed to use English references in the paper, but in those cases where no such sources were found, and it was necessary for understanding the point, we listed Hungarian bibliographic entries. **Results/Conclusions:** The development of information service systems related to shipping and aimed at current events is inconceivable without involving the latest IT innovations, the cooperation of different fields, and the support networks of the European Union. The future is services providing aggregated, multi-criteria searching. Other nations can draw inspiration from analysing Hungary's developmental curve and trends to meet both the scientific

and the everyday needs for sources in the field. Moreover, this paper can help Hungarian developments to be linked with further international information systems.

Introduction

Shipping has been an essential part of our lives for ages. This transport sector, which is older than railways and public roads, will never lose its relevance. Therefore, it is crucial to be aware of document sources related to the past, present, and future, and their interconnections. The aim of this paper is to provide an overview of the information service tools of this specific field in an international context. We aimed to achieve this by outlining a development curve of tasks mostly for the fields of history, literature, library services, and IT, and of the plans on discovering the Hungarian past, the present status, and the development opportunities for the future. Our paper creates opportunities for other countries for comparison, and also for adapting best practices, especially within the European Union.

Traditional historical documents: a research model for discovering roots

Processing the entirety of the printed Hungarian literature on shipping from the very beginning is a task yet to be accomplished. For this reason, in the first part of our paper we outline a complex, long-term research model, which is based on a specific piece of research and consists of several stages regarding both the collections and the time periods to be involved. This method enables the professional processing of traditional historical documents in order to satisfy the needs of the field in a way that is competitive even by international standards¹.

There is no extensive summary of the scientific literature on shipping in Hungary. Works published after the change of the political system either deal with specific topics, e.g. the history or the ethnographic aspects of shipping, famous persons, the interpretation of certain concepts, or regional development; or they were written for educational purposes. Besides schoolbooks, the most recent publications are the voluminous monography titled *The History of Danube-seafaring in Hungary*², and the Hungarian adaptation of the Austrian *Via Donau* volume, the *Manual on Danube Navigation*³. Several memoirs were published as well, which are valuable pieces of contemporary history. But the circulation of printed or electronic works compiled of presentations given at conferences is not widespread.

In the *Institute of Library and Information Science of the Faculty of Humanities of Eötvös Loránd University*, in line with the *European Union Strategy for the Danube*

¹ P. Kiszl, *A magyar nyelvű hajózási szakirodalom rekonstrukciója az Európai Unió Duna Régió Stratégiájának tükrében*, Közlekedéstudományi Szemle, vol. 68: 2018, no. 3, pp. 46-53, <https://doi.org/10.24228/KTSZ.2018.3.5>.

² *A magyar Duna-tengerhajózás története*, ed. G. Hadnagy, Budapest 2017.

³ *A dunai hajózás kézikönyve*, ed. R. Rafael, Á. Bálint, T. Jármay, Budapest 2013 [online], [available 28 V 2019]. Available on the World Wide Web: <http://dhk.rsos.hu>.

*Region*⁴, and strengthening its cultural action plan, we made it our mission to prepare an *annotated bibliography of shipping* after analysing the most prominent public collections of Hungary. This would be followed by discovering the interconnections in the history of shipping, identifying book collections of each given period where possible, etc. We start with the collection of the *University Library and Archives of Eötvös Loránd University*, which has been consistently expanded since 1561, and was the first (1780) to have rights for legal deposits. Afterwards we move on to the collections of the *National Széchényi Library*, the *National Technical Information Center and Library of Budapest University of Technology and Economics*, and *The Hungarian Museum of Science, Technology, and Transport*. Unfolding the history of the no longer existing library of the *Hungarian Shipping Company* (Magyar Hajózási Részvénytársaság – MAHART) is an individual project. As far as transport information service in Hungary is concerned, shipping has little importance, especially in relation to its economic weight. The majority of new publications are educational or historic in nature, with only a few scattered examples of works with a scientific approach. This has not always been the case. Which is one of the reasons why we feel obligated to introduce our library roots systematically, while recalling the heyday of professional shipping.

Research background

We have already examined the Hungarian scientific literature on shipping available online during our previous research in the Institute of Library and Information Science of Eötvös Loránd University⁵. A major result of our examinations – besides the expansion of the literature of the field, which has been sadly underrepresented for decades – is the organization, categorization and analysis of existing document sources pursuant to current information service principles. At the same time, it is our declared intention to disseminate scientific knowledge of shipping to the public.

Our book published in 2010, *Hálózati révkalauz* (Network pilot), contrary to its title, does not only deal with online content. It has valuable historic content, e.g. it recounts the foundation of the Danube Commission and introduces the chronology of the Hungarian Shipping Company, accompanied by a unique, graphically depicted family tree of the late ventures of this state-owned enterprise. Furthermore, it also provides comprehensible definitions for technical terms necessary to understand the topic (e.g. water levels, notices for boatmen) and explanations for contemporary issues of waterborne transport (e.g. navigability of the Danube, trainings). Moreover, the book contains evaluations of public collections with various carriers (e.g. Hungarian Digital Image Library, The National Archives of Hungary,

⁴ *EU Strategy for the Danube Region*, [in:] *European Commission website* [online], [available 28 V 2019]. Available on the World Wide Web: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/cooperation/macro-regional-strategies/danube; *Danube Region Strategy* [online], [available 28 V 2019]. Available on the World Wide Web: <https://www.danube-region.eu>.

⁵ P. Kiszl, *Navigare necesse est... Magyarországi hajózási információforrások az interneten*, Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, vol. 55: 2008, no. 5, pp. 207-220; idem, *Hálózati révkalauz. Magyarországi hajózási információforrások az interneten*, Eger 2010.

National Audiovisual Archive) and statistics yet unpublished (e.g. register data from the former National Transport Authority).

After systematically listing all information sources available online, a new, clearly definable research topic emerges: *the deeper, scientific processing of traditional (printed) documents related to shipping (and relevant documents related to water management, environmental protection, etc.) which are valuable as cultural heritage*. This could be a helpful effort from Hungary to assist the EU's cultural endeavours aimed at developing the Danube Region, and to help the domestic implementation of the Danube Region Strategy⁶.

Since shipping in Hungary is mostly concentrated on the Danube, we have reviewed the related publications of the *Danube Commission*⁷, the only interstate organization with its seat in Budapest since 1954 with a library expanding since 1856, since the Treaty of Paris ending the Crimean War also founded the European Danube Commission. But due to the nature and the mission of the organization there is little background material available for our planned research. German, Russian, and French publications are mostly its own compilations related to nautical, hydrological, statistical, and other topics. Our searches related to Hungary performed in the biggest national libraries (*The British Library, Bibliothèque Nationale de France, Library of Congress*) have not yielded surprising results either. Most of the matches are fiction, almanacs, memoirs, publications on military history, maps, and other navigational documents.

It is important to note the last of the seven points of debate (Danube Program) outlined by the *Hungarian Academy of Sciences* in 1997 to develop future research plans: the new synthesis of scientific fields. "The seventh aim of the Danube cooperation is to create a new kind of professional forum for academics"⁸, writes the then president of the Academy, Ferenc Glatz. Our call for action is very similar: *to create an interdisciplinary forum and a cooperative community for ventures aimed at discovering the scientific literature on shipping*.

The key objective of the research

We have limited knowledge of the number, bibliographic data, content, authors, etc. of the earliest Hungarian publications related to shipping. Institutions in the field of transport science often operate in isolation or with very little cooperation, and have not yet reached the phase of digitizing these scientific documents and publishing them online⁹. Therefore, our planned research focuses on the following:

- 1) The bibliographic registration of Hungarian scientific literature on shipping.
- 2) Assessing the content of the collected documents.

⁶ [Nytóoldal], [in:] *Duna Régió Stratégia* [online], [available 28 V 2019]. Available on the World Wide Web: <http://dunaregiostrategia.kormany.hu>.

⁷ *Catalogue of Publications of the Danube Commission as of 1 January 2019* [online], [available 28 V 2019]. Available on the World Wide Web: http://www.danubecommission.org/uploads/doc/Catalogue_2019/Catalogue_en_2019.pdf.

⁸ F. Glatz, *Hét pont a Dunáról*, Ezredforduló, vol. 1: 1997, no. 1, p. 28.

⁹ *Trendek*, [in:] *Közlekedéstudományi Intézet* [online], [available 28 V 2019]. Available on the World Wide Web: http://www.kormany.hu/download/9/ac/11000/K%C3%B6zgy%C5%B1jtem%C3%A9ny%20Digitaliz%C3%A1si%20Strat%C3%A9gia_2017-2025.pdf.

National Széchényi Library, the national library of Hungary may prove to be an essential pillar by providing services and cohesive power over the domestic book culture with its collection of nearly four million books. Some of the works published before 1986 are only available through the locally usable card index, and cannot be browsed online. Besides the books stored at the Buda Castle its rich collection of periodicals (of nearly 400,000 volumes) includes a few journals known even to the boatmen of today, such as:

- all (40) volumes of *Hungarian Shipping* (Magyar Hajózás), the former official journal of the *Hungarian Shipping Company*, published from 1963 until 2003. (There were periodicals published under the same name before: *Hungarian Shipping*, 1898-1918 and *Hungarian Shipping. Shipping and Port Journal*, 1947-1948, *Shipping Department of the Ministry of Transport.*);
- *Water Transport* (Víziközlekedés), with 19 volumes published between 1972 and 1990, a publication of the *Hungarian Shipping Company*;
- *Information on Shipping Literature* (Hajózási Szakirodalmi Tájékoztató), a journal of abstracts published by the *Hungarian Shipping Company* and the *National Technical Information Center and Library* between 1983 and 1995.

Naturally, there are many other titles included (e.g. *Shipping Gazette – Hajózási Hírlap*, 1928-1944). With this short list we wished to illustrate that the preparation and/or digitization of journal articles is another task to be taken on.

The *National Technical Information Center and Library of Budapest University of Technology and Economics* was created by merging the two libraries included in its name in 2001, therefore its technical field of collection also includes certain topics related to shipping. Owing to the professional support of the *Department of Aeronautics, Naval Architecture and Railway Vehicles of Budapest University of Technology and Economics*, and the topic monitoring services of the *National Technical Information Center and Library* mentioned above, we can expect to find many matches.

Among higher education institutions we need to mention the *University Library of Széchenyi István University* in Győr. According to a study published in 1996 on the collection of *The Hungarian Museum of Science, Technology and Transport*, 9% of their books and 8% of their journals deal with the topic of waterborne transport.¹¹ These numbers are likely lower now, but further examination is essential. We also wish to examine the catalogues of the *Library and Information Center of the Hungarian Academy of Sciences*, the *Library of the Hungarian Parliament*, further technical libraries, and the *Metropolitan Ervin Szabó Library*, especially its Budapest Collection. If possible, we would like to involve private collections in our research as well.

We cannot avoid the different technical databases either, e.g. the *Arcanum Digitheca*,¹² which is constantly expanding its collection of scanned periodicals, and

¹¹ J. Barkóczy, I. Tisza, *A Közlekedési Múzeum tudományos szakkönyvtára*, [in:] *A Közlekedési Múzeum Évkönyve*, ed. A. Katona, Budapest 1996, vol. 10, pp. 223-235.

¹² *Arcanum Digitheca* [online], [available 28 V 2019]. Available on the World Wide Web: <https://www.arcanum.hu/en>.

the *Hungaricana*¹³. Another example is the ever-expanding online content of the National Library, partially owing to the developments of the *National Library System* (Országos Könyvtári Rendszer – OKR).¹⁴ Besides the Arcanum, the control of the mostly international literature available through the *Electronic Information Service National Programme* (Elektronikus Információs Szolgáltatás Nemzeti Program)¹⁵ is also justified.

Presenting the history of the *Hungarian Shipping Company's Library* is a separate task in itself. We have very limited knowledge of its collection. One thing is certain: 3,142 documents of the specialized library was handed over to the Hungarian Secondary Vocational School of Shipping on 28 November 2003, without a list containing the details¹⁶. We have no information on the majority of the document collection; it never ended up at the Hungarian Technical and Transportation Museum¹⁷. We quote the statement given by the librarian teacher of the Hungarian Secondary Vocational School of Shipping: "I was informed by older boatmen that the biggest part of the materials, consisting of unknown documents, was stored in a storage unit in Újpest, where it got destroyed by the next flood"¹⁸.

Professional cooperation

University students and doctoral students take part in our professional programme as well, mostly during the collection of materials. The opportunity to further examine the topic and the collected material within the framework of specialized courses presents itself as well. It is unavoidable to involve professionals from the fields of literary history, library science, engineering, shipping, history, etc.; and professional organizations (the *Shipping Section of the Association of Transport Sciences*, the *National Shipping Federation of Hungary*, the *Association for Hungarian Shipping*, the *Hungarian Seamen's Association*) in our project.

The exploration of Hungarian scientific literature on shipping appears among the topics of the *Library Science Doctoral Programme of the Doctoral School of Literary Studies of Eötvös Loránd University*: "Supporting – mostly the cultural action plans, the intellectual heritage protection efforts, and the regional organization effects of – the macroregional EU Danube Strategy through the widespread publication of the historical roots of Hungarian shipping. This includes bibliographic and contextual analysis, preparing an annotated bibliography, identifying collections based on owner's notes, and identifying further connections"¹⁹.

¹³ [Home], [in:] *Hungaricana, Hungarian Cultural Heritage Portal* [online], [available 28 V 2019]. Available on the World Wide Web: <https://hungaricana.hu/en>.

¹⁴ P. Kiszl, R. Radó, M. P. Hubay, *From Divergence to Convergence in Hungarian Librarianship: Towards a Common Digital Platform*, Libri, vol. 68: 2018, no. 4, pp. 315-329, <https://doi.org/10.1515/libri-2018-0049>.

¹⁵ [Home], [in:] *Electronic Information Service National Programme* [online], [available 28 V 2019]. Available on the World Wide Web: <http://www.eisz.mtak.hu/index.php/en>.

¹⁶ *Átadás-átvételi jegyzőkönyv a MAHART szakkönyvtár állományának átadásáról*, 28.11.2003, MAHART, Budapest, Hungary.

¹⁷ B. Benei, e-mail to the author, February 15, 2018.

¹⁸ Cs. Keresztessy, e-mail to the author, February 16, 2018.

¹⁹ P. Kiszl, *A magyarországi hajózási szakirodalom rekonstrukciója*, [in:] *Országos Doktori Tanács Témakiírás* (Hungarian Doctoral Council. Thesis topic proposal) [online], [available 28 V 2019]. Available on the World Wide Web: https://doktori.hu/index.php?menuid=195&tk_ID=142060&lang=EN.

Project schedule

Our resource-focused research project defines long-term (longer than 5 years) tasks. The intensity of the planned works depends on the available financial (e.g. tendering) opportunities and the cooperating partners:

- 1) Collecting materials;
- 2) Compiling the annotated bibliography;
- 3) Analysing the content of the documents;
- 4) Researching the authors' biographical data;
- 5) Analysing indications of ownership, bookplates, and owner's marks;
- 6) Disseminating interim results;
- 7) Identifying connections;
- 8) Disseminating results;
- 9) Compiling a monography based on theoretical and empirical results, and publishing and maintaining an online content providing platform.

We are considering different time frames. We have mentioned the year 1949 in connection with the University Library and Archives of Eötvös Loránd University, but regarding the scope of the whole research the change of the political system as an expanded horizon might come into play. This will be determined by the available capacity.

Expected results

We expect our project to gain both domestic and international attention across disciplines. Besides the scientific community of history and literary studies, we aim to satisfy the needs of the shipping profession and the library information service. Furthermore, through discovering and processing documents and information sources on shipping, and even through the *service thereof via a repository platform*, the project might forge a close-knit community among those interested in Hungarian shipping.

Online information systems now

Modern infocommunicational tools open new perspectives for both academic-professional and educational information service, since the two often merge nowadays, which puts a tremendous amount of responsibility on the shoulders of librarians²⁰. We do not exclude the most common, free online resources either: public information service happens on the same platforms whether it comes to shipping or everyday topics.

²⁰ P. Kiszl, J. Fodor, *The "Collage Effect" – Against Filter Bubbles: Interdisciplinary Approaches to Combating the Pitfalls of Information Technology*, *Journal of Academic Librarianship*, vol. 44: 2018, no. 6, pp. 753-761. <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2018.09.020>.

Geography

The oldest and probably most commonly used resources are related to weather and its monitoring. In Hungary the recording of *water levels* goes back to 1823, and after almost a decade-long break they still broadcast the current levels on Kossuth Radio after the 2 p.m. news every day. The data comes from the *National Hydroinformation Service* of the *General Directorate of Water Management of the Ministry of Interior*. The organisation has a website called *Hydroinfo*²¹ with maps, graphs, and tables on the following data related to the Danube, the Tisza and their tributaries:

- hydrological information,
- hydrological forecasts,
- meteorological information,
- meteorological forecasts,
- snow conditions,
- ice conditions,
- notices,
- information on shipping,
- glossary.

Its archives contain the Central Hydrological Database (II. 2), yearly water level tables, and daily flow regime maps.

Központi Hidrológiai Adattár ARCHIVUM												
Észlelt	V I Z Á L L Á S O K										Évszám: 1876	
-----	-----										-----	
adatok jégkóddal /interpolációval/	[cm]										időpont: 7:00 ± 3:00 KEI	
	Kinyomtatva:										-----	
Állomás kód: 001026	2002-Okt-08 09:53										Vízgyűjtő terület: 184893.0 km2	
Állomás név: BUDAPEST											Távolság a torkolattól: 1646.5 fkm	
Vízfolyás: DUNA											A nullpont magassága: 95.98 mBf	
											Érvényes: 1876-Dec-31	
Nap	Jan	Feb	Már	Ápr	Máj	Jún	Júl	Aug	Sze	Okt	Nov	Dec
1	292Z	450A	705	537	442	336	397	313	266	248	119	180
2	300Z	437A	706	537	436	339	406	304	252	263	116	176
3	300Z	425A	724	539	425	335	400	295	240	274	115	176
4	321Z	415A	724	537	413	329	380	285	236	287	118	173
5	334Z	409A	725	536	406	334	373	279	245	291	115	175
6	347Z	403A	724	532	402	343	385	284	249	294	115	171
7	392Z	402A	728	530	397	345	411	290	239	290	115	183
8	455A	398A	730	520	391	345	423	284	227	275	120	193
9	460A	392A	736	512	387	345	419	272	218	259	130	205
10	447A	390A	732	498	390	357	417	261	207	245	130	213

III. 2. Archive of the Central Hydrological Database. Water levels of the Danube at Budapest in 1876. Excerpt.

Source: <http://www.hydroinfo.hu/vituki/archivum/bp1876.htm>

²¹ [Home], [in:] *Hungarian Hydrological Forecasting Service* [online], [available 28 V 2019]. Available on the World Wide Web: <http://www.hydroinfo.hu/en>.

The *Water Management Website*²² operated by the General Directorate of Water Management provides complex information service. Operative water levels and flood control alert levels are searchable in map format. One of its popular services is the map collection of the *Geomatic Website of Water Management*, which contains, among others:

- the probability of floods (3D application),
- water-related memorials and events,
- a map for water tours.

The *National Directorate General for Disaster Management* of the Ministry of Interior in collaboration with the *National Association of Radio Distress-Signaling and Infocommunications* provides storm forecasts and storm warning for the lakes of Hungary (Lake Balaton, Lake Velence, Lake Tisza, and Lake Fertő). This service, named *Viharjelzés Online*²³ (Storm Warning Online) from 1 April until 31 October each year, and all the information is available online.

Webcams are useful tools that offer information as well, and their number is increasing in Hungary. On the website called *Időkép*²⁴ (Weather Image) there are 525 webcams available, many of which are placed near rivers and lakes.

Transport

In Hungary real-time information on the positions of ships is easily accessible for free and without registration through e.g. the system of *Marinetraffic*²⁵ (II. 3). Similar services are the *Shipfinder*²⁶ and the *Vessel Finder*²⁷. Since ships move across borders, there would be no point in developing national systems. All of the above are international, map-based tools, which make it possible to track the movements of vessels all over the world.

Scheduled passenger vessels operate only in the capital, Budapest. Passengers are assisted by the interactive schedule service²⁸ called *BKK Futár* (BKK Courier). The map-based search engine of ferries and ports was developed by *Útinform*²⁹ (Traffic info). The company *Mahart Passnave Kft.*, which owns 38 ports nationwide, publishes the arrival and departure time of passenger vessels going through Budapest on its website³⁰.

²² *Vízügyi Honlap*, [in:] *Országos Vízügyi Főigazgatóság* [online], [available 28 V 2019]. Available on the World Wide Web: <https://www.vizugy.hu>.

²³ *Viharjelzés Online*, [in:] *Rádiós Segélyhívó és Infokommunikációs Országos Egyesület* [online], [available 28 V 2019]. Available on the World Wide Web: <http://www.rsoe.hu/tevekenysegek/viharjelzo>.

²⁴ *Kamerák*, [in:] *Időkép* [online], [available 28 V 2019]. Available on the World Wide Web: <https://www.idokep.hu/webkamera>.

²⁵ *MarineTraffic*, [in:] *MarineTraffic* [online], [available 28 V 2019]. Available on the World Wide Web: <https://www.marinetraffic.com/en>.

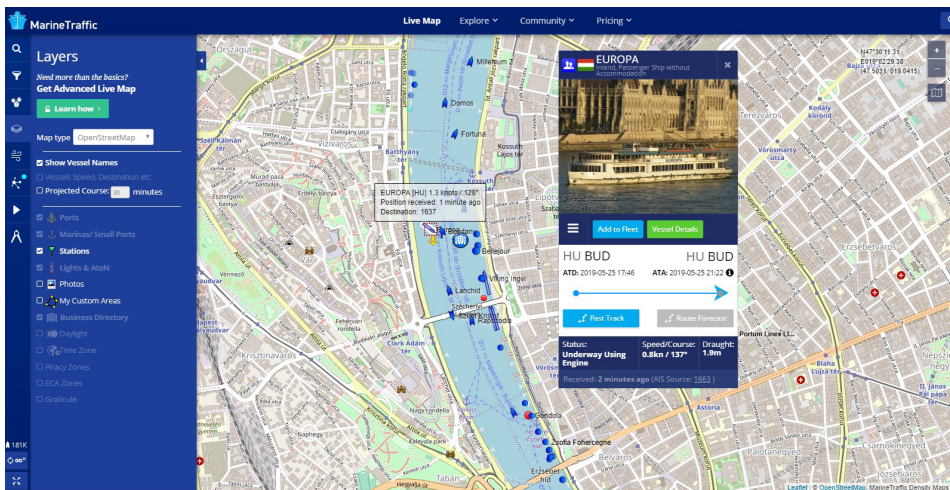
²⁶ *Shipfinder*, [in:] *Shipfinder* [online], [available 28 V 2019]. Available on the World Wide Web: <https://www.shipfinder.com>.

²⁷ *Vessel Finder*, [in:] *Vessel Finder* [online], [available 28 V 2019]. Available on the World Wide Web: <https://www.vesselfinder.com>.

²⁸ *BKK Futár*, [in:] *BKK Budapesti Közlekedési Központ* [online], [available 28 V 2019]. Available on the World Wide Web: <http://futar.bkk.hu>.

²⁹ *Útinform Kompok*, [in:] *Magyar Közút Nonprofit Zrt.* [online], [available 28 V 2019]. Available on the World Wide Web: <https://www.utinform.hu/kompok>.

³⁰ *Mahart Ports*, [in:] *MAHART Passnave Ltd.* [online], [available 28 V 2019]. Available on the World Wide Web: <https://www.mahartports.hu/en>.

III. 3. MarineTraffic. Real-time map fragment of the Danube at Budapest with the data sheet of the passenger vessel *EUropa*

Source: <https://www.marinetraffic.com/en/ais/home/centerx:19.046/centery:47.501/zoom:15>

Authorities

After introducing water management websites, we need to mention content published by shipping authorities. Due to a recent reorganization, the related authority functions are performed jointly by the *Department for Shipping Authority of the Ministry for Innovation and Technology* and the *Department of Transport of the Government Office of Budapest*. The online platform has not been redesigned yet; all notices and information for boatmen, topics and questions for shipping examinations, various registries, the register of ship's doctors, and all forms required for administration are available at the old websites³¹.

The contact information for the water police stations are available at the website of the *Hungarian Police*³². The *Transportation Safety Bureau*³³ of the Ministry for Innovation and Technology provides news about waterborne traffic accidents and publishes the results of its examinations in table format.

Community initiatives

There are enormous amounts of information on Hungarian shipping available at the websites of the most prominent non-governmental organizations. The exem-

³¹ *Shipping Authority*, [in:] *National Transport Authority Central Office* [online], [available 28 V 2019]. Available on the World Wide Web: <http://www.nkh.gov.hu/en/web/english/shipping>.

³² *[Home]*, [in:] *Hungarian National Police Headquarters* [online], [available 28 V 2019]. Available on the World Wide Web: <http://www.police.hu/en>.

³³ *Navigation*, [in:] *Transportation Safety Bureau of Hungary* [online], [available 28 V 2019]. Available on the World Wide Web: <http://www.kbsz.hu/j25/en/navigation>.

plary database called *Hajóregiszter*³⁴ (Vessel register; II. 4) should be highlighted, which was created at the initiative of the *Association for Hungarian Shipping*, and is expanding through community cooperation to this day. The database aims to virtually collect and make searchable all vessels flying the Hungarian flag on lakes, rivers, and seas. Search criteria are:

- name of vessel,
- inland waterway company,
- maritime company,
- shipyard,
- catalogue (vessel type),
- source.

Entries on each vessel data sheet, usually accompanied by several images are:

- technical data,
- vessel history,
- known owners,
- sources.

Hajóregiszter

Magyar English

Cooperate partner

MAGYAR MŰSZAKI ÉS KÖZLEKEDÉSI MÚZEUM

Inland navigation ships

s/s Zoltán Foundation

UDP Ultranskoe Dunajskoe ...

MAHART Passnaive Ltd.

Naviscon Co.

Central Danube Valley Wa...

more...

Sea going ships

Hungarian Orient Line Se...

Hungaro-Croatian Sea St...

Hungarian Merchant Sea N...

Sudoimport

Soviet Union Navy

more...

Shipyards

Ignaz Mayer Werft

Feodosia shipbuilding co...

Óbuda Unit of MHD (Hunga...

Angyalföld Unit of MHD (...)

Balatonfüred Shipyards

more...

Catalog

side/wheeler steam tugs

passenger motorships

motor tug and towboats

riverline military motors...

SOPRON

Info | Technical details | History | Known owners | Sources

Built:	1960, MAHART Újpest Shiprepair Yard, Budapest/Újpest, HU
Length overall:	56,12 m
Length between perpendiculars:	54,82 m
Extrem breadth:	8,65 m
Breadth:	8,18 m
Fixpoint height:	6,84 m
Depth:	2,71 m
Draft:	1,60 m
Displacement:	5211
Main engine type:	2 db 1.1äng 81D 315 PF dieselmotor.
Output of main engine:	2 X 800 LE
Output of main engine:	2 X 600 kW

SOPRON 2019 Budapest

Captured by: Kosztolicz Péter
Source: Kosztolicz Péter
Upload: 04.15.2019. 16:55
Editor: Kosztolicz Péter

SOPRON

III. 4. Hajóregiszter. Data sheet of the tugboat Sopron

Source: <http://www.hajoregiszter.hu/hajoadatlap/sopron/335>

³⁴ [Nyitóoldal], [in.:] *Hajóregiszter* [online], [available 28 V 2019]. Available on the World Wide Web: <http://www.hajoregiszter.hu>.

Document collections

The electronic library of the aforementioned Danube Commission³⁵ contains documents dating back to 2003 in German, French, and Russian. Its library and archives can be researched on site. The Danube Commission publishes the updated catalogue of its publications every year.

We have already mentioned the Manual on Danube Navigation published in 2002 by the Via Donau, which is a widely used information aid, but is in need of an update.

The service called *Trendek* (Trends) of the *Institute for Transport Sciences*³⁶ publishes graphic compilations, using mostly the data from the *Hungarian Central Statistical Office*. It provides data on the performance of inland freight water transport, and it publishes prognoses on transport sectors based on EU sources. The Institute's public library of transport science has more than 40,000 volumes. Its collection includes Hungarian and foreign language books, research reports, so-called grey literature and journals, while there are also databases to assist the theoretical and practical professionals of transport.

Integration: the way forward

In the case of information sources on shipping as well, developments are aimed at the *integration of services*. The Content services introduced above, which are mostly independent and isolated from each other, often end up creating duplications. A close cooperation would be necessary. Our vision is that linked, often multimedia-based content, which is often paired with three dimensional (3D), or even Virtual Reality (VR) or Augmented Reality (AR) tools, be complemented by free social applications (e.g. uploading photos) and collaborative techniques. Applications transmitting real-time content (e.g. schedules, locations) and providing prognoses on mobile devices is becoming a basic service.

This requires considerable resources. The appropriate operation of international, English databases available on *one single platform* can only be realized with the help of projects supported by EU tenders. We hope that several priority areas of the *European Union Strategy for the Danube Region* (EUSDR) are linked to the innovations of library and information science:

- Priority Area 3: Culture & Tourism
- Priority Area 7: Knowledge Society
- Priority Area 9: People & Skills

Similarly, the priority areas of the *Interreg's Danube Transnational Programme* (DTP), supported by the EU, will be relevant in library information service:

- Innovative and socially responsible Danube region
- Environment and culture responsible Danube region

³⁵ *E-library*, [in:] *Danube Commission* [online], [available 28 V 2019]. Available on the World Wide Web: <http://www.danubecommission.org/dc/en/publishing-activities/e-library>.

³⁶ *Trendek*, [in:] *Közlekedéstudományi Intézet* [online], [available 28 V 2019]. Available on the World Wide Web: <http://www.kti.hu/trend-kti>.

- Better connected and energy responsible Danube region
- Well-governed Danube region

III. 5. Home page of the PannonRIS mobile application

Source: PannonRIS mobile application

The Hungarian *PannonRIS*, which is currently still being developed with the support of Interreg, is a good example of the *integration of information services* related to shipping. It provides valuable data for free through its mobile application: water level data on the Hungarian section of the Danube, notices for boatmen, ford and ice conditions, meteorological forecasts, and current map information based on location (II. 5). After logging in, professional services for boatmen (e.g. traffic information, compensation support, customs) are available as well. This service containing archives and providing graphic displays (e.g. diagrams) serves two target groups: the laymen, who use the application for recreational purposes; and the professional audience. We would like to reiterate that parallel content development is unnecessary due to infocommunicational innovations. The road to differentiating between satisfying user groups and specific interests is already set, which will soon be further assisted by artificial intelligence solutions.

Summary

Due to the development of information technology, the networking of massive amounts of data from different sources and stored in different formats may lead to the discovery of new, yet *undiscovered connections*. In many cases this may supplement, refine, or even change our scientific view of past ages; let us think about the results of digital humanities.³⁷ The simple publication of documents (not only texts, but also audio files, etc.) and physical artefacts (tools, buildings) through visual representation is usually not enough anymore. Our time requires multi-aspect, automated processing, and the display of connections accompanied by modern visualization tools by utilizing IT innovations based on multidisciplinary. As the thematic websites on shipping listed in this paper prove, programmes are best realized in international cooperation and (financial) support, based on the standards of data exchange of public collections and libraries. The target audience should not be limited to the professionals of history, shipping, etc., or those of public collections and developers. Introduced through the topic of information service on shipping, we discussed resource networks that are multi-functional, scientific, but still easy to use, often visually impressive, and eye-catching, but cannot be considered reference services in the traditional sense of the word, since laymen are expected to use them as well. We may witness a *new evolutionary step* in the development of information service tools.

Bibliography

Arcanum Database Ltd. n.d. „Arcanum Digitheca”. Accessed May 28, 2019. <https://www.arcanum.hu/en>.

Átadás-átvételi jegyzőkönyv a MAHART szakkönyvtár állományának átadásáról. 28.11.2003. MAHART, Budapest, Hungary.

Barkóczy, Jolán and István Tisza. 1996. “A Közlekedési Múzeum tudományos szakkönyvtára”. In *A Közlekedési Múzeum Évkönyve*, ed. András Katona, 10: 223-235. Budapest: Közlekedési Múzeum.

Bernadett Benei, e-mail to the author, February 15, 2018.

BKK Budapesti Közlekedési Központ. n.d. „BKK Futár”. Accessed May 28, 2019. <http://futar.bkk.hu>.

Csaba Keresztessy, e-mail to the author, February 16, 2018.

Danube Commission. 2019. *Catalogue of Publications of the Danube Commission as of 1 January 2019*. Budapest. Accessed May 28, 2019. http://www.danubecommission.org/uploads/doc/Catalogue_2019/Catalogue_en_2019.pdf.

Danube Commission. n.d. „E-library”. Accessed May 28, 2019. <http://www.danubecommission.org/dc/en/publishing-activities/e-library>.

Danube Region Strategy. n.d. „[Home]”. Accessed May 28, 2019. <https://www.danube-region.eu>.

Duna kézikönyv. 2010. *Duna Programiroda*. Budapest: Studio Metropolitana.

³⁷ European Association for Digital Humanities (EADH). Projects. 28.05.2019 <http://eadh.org/projects>.

- Duna Régió Stratégia. 2017. „[Nyitóoldal]”. Accessed May 28, 2019. <http://dunaregiostrategia.kormany.hu>.
- Electronic Information Service National Programme. n.d. “[Home]”. Accessed May 28, 2019. <http://www.eisz.mtak.hu/index.php/en>.
- European Association for Digital Humanities (EADH). n.d. “Projects”. Accessed May 28, 2019. <http://eadh.org/projects>.
- European Commission website. 2011. „EU Strategy for the Danube Region”. Accessed May 28, 2019. https://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/cooperation/macro-regional-strategies/danube.
- Glatz, Ferenc. 1997. “Hét pont a Dunáról”. *Ezredforduló* 1(1): 25-28.
- Hadnagy, Gábor ed. 2017. *A magyar Duna-tengerhajózás története*. Budapest: Magyar Tengerészek Egyesülete.
- Hajóregiszter. n.d. „[Nyitóoldal]”. Accessed May 28, 2019. <http://www.hajoregiszter.hu>.
- Hungarian Hydrological Forecasting Service. n.d. “[Home]”. Accessed May 28, 2019. <http://www.hydroinfo.hu/en>.
- Hungarian National Police Headquarters. n.d. “[Home]”. Accessed May 28, 2019. <http://www.police.hu/en>.
- Hungaricana, Hungarian Cultural Heritage Portal. n.d. “[Home]”. Accessed May 28, 2019. <https://hungaricana.hu/en>.
- Időkép Kft. n.d. „Kamerák”. *Időkép*. Accessed May 28, 2019. <https://www.idokep.hu/webkamera>.
- Kiszl Péter. 2018. „A magyarországi hajózási szakirodalom rekonstrukciója”. Országos Doktori Tanács Témakiírás (Hungarian Doctoral Council. Thesis topic proposal). Accessed May 28, 2019. https://doktori.hu/index.php?menuid=195&tk_ID=142060&lang=EN.
- Kiszl, Péter and Fodor, János. 2018. “The “Collage Effect” – Against Filter Bubbles: Interdisciplinary Approaches to Combating the Pitfalls of Information Technology”. *Journal of Academic Librarianship*. 44(6): 753-761. <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2018.09.020>
- Kiszl, Péter, Rita Radó, and Péter Miklós Hubay. 2018. “From Divergence to Convergence in Hungarian Librarianship: Towards a Common Digital Platform”. *Libri*. 68(4) 315-329. <https://doi.org/10.1515/libri-2018-0049>
- Kiszl, Péter. 2008. „Navigare necesse est... Magyarországi hajózási információforrások az interneten.” *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 55(5): 207-220.
- Kiszl, Péter. 2010. *Hálózati révkalauz. Magyarországi hajózási információforrások az interneten*. Eger: EKF Líceum Kiadó.
- Kiszl, Péter. 2018. “A magyar nyelvű hajózási szakirodalom rekonstrukciója az Európai Unió Duna Régió Stratégiájának tükrében”. *Közlekedéstudományi Szemle*. 68(3): 46-53. <https://doi.org/10.24228/KTSZ.2018.3.5>.
- Közlekedéstudományi Intézet. n.d. „Trendek”. Accessed May 28, 2019. <http://www.kti.hu/trend-kti>.
- Magyar Közút Nonprofit Zrt. n.d. „Útinform Kompok”. Accessed May 28, 2019. <https://www.utinform.hu/kompok>.

MAHART Passnave Ltd. n. d. "Mahart Ports". Accessed May 28, 2019. <https://www.mahartports.hu/en>.

MarineTraffic. n.d. "MarineTraffic". Accessed May 28, 2019. <https://www.marinetraffic.com/en>.

National Transport Authority Central Office. n.d. „Shipping Authority”. Accessed May 28, 2019. <http://www.nkh.gov.hu/en/web/english/shipping>.

NN. n.d. "Közgyűjteményi Digitalizálási Stratégia 2017-2025". Accessed May 28, 2019. http://www.kormany.hu/download/9/ac/11000/K%C3%B6zgy%C5%B1jtem%C3%A9nyi%20Digitaliz%C3%A1si%20Strat%C3%A9gia_2017-2025.pdf.

Országos Vízügyi Főigazgatóság. n.d. „Vízügyi Honlap”. Accessed May 28, 2019. <https://www.vizugy.hu>.

Rádiós Segélyhívó és Infokommunikációs Országos Egyesület. n.d. „Viharjelzés Online”. Accessed May 28, 2019. <http://www.rsoe.hu/tevekenysegek/viharjelzo>.

Rafael, Róbert, Ágnes Bálint, and Tibor Jármay, ed. 2013. "A dunai hajózás kézikönyve. Budapest". Rádiós Segélyhívó és Infokommunikációs Országos Egyesület. Accessed May 28, 2019. <http://dhk.rsoe.hu/download/dhk.pdf>.

Shipfinder. n.d. "Shipfinder". Accessed May 28, 2019. <https://www.shipfinder.com>.

Transportation Safety Bureau of Hungary. n.d. "Navigation". Accessed May 28, 2019. <http://www.kbsz.hu/j25/en/navigation>.

Vessel Finder. n.d. „Vessel Finder”. Accessed May 28, 2019. <https://www.vesselfinder.com>.

Received: 23 VI 2019

Accepted: 23 VIII 2019

Péter Kizsl

Uniwersytet Eötvösa Loránda w Budapeszcie, Węgry. Wydział Humanistyczny
 e-mail: kizsl.peter@btk.elte.hu
 ORCID ID: 0000-0003-2992-295X

Dr. Hab. Péter, Kizsl, bibliotekarz i ekonomista, profesor nadzwyczajny na Uniwersytecie Eötvösa Loránda w Budapeszcie (Węgry). Jest dyrektorem Instytutu Bibliotekoznawstwa i Informacji Naukowej (LIS), kierownikiem Zakładu Informacji Naukowej, dyrektorem programu doktoranckiego LIS, kierownikiem studiów licencjackich i magisterskich LIS, dyrektorem Centrum Humanistyki Cyfrowej, przewodniczącym Rada Nadzorcza Fundacji Biblioteki Uniwersyteckiej, członkiem Komitetu Zarządzającego Odległego Czytania Europejskiej Historii Literatury w finansowanym przez UE programie Europejskiej Współpracy Naukowej i Technologicznej (COST Action CA16204) oraz członkiem rady redakcyjnej „International Journal of Digital Humanities” (Springer Nature). Jego zainteresowania badawcze obejmują zarządzanie informacjami i wiedzą, informacje biznesowe, rozwój przedsiębiorczości i szkoleniach w zakresie LIS i humanistyki cyfrowej.

Informacje o żegludze na Węgrzech – perspektywa diachronicznie zorientowanej biblioteki w przeszłości, teraźniejszości i przyszłości

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.003>

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłącznej licencji Creative Commons
 Uznanie autorstwa-Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-ND 4.0).

Słowa kluczowe: system treści; bazy danych; Węgry; informacyjna usługa biblioteki; projekt badawczy; żegluga

S**treszczenie. Cel:** Celem tego artykułu jest wprowadzenie ewolucyjnego procesu narzędzi usług informacyjnych wykorzystywanych w bibliotekach poprzez system węgierskich źródeł informacji o żegludze. W pierwszej części opisujemy możliwy model gromadzenia, identyfikacji, analizy i publikacji węgierskiej literatury naukowej na temat żeglugi. W następnej części opisujemy obecną sytuację na Węgrzech, szczególnie w odniesieniu do treści dostępnych online za darmo, opublikowanych przez organy administracji publicznej oraz organizacje zawodowe i pozarządowe. Wreszcie omawiamy możliwe przyszłe kierunki rozwoju. **Metoda badawcza:** Nasze badania opierają się na literaturze naukowej, profesjonalnych konsultacjach, własnym zbiorze danych i doświadczeniach. Nasza praca, szczególnie w zakresie identyfikacji i wykorzystania dokumentów oraz nowoczesnych aplikacji komunikacyjnych, opiera się w dużej mierze na selekcji i ocenie przeprowadzanej w trakcie informacyjnej

usługi biblioteki, podejściu systemowym i poszukiwaniu połączeń. Chcieliśmy wykorzystać w artykule bibliograficzne odniesienia, ale w przypadkach, w których nie znaleziono takich źródeł i było to konieczne do zrozumienia tego punktu, wymieniliśmy węgierskie wpisy bibliograficzne. **Wyniki/Wnioski:** Rozwój systemów usług informacyjnych związanych z żegluga i ukierunkowanych na bieżące wydarzenia jest nie do pomyślenia bez angażowania najnowszych innowacji informatycznych, współpracy różnych dziedzin oraz sieci wsparcia Unii Europejskiej. Przyszłością są usługi zapewniające zagregowane wyszukiwanie według wielu kryteriów. Inne narody mogą czerpać inspirację z analizy krzywej rozwojowej Węgier i trendów, aby zaspokoić zarówno naukowe, jak i codzienne potrzeby źródeł w terenie; ten dokument może również pomóc w powiązaniu rozwoju Węgier z dalszymi międzynarodowymi systemami informacyjnymi.

Péter Kizsl

Eötvös-Loránd-Universität in Budapest, Ungarn. Philosophische Fakultät

e-mail: kizsl.peter@btk.elte.hu

ORCID ID: 0000-0003-2992-295X

Dr. habil. Péter, Kizsl, Bibliothekar und Wirtschaftswissenschaftler, außerordentlicher Professor an der Eötvös-Loránd-Universität in Budapest (Ungarn), Direktor des Instituts für Bibliothekswissenschaften und Wissenschaftliche Information (LIS), Leiter der Abteilung für Informationswissenschaft, Direktor des Doktorandenprogramms LIS, Leiter der Lizentiats- und Magisterstudien LIS, Direktor des Zentrums für Digitale Geisteswissenschaften, Vorsitzender des Aufsichtsrats bei der Stiftung der Universitätsbibliothek, Mitglied des Verwaltungskomitees des sog. distant reading in der Europäischen Literaturgeschichte, finanziert von der EU im Rahmen der Europäischen Zusammenarbeit auf dem Gebiet der Wissenschaft und Technologie (COST Action CA16204), sowie Mitglied des Redaktionsrats „International Journal of Digital Humanities“ (Springer Nature). In sein Forschungsinteresse fallen die Informations- und Wissensverwaltung, Geschäftsinformationen, Entwicklung des Unternehmertums in Schulungen im LIS-Bereich und der digitalen Geisteswissenschaften.

Angaben zu Schiffahrt in Ungarn – Perspektive einer diachron orientierten Bibliothek in der Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.003>

Dieser Text wird unter der Creative Commons-Lizenz Namensnennung-Keine Bearbeitungen 4.0 International (CC BY-ND 4.0) veröffentlicht.

S **tichworte:** Inhaltssystem; Datenbanken; Ungarn; Informationsdienste der Bibliothek; Forschungsprojekt; Schiffahrt

Z **usammenfassung. These/Ziel:** Der Beitrag führt in einen evolutionären Prozess der Werkzeuge ein, die für die Informationsdienste der Bibliotheken mithilfe eines Systems von ungarischen Informationsquellen zur Schiffahrt vorbereitet werden. Im ersten Teil schildern wir das Beispiel von Sammlung, Identifizierung, Analyse und Publikation der ungarischen Forschungsliteratur zur Schiffahrt. Der darauffolgende Teil bezieht sich auf die gegenwärtige Situation in Ungarn insbesondere in Hinblick auf die Inhalte, die online frei zugänglich sind und von den öffentlichen Verwaltungsorganen sowie Berufs- und Nichtregierungsorganisationen veröffentlicht wurden. Anschließend zeigen wir die möglichen Entwicklungswege in Zukunft. **Forschungsmethode:** Unsere Untersuchung stützt sich auf die Fachliteratur, Expertenberatung, die eigene Datenbank und Erfahrungen. Unsere Arbeit, insbesondere im Bereich

der Identifizierung und Benutzung von Dokumenten und modernen Kommunikationsapplikationen, und beruht größtenteils auf der Auswahl und Bewertung, die bei der Bearbeitung von Informationsaufgaben einer Bibliothek erfolgten, auf dem Systemansatz und der Suche nach Verbindungen. Im Beitrag wollten wir bibliografische Bezugspunkte nutzen, aber in solchen Fällen, wo derartige Quellen nicht gefunden wurden, aber für das Verständnis der genannten Frage notwendig waren, tauschten wir die ungarischen bibliografischen Einträge.

Ergebnisse/Schlussfolgerungen: Die Entwicklung der Systeme der Informationsdienste, die mit der Schifffahrt verbunden sind und sich auf die aktuellen Ereignisse beziehen, ist kaum denkbar ohne Miteinbeziehung von den neuesten Informationsinnovationen, der Zusammenarbeit verschiedener Fachbereiche sowie der Erstellung vom Unterstützungsnetz seitens der EU. Die Zukunft bilden jene Dienste, die eine aggregierte Suche nach Kriterien bereitstellen. Andere Nationen können aus der Analyse der Entwicklungskurve Ungarns und der Trends schöpfen, um sowohl die wissenschaftlichen als auch die alltäglichen Quellenbedürfnisse zu befriedigen; dieser Beitrag zielt auch darauf, die Entwicklung Ungarns mit den weiteren internationalen Informationssystemen zu verbinden.

Adam Szalach

Nicolaus Copernicus University, Poland. Faculty of Philosophy and Social Sciences

e-mail: aszalach@doktorant.umk.pl

ORCID ID: 0000-0001-8040-001X

T

The Study of Readability of Bibliographical Styles in Digital Environment Using Eye-tracking

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.004>

The text is available under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).

Adam Szalach, MSc, a PhD student at the Institute of Information and Communication Research of Nicolaus Copernicus University in Toruń. A graduate of the Higher School of Social and Media Culture in Toruń in the Department of Journalism and Social Communication and Computer Science in the field of Multimedia Technology. In his scientific work he is involved in the use of the eyetracking technology in the analysis of educational and information portals, information architecture in the Internet and the use of tracking methods of eye movements in didactics, which he had the opportunity to present together with Dr hab. Veslava Osińska in: *Informatyka w Edukacji. Wokół nowej podstawy* in article: *Koncepcja wykorzystania eyetrackingu w korelacji nauczania informatyki oraz przedmiotów przyrodniczych* (Toruń 2017).

K

Keywords: eye tracking; bibliography; readability; legibility; bibliographic styles

A

Abstract. Aim: The aim of the study was to gain knowledge about the way in which students use the electronic bibliography when looking for their positions. These investigations are designed to indicate the most intuitive bibliographic description style from the student's level. It is also to contribute to the improvement of the aesthetics of the ways of publishing the subject bibliography presented in the didactic support services and in the electronic management systems of students and academic staff. **Research method:** The study in question was conducted using a mobile eye tracker, operating in infrared technology and 60 Hz frequency, on the group of students of Information Architecture. In order to achieve a balanced degree of complexity for different bibliographic styles, the experiment, apart from using the eye tracker, also included a questionnaire concerning detailed questions in the field of particular elements of the bibliographic description. The study used the Vancouver style, Traditional Polish agreement with the norm (PN-ISO 690: 2002 and PN ISO 690 2) mixed and the style based only on network resources. **Results/Conclusions:** These are pilot studies, and their results will be presented on the example of the USOS website, which is used at Nicolaus Copernicus University in Toruń.

Introduction

As it is commonly known, bibliographic data are a description of literature referred to in academic publications. They serve two major purposes: firstly, they protect the author from being accused of plagiarism; secondly, they show the reader the source from which a given piece of information derives and make searching for this information easier.

One shall omit the role of the study of the state and trends in the development of the literature, including scientific literature based on bibliographical lists and publishing statistics. The purpose of the research on the development of scientific literature is quantitative characteristics, its structures (e.g. formal, thematic, language) and development trends¹. Due to the increasing significance of bibliographic lists, whose number is estimated at 9,386 by ZOTERO² (the figure remains unconfirmed), it is essential to consider the issue of the actual usability of proposed solutions, understood as the source of searching for specific information. Aware of the volume of the data studied, the difficulty with the classification and the complexity of bibliometric problems, one should pay attention to the manner of conducting research into the usability of bibliography from a practical perspective.

It is obvious that bibliometrics touches upon a wide variety of problems; however, the primary goal of the pilot studies presented herein is to explore the search process for a given bibliographic style. The difference in the reception of bibliography in the physical and digital forms poses an additional problem. The process of the digitalisation of library collections is a subject of other studies, but it goes without saying that the present and subsequent generations of students are mostly oriented towards the use of digital collections³. The reception and search analysis of a given set of items in bibliography may, and should, differ from a similar process conducted with the use of physical objects in the form of books and journals, particularly that "Visual search is a combination of two different types of behavior: goal-directed and exploratory search behavior, each using a different part of our brain"⁴.

The method of conducting an experiment with the use of eye-tracking technology, put forward in this paper, may be essential as it may show the advantages and disadvantages of a given style of creating bibliographic lists and indicate which elements should be effectively emphasised while drafting such lists to enhance their readability and legibility.

Tracking of eye movements is a relatively young research technique developed dynamically only from the mid-20th century, when effective digital methods were created allowing for precise measurements. What is significant here is the fact that the attention of researchers has always been occupied by the anatomy of

¹ B. Stefaniak B., *Badania bibliometryczne, informetryczne, naukometryczne*, [in:] *Informacja naukowa w Polsce: tradycja i nowoczesność*, ed. by E. Ścibor, Olsztyn 1998, pp. 198-199.

² *Zotero Style Repository*, [in:] *Zotero* [online], [available 3 VII 2019]. Available on the World Wide Web: <https://www.zotero.org/styles>.

³ J. Mazurek, *Czytelnik, użytkownik, klient, odbiorca w bibliotece cyfrowej... czyli KTO?* [in:] *Polskie Biblioteki Cyfrowe 2009: materiały z konferencji zorganizowanej dnia 9 grudnia 2009 r.*, ed. by C. Mazurek, M. Stroński, and J. Węglarz, Poznań, pp. 35-44.

⁴ J. R. Bergstrom, A. J. Schall, *Eye tracking in user experience design*, Amsterdam, Boston 2014, p. 34.

the human eye as a cognitive organ.⁵ It is worth noting that the process of seeing was the subject of research already in ancient times. Initially, it was associated with the anatomy and the process of image recognition. The technique of tracking eye movements and proprietary measuring tools were primarily the domain of doctors specializing in ophthalmology. Their main goal was to treat visual dysfunction, and the research was more of a university than clinical nature.

At the beginning of the 19th century, the research on visual perception was carried out on the basis of the results of individual people as it was believed that specific principles could be introduced as universal on the basis of a single observation. Only color blindness or disordered visual axis, colloquially known as squint, were treated individually. However, advanced measurement tools were still insufficient. The contemporary researchers, such as Hermann Helmholtz or Ewald Hering⁶, based their research mainly on substitute contrast called the afterimage. It is an optical phenomenon consisting in observing the focus of the selected object and the next reversal of sight, where the same shape will be observable in the complementary color. This mechanism is associated with the construction of the retina and the activity of color receptors when light falls on them.

In the second half of the 19th century, the first precise measuring tools and the first basic definitions were created by Émile Javal and Ewald Hering, who were considered pioneers in the eye-tracking technology until today⁷. Nowadays, the technology is mostly non-invasive and based on not only physical observation and measurement, but also on the measurement of electric potentials. What is meant here is electrooculography (EOG) “which relies on measurement of the skin’s electric potential differences, of electrodes placed around the eye”⁸. “Video-assessed trackers utilize relatively inexpensive cameras and image processing hardware to compute the point of regard in real-time”⁹. or “the corneal reflections of the light source (typically infra-red) is measured relatively to the location of the pupil center”¹⁰.

Not only does the proposed measurement method serve to study search processes nowadays, but it is also used to evaluate the architecture of information on websites as well as in neuroscience, psychology, computer science, marketing, advertising or industry¹¹.

Subject of Study

The study was conducted using the method of tracking eyeball movements with an EYETRIBE device¹² that operates in the infrared technology at the frequency of

⁵ N. J. Wade, *Pioneers of Eye Movement Research*, I-Perception, vol. 1: 2010, issue 2, pp. 33-68, <https://doi.org/10.1068/i0389>.

⁶ Ibidem, p. 50-51.

⁷ Ibidem, p. 51-55.

⁸ A. T. Duchowski, *Eye Tracking Methodology. Theory and Practice*, Cham 2017, p. 52.

⁹ Ibidem, p. 54.

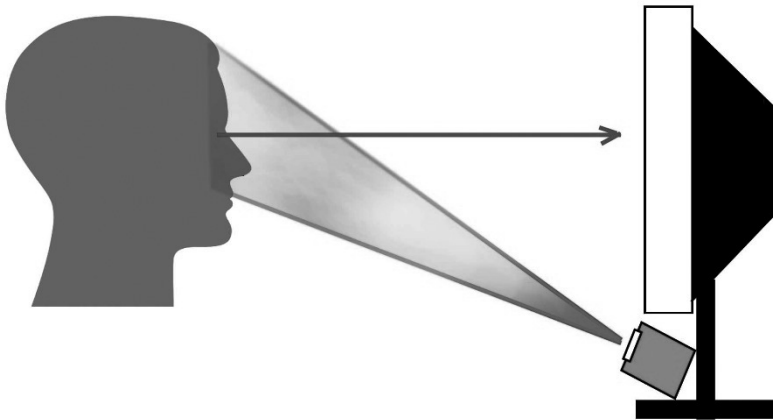
¹⁰ Ibidem, p. 54.

¹¹ B. Wasikowska, *The Application of Eye Tracking in Business*, [in:] *Social Aspects of Business Informatics: Concepts and Applications*, ed. by A. Marciniak and M. Morzy, Poznań 2014, pp. 9-12.

¹² *Our big mission*, [in:] *The Eye Tribe* [online], [available 3 VII 2019]. Available on the World Wide Web: <http://theeyetribe.com/theeyetribe.com/about/index.html>.

60 Hz. The analysis was made with OGAMA¹³ software published under the General Public License, Version 5.0.1. The software is meant to register the measurements and comply with the device so that the recording of eyeball movements would deliver raw quantitative data that are analysed primarily with tests of significance (e.g. Student's t-test) and with the analysis of variance. Additionally, there are created measurements allowing for the interpretation of how the elements shown on screen are perceived. Modern eye-tracking devices software enables immediate generation of the visualisation of these data and the automation of a considerable number of tasks, which used to be done manually. Baseline data comprise the identification of the points at which the user looked, the evaluation of the time spent on studying the material and the calculation of eye gaze coordinates (saccades). The most popular forms of the graphic representation of eye-tracking-derived data include: heat maps, fixation sequences and Areas of Interest (AOI) analysis¹⁴.

Survey questionnaires and the University Study-Oriented System USOS¹⁵ meant that the student and the employee used to conduct the experiment. USOS is used on a daily basis by students as well as academic and administrative staff. Bibliographic lists were entered and appropriately modified for the subjects taught by the coordinator of course. Due to software limitations, the experiment was conducted with the use of static images prepared and formatted to the resolution of 1536 x 863 pixels with 32-bit colour depth saved in the PNG format so as to meet software requirements. This was the maximum value accepted by the software. Only the experimenter and the respondent were present while the study was conducted in conditions that would maximally minimise the possibility of the respondent's distraction.

III.1. Eye tracking experiment scheme.

Source: Author's own resources.

¹³ Home, [in:] OGAMA [online], [available 3 VII 2019]. Available on the World Wide Web: <http://www.ogama.net>.

¹⁴ U. Garczark-Bąk, *Użyteczność badań eye trackingowych w pomiarze utajionych determinant zachowań zakupowych nabywców*, *Ekonometria*, vol. 3: 2016, issue 53, p. 58.

¹⁵ Witaj w systemie USOSweb Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, [in:] *Uniwersytecki System Obsługi Studiów* [online], [available 3 VII 2019]. Available on the World Wide Web: https://usosweb.umk.pl/kontroler.php?_action=actionx:news/default.

Research Group

A total of 30 respondents participated in the experiment – 14 women and 16 men, all fully eligible students of the 3rd year of the first cycle (Bachelor) programme of Information Architecture at Nicolaus Copernicus University in Toruń. All the students declared that they reached for academic literature and bibliographic lists to study and write their diploma (Bachelor) dissertations. They also admitted that they used the USOS regularly, up to several times a week.

The average age of the respondents was 22.4 years with women being 22.25 and men being 22.57 years old. Only two students declared in the survey to have completed higher education, which accounts for 6.67% of respondents versus the remaining 93.33% with secondary education.

Eight respondents admitted to having visual impairments: six indicated nearsightedness (myopia) with five being -0.5 to -1.5 dioptres and one being -5 dioptres, whereas two persons declared to suffer from astigmatism and one reported to have undergone an eye surgery, but he was not able to specify the date and type of the procedure.

Device calibration failed in the case of three persons. In two cases, a probable cause could be heavy makeup, which is mentioned in expert literature as a factor that can affect the correct functioning of measurement devices. In one case, the cause of lack of calibration remained unknown; no technical issues appeared and no illnesses were reported that could prevent the eye-tracker from working properly.

The experiment was conducted in line with the schedule specified in Table 1. The research problem and measurement tools were introduced to the respondents at the first stage of the study. After this introduction, the experimenter completed the statistical questionnaire. Some respondents confirmed they were acquainted with the eye-tracking technology and had participated in other studies in which the device was used.

The next stage was to calibrate the device prior to which the respondent was asked to limit all movements. The very calibration process consisted in the observation of nine measurement points generated by the application algorithm. As mentioned above, the calibration failed in three cases and the process had to be repeated for several students.

The experiment began with the display of black screen during which the experimenter asked the respondent a question. After obtaining confirmation from the student that they understood the nature of the research problem, the question was accepted and the screen with dedicated content was displayed for 20 seconds, followed by another black screen during the display of which the respondent was supposed to provide an answer.

Table 1. Experiment scheme.

STAGE	EXPERIMENT SCHEME	
I.	Introducing the research problem and measurement device to the respondent	
II.	Statistical questionnaire completed by the experimenter	
III.	Device calibration	
IV.	EXPERIMENT	
1.	Question reading	Process repeated for every question in the questionnaire
2.	Single display – duration: 20 seconds	
3.	Answer	

Questions in the questionnaire were divided into four groups, arranged according to a particular bibliographic style. The styles included: the Vancouver Style, the Traditional Polish Style compliant with PN-ISO 690: 2002 and PN-ISO 690- 2, a combination of the two above-mentioned styles (the mixed style) and the style based solely on online resources. Five questions were asked in reference to the Vancouver and combined styles, whereas four questions were asked in relation to the remaining two styles. The selection of bibliographic styles resulted from their popularity in Poland. The main tasks in the search process included locating and providing data in respect of the year of publication, author, title and number of publications , including the number of online publications.

Results

In the case of the evaluation of the relevance of answers per student the results of pilot studies fluctuated from 72 to 100%; therefore, statistically-wise, irrespective of the bibliographic style analysed, each student provided three wrong answers on average. However, as the experiment progressed, the number of correct answers increased producing the following results: 26 wrong answers for the Vancouver Style, 11 incorrect answers for the Traditional Polish Style, 13 wrong answers for the mixed style and one incorrect answer for the style based on online resources. In a conversation held after the measurement, the respondents indicated that at the initial stage they had a problem with understanding the task. The second reason why they made errors despite having the text displayed in the full-screen mode on a 17-inch screen was the accommodation of the eye to a barely legible font in a relatively small size. Apart from the bibliographic set containing solely links, determining the correct number of electronic sources for practically all bibliographic styles posed a problem to the students.

The first question concerning the Vancouver Style was: “Indicate which company published *E-learning w szkolnictwie wyższym* [*E-learning in Higher Education*].” The respondent was supposed to name the publisher. 66.7% of respondents replied correctly as shown in Figure 2 presenting the summary heat map of correct answers¹⁶.

¹⁶ Statistical image generated on the basis of the time in which the pupil focused in one position in relation to a given point on screen for all respondents who provided the correct answer, J. R. Bergstrom, A. J. Schall, op. cit.

← → Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu [PL] | https://usoweb.umk.pl/kontroler.php?action=katalog2/przedmioty/pokazGrupyZajeczaj_cyk_id=235855

STUDENCI PRACOWNICY

JEDNOSTKI ORGANIZACYJNE

PRZEDMIOTY
Podstawy projektowania baz danych
Semestr zimowy 2018/19 - LAB

STUDIA

AKADEMKI

POMOC

Laboratorium (LAB) Semestr zimowy 2018/19

Informacje o zajęciach (wspólne dla wszystkich grup)

Liczba godzin:	30
Limit miejsc:	10

Literatura:

Bechina, Aurilla i Husted Eli. 2010. "A Framework to Understand Enablers and Inhibitors in a Learning Management System: Experiences from Fronter." W The Seventh International Conference on eLearning for Knowledge-Based Society, 16-17 December 2010. Dostęp Kwiecień 9, 2018. http://ijcm.th.org/SpecialEditions/v16nSP1/02_Full_Aurilla%20Bechina%20et%20al%20Framework%20to%20Understand%20Enablers%20and%20Inhibitors.pdf

Coursere. b.d. Meet our Partners. Dostęp Kwiecień 9, 2018. <https://www.coursere.org/about/partners>.

Coursere. b.d. We envision a world where anyone, anywhere can transform their life by accessing the worlds best learning experience. Dostęp Kwiecień 9, 2018. <https://about.coursere.org/>.

Dąbrowski, Marcin. 2013. E-learning w szkolnictwie wyższym. Studia BAS 3(35): 203-212.

Gaebel, Michael. 2014. MOOC: masowe otwarte kursy online. Właściciel: European University Association; Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji. Dostęp Kwiecień 9, 2018. <https://rlslearning.com/us/about-us/our-story/>.

Goban-Klas, Tomasz i Piotr Sienkiewicz. 1999. Społeczeństwo informacyjne: Szanse, zagrożenia, wyzwania. Kraków: Wydawnictwo Fundacji Postępu Telekomunikacji.

Gogola, Roberta. 2013. A brief history of elearning (infographic). Ostatnia modyfikacja Sierpień 15, 2013. <https://www.elearning.com/blog/2013/08/abrief-history-of-elearning-infographic.html>. Itlearning. b.d. "Our story." Dostęp Kwiecień 9, 2018. <https://rlslearning.com/us/about-us/our-story/>.

Krzewińska, Agnieszka. b.d. MOOCs wyzwania dla szkolnictwa wyższego. Dostęp Kwiecień 9, 2018. <https://repo.pw.edu.pl/docstore/download/WUTe83ce33405e481889ba596f329cfd/moocs.pdf>.

Maziarz, Paweł. 2016. Pierwszy komputer obchodzi 70 urodziny – zobacz jak rozwijał się pececy. Ostatnia modyfikacja Czerwiec 22, 2016. <http://www.benchmark.pl/aktualnosci/historia-rozwoju-komputerow-i-laptopow-1946-2016.html>.

Mielcarek, Przemysław, Parczewski Marcin i Lech Medyejski. 2004. „E-learning – analiza celów i możliwości ich realizacji na podstawie istniejących specyfikacji i standardów.” Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, 30 (1044): 548-556. Miniwatts Marketing Group. 2017. Internet World Stats. Ostatnia modyfikacja Grudzień 31, 2017. <https://www.internetworldstats.com/stats.htm>.

Piebańska, Mariela i Piotr Kocpal. 2012. „Project-Based e-Learning z wykorzystaniem platformy zdalnego nauczania Fronter.” W E-learning- narzędzia i praktyka, red. M. Dąbrowski i M. Zajęc, 31-41. Warszawa: Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych.

Piebańska, Mariela i Piotr Kocpal. 2013. „Platforma Fronter jako system zarządzania wiedzą.” e-mentor 3: 73-80. Dostęp Kwiecień 9, 2018. www.e-mentor.edu.pl.

Przaska, Weronika. 2017. „Analiza porównawcza narzędzi e-learningu.” Journal of Computer Sciences Institute 3: 64-69.

Redański, Krzysztof i Igor Garnik. 2014. „Zastosowanie systemów e-learningu w szkolnictwie wyższym.” W Zarządzanie informacyjnym środowiskiem pracy, red. B. A. Basilska i I. Garnik, 77-94. Gdańsk: Wydział Zarządzania i Ekonomii Politechniki Gdańskiej.

Serfanowicz, Agnieszka. 2015. Jak powstał internet? Historie prawdziwe. Ostatnia modyfikacja Sierpień 20, 2015. <http://softonet.pl/publikacje/poradniki/jak-powstal-internet.Historia.prawdziwa.1192>.

III. 2. Heat map of correct answers

Source: Author's own resources.

In the case of incorrect answers, it can be seen that “e-learning” was the keyword on which the respondents focused. Despite concentrating on the correct areas containing the word searched, the students had a problem with specifying the reply. Due to the fact that it was the first search attempt and that it was the first contact with this type of measurement for most respondents, it can be assumed that the answer to the above question was difficult to provide and may have resulted unreliable.

Another factor that might affect the results may be the fact that the bibliographic list comprised as many as six publications on e-learning, so the user should have searched for the entire phrase “e-learning w szkolnictwie wyższym” [*E-learning in Higher Education*].

← → Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu [PL] | https://usoweb.umk.pl/kontroler.php?action=katalog2/przedmioty/pokazGrupyZajeczaj_cyk_id=235855

STUDENCI PRACOWNICY

JEDNOSTKI ORGANIZACYJNE

PRZEDMIOTY
Podstawy projektowania baz danych
Semestr zimowy 2018/19 - LAB

STUDIA

AKADEMKI

POMOC

Laboratorium (LAB) Semestr zimowy 2018/19

Informacje o zajęciach (wspólne dla wszystkich grup)

Liczba godzin:	30
Limit miejsc:	10

Literatura:

Bechina, Aurilla i Husted Eli. 2010. "A Framework to Understand Enablers and Inhibitors in a Learning Management System: Experiences from Fronter." W The Seventh International Conference on eLearning for Knowledge-Based Society, 16-17 December 2010. Dostęp Kwiecień 9, 2018. http://ijcm.th.org/SpecialEditions/v16nSP1/02_Full_Aurilla%20Bechina%20et%20al%20Framework%20to%20Understand%20Enablers%20and%20Inhibitors.pdf

Coursere. b.d. Meet our Partners. Dostęp Kwiecień 9, 2018. <https://www.coursere.org/about/partners>.

Coursere. b.d. We envision a world where anyone, anywhere can transform their life by accessing the worlds best learning experience. Dostęp Kwiecień 9, 2018. <https://about.coursere.org/>.

Dąbrowski, Marcin. 2013. E-learning w szkolnictwie wyższym. Studia BAS 3(35): 203-212.

Gaebel, Michael. 2014. MOOC: masowe otwarte kursy online. Warszawa: European University Association; Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji. Dostęp Kwiecień 9, 2018. <https://rlslearning.com/us/about-us/our-story/>.

Goban-Klas, Tomasz i Piotr Sienkiewicz. 1999. Społeczeństwo informacyjne: Szanse, zagrożenia, wyzwania. Kraków: Wydawnictwo Fundacji Postępu Telekomunikacji.

Gogola, Roberta. 2013. A brief history of elearning (infographic). Ostatnia modyfikacja Sierpień 15, 2013. <https://www.elearning.com/blog/2013/08/abrief-history-of-elearning-infographic.html>. Itlearning. b.d. "Our story." Dostęp Kwiecień 9, 2018. <https://rlslearning.com/us/about-us/our-story/>.

Krzewińska, Agnieszka. b.d. MOOCs wyzwania dla szkolnictwa wyższego. Dostęp Kwiecień 9, 2018. <https://repo.pw.edu.pl/docstore/download/WUTe83ce33405e481889ba596f329cfd/moocs.pdf>.

Maziarz, Paweł. 2016. Pierwszy komputer obchodzi 70 urodziny – zobacz jak rozwijał się pececy. Ostatnia modyfikacja Czerwiec 22, 2016. <http://www.benchmark.pl/aktualnosci/historia-rozwoju-komputerow-i-laptopow-1946-2016.html>.

Mielcarek, Przemysław, Parczewski Marcin i Lech Medyejski. 2004. „E-learning – analiza celów i możliwości ich realizacji na podstawie istniejących specyfikacji i standardów.” Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, 30 (1044): 548-556. Miniwatts Marketing Group. 2017. Internet World Stats. Ostatnia modyfikacja Grudzień 31, 2017. <https://www.internetworldstats.com/stats.htm>.

Piebańska, Mariela i Piotr Kocpal. 2012. „Project-Based e-Learning z wykorzystaniem platformy zdalnego nauczania Fronter.” W E-learning- narzędzia i praktyka, red. M. Dąbrowski i M. Zajęc, 31-41. Warszawa: Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych.

Piebańska, Mariela i Piotr Kocpal. 2013. „Platforma Fronter jako system zarządzania wiedzą.” e-mentor 3: 73-80. Dostęp Kwiecień 9, 2018. www.e-mentor.edu.pl.

Przaska, Weronika. 2017. „Analiza porównawcza narzędzi e-learningu.” Journal of Computer Sciences Institute 3: 64-69.

Redański, Krzysztof i Igor Garnik. 2014. „Zastosowanie systemów e-learningu w szkolnictwie wyższym.” W Zarządzanie informacyjnym środowiskiem pracy, red. B. A. Basilska i I. Garnik, 77-94. Gdańsk: Wydział Zarządzania i Ekonomii Politechniki Gdańskiej.

III. 3. Heat map of incorrect answers.

Source: Author's own resources.

The next question had a similar degree of complexity. The respondent was supposed to provide information about the year of publication. In the case of this test, the challenge was simpler because the respondent could notice that this publication was listed two lines below the previous one had they not searched for keywords in the former task. The number of correct answers for this question was higher and equalled 85.1%.

Owing to the fact that the respondent's task was to locate the title of publication on the basis of the author's name, the third question from this set was the least complex. 100% correct answers were provided because the list of references was arranged in the alphabetical order.

The penultimate task was to find the author, the prompt being the name of the publishing house. The second largest percentage of wrong answers provided in the entire experiment concerned this question – at the level of about 48.2%. Consequently, almost every second respondent answered this question incorrectly or did not answer it at all. In conversations held after the experiment, the students who had not replied to the question explained that they had not expected an intentional question about the same publication. Therefore, it may be assumed that the respondents relied on the existing answer key rather than the actual search process during the experiment. In the case of several correct answers, it is worth paying attention to the number of subsequent fixations (gaze points) and saccades (eye movement between fixations lasting from 20 to 40 milliseconds)¹⁷. It is presented in Figure 4 in which it can be seen that the information about the publishing house was listed already in point 6.

Wyet Mikołaja Kopernika w Toruniu [PL] | https://usoweb.umk.pl/kontroler.php?_action=katalog2/przedmioty/pokazGrupyZajec&zaj_cyk_id=235855

NICY **Laboratorium (LAB) Semestr zimowy 2018/19**

Informacje o zajęciach (wspólne dla wszystkich grup)

Liczba godzin:	30
Limit miejsc:	10

Literatura:

Bechina, Aurilla i Husted Eli. 2010. "A Framework to Understand Enablers and Inhibitors in a Learning Management System: Experiences from Fronter." W The Seventh International Conference on eLearning for Knowledge-Based Society, 16–17 December 2010. Dostęp Kwiecień 9, 2018. http://ijcm.th.org/SpecialEditions/v18nSP1/02_Full_Aurilla%20Aurelie%20Bechina_A%20Framework%20to%20Understand%20Enablers%20and%20Inhibitors.pdf

Coursera. b.d. Meet our Partners. Dostęp Kwiecień 9, 2018. <https://www.coursera.org/about/partners>.

Coursera. b.d. We envision a world where anyone, anywhere can transform their life by accessing the worlds best learning experience. Dostęp Kwiecień 9, 2018. <https://about.coursera.org/>.

Dąbrowski, Marcin. 2013. E-learning w szkolnictwie wyższym. Studia BAS 3(35): 203–212.

Gaebel Michael. 2014. MOOC-masowe otwarte kursy online. Warszawa: European University Association; Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji. Dostęp Kwiecień 9, 2018. <http://czytelnia.frse.org.pl/media/mooc-michael-gaebel-eua-frse.pdf>

Goban-Klass, Tomasz i Piotr Sienkiewicz. 1999. Społeczeństwo informacyjne: Szanse, zagrożenia, wyzwania. Kraków: Wydawnictwo Fundacji Polskiego Telekomunikacji.

Goźdź-Więcas. 2013. A Framework to Understand Enablers and Inhibitors in a Learning Management System: Experiences from Fronter. Ostatnia modyfikacja Sierpień 16, 2013. <http://www.frontelearning.com/2013/08/abstract-history-of-elearning-infographic.html>. Itslearning. b.d. "Our story." Dostęp Kwiecień 9, 2018. <https://itslearning.com/us/about-us/our-story/>.

Krzyszowska, Agnieszka. b.d. MOOCs wyzwania dla szkolnictwa wyższego. Dostęp Kwiecień 9, 2018. <https://repo.pw.edu.pl/dostroje/download/1Ue1Te3c3a334b5e481889a59d6c322bfb/moocs.pdf>.

Maziarski, Paweł. 2016. Pierwszy komputer obchodzi 70 urodziny – zobacz jak rozwijały się pecety. Ostatnia modyfikacja Czerwiec 22, 2016. <http://www.benchmark.pl/aktualnosci/historia-rozwoju-komputerow-i-laptopow-1946-2016.html>.

Mielcarek, Przemysław, Parczewski Marcin i Lech Medeyski. 2004. „E-learning – analiza celów i możliwości ich realizacji na podstawie istniejących specyfikacji i standardów.” Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, 30 (1044): 548–556. Miniwatts Marketing Group. 2017. Internet World Stats. Ostatnia modyfikacja Grudzień 31, 2017. <https://www.internetworldstats.com/stats.htm>.

Plebańska, Marielna i Piotr Koppal. 2012. „Project-Based e-Learning z wykorzystaniem platformy zdalnego nauczania Fronter.” W E-learning- narzędzia i praktyka, red. M. Dąbrowski i M. Zajac. 31–41. Warszawa: Fundacja Promocji i Akredytacji Kierunków Ekonomicznych.

Plebańska, Marielna i Piotr Koppal. 2013. „Platforma Fronter jako system zarządzania wiedzą.” e-mentor 3: 73–80. Dostęp Kwiecień 9, 2018. www.e-mentor.edu.pl

Prządka, Weronika. 2017. „Analiza porównawcza narzędzi e-learningu.” Journal of Computer Sciences Institute 3: 64–69.

Redziarski, Krzysztof i Igor Garnik. 2014. „Zastosowanie systemów e-learningu w szkolnictwie wyższym.” W Zarządzanie informacyjnym środowiskiem pracy, red. B. A. Basirska i I. Garnik. 77–94. Gdańsk: Wydział Zarządzania i Ekonomii Politechniki Gdańskiej.

Serfanowicz, Agnieszka. 2015. Jak powstał internet? Historia prawdziwa. Ostatnia modyfikacja Sierpień 20, 2015. http://softonet.pl/publikacje/poradniki/Jak_powstal.internet.Historia.prawdziwa.1192.

III. 4. Sequence of fixations and saccades for an example of a correct answer.

Source: Author's own resources.

¹⁷ U. Garczark-Bąk, op. cit., p. 58.

The analysis of saccades and fixations for incorrect replies is more difficult to conduct due to the fact that their number varies and depends on individual predispositions. As shown in Figure 5, it is also more chaotic.

Ill. 5. Sequence of fixations and saccades for an example of an incorrect answer.

Source: Author's own resources.

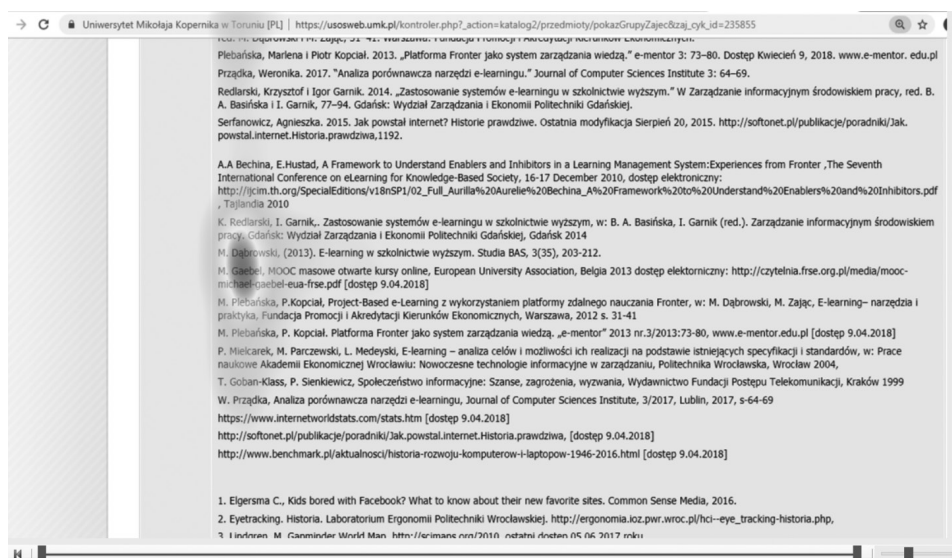
The last question concerned the number of electronic sources. For a start, the respondent had to locate the HTTP tag¹⁸, a specific unspaced record using non-standard symbols or constant underlining with a changed font colour. For the purposes of the experiment, linking – and, consequently, the underlining of digital sources – was removed and standardised with the formatting of the remainder of the text while maintaining the correct structure. This made it difficult to count electronic items correctly. The correct answer was given by 15 respondents; nevertheless, in most cases (with the exception of three students) the limit of errors did not exceed two. Thus, finding digital sources was not a major challenge. The percentage of correct or almost correct answers can be partially ascribed to the knowledge and continuous use of the HTTP as against physical sources.

The next style in reference to which four questions were asked in the experiment was the traditional Polish bibliographic description, compliant with standards PN-ISO 690: 2002 and PN-ISO 690-2. The analysis of test results revealed a considerably smaller number of incorrect answers, at about 10%. Only two wrong answers were provided for the first task of finding the title on the basis of the name of the publishing house. One more incorrect answer was given to the next question concerning the e-mentor publishing house. Despite the fact of it being an electronic source, the location of the answers did not pose much difficulty. The worst

¹⁸ RFC2616 – Hypertext Transfer Protocol – HTTP/1.1, [in:] IETF Documents [online], [available 3 VII 2019]. Available on the World Wide Web: <https://tools.ietf.org/html/rfc2616>.

results were produced for the more difficult task of indicating the title of the journal, not the paper, on the basis of the names of two editors.

III. 6. Heat map of incorrect answers.

Source: Author's own resources.

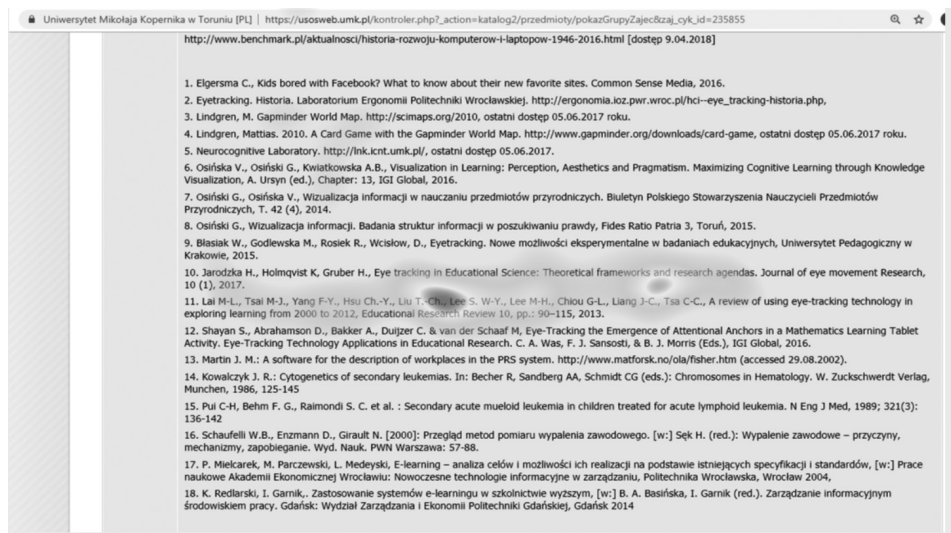
In the case of this task, 18% of incorrect answers were provided -five wrong replies. As depicted in Figure 5, which shows the heat map of all incorrect searches, the respondents did not know the structure of the scientific journal. Seemingly, the respondents treated the academic journal in the same manner as a book.

The last question about electronic sources had a similar degree of difficulty as the one concerning the Vancouver Style; nevertheless, one of the respondents neither provided any reply after 20 seconds, nor was he able to give the reason for failing to answer this query.

The third set of questions concerned the mixed style. Although this part comprised five questions, similar to those pertaining to the Vancouver Style, the number of incorrect answers was significantly higher and amounted to as much as 30%. This high percentage resulted from one question that required much focus. The first task was to indicate the title on the basis of the name of the publishing house. As with the previous styles studied in the experiment, the amount of incorrect answers equalled 18.5%. The second question required the respondent to specify the number of publications by a given author. In this case, only two wrong answers were given. With a higher degree of difficulty, the third question turned out to pose a relatively considerable problem as the respondents had to determine the number of authors on the basis of a publication in English. The difficulty of the task consisted in the fact that the only prompts given were the surnames and initials; moreover, the authors were of Asian descent. What made the task even more challenging was the fact that the publication was not the only one written in a foreign language.

The study showed that the students had a very big problem with determining the number of authors of whom there were 11. This answer was given by fewer than 15% of respondents. The reason for this may be the fact that students were not familiar with Asian names that rarely appear on bibliographic lists. Another cause may be the fact that the students seldom reach for foreign publications. The focus map depicted in Figure 6 shows further fixations whose number equals 21 for the time over 133 milliseconds according to the data imported into the database.

The concentration in fixations number 18 and 21 results from the fact that there is a double name that might have misled the respondents. In the case of a single surname, the limit of error increases the number of correct answers to nearly 45%.

III. 7. Heat map for all correct answers.

Source: Author's own resources.

Two remaining tasks concerned searching for the year of publication on the basis of a specific title and the number of electronic sources listed in the mixed style. Both questions were answered correctly.

The smallest number of incorrect replies was given for the set of questions pertaining the style based on online resources. Only one wrong answer was provided for the pool of all respondents and all questions. Most correct replies were given for the last question asked in all sets, that is the number of digital sources in a given bibliographic style. The limit of errors of the two sources was exceeded merely in four cases.

Conclusion

The ease with which the recipient, reader or student uses a given bibliographic style depends primarily on the degree of their familiarity with a bibliographic style and the frequency with which they refer to it. The pilot studies show that restric-

tive standards for creating bibliographic lists can pose a problem in the process of searching for one piece of information. Bibliographic lists based on digital materials seem to be more intuitive for contemporary students. In this respect, particular attention should be paid to students' habit of using materials on a global scale. The problem is significant because the number of Open Access journals is constantly growing, so they are given as internet sources in PDF format. Web sources are a separate subset of bibliographic styles, so it's worth considering to create a new bibliographic style or develop DOI-based (digital object identifier) instead of URLs.

Thus, it can be concluded that the restrictiveness of bibliographic description should depend on the place of publication. The aim of the pilot research was first of all to check the readability and legibility of four popular bibliographic styles used on the didactic support portals which showed the students' high skills in searching the electronic sources. While all publications should be fully compliant with the styles of bibliographic descriptions, tools such as closed e-learning portals or university or school management systems should be more user-friendly, which in turn should encourage users to extend their knowledge and explore a given topic rather than scare them away with its strictness. This theorem becomes particularly important because, as it is commonly known, the style, form and size of a given bibliographic list is usually imposed by the academic teacher.

It should be pointed out that the above studies concerned a very narrow group of students and only four styles. Therefore, other popular bibliographic description systems require studies and analyzes. What is more, the technology of tracking eye movements seems to be a good direction, which may allow for a better understanding of the problem of searching the bibliographic lists and their improvement.

References

- Bergstrom, Jennifer Romano, and Andrew Jonathan Schall. 2014. *Eye tracking in user experience design*. Amsterdam, Boston: Morgan Kaufmann.
- Crosby, E. Martha, and W. Wesley Peterson. 1991. "Using Eye Movements to Classify Search Strategies". *Proceedings of the Human Factors Society Annual Meeting* 35(20). <https://doi.org/10.1177/154193129103502012>.
- Duchowski, T. Andrew. 2017. *Eye Tracking Methodology. Theory and Practice*. Cham: Springer International Publishing AG.
- Freie Universität Berlin. 2019. "Home". OGAMA. Accessed July 3, 2019. <http://www.ogama.net>.
- Garczark-Bąk, Urszula. 2016. „Użyteczność badań eye trackingowych w pomiarze utajnionych determinant zachowań zakupowych nabywców”. *Ekonometria* 3(53): 54-71.
- Holmqvist, Kenneth, Marcus Nystrom, Andersson Richard, and others. 2015. *Eye Tracking: A Comprehensive Guide to Methods and Measures*. Oxford: Oxford University Press.
- Mazurek, Jolanta. 2011. „Czytelnik, użytkownik, klient, odbiorca w bibliotece cyfrowej... czyli KTO?” In *Polskie Biblioteki Cyfrowe 2009 : materiały z konferencji*

zorganizowanej dnia 9 grudnia 2009 r., ed. by Cezary Mazurek, Maciej Stroiński, and Jan Węglarz, 35-44. Poznań: Ośrodek Wydawnictw Naukowych.

Rosenfeld, Louis, and Peter Morville. 2003. *Architektura informacji w serwisach internetowych*. Gliwice: Helion.

Stefaniak, Barbara. 1998. „Badania bibliometryczne, informetryczne, naukometryczne” In *Informacja naukowa w Polsce: tradycja i nowoczesność*, ed. by E. Ścibor, 198-199. Olsztyn: Wydawnictwo WSP.

The EyeTribe. 2019. “Our big mission”. The Eye Tribe. Accessed July 3, 2019. <http://theeyetribe.com/theeyetribe.com/about/index.html>.

The Internet Engineering Task Force (IETF). 2019. “RFC2616 – Hypertext Transfer Protocol -- HTTP/1.1”. IETF Documents. Accessed July 3, 2019. <https://tools.ietf.org/html/rfc2616>.

Tidwell, Jenifer. 2012. *Projektowanie interfejsów: sprawdzone wzorce projektowe*. Gliwice: Helion.

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu. 2019. „Witaj w systemie USO-Sweb Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu”. Uniwersytecki System Obsługi Studiów. Last modified September 18, 2019. https://usosweb.umk.pl/kontroler.php?_action=actionx:news/default.

Wade, J. Nicholas. 2010. “Pioneers of Eye Movement Research”. *I-Perception* 1(2): 33–68. <https://doi.org/10.1068/i0389>.

Wąsikowska, Barbara. 2014. *The Application of Eye Tracking in Business*. In *Social Aspects of Business Informatics: Concepts and Applications*, ed. by Andrzej Marciniak and Mikołaj Morzy, 71-86. Poznań: Wydawnictwo Nakom.

Zotero. 2019. “Zotero Style Repository”. Accessed July 3, 2019. <https://www.zotero.org/styles>.

Received: 6 VII 2019

Accepted: 27 IX 2019

Adam Szalach

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska. Wydział Filozofii i Nauk Społecznych

e-mail: aszalach@doktorant.umk.pl

ORCID ID: [0000-0001-8040-001X](https://orcid.org/0000-0001-8040-001X)

Mgr inż. Adam Szalach doktorant w Instytucie Badań Informatyki i Komunikacji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Absolwent Wyższej Szkoły Kultury Społecznej i Medialnej w Toruniu na Wydziale Dziennikarstwa i Komunikacji Społecznej oraz Informatyki na kierunku techniki multimedialne. W swojej pracy naukowej zajmuje się wykorzystaniem technologii eyetrackingu w analizie portali edukacyjnych, informacyjnych, architektury informacji w sieci oraz wykorzystania metody śledzenia ruchów gałek ocznych w dydaktyce, które miał okazję przedstawić wraz z dr hab. Veslavą Osińską m.in w *Koncepcja wykorzystania eyetrackingu w korelacji nauczania informatyki oraz przedmiotów przyrodniczych, w: Informatyka w Edukacji. Wokół nowej podstawy* (Toruń 2017).

Badanie wzrokowe czytelności stylów bibliograficznych na przykładzie akademickich systemów zarządzania

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.004>

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłącznej licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-ND 4.0).

Słowa kluczowe: śledzenie wzroku (eye tracking); bibliografia; czytelność; style bibliograficzne

S**treszczenie. Cel:** Celem badania było zdobycie wiedzy na temat tego, w jaki sposób studenci korzystają z bibliografii elektronicznej, szukając swoich stanowisk. Badania te mają na celu wskazanie najbardziej intuicyjnego stylu opisu bibliograficznego z poziomu studenta, a także przyczynienie się do poprawy estetyki sposobów publikowania bibliografii tematycznej stosowanej w ramach usług wsparcia dydaktycznego i elektronicznych systemów zarządzania studentami i personel akademicki. **Metoda badawcza:** Omawiane badanie zostało przeprowadzone przy użyciu mobilnego urządzenia do śledzenia wzroku, działającego w technologii podczerwieni i częstotliwości 60 Hz, na grupie studentów kierunku „Architektura informacji”. Aby osiągnąć zrównoważony stopień złożoności dla różnych stylów bibliograficznych, eksperyment oprócz korzystania z narzędzia do śledzenia wzroku obejmował także kwestionariusz dotyczący szczegółowych pytań w zakresie poszczególnych elementów opisu bibliograficznego. W badaniu zastosowano mieszany styl Vancouver, tradycyjny polski styl zgodny z normą (PN-ISO 690: 2002 i PN ISO 690 2) oraz taki oparty wyłącznie na zasobach sieciowych. **Wyniki/wnioski:** Są to badania pilotażowe, a ich wyniki zostaną przedstawione na przykładzie strony internetowej USOS, z której korzysta Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Adam Szalach

Nikolaus-Kopernikus-Universität in Thorn, Polen. Fakultät für Philosophie und Sozialwissenschaften

e-mail: aszalach@doktorant.umk.pl

ORCID ID: 0000-0001-8040-001X

Mag. Ing. Adam Szalach, Doktorand im der Nikolaus-Kopernikus-Universität in Thorn, Absolvent der Hochschule für Sozial- und Medienkultur in Thorn an der Fakultät für Journalismus und Sozialkommunikation sowie für Informatik, Fachrichtung Multimedia-Technologien. In seiner Forschungsarbeit beschäftigt er sich mit der Anwendung der Eyetracking-Technologie in der Analyse von Bildungs- und Informationsportalen, mit der Informationsarchitektur sowie mit der Anwendung der Methode der Blickerfassung in der Didaktik, die er zusammen mit Dr. Habil. Veslava Osińska im Buch *Informatyka w Edukacji. Wokół nowej podstawy [Informatik in der Bildung. Um die neue Grundlage herum]* im Beitrag *Koncepcja wykorzystania eyetrackingu w korelacji nauczania informatyki oraz przedmiotów przyrodniczych [Das Konzept der Eyetracking-Anwendung im Unterricht der Informatik und der Naturwissenschaften]* schilderte.

Visuelle Lesbarkeitsprüfung der bibliografischen Stile am Beispiel der akademischen Verwaltungssysteme

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.004>

Dieser Text wird unter der Creative Commons-Lizenz Namensnennung-Keine Bearbeitungen 4.0 International (CC BY-ND 4.0) veröffentlicht.

S

tichworte: Blickerfassung (eye tracking); Bibliografie; Lesbarkeit; bibliografische Stile

Z

usammenfassung. These/Ziel: Die Untersuchung sollte die Frage beantworten, auf welche Weise die Studenten eine digitale Bibliografie nutzen, um ihre eigenen Positionen zu finden. Die Untersuchungen sollten auf den meist intuitiven Stil einer bibliografischen Beschreibung, die sich die Studenten vornehmen, hinweisen sowie die Ästhetik der Veröffentlichungsmethoden einer thematischen Bibliografie im Rahmen der didaktischen Unterstützung und der digitalen Studenten- und Mitarbeiter-Verwaltungssysteme verbessern. **Forschungsmethode:** Die geschilderte Untersuchung wurde mithilfe eines Mobilgeräts zur Blickerfassung in der Infrarot-Technologie und einer Frequenz von 60Hz an einer Gruppe von Studenten der „Informationsarchitektur“ durchgeführt. Um ein ausgewogenes Maß an Komplexität für verschiedene bibliografische Stile zu erreichen, umfasste das Experiment neben dem Gerät zur Blickerfassung auch den Fragebogen mit detaillierten Fragen in Hinblick auf die einzelnen Elemente der bibliografischen Beschreibung. In der Untersuchung bediente man sich des gemischten Stils Vancouver, des traditionellen polnischen Stils in Übereinstimmung mit der

Norm (PN-ISO 690: 2002 und PN ISO 690 2) sowie eines, der sich ausschließlich auf die Netzbestände stützte. **Ergebnisse/Schlussfolgerungen:** Es sind Pilotuntersuchungen, und ihre Ergebnisse werden am Beispiel der USOS-Webseite der Nikolaus-Kopernikus-Universität dargestellt.

Ngozi P. Osuchukwu

Madonna University, Okija, Nigeria

ngostary2k@yahoo.com

ORCID ID: 0000-0001-6439-6196

Adopting evidence-based practices in community information engagement for sustainable development in Nigeria: the strategies and innovations

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.005>

The text is available under a Creative Commons Attribution-NoDerivatives 4.0 International (CC BY-ND 4.0).

Ngozi P. Osuchukwu is a certified Librarian in Nigeria (CLN) with Master's Degree in Library and Information Science (MLIS). She is a Lecturer in the Department of Library and Information Science, Madonna University, Nigeria. She is an Executive member of Nigerian Library Association, Anambra State Chapter. She has presented and published many articles, locally and internationally. Ngozi is currently doing her Ph.D in LIS in Nnamdi Azikiwe University, Awka, Nigeria. Her research interests include community information and engagement, literacy, ICT and library development, women, children and social justice.

K

ey words: community engagement; information; library and information service; librarians; strategies; initiatives

A

bstract. Aim: The aim of the article has explored the evidence-based strategies, innovations, and challenges in community information dissemination for sustainable development in Nigeria. **Research method:** This was a survey that was carried out in twelve communities located in upland and riverine communities under the information center of a non-government organization (NGO) in Anambra state. The community dwellers were engaged at different times through community visits, dialogues with community-based groups, interviews, and observations. The data were presented using systematic, logical framework analysis that displayed the breakdown of activities, output, and outcomes. **Results:** The assessment of the strategies and innovations in community engagement revealed that information services are needed and appreciated through good practices of advocacy, collaboration, voluntary services, space creation, indigenous knowledge management, media, learning and sharing. The challenges were lack of trust, language barrier, and community entry. The data was presented using a logical framework analysis. **Conclusions:** The study implied that, if community engagement is ignored, the dwellers will continue to be excluded and library and information services will be relegated to the background as an obscure, irrelevant profession.

The study, therefore, recommended that LIS professionals in any sector should take center stage in community engagement of host communities using good practices of information strategies and innovations.

Introduction

Information dissemination in every society means a lot to librarians. This is because they know that engaging communities is critical in creating spaces for the dwellers to participate in sustainable development and national integration. It also aims to mitigate ignorance and improves literacy for sustainability. Community engagement is about the people. It is not about the library but about the citizens and their community¹. The trend and the need to remain relevant has transformed the strategies and innovation in disseminating information. Engaging them on government policies, literacy, health, agriculture and empowerment makes them to be more actively involved in decision making processes and build sustainable communities.

The people are now met in their homes, communities, in their comfort zones and in their own spaces. These are where the citizens are empowered to learn and express their views on their needs and the best way of achieving them². The importance of engagement to the residents in every sector of the economy has been adjudged to add value and improve lives³. It has become a global agenda to operate inclusive participation of every group for everyone is important and has something to offer in development activities. This makes it imperative for librarians to take ownership of information dissemination⁴ to those who do not even know the way to the library building.

The global trend and United Nations sustainable development goals dedicated goal 11 for building strong cities and communities⁵. In Nigeria, community engagement⁶ is emphasized in conferences to be offered by the national, public, school, academic and private libraries as well as other organizations for sustainable development. The rural dwellers must be included in information dissemination to develop community-centric approaches to addressing issues and building community resilience⁷. Hence, the carefully designed, strategies, innovations and skills for good practices have placed great responsibilities on the librarians to position themselves as information experts they are, making resources available through

¹ P. S. Smith, *Community engagement: Redefining the library as town square* [online], [available 1 VII 2019]. Available on the World Wide Web: <http://www.oclc.org/blog/main/community-engagement-redefining-the-library-as-town-square/>.

² H. Sung, M. Hepworth, *Modelling community engagement in public libraries*, *Malaysian Journal of Library & Information Science*, Vol. 18: 2013, no. 1, p. 1–13.

³ A. H. Sulaiman, J. Othman, B. A. Samah, A. Yero, J. Lawrence D'Silva, A. Ortega, *Determinants of community participation in community policing program in Malaysia*, *Journal of Applied Science*, vol. 14: 2014, p. 2439–2449, <https://scialert.net/abstract/?doi=jas.2014.2439.2449>.

⁴ Y. Chen, K. F. Hew, *Knowledge Sharing in Virtual Distributed Environments: Main Motivators, Discrepancies of Findings and Suggestions for Future Research*, *International Journal of Information and Education Technology*, vol. 5: 2015, no. 6, p. 466–471.

⁵ *Goal 11: Make cities inclusive, safe, resilient and sustainable*, [in:] *United Nations* [online], [available 18 VI 2019]. Available on the World Wide Web: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/cities/>.

⁶ *Lrcnforum: Call for papers*, [in:] *Librarian Registration Council of Nigeria* [online], [available 2 VIII 2019]. http://lrcn.gov.ng/pipermail/lrcnforum_lrcn.gov.ng/2016-March/000019.html.

⁷ *Building Strong Cities Conference*, [in:] *Institute for Strategic Dialogue* [online], [available 18 VI 2019]. Available on the World Wide Web: <https://www.isdglobal.org/isd-events/building-strong-cities-conference/>.

organized platforms. Anambra state is in South-East Nigeria with a population of about 5 million people with 21 local government areas and one hundred and seventy seven (177) communities covering upland and riverrine areas. There are public libraries and information centers that are involved in community engagement in the state. This study highlighted the evidence-based practices in community information engagement for sustainable development in Nigeria with focus on strategies and innovations.

Statement of the problem

There is satisfaction in adopting good practices and impacting needed changes in real world experiences in the communities. One of the ethics of library and information science is to offer the right information to everybody and at every place. Thus, engaging communities is not a new concept but an obligation to improve lives through information dissemination to every cities and communities. This is supposed to add values with good service deliveries in the communities through various strategies and innovations. However, there seems to be gap in implementing the right approaches for total quality information dissemination for sustainable development in the communities. Librarians must take up their roles and positions as trained information providers through well-articulated strategies. Embracing the shift from books to people will define the values libraries place on building strong cities and communities. This study examined the evidence-based practices in community information engagement for sustainable development in Nigeria with focus on strategies and innovations.

Objectives of the study

The major objective of this study was to highlight the evidence-based practices in community information engagement for sustainable development in Nigeria. Specifically, the study:

- 1) explored the strategies for effective community information engagement in Nigeria,
- 2) examined the various initiatives adopted in the activities,
- 3) highlighted the challenges of community engagement in Anambra State, Nigeria,
- 4) harnessed the implications of the findings of the study.

Literature review

The roles of librarians in contributing to rural dwellers standard of living through community information engagement have taken a focus on the level of understanding the needs of the users. IFLA (2012)⁸ stated that the contemporary

⁸ IFLA, *The business of information literacy*, [online], [available 27 V 2016] Available on the World Wide Web: <http://www.ifla.org/node/5715>.

environment of rapid individual, community and workplace change knowledge of community, positive attitude and demonstration of advocacy to take that community engagement to the next level⁹. The indication is that According to Smith libraries and librarians must change into activities that take them out of the libraries and connect with communities in new and powerful ways. Connecting with the people through community engagement is what good practices mean and makes librarians to stand out and be acknowledged. According to Smith:

To be successful in libraries today, you must love people, and be open to developing relationships and being a member of a team. You must be curious and someone who is always learning. An intuitive awareness of how people are feeling translates to a sense of empathy. Of course, you must also love ideas, but you must love people more¹⁰.

Libraries have adopted strategies in connecting with the people for quality information engagement. For instance, Osuchukwu and Edewor¹¹ and Emerald Group¹² reiterated that collaboration and networking can improve the working practices of librarians as well sharing experiences. In the same vein, the use of social media both online and off line modes (Robert, 2013)¹³, community visits, conduction of needs assessment¹⁴ and collaborative, productive relationships between information service providers and service users¹⁵ have been offered during community engagement for successful rural setting dissemination. This implies that the librarians' goals for a better community can be achieved with efficient use of good practices and resources in the local context.

Evidences abound where libraries and librarians are meeting with the people with views of facilitating and transforming lives through innovative programmes. Anaehobi, Osuigwe and Nwofor informed that public private partnership initiatives between libraries and other organizations in Anambra state, Nigeria have provided clear career leverages on information services¹⁶. Some libraries are providing platforms to curate and distribute locally produced art, music, writing and performances

⁹ *What librarians need to know*, [in:] *American Library Association* [online], [available 1 VII 2019]. Available on the World Wide Web: <http://www.ala.org/educationcareers/careers/librarycareerssite/whatyouneedlibrarian>.

¹⁰ P. S. Smith, op. cit.

¹¹ N. P. Osuchukwu, N. Edewor, *Stimulating and Enriching Partnership with Community Based Organizations: Inclusive Participatory Platform with Libraries in Nigeria*, Paper presented at IFLA Africa Satellite Conference. Venue: Alden University Library, Athens, University of Ohio, USA. 11–12 August, 2016 [online], [available 1 VII 2019]. Available on the World Wide Web: <http://library.ifa.org/2079/1/S27-2016-osuchukwu-en.pdf>.

¹² *For Librarians, by Librarians – Emerald shares award winning advice*, [in:] *Emerald Group* [online], [available 19 VII 2015]. Available on the World Wide Web: <http://www.emeraldgrouppublishing.com/>.

¹³ S. Robert, *30 + super Library & Information Science Careers*. [online], [available 10 VI 2015]. Available on the World Wide Web: <http://libraryscienclist.com/super-library-science-careers/>.

¹⁴ P. Ongwen, A. Waluchio, *Knowledge management and the roles of libraries* [online], [available 10 VI 2015]. Available on the World Wide Web: <https://www.slideshare.net/patrickalfredwaluchio/knowledge-management-and-the-role-of-libraries>.

¹⁵ H. Sung, M. Hepworth, op. cit., p. 1–13.

¹⁶ S. Anaehobi, E. Osuigwe, A. Nwofo, *Public private partnership initiatives between libraries and other organizations in Anambra state, Nigeria*, [in:] *Nigerian Library Association 50th National Conference Proceedings, Abuja, 15th–19th July, 2012*, p. 140–156.

as part of the library collection¹⁷. Smith (2019)¹⁸ stated that their strategic planning research included a purposeful listening tour. They asked people to design their dream neighborhood and they go ahead supporting with their vision to contribute to the community's being healthy, happy, safe, and smart. In the same vein Rust¹⁹ noted the expanding the scope of inter-library relationships and embracing librarianship at all community levels, building community and developing engagement online with social media campaign²⁰, outreach strategies and bookmobile²¹. Connaway the library staff will need to develop relationships with their users and partner with other organizations in order to produce, store, and preserve content and data sets and to provide personalized services²². Relationships are important to both librarians and users.

Researchers reported that information engagement outside the comfort zone of the library and information centers come with challenges. Petersin in his experience with public libraries stated that fears due to their citizenship status prevent many immigrants from engaging with the library and the community at large²³. In the same vein Smith added that lack of recognition, the decline in reading, growing mistrust of government among others affect effective community engagement²⁴. There were also small budgets and low staffing numbers²⁵ budgetary constraints and funding²⁶. Indeed, challenges and obstacles are not new in actualization of best practices. In fact, mere dialogues on consolidation of steering values and improvement of real life experiences have been known to attract negative comments on the notion of community information. Perhaps this is the reason the principle of do no harm was propounded in community engagement to accommodate everyone²⁷. However, Bizzell, et al stressed that it is not always easy to be fair and respectful

¹⁷ S. Mersand, M. Gasco-Hernandez, E. Udoh, J. R. Gil-Garcia, *Public Libraries as Anchor Institutions in Smart Communities: Current Practices and Future Development*, [in:] *Paper presented at the 52nd Hawaii International Conference on System Sciences*, 2019, p. 3305–3314, <https://doi.org/10.24251/HICSS.2019.399>.

¹⁸ M. Smith, *Top Ten Challenges Facing Public Libraries*, *Public Library Quarterly*, 2019, [online], [available] Available on the World Wide Web: <https://doi.org/10.1080/01616846.2019.1608617>.

¹⁹ M. Rust, *Creating a town library team: collaborative projects between public, school, and academic librarians*, *PNLA Quarterly*, vol. 82: 2018, no. 3/4, https://digitalcommons.cwu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1074&context=librar_yfac.

²⁰ S. W. H. Young, D. Rossmann, *Building Library Community Through Social Media*, *Information Technology and Libraries*, vol. 34: 2015, no. 1, p. 20–37, <https://doi.org/10.6017/ital.v34i1.5625>.

²¹ *Community Engagement & Outreach*, [in:] *American Library Association* [online], [available 1 VII 2019]. Available on the World Wide Web: <http://www.ala.org/pla/resources/tools/community-engagement-outreach>.

²² L. S. Connaway, *Meeting the Expectations of the Community: The Engagement-centered Library*, [in:] *Library 2020: Today's Leading Visionaries Describe Tomorrow's Library*, ed. J. Janes, Lanham, MD, 2013, p. 83–88.

²³ J. Petersin, *Public Libraries and Civic Engagement: Identifying Challenges and Opportunities* [online], [available 3 VII 2019]. Available on the World Wide Web: <https://www.webjunction.org/news/webjunction/public-libraries-and-civic-engagement.html>.

²⁴ M. Smith, op. cit.

²⁵ H. Reid, V. Howard, *Connecting with Community: The Importance of Community Engagement in Rural Public Library Systems*, *Public Library Quarterly*, vol. 35: 2016, no. 3, p. 188–202. <https://doi.org/10.1080/01616846.2016.1210443>.

²⁶ P. T. Jaeger, J. C. Bertot, C. M. Kodama, S. M. Katz, E. J. DeCoster, *Describing and measuring the value of public libraries: The growth of the Internet and the evolution of library value*, *First Monday*, vol. 16: 2011, no. 11, <https://doi.org/10.5210/fm.v16i11.3765>; D. Slatter, H. Zaana, *A place to make, hack, and learn: Makerspaces in Australian public libraries*, *The Australian Library Journal*, vol. 62: 2013, no. 4, p. 272–284, <https://doi.org/10.1080/00049670.2013.853335>.

²⁷ P. Bigart, *Applying the principles for good international engagement in fragile states and situations to strengthen and transform public procurement systems* [online], [available 6 X 2016]. Available on the World Wide Web: http://www.unpdc.org/media/348101/applying_the_principles_for_good_international_engagement_in_fragile_states_and_situations_to_strengthening_and_transforming_public_procurement_systems.pdf.

of everyone's needs and values²⁸. The indication is for the librarians to have the needed skills and safe spaces for enriching community information.

Method

This was a survey that was carried out under the information center of a non-governmental organization (NGO) – Justice Development and Peace Commission (JDPC), Onitsha. A faith based organization that focuses on community information and engagement. It was a funded project that involved the project officers, librarians and communities' volunteers. This activity was used to evaluate the mid-term community engagement and development in 2015. The community dwellers were engaged at different times in the twelve (12) project sites of Anambra East and West local government areas. The approaches used were community visits, dialogues with community based groups, interviews and observation. The data were presented using systematic logical framework analysis that displayed the breakdown of activities, output and outcomes. Thus, enumerated frequencies were not used rather, analytical sharing on evidence based practices were used to show clear and specific thinking with highlights on the activities.

Results

Table 1. Communities engaged with information

Local government area	Communities	Geography
Anambra East	Umuoba Anam Umuleri Ezi-Aguluotu Nando	Riverrine communities
Ogbaru	Amiyi Ossomala Akili-Ogidi Ogwuikpele	Riverrine communities
Idemili South	Oba Akwaukwu Ojoto Nnokwa	Upland communities

Table 1 shows the 12 communities engaged within the project cycle. 8 communities were situated in riverine area while 4 were upland communities. Ezi-aguluotu, Akili-Ogidi and Ogwuikpele were accessed by river while all the communities in Idemili South were accessed by road.

²⁸ B. Bizzell, C. Herrera, J. Jones, T. Smith, *Ethical Issues Associated With the Human Service Professional* [online], [available 6 X 2016]. Available on the World Wide Web: <http://www.slideshare.net/BrittanyBizzell/ethical-issues-associated-with-the-human-service-professional>.

Table 2. Strategies

S/N	Items	Activities	Output	Outcome
1	Advocacy to: Community Stakeholders	Meeting with the community stakeholders and changing their mindsets with community information with voice to engage service providers	Awareness and increased responsiveness of communities' stakeholders to engage relevant authorities	Improved participation and collective action among community stakeholders on information services
2	Collaboration and networking	Exchanging contacts, following up, attending communities' activities and tracking issue based information events	MOU signed with communities, organizations for information development practices	Best practices for libraries and information centers
3	Build sustainable cordial relationship:	Supporting community events and attending meetings with genuine interest in their well-fare	Established genuine respect and trust among the groups	Active participation of community groups in information engagement and common good
4	Indigenous knowledge management and data base	Preserving the indigenous knowledge for sustainability	Designed, collated and processed vital information for easy retrieval	Established functional cultural legacy and repositories for all time references
5	Media engagement/social media	Inviting media presence for visibility and information sharing	Adopted publicity awareness and sharing via social media	Established friendly media network and partnership
6	Needs assessment activity	Conducting needs assessment with community members for effective information services	Compilation of specific needs of community groups	Engaged relevant offices for service provision. Adoption of community driven development
7	Volunteering	Offering free services in community events and festivities	Establishment of confidence and trust for with the dwellers	Long life relationship and mutual respects

The framework displayed the targeted strategies carefully formed to meet the demands and needs of the community groups. The joint activities, needs assessment, advocacy collaboration, indigenous knowledge, media engagement, needs assessment and volunteering were strategies used in engaging the communities.

Table 3. Initiatives

S/N	Items	Activity	Output	Outcome
1	Creating safe spaces: for women, girls	Sensitizing and mentoring marginalized groups to participate in information sharing and active citizenship	Knowledge empowerment and understanding the roles of female on information sharing	Empowered female in information and improvement of standard of living
2	Key into existing community structures	Influencing "invited spaces" to disseminate information and resources in community group meetings	Evidence-based information knowledge and participation to all functional groups in the community	Establishment of communication and information system
3	Creating spaces for LIS professionals in NGO activities	Incorporating LIS professionals to NGO weekly local live radio programs on community information	Acknowledgement and draft schedule of Librarians into existing radio program by JDPC Radio program	Regular feature of librarians and roles of information to the people on the media sharing
4	Support public library	Maintaining strong relationship with state public libraries and librarians in facilitating access to information	Mutual respect and synergy with quality total programming	Evidence based library activities and increased responsibilities in community engagement
5	Share and learn	Information sharing among LIS professionals and review meetings with NGOs	Experiences learnt, more knowledge gained	Institutionalization of sharing platforms and learning experiences among the participants

In Table 2, the creativity and initiative to remain relevant and focused centered on joint information sharing with libraries and librarians in community engagement, keying into existing community programs with learning and sharing among the participants. The six models depict the adaptable activities used through careful planning in the community engagement.

Table 4. Challenges encountered in the evidence based community engagement

S/N	Challenges	Reason	Output
1	Community entry	Cultural activities were placed over information engagement in some communities	Low participation of the dwellers
2	Power tussle	Some communities have leadership issues which affected engagement.	Proper advocacy and sharing could not take place because of the conflict

3	Lack of trust	Some communities and their dwellers did not trust “government functionaries”.	They could not create the space to be engaged
4	Geographical location	The riverine communities do not have good access roads. Three of the communities could only be accessed through the river, thus some Team members had phobia for river and could not go	Limited number of engagement
5	Language barrier	Facilitation and engagement in foreign language affected effective communication with the dwellers	Gaps in communication and effective sharing
6	Demand for food	During engagement, the people looked out for food and money.	Loss of interest and non-participatory from some communities

The Table shows that community entry, power tussle, lack of trust, geographical location language barrier and demand for food affected community engagement in the communities understudied

Analysis

Engagement of communities on upland and riverine communities (Table 1) shows that inclusion is key in any information service delivery. It simply indicates that information is not selective of who to engage and who to pretend that does not exist. Information is about people and not about library (Smith, 2019)²⁹. Since it aims to improve lives and add value, the librarians should look beyond the boundaries and inadequacies of the beneficiaries to do the needful.

It is obvious that strategies turn things around and create spaces for enriching engagement. These were seen in advocacy, collaboration, indigenous knowledge, media, needs assessment and volunteering (Table 2). It corroborates with the study of Anaehobi, Osuigwe and Nwofor³⁰ that LIS institutions’ partnering with others in the country, internationally or regionally assure developmental practices and career boost. The indication is that LIS professionals need to ensure that they are seen as vital, not only to the knowledge base of their immediate environment but also in the real life experiences of their host communities. This is because librarians are not tied to the physical library alone but have ethical roles in information service to all. Lankes actually remarked that librarians are too tied to the physical library building without applying new approaches³¹. But this study has shown that they are beginning to move out of their comfort zones.

²⁹ M. Smith, op. cit.

³⁰ S. Anaehobi, E. Osuigwe, A. Nwofo, *Public private partnership initiatives between libraries and other organizations in Anambra state, Nigeria*, [in:] *Nigerian Library Association 50th National Conference Proceedings, Abuja, 15th–19th July, 2012*, p. 140–156.

³¹ R. D. Lankes, *The atlas of new librarianship*, Cambridge, Massachusetts; London, England 2013, [online], [available 1 VII 2019]. Available on the World Wide Web: <https://davidlankes.org/rdlankes/Publications/Books/OpenAtlas.pdf>.

The initiative of space creation for women and girls, keying into community structures, supports for public library and LIS professionals, share and learn buttresses the statement of Gwang that professionals must vigorously adopt proactive approaches to library and information provisions³². It is their responsibility to correct the prevailing unhealthy state of library and information practice, which is predominantly passive or reactive. The notion is that LIS professionals need strong sense to demonstrate passion, integrity and innovative norms to make things in community engagement.

Now, the challenges were discovered to be disturbing based on geographical locations of some communities, language, demand for food, conflict and lack of trust. But the good thing is that they did not deter the information engagement. The fact remains that working outside the familiar space poses challenges but that truly tests the core professionals and differentiates between the proactive and the arm chair information managers. The resolve and mind-set to include the communities in information accessibility are the needed factors in improving the communities.

Implication of the findings

The findings have shown the practical aspect of community engagement which can be replicated in many regions and environment for inclusive information dissemination. The successful strategies and initiatives show that libraries are full of possibilities and information managers are imbued with ideas that can change the environment and build participating citizenry. What this implies is that libraries and librarians are needed to close the gap of underserved communities and with actions in facilitation of relevant information. The facts are, if librarians do not engage the communities, the dwellers will continue to be excluded and library and information services will be relegated to the background as obscure irrelevant profession. It also implies that librarians go contrary to the ethics of library and information science of serving everyone with right information, they disassociate themselves from the universal sustainable development goals of leaving no one behind as well as denying their libraries the need for public relations and offering of social justice. The dwellers in the community are parts of the larger society who cannot be forgotten when it comes to social services and inclusion.

Conclusion

A practical framework that will help in designing and modeling approaches for good practices in community engagement has been highlighted. The framework analyses harmonized the different strategies and acclaimed that advocacy, collaboration, indigenous knowledge, media, needs assessment and volunteering can stimulate community engagement. The need for initiatives like space creation for women and girls, keying into community structures, supports for public library

³² J. M. Gwang, *The Provision of Information Services to Nigerians: Meeting the Challenges of 21st Century*, Library Philosophy and Practice, vol. 5: 2011 [online], [available 29 IX 2016]. Available on the World Wide Web: <http://unllib.unl.edu/LPP/>.

and LIS professionals, share and learn emphasized the importance of adopting concepts in information services. The challenges of locations, language, conflict, lack of trust outlined the uniqueness of communities which should not stop the social services of inclusive engagement. The outlines have been to display evidence-based result oriented community engagement practices in Nigeria. Other practitioners and researchers may find this work useful in strengthening and reveling in their chosen career. Therefore, LIS professionals must re-strategize to be ahead of their clients and the communities they serve by influencing, partnering and leveraging with others for effective information service delivery.

Recommendations

- LIS professional in any organization or institution should begin to see him/herself as an information strategist. This will stimulate innovation and creativity, thus, instilling job satisfaction.
- There is need for professionals to “think outside the box” for effective repositioning in taking ownership of information in the communities and for visibility.
- Volunteering, collaboration and partnership should be taken seriously by librarians. They are good practices that will open avenues for development and facilitation.
- Capacity building on community engagement should be encouraged in different information institutions for relevant effective information services in the communities.
- Libraries and information centers can start outreaches and engagement with their host communities to enable them build skills and sustainable relationship for enriching information services.

References

American Library Association. 2019. “Community Engagement & Outreach.” Accessed July 1, 2019. <http://www.ala.org/pla/resources/tools/community-engagement-outreach>.

American Library Association. 2016. “What librarians need to know.” Accessed July 1, 2019. <http://www.ala.org/educationcareers/careers/librarycareersite/whatyouneedlibrarian>.

Anaehobi, S., E. Osuigwe, and A. Nwofor. 2012. “Public private partnership initiatives between libraries and other organizations in Anambra state, Nigeria.” In *Nigerian Library Association 50th National Conference Proceedings, Abuja, 15th–19th July*, 140–156.

Bigart, Pamela. 2011. “Applying the principles for good international engagement in fragile states and situations to strengthen and transform public procurement systems.” Accessed October 6, 2016. http://www.unpcdc.org/media/348101/applying_the_principles_for_good_international_engagement_in_fragile_states_and_situations_to_strengthening_and_transforming_public_procurement_systems.pdf.

Bizzell, Brittany, Carol Herrera, Jamesetta Jones, and Tyntia Smith. 2015. "Ethical Issues Associated With the Human Service Professional." Accessed October 6, 2016. <http://www.slideshare.net/BrittanyBizzell/ethical-issues-associated-with-the-human-service-professional>.

Chen, Yongsi and Khe Foon Hew. 2015. "Knowledge Sharing in Virtual Distributed Environments: Main Motivators, Discrepancies of Findings and Suggestions for Future Research." *International Journal of Information and Education Technology* 5 (6): 466–471.

Connaway, Lynn Silipigni. 2013. "Meeting the Expectations of the Community: The Engagement-centered Library." In *Library 2020: Today's Leading Visionaries Describe Tomorrow's Library*, ed. by Joe Janes, 83–88. Lanham, MD: Scarecrow Press.

Emerald Group. 2015. "For Librarians, by Librarians – Emerald shares award winning advice." Accessed July 19, 2015. <http://www.emeraldgrouppublishing.com/>.

Gwang, J. M. 2011. "The Provision of Information Services to Nigerians: Meeting the Challenges of 21st Century." *Library Philosophy and Practice* 5. Accessed September 29, 2016. <http://unllib.unl.edu/LPP/>.

IFLA (2012). "The business of information literacy." Accessed August 3, 2019. <https://www.ifla.org/node/5715>.

Institute for Strategic Dialogue. n.d. "Building Strong Cities Conference". Accessed on June 18, 2019. <https://www.isdglobal.org/isd-events/building-strong-cities-conference/>.

Jaeger, Paul T., John Carlo Bertot, Christine M. Kodama, Sarah M. Katz, and Elizabeth J. DeCoster. 2011. "Describing and measuring the value of public libraries: The growth of the Internet and the evolution of library value." *First Monday* 16 (11). <https://doi.org/10.5210/fm.v16i11.3765>.

Lankes, R. David. 2013. *The atlas of new librarianship*. Cambridge, Massachusetts; London, England: The MIT Press. <https://davidlankes.org/rdlankes/Publications/Books/OpenAtlas.pdf>.

Librarian Registration Council of Nigeria. 2016. "Lrcnforum: Call for papers." Accessed August 3, 2019. http://lrcn.gov.ng/pipermail/lrcnforum_lrcn.gov.ng/2016-March/000019.html.

Mersand, Shannon, Mila Gasco-Hernandez, Emmanuel Udoh, and J. Ramon Gil-Garcia. 2019. "Public Libraries as Anchor Institutions in Smart Communities: Current Practices and Future Development", Paper presented at the 52nd Hawaii International Conference on System Sciences, 3305–3314. <https://doi.org/10.24251/HICSS.2019.399>.

Ongwen, Patrik Alfred Waluchio. 2012. "Knowledge management and the roles of libraries." Accessed June 10, June 2015. <https://www.slideshare.net/patrickalfredwaluchio/knowledge-management-and-the-role-of-libraries>.

Onuoha, A. C. 2006. "Automated Indexing and Abstracting services in Nigerian Libraries." *Nigerbiblios* 17: 10–25.

Osuchukwu, Ngozi Perpetua and Nelson Edewor. 2016. "Stimulating and Enriching Partnership with Community Based Organizations: Inclusive Participatory

Platform with Libraries in Nigeria.” Paper presented at IFLA Africa Satellite Conference. Venue: Alden University Library, Athens, University of Ohio, USA. 11–12 August, 2016. <http://library.ifla.org/2079/1/S27-2016-osuchukwu-en.pdf>.

Petersin, Jennifer. 2017. “Public Libraries and Civic Engagement: Identifying Challenges and Opportunities.” Accessed July 3, 2019. <https://www.webjunction.org/news/webjunction/public-libraries-and-civic-engagement.html>.

Reid, Heather, Vivian Howard. 2016. “Connecting with Community: The Importance of Community Engagement in Rural Public Library Systems.” *Public Library Quarterly* 35 (3):188–202. <https://doi.org/10.1080/01616846.2016.1210443>.

Robert, S. 2013. “30 + super Library & Information Science Careers.” Accessed August 3, 2019. <http://librarysciencelist.com/super-library-science-careers/>.

Rust, Mauren. 2018. “Creating a town library team: collaborative projects between public, school, and academic librarians.” *PNLA Quarterly* 82 (3/4). <https://digitalcommons.cwu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1074&context=libraryfac>.

Slatter, Diane, Howard Zaana. 2013. “A place to make, hack, and learn: Makerspaces in Australian public libraries”. *The Australian Library Journal* 62 (4): 272–284. <https://doi.org/10.1080/00049670.2013.853335>.

Smith, Mark. 2019. “Top Ten Challenges Facing Public Libraries.” *Public Library Quarterly*. <https://doi.org/10.1080/01616846.2019.1608617>.

Smith, Pam Sandlian. 2019. “Community engagement: Redefining the library as town square.” Last modified May 7, 2019. <http://www.oclc.org/blog/main/community-engagement-redefining-the-library-as-town-square/>.

Sulaiman, Abdul Hadi, Jamilah Othman, Bahaman Abu Samah, Aliyu Yero, Jeffrey Lawrence D`Silva and Adriana Ortega. 2014. “Determinants of community participation in community policing program in Malaysia.” *Journal of Applied Science* 14 (20): 2439–2449. <https://scialert.net/abstract/?doi=jas.2014.2439.2449>.

Sung, H. and M. Hepworth. 2013. “Modelling community engagement in public libraries.” *Malaysian Journal of Library & Information Science* 18 (1): 1–13.

United Nations. 2019. “Goal 11: Make cities inclusive, safe, resilient and sustainable.” Accessed June 18, 2019. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/cities/>.

Young, Scott Woodward Hazard, Doralyn Rossmann. 2015. “Building Library Community Through Social Media.” *Information Technology and Libraries* 34 (1): 20–37. <https://doi.org/10.6017/ital.v34i1.5625>.

Received: 15 VII 2019

Accepted: 27 VIII 2019

Ngozi P. Osuchukwu

Uniwersytet Madonny, Okija, Nigeria

ngostary2k@yahoo.com

ORCID ID: 0000-0001-6439-6196

Ngozi P. Osuchukwu jest certyfikowanym bibliotekarzem w Nigerii (CLN – certified Librarian in Nigeria) z dyplomem magistra bibliotek i informatyki (MLIS – Master's Degree in Library and Information Science). Jest wykładowcą na Wydziale Bibliotekoznawstwa i Informatyki Naukowej Uniwersytetu Madonny w Nigerii. Jest członkiem wykonawczym Nigerian Library Association, Anambra State Chapter. Przedstawiła i opublikowała wiele artykułów, zarówno lokalnych, jak i międzynarodowych. Obecnie robi doktorat z LIS na Uniwersytecie Nnamdi Azikiwe, Awka, Nigeria. Jej zainteresowania badawcze obejmują informacje i zaangażowanie społeczności, umiejętności czytania i pisanie, rozwój technologii informacyjno-komunikacyjnych i bibliotek, kobiety, dzieci i sprawiedliwość społeczną.

Adaptacja opartych na dowodach praktyk w zakresie zaangażowania informacyjnego społeczności na rzecz zrównoważonego rozwoju w Nigerii: strategię i innowacje

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.005>

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłącznej licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-ND 4.0).

Słowa kluczowe: zaangażowanie społeczności; informacja; usługi biblioteczne i informacyjne; bibliotekarze; strategię; inicjatywy

Streszczenie. **Cel:** Celem artykułu było zbadanie opartych na dowodach strategii, innowacji i wyzwań w rozpowszechnianiu informacji przez społeczność na rzecz zrównoważonego rozwoju w Nigerii. **Metoda badawcza:** To badanie zostało przeprowadzone w dwunastu społecznościach położonych w wyżynnych i rzecznych regionach w centrum informacyjnym organizacji pozarządowej (NGO) w stanie Anambra. Ich mieszkańcy byli w różnym czasie angażowani za pomocą wspólnotowych wizyt, grupowych dialogów, wywiadów i obserwacji. Dane zostały przedstawione przy użyciu systematycznej analizy logicznej, która wykazała podział działań, produktów i rezultatów. **Wyniki:** Ocena strategii i innowacji w zakresie zaangażowania społeczności wykazała, że usługi informacyjne są potrzebne i doceniane poprzez dobre praktyki rzecznictwa, współpracy, usług wolontariackich, tworzenia przestrzeni, lokalnego zarządzania wiedzą, mediów, uczenia się i udostępniania. Wyzwaniami okazały się: brak zaufania, bariera językowa i dostęp do społeczności. Dane zostały przedstawione przy użyciu logicznej analizy ramowej. **Wnioski:** Konsekwencją badania było to, że jeśli

zaangażowanie społeczności zostanie zignorowane, mieszkańcy będą nadal wykluczani, a usługi biblioteczne i informacyjne zostaną przeniesione na dalszy plan jako niejasne i nieistotne zajęcia. W związku z tym w studium zalecono, aby specjaliści LIS w dowolnym sektorze zajęli centralne miejsce w angażowaniu lokalnej społeczności, stosując dobre praktyki strategii informacyjnych i innowacji.

Ngozi P. Osuchukwu

Madonna Universität, Okija, Nigeria

ngostary2k@yahoo.com

ORCID ID: 0000-0001-6439-6196

Ngozi P. Osuchukwu ist Diplombibliothekarin in Nigeria (CLN), Magister der Bibliotheken und Informatik (MLIS), Dozentin an der Fakultät für Bibliothekswissenschaft und Wissenschaftliche Information der Madonna-Universität in Nigeria, ausführendes Mitglied von Nigerian Library Association, Anambra State Chapter. Sie veröffentlichte zahlreiche Artikel sowohl in ihrem Land als auch außerhalb seiner Grenzen. Derzeit bereitet sie ihre Dissertation aus dem LIS-Bereich an der Nnamdi-Azikiwe-Universität, Awka, in Nigeria vor. Ihr Forschungsinteresse umfasst die Information und die Einbindung der Gemeinschaft, die Lese- und Schreibfertigkeiten, die Entwicklung der Informations- und Kommunikationstechnologien und der Bibliotheken, Frauen, Kinder und die soziale Gerechtigkeit.

Die Adaptation der beweisbasierten Informationseinbindung der Gemeinschaft für eine nachhaltige Entwicklung in Nigeria: Strategien und Innovationen

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.005>

Dieser Text wird unter der Creative Commons-Lizenz Namensnennung-Keine Bearbeitungen 4.0 International (CC BY-ND 4.0) veröffentlicht.

S **tichworte:** Einbindung der Gemeinschaft; Information; Bibliotheks- und Informationsdienste; Bibliothekare/Innen; Strategien; Initiativen

Z **usammenfassung. These/Ziel:** Das Ziel des Beitrags war die Untersuchung der beweisbasierten Strategien, Innovationen und Herausforderungen im Bereich der Informationsvermittlung in der Gemeinschaft für eine nachhaltige Entwicklung in Nigeria. **Forschungsmethode:** Diese Untersuchung wurde in zwölf Gemeinschaften in Hochland- und Flussregionen im Informationszentrum der Nichtregierungsorganisation (NGO) im Land Anambra angestellt. Ihre Einwohner waren mithilfe von gemeinschaftlichen Besuchen, Gruppendialogen, Interviews und Beobachtungen zu verschiedener Zeit eingebunden. Die Angaben stellte man aufgrund einer systematischen logischen Analyse dar, die auf die Einteilung von Aufgaben, Produkten und Resultaten hinwies. **Ergebnisse:** Die Bewertung der Strategien und Innovationen im Bereich der Einbindung der Gemeinschaft bewies, dass die Informationsdienste notwendig sind und hochgeschätzt werden, und zwar durch gute Praktiken in den Bereichen Anwaltschaft, Zusammenarbeit, Freiwilligendienste, Schaffung von Räumen, lokales Wissensmanagement, Medien, Lernen und Bereitstellung. Als Herausforderung galten: Mangel

an Vertrauen, Sprachbarrieren und Zugang zur Gemeinschaft. Die Angaben wurden anhand einer logischen Rahmenanalyse dargestellt. **Schlussfolgerungen:** Nach der Untersuchung stellte man fest, dass die missachtete Einbindung der Gemeinschaft zur Ausgrenzung der Einwohner führt, und die Bibliotheks- und Informationsdienste als unklare und unwichtige Aufgaben betrachtet werden. Aus diesem Grund empfahl man den LIS-Fachleuten, in bestimmten Sektoren eine zentrale Rolle bei der Einbindung der lokalen Bevölkerung zu spielen und bewährte Verfahren in den Bereichen der Informationsstrategien und Innovation anzuwenden.

Agnieszka Biały

Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska. Wydział Filologiczny

e-mail: agnieszka.bialy@us.edu.pl

ORCID ID: 0000-0002-9752-6652

Elżbieta Pokorzyńska

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Polska. Instytut Komunikacji Społecznej i Mediów

e-mail: e.pokorzynska@ukw.edu.pl

ORCID ID: 0000-0001-7918-8226

Danuta Szłapińska

Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. Wł. Bełzy w Bydgoszczy, Polska

e-mail: danutasz47@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4379-5838

spółczesne publikacje bibliofilskie na przykładzie prac Włodzimierza Rudnickiego. Problemy archiwizacji i dokumentacji.

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.006>

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłącznej licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-ND 4.0).

Dr Agnieszka Biały jest starszym wykładowcą w Zakładzie Historii Książki i Bibliotek Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Obszarem zainteresowań naukowych jest historia rzemiosła introligatorskiego, zabytkowe kolekcje biblioteczne oraz sztuka książki. Publikowała artykuły m.in. na temat: *Opis i katalogowanie zabytkowych opraw książkowych – przegląd dotychczasowych metod* (2010), *Warianty radełek wizerunkowych na szesnastowiecznych oprawach książkowych w Zabytkowej Bibliotece oo. Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie. Analiza kompozycji i tematów ikonograficznych wybranych tłoczeń* (2015), *Identyfikacja i bezpieczeństwo kolekcji. Systemy znakowania zbiorów bibliotecznych – perspektywa historyczna i współczesna* (2019).

Dr Elżbieta Pokorzyńska jest adiunktem w Instytucie Komunikacji Społecznej i Mediów Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. W badaniach zajmuje się problematyką oprawoznawczą, obok licznych artykułów opublikowała: *Aleksander Semkowicz 1885–1954. Introligator, mickiewiczolog, bibliofil* (1992), *Z dziejów introligatorni Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. dr. Witolda Bełzy w Bydgoszczy* (2013) oraz *Jan Recmanik 1874–1949: artysta introligator* (2014). Zajmowała się także tematyką bibliofilską w artykułach: *Kartki z dziejów Towarzystwa Bibliofilów Polskich w Warszawie. Spotkania* (2008), *Gdy bibliote-*

karz jest bibliofilem. Henryk Filipowicz-Dubowik (1930–2015) (2017), a także jako kurator wystawy „Druki warszawskich towarzystw bibliofilskich 1921–1996” (1997).

Lic. Danuta Szłapińska jest bibliotekarzem zatrudnionym w Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej w Bydgoszczy. Zajmuje się tematyką bibliotekarską. Publikowała artykuły w „Universitas Gedanensis”: *Rozwój biblioteki bez e-booków?* (2015), [rec.] *O bibliotekach po mojemu* J. Wojciechowskiego (2015), *Kronika biblioteki jako materiał dokumentujący działalność biblioteki w okresie od 1951 do 1973 roku* (2016), występowała na konferencji naukowej z referatem „Rola i zadania bibliotekarza w bibliotece dla dzieci w świetle Kroniki bibliotecznej” (2017).

Słowa kluczowe: druki bibliofilskie; bibliofilstwo; Włodzimierz Rudnicki; archiwizacja; egzemplarz obowiązkowy; Biblioteka Jagiellońska; Biblioteka Narodowa; NUKAT

S **treszczenie. Cel:** Wydawnictwa bibliofilskie cechują się nieprzeciętnymi walorami estetycznymi. W powstawaniu współczesnych polskich edycji bibliofilskich znaczący jest udział Włodzimierza Rudnickiego. Choć druki bibliofilskie podlegają przepisom o egzemplarzu obowiązkowym, to są słabo obecne w zbiorach bibliotecznych. **Metoda:** Przy użyciu metod analityczno-opisowej i historyczno-artystycznej ukazano dorobek projektantki W. Rudnickiego. Materiał statystyczny zebrano w drodze przeszukiwania baz katalogowych; następnie poddano go analizie. **Wnioski:** Zasoby bibliotek są dalece niekompletne w segmencie wydawnictw bibliofilskich, co nie tylko ogranicza dostęp dzisiejszym czytelnikom, ale jest uszczerbkiem w materiale archiwalnym, zachowywanym dla przyszłych pokoleń. Konieczne jest poszukiwanie rozwiązań mających na celu przeciwdziałanie temu zjawisku.

Wstęp

Edycje bibliofilskie powstają i funkcjonują na rynku książki w inny sposób niż publikacje komercyjne. Rzadko wychodzą poza środowisko bibliofilskie, mają ograniczony nakład, są doceniane i prawidłowo odczytywane tylko w środowisku miłośników książek. Nie przestają przez to składać się na dorobek kulturalny narodu, który podlega prawem określonej archiwizacji dla przyszłych pokoleń.

Zadanie zbadania, czy druki bibliofilskie są gromadzone i zachowywane przez biblioteki, było przedmiotem pracy licencjackiej Danuty Szłapińskiej¹. Choć uzyskane wyniki potwierdziły przeczecucia, że biblioteczne zbiory druków bibliofilskich są niekompletne, to dane statystyczne uzyskane w szczegółowej analizie zaskoczyły skalą braków. Postanowiono podzielić się tymi wynikami ze światem bibliotekarskim, by wywołać zainteresowanie i wpłynąć na wzrost aktywności bibliotekarzy w gromadzeniu druków bibliofilskich.

Bibliofilstwo

Bibliofilstwo definiowane jest jako miłośnictwo, znawstwo i zbieractwo książek. Owo miłośnictwo ma wiele aspektów, dotyczy nie tylko treści, lecz także

¹ D. Szłapińska, *Archiwizacja i dokumentacja współczesnych druków bibliofilskich na przykładzie twórczości Włodzimierza Rudnickiego*, praca licencjacka, prom. Z. Kropidłowski, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2018.

formy publikacji. Przesłanką dla gromadzenia księgozbioru są nie tyle potrzeby czytelnicze, ile sama chęć posiadania książek, dobranych w przemyślanej kolekcji. Bibliofilstwo nie polega jedynie na gromadzeniu książek, ale nierozzerwalnie związane jest z poświęcaniem drukom uwagi, odnoszeniu się do nich z większym zainteresowaniem niż przez ogół czytelników. Dążenie do jak najlepszego poznania wszystkich elementów składowych cymeliów, takich jak papier, oprawa, rodzaj zastosowanej czcionki, układ graficzny oraz ilustracje dało podwaliny do rozwoju bibliologii jako nauki, ze szczególnym uwzględnieniem historii książki. Kolekcjonerstwo ma charakter prywatny, wręcz egoistyczny, ale bibliofilstwo ma też wymiar publiczny i towarzyski. Bibliofile chętnie dzielą się swą wiedzą i radością posiadania, prowadzą działania popularyzacyjne poprzez wystawy i prelekcje. Dla zyskania rozmówców do prowadzenia rozmów o ukochanych książkach skupiają się w zorganizowanych i nieoficjalnych grupach². Istnieje jeszcze jeden aspekt, którego w ogóle nie uwzględniła przytoczona definicja: będąc specjalistami – teoretykami od estetyki druku, angażują się w działania wydawnicze, pragnąc być twórcami perfekcyjnych edycji, które będą stanowiły wzór do naśladowania.

Wydawnictwa bibliofilskie

Przestrzenią wypowiedzi estetycznej są obszary materialne i pozamaterialne rozumiane jak kompozycje sformułowanych myśli. Wydawnictwa zaliczane do grupy bibliofilskich łączą przestrzenie książki, uwzględniając wybór czcionek, skład, spójne połączenie ilustracji z tekstem, czy też rodzaj papieru. Operując estetyką jako częścią filozofii zmysłów, wchodzimy w plan świadomego kreowania poprzez dobór materii czy koloru. W samym tylko papierze mieści się różnorodność faktury, gramatury, tonacji barw, poszczególnych elementów strukturalnych bloku i oprawy. Podobnie i format wydawniczy jest obszarem eksperymentu wychodzącego poza ramy przyjętych standardów³. Umiejętne operowanie poszczególnymi obszarami kompozycji wydawniczej książki pozwala uzyskać artefakt daleko wybiegający poza funkcję tekstową druku⁴.

Polskim wydawnictwom bibliofilskim daleko do wytworności wydawnictw francuskich czy niemieckich, ale mieli przecież polscy bibliofile lepsze okresy, jak choćby początki zorganizowanego ruchu bibliofilskiego na początku XX w., wyrażające się poprzez krakowskie i lwowskie czasopisma „Ekslibris” i „Silva Rerum”, druki warszawskie wychodzące spod rąk Adama Półtawskiego, Tadeusza Ostoja-Chrostowskiego czy szlachetne druki wileńskie.

W okresie powojennym w działaniach edytorskich bibliofile ciągle zmagali się z szeregiem niemożności: cenzurą, brakami papieru, kolejkami w drukarniach.

² *Bibliofilstwo*, [w:] *Encyklopedia wiedzy o książce*, red. A. Birkenmajer i in., Wrocław 1971, szp. 148; J. W. Gomulicki, *Bibliofilstwo i bibliomania. Z galerii warszawskich kolekcjonerów*, [w:] *Bibliofilstwo warszawskie*, („Sesje Varsavianistyczne” 7), Warszawa 1998, s. 10–11; A. Skrzypczak, *Quo vadis bibliophiliae?*, Konspekt, 2013, nr, 2, s. 53–56.

³ Standardy w formatach wydawniczych przybliży przewodnik projektanta. M. Mitchell, S. Wightman, *Typografia książki. Podręcznik projektanta*, Kraków 2012, s. 28–31.

⁴ O jedności treści i formy pisano wielokrotnie, był to też obszar teoretycznych poglądów, o których pisał m.in. J. Sowiński, *Sztuka typograficzna Młodej Polski*, Wrocław 1982, s. 7–14.

Nieraz wstydzieli się formy swych publikacji: ponurych, powielaczowych, odbitych na najgorszym papierze. Na tym tle pojawiały się nieliczne perełki: prace Konstantego Sopoćki, Zygryda Gardzielewskiego, Leona Urbańskiego, Przypkowskich, wydawnictwa bibliofilskie Biblioteki Narodowej oraz okazjonalne publikacje PIW-u.

Przemiany ustrojowe stworzyły rynek dla usług wydawniczo-poligraficznych, z czego bibliofile żywiłowo korzystali, choć doskwierał im kres rządowych dotacji. Działalność wydawnicza uległa przekształceniu: już nie towarzystwa, ale poszczególni bibliofile, często nie posiadający żadnych umiejętności i doświadczeń edytorskich, zaczęli podejmować inicjatywy wydawnicze. W takim właśnie momencie, w końcu lat 90. XX w. w środowisku bibliofilskim pojawił się Włodzimierz Rudnicki i włączył się aktywnie w jego poczynania, szczególnie na polu wydawniczym. Pośrednicząc w procesie wydawniczym pomiędzy bibliofilem-nakładcą a zakładem poligraficznym, spowodował, że wielu bibliofilów nie posiadających żadnego doświadczenia wydawniczego zdecydowało się wydać własne druki. Rudnicki stał się głównym projektantem wydawnictw środowiska bibliofilskiego, dzięki czemu wzrósł poziom estetyki polskich druków bibliofilskich.

Życie i działalność Włodzimierza Rudnickiego⁵

Włodzimierz Rudnicki urodził się w Łodzi 1 stycznia 1942 r. Jest absolwentem Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie. Studiował na Wydziale Malarstwa i Grafiki w latach 1962–1968, w pracowniach: prof. Wacława Taranczewskiego – malarstwo i prof. Mieczysława Wejmiana – grafikę (wkłęsłodruk). Dyplom (z wyróżnieniem) uzyskał z malarstwa w 1968 r. Po studiach wrócił do Łodzi. Od 1968 r. był członkiem Związku Polskich Artystów Plastyków (od 1978 r. członek zwyczajny), od 1999 r. pozostaje poza ZPAP. Po studiach przez siedem lat pracował etatowo w zawodzie plastyka w trzech różnych instytucjach. W tym czasie uczestniczył w seminariach dla projektantów przemysłowych organizowanych przez Instytut Wzornictwa Przemysłowego w Warszawie.

Od roku 1975 wykonuje wolny zawód jako projektant graficzny. Wykonywał (również za pośrednictwem Zakładów Artystycznych ZPAP) różnego rodzaju prace projektowe: druki akcydensowe, plakaty, znaki firmowe, medale, projekty wnętrz i ich wyposażenia. Był stałym, wieloletnim projektantem różnych instytucji i imprez, m.in.: Łódzkich Zakładów Kinotechnicznych PREXER, dla których stworzył pierwszy w swym dorobku znak firmowy (1968), Międzynarodowych Targów Łódzkich (zaprojektował i wymyślił nazwę nagrody „Złota Nitka”), oraz Teatru Lalki i Aktora „Pinokio” w Łodzi.

W połowie lat 90. XX w. zbliżył się do środowiska bibliofilskiego, początkowo jako kolekcjoner książek i uczestnik aukcji antykwarskich. W 2000 r. wstąpił do Łódzkiego Towarzystwa Przyjaciół Książki, w którym obecnie pełni funkcję wiceprezesa. W późniejszym okresie został także członkiem Towarzystwa Bibliofilów Polskich w Warszawie. Artystyczne wykształcenie i doświadczenie w projektowaniu zostało dostrzeżone i wykorzystane przez bibliofilów, którzy zaprosili Włodzimierza

⁵ Rozdział powstał na podstawie informacji uzyskanych od Włodzimierza Rudnickiego.

Rudnickiego do współpracy przy projektowaniu artystycznych książek oraz dyplomów okolicznościowych, a także czasopisma „Akapit”, które Rudnicki redagował wspólnie z Romanem Nowoszewskim i Edwardem Towpikiem.

Bibliofilska aktywność Rudnickiego nie ogranicza się do działań wydawniczych. W ostatnim czasie zaangażował się w opiekę nad grobem nestora łódzkich bibliofilów – Przeclawa Smolika. W roku 2017 zmobilizowane przez niego grono łódzkich przyjaciół książki najpierw załatwiło formalności cmentarne, a później ufundowało nowy nagrobek, czcząc w ten sposób jubileusze Stulecia Awangardy, 90-lecia powołania Towarzystwa Bibliofilów w Łodzi i 50-lecia działalności obecnego Łódzkiego Towarzystwa Przyjaciół Książki.

Bibliofilski dorobek Włodzimierza Rudnickiego został doceniony przez środowisko. W roku 2016 Kapituła Orderu Białego Kruka ze Słonecznikiem Lubelskiego Towarzystwa Miłośników Książki nadała mu Order za zasługi w dziedzinie bibliofilstwa, a Rycerski Zakon Bibliofilski z Kapitułą Orderu Białego Kruka w Krakowie wprowadził do swego grona, nadając mu tytuł Dostojnej Makulatury. Otrzymał także odznaczenia państwowe: w 2011 r., z rekomendacji Towarzystwa Bibliofilów w Warszawie, otrzymał odznakę honorową „Zasłużony dla Kultury Polskiej”, a w 2016 r. odznakę „Za Zasługi dla Miasta Łodzi” i został uhonorowany przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego brązowym medalem „Zasłużony Kulturze – Gloria Artis”.

W życiu prywatnym Włodzimierz Rudnicki jest niezrównanym gawędziarzem o rozległych zainteresowaniach, zarówno artystycznych, jak i humanistycznych. Błyskotliwy, dowcipny erudyta, udzielający się społecznik. Często bierze udział w różnych spotkaniach bibliofilskich oraz poświęconych tematyce literackiej, na których dzieli się swoją wiedzą literaturoznawczą i księgoznawczą. Kolekcjoner książek, właściciel ogromnej biblioteki, w której znaczące miejsce zajmuje bogata, unikatowa kolekcja druków bibliofilskich i artystycznych.

Druki zaprojektowane przez Włodzimierza Rudnickiego

Włodzimierz Rudnicki zaprojektował setki druków. Podstawą niniejszej analizy jest grupa publikacji wytypowanych przez samego artystę. Z partii kilkudziesięciu druków dostarczonych przez samego Rudnickiego odrzucono kilka, pozostawiając te, które powstały w środowisku bibliofilskim, a zarazem cechują się „bibliofilską” formą⁶.

1. Białoszewski, Miron, *Wywiad*, Dwudziestu Sześciu, t. 6, Łódź: W.Łodzi.Mierz, 2011.
2. Chmielowski, Adam [właśc. Benedykt], *Dwie siedemdziesiątki*, Łódź: W.Łodzi.Mierz, 2014.
3. Gałczyński, Konstanty Ildefons, *Z pieśni Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego. Pieśń pierwsza, trzecia i szósta*, Łódź: W.Łodzi.Mierz, 2007.
4. Ho, Xuan Huong, *Pochwała groty cac-co*, tł. Franciszek Machalski, Warszawa: BARBARAROMANWŁODZIMIERZ, 2000.
5. *Kiedy się kocha*, Łódź: [Teatr Lalki i Aktora „Pinokio”], 1996.

⁶ W pierwotnej wersji opracowania, tj. w pracy dyplomowej Danuty Szłapińskiej, liczba analizowanych druków wynosiła 47.

6. [Klein-Szymańska, Barbara], *Historia poszukiwania bibliofila znaczącego książki Sowizdrzałem czyli Janusza Mikołaja Szymańskiego przygoda z Dylem*, Warszawa–Łódź: Barbara Klein-Szymańska, 2007.
7. [Koman, Dorota], *Dorota Koman*, Łódź: Biblioteka, 1996, ISBN 83-85381-36-8.
8. Koman, Dorota, *Ten jest siódmy / Numberseven*, tł. na j. angielski Małgorzata Kaźmierczak, Łódź: Agencja Wydawnicza Laser Text, 1998, ISBN 83-907831-4-2.
9. Malinga, Andrzej, *Ray duszny i cielski albo opis podróży z Lublina do Rogóżna i jakie były tego konsekwencje*, W.Łodzi.Mierz, t. 5, Łódź: W.Łodzi.Mierz, 2010.
10. Milczarek, Zbigniew, *Schulzowska kaligrafia*, Telegramy stamtąd, t. 2, Tomaszów Mazowiecki: Wojciech Milczarek, 2005.
11. Miłosz, Czesław, *Trzy wiersze Czesława Miłosza inspiracjami dla trzech miedziorytów Wojciecha Jakubowskiego rytowanych w roku 2012*, Gdynia: [Wojciech Jakubowski], 2013.
12. Nowoszewski, Roman, *Janusz Mikołaj Szymański*, Dwudziestu Sześciu, t. 3, Łódź: W.Łodzi.Mierz, 2001.
13. *O piersiach Pieśń nad pieśniami*, wyd. 2, W.Łodzi.Mierz, t. 7, Łódź: [b.w], 2011.
14. *Piersi osiem Zbigniewa Dolatowskiego na każdy dzień tygodnia i dzień ósmy, na nowo ułożył MieczysławBasiaWłodek*, [b.m.]: MieczysławBasiaWłodek, 2002.
15. Puzdrowski, Edmund, *Wiersze: z Adamem Mickiewiczem i Tomaszem Mannem dla niemieckich przyjaciół / Gedichte mit Adam Mickiewicz und Thomas Mann den deutschen Freunden gewidmet*, tł. na j. niemiecki Karl Dedecius, Gdańsk: [b.w], 2016, ISBN 978-83-938059-9-8.
16. Sadowski, Waclaw, *Donchichoteria*, Fortis Imaginatio, t. 1, Małe Końskie: Z Bingem, 2005.
17. Straus, Jan, *Dziady na Kaliskiej czyli pierwsza szopka bibliofilska TBP*, Warszawa: towarzystwo biesiad pięciu, 2013.
- 17a. Straus, Jan, *Dziady na Kaliskiej czyli pierwsza szopka bibliofilska TBP*, Warszawa: towarzystwo biesiad pięciu, 2013. [Aneks w uproszczonej formie graficznej.]
18. Straus, Jan, *Przygoda z erratą*, Warszawa: Towarzystwo Bibliofilów Polskich, 2011, ISBN 978-83-920864-1-3.
19. Tuwim, Julian, Loeffler, Małgorzata, *Łódź Tuwima*, Łódź: [b.w], 2006.
20. Tuwim, Julian, *Przy okrągłym stole / À la table ovale*, tł. na j. francuski Jacques Burko, Tomaszów Mazowiecki: Z Bingem, 2007.
21. *Warszawa Kaliska – limeryki*, Łódź–Warszawa: [b.w], 2012 .
22. *Wieczór poezji Józefa Czechowicza*, Kartki z przeszłości 1/07, Tomaszów Mazowiecki: Zbigniew Mielczarek, 2007.
23. Wowro, Jędrzej, *Archanioł Michał strącający antychrysta do piekiel: opowiadanie Jędrzeja Wawry ozdobione jego pieczętkom*, W.Łodzi.Mierz, t.1, Łódź: W.Łodzi.Mierz 1999.

Arkadiana

24. Boy [Żeleński, Tadeusz], *O tem co w Polsce dziejopis mieć powinien*, Arkadiana: Nieco dziennik a nie nocnik, S. 1, Nr 1, R. 1, [b.m.w], 2004.

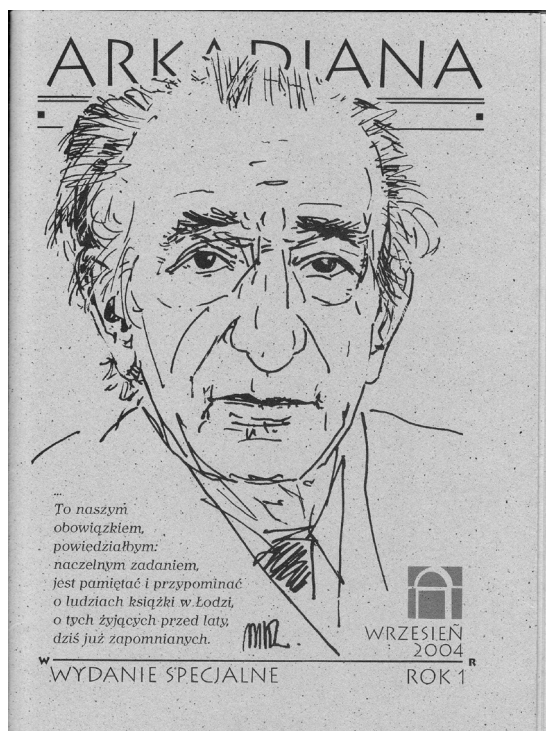
25. Wyspiański, Stanisław, *Uwagi nad „Poniatowskim” Askenazego. O czci dla bohaterów*, Arkadiana: Szymon Askenazy, S. 2, Nr 1, R. 1, [b.m.w], 2004.
26. Lechoń, Jan, *Dwa cienie*, Arkadiana: Szymon Askenazy, S. 2, Nr 2, R. 1, [b.m.w], 2004.
27. Semkowicz, Aleksander, *O tradycji zawodowej*, Arkadiana: Introligatorstwo, S. 3, Nr 1, R. 1, [b.m.w], 2004.
28. *Arkadiana: Obywatel honorowy miasta Łodzi*, Z. 5, R. 1, [b.m.w], 2004.
29. Andrzejewski, Jerzy, *Kuna Michał*, Arkadiana, Wyd. specjalne, Z. 6, R. 1, [b.m.w], 2004.
- 29a. Kuna, Michał, *Cytaty*, Arkadiana, Wyd. specjalne 1 A, wrzesień 2004.
- 29b. Gawroński, Andrzej, *O Michale Kunie*, Arkadiana, Wyd. specjalne 1 B, wrzesień 2004.
30. *Arkadiana: Bogurodzica*, Z. 8, R. 1, [b.m.w], 2004.
31. [Trembecki, Stanisław], *Przypadek siostry starszej opowiedziany siostrze młodszym*, Arkadiana: Nieco dziennik a nie nocnik, S. 1, Nr 2, R. 2, [b.m.w], 2005.
32. Pokorzyńska, Elżbieta, [Inc. W 1973 roku ...], Arkadiana: Introligatorstwo, R. 2, [b.m.w], 2005.
33. *Ojciec nasz*, Arkadiana: 1475 – 2005, R. 2, [b.m.w], 2005.
34. Wyspiański, Stanisław, *Pociecho moja ty, księżeczko*, Arkadiana: Stanisław Wyspiański, Z. 11, R. 2, [b.m.w], 2005.
35. *Arkadiana: Świętecznie i Noworocznie*, R. 2, [b.m.w], 2005.
36. Jamuszkiewiczowa, Jadwiga, [Inc. Z pozoru ...], Arkadiana: Laur Arkadianów, Wyd. specjalne, [b.m.w], 2007.

Zarówno pod względem zestawu autorów, tekstów (tak pod względem tematu, jak i formy literackiej), oraz pomysłodawców i edytorów, badana próba jest dość dobrą reprezentacją całokształtu współczesnego bibliofilskiego ruchu wydawniczego w Polsce⁷. Wśród tekstów wyróżnia się duża grupa utworów poetyckich, przeważnie przedruków autorów dawniejszych; sporo jest tekstów okazjonalnych, te zwykle wyszły spod pióra samych bibliofilów; wreszcie jest nieco tekstów naukowych, zwłaszcza z zakresu historii, literaturoznawstwa i księgoznawstwa.

W aspekcie autorskim nie jest ten zestaw druków reprezentatywny dla działań wydawniczych Włodzimierza Rudnickiego, gdyż tylko z jedną publikacją występuje tu warszawski bibliofil Roman Nowoszewski, który jest autorem tekstu wielu, można nawet szacować, że ok. połowy wszystkich publikacji opracowanych przez tego projektanta. Brakuje także publikacji wielu środowisk bibliofilskich, a reprezentowane jest tylko łódzkie, warszawskie i jedną pracą – lubelskie i gdańskie, brak np. druków bibliofilów toruńskich, których Rudnicki przygotował sporo. Brak także największego dzieła wydawniczego współczesnych bibliofilów – czasopisma „Akapit” współredagowanego i projektowanego przez Rudnickiego. Przypomnijmy, że taki dobór grupy badawczej wynika z decyzji samego autora, który dostarczył druki (dodajmy, trudno dostępne) do badań.

⁷ Do tego stwierdzenia upoważnia wieloletnia obserwacja i udział w życiu środowiska bibliofilskiego w Polsce.

Il. 1. „Arkadiana” z portretem Michała Kuna kreską W. Rudnickiego (29)

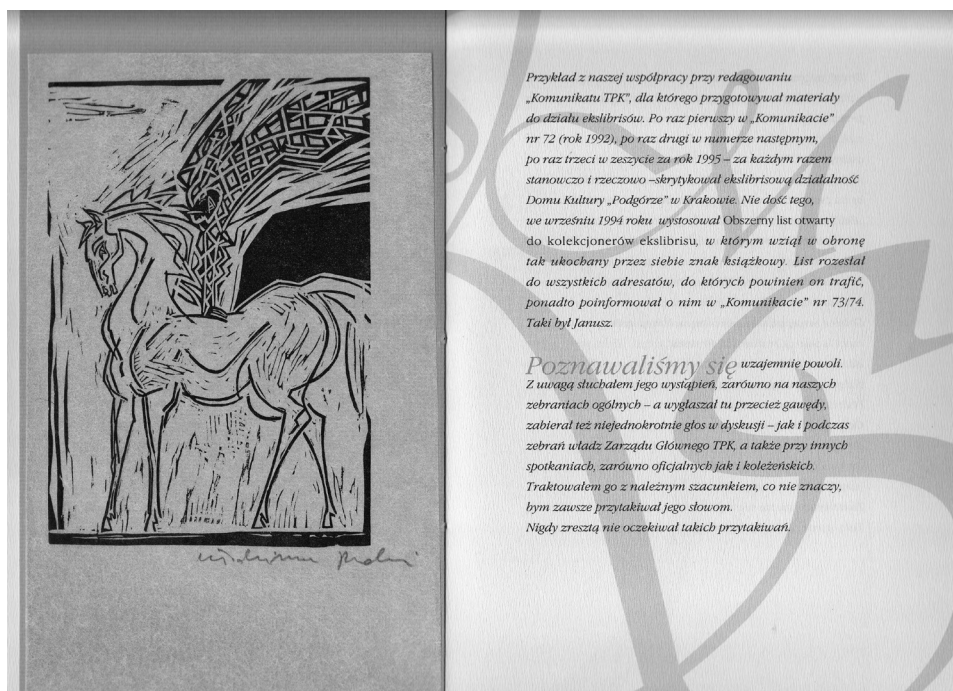
Źródło: *Arkadiana. Obywatel honorowy miasta Łodzi*, R. 1: 2004, z. 5.

Połowa z omawianych druków ukazała się staraniem środowiska łódzkiego. Dla wielu z nich autorem, redaktorem, wydawcą i nakładcą jest sam Włodzimierz Rudnicki. W pracach komputerowych początkowo pomagała mu córka Olga, którą później zastąpili profesjonalni operatorzy DTP: Romuald Kiliś i Marek Krym. Kluczową rolę w realizacji quasi-czasopisma (czy może raczej serii) „Arkadiana” odgrywał Arkadiusz Jabłoński, redaktor naczelny, który także dał (od swego imienia) nazwę czasopismu. Zeszyty tego czasopisma zawierały teksty – pomniki kultury: *Ojciec Nasz* (34) i *Bogurodzica* (30) w podobiznach pierwodruków, a także inne teksty dawne: XVII-wieczny *Dialogus de nativitate* (35) i wiersze Stanisława Trembeckiego (31), wykorzystane dla potrzeb chwili. Przypominano teksty poświęcone Szymonowi Askenazemu autorstwa Stanisława Wyspiańskiego (25), Tadeusza Boya-Żeleńskiego (24), Jana Lechonia (26). Upamiętniano rocznice związane ze Stanisławem Wyspiańskim (jego wiersz poświęcony książkom, 32), z Aleksandrem Semkowiczem (jego tekst wspomnieniowy, 27), z nadaniem Józefowi Piłsudskiemu honorowego obywatelstwa miasta Łodzi (28). Pamięć nestora łódzkich bibliofilów Michała Kuna upamiętniono numerem specjalnym, o potrójnej objętości (29), zawierającym biogram, wspomnienia i cytaty. Także specjalny numer zadedykowano Wojciechowi Jakubowskiemu przy wręczaniu mu ustanowionej *ad hoc* nagrody „Laur Arkadianów” (36).

Prace wydawnicze przy „Arkadianach” wspierał Andrzej Zbieranowski, a jego osobę upamiętniono pośmiertnie książeczką z wierszem Mirona Białoszewskiego

Wywiad (1). Owocem inicjatywy samego Rudnickiego był przedruk drzeworytu twórcy ludowego Jędrzeja Wowry (23) oraz minitomik wierszy K. I. Gałczyńskiego (3). Dwa kolejne druki powstały we współpracy z Teatrem Lalki i Aktora „Pinokio”. Pierwszy z nich zawiera poezje Tuwima dedykowane rodzinnemu miastu (19), drugi – fragmenty dawnych pieśni miłosnych (5); ta ostatnia książeczka to pierwszy bibliofilsko skomponowany druk w karierze zawodowej Włodzimierza Rudnickiego.

Bogaty jest plon współpracy Rudnickiego ze środowiskiem bibliofilskim Warszawy. Jedną z jego wczesnych realizacji bibliofilskich jest wspomnienie Janusza Mikołaja Szymańskiego pióra Romana Nowoszewskiego (12), ozdobione grafiką warsztatową Rudnickiego przedstawiającą pegaza (w części nakładu grafika zrealizowana w technice akwaforty, w części – linoryt). Temuż bibliofilowi poświęcona jest *Przygoda z Dylem*, czyli przedstawienie jego warsztatu ekslibrisologicznego na przykładzie badań pewnego artefaktu (6).

Przykład z naszej współpracy przy redagowaniu „Komunikatu TPK”, dla którego przygotowywał materiały do działu ekslibrisów. Po raz pierwszy w „Komunikacie” nr 72 (rok 1992), po raz drugi w numerze następnym, po raz trzeci w zeszycie za rok 1995 – za każdym razem stanowczo i wręczowo – skrytykował ekslibrisową działalność Domu Kultury „Podgórze” w Krakowie. Nie dość tego, we wrześniu 1994 roku wystosował Obszermy list otwarty do kolekcjonerów ekslibrisu, w którym wziął w obronę tak ukochany przez siebie znak książkowy. List rozszedł do wszystkich adresatów, do których powinien on trafić, ponadto poinformował o nim w „Komunikacie” nr 73/74. Taki był Janusz.

Poznawaliśmy się wzajemnie powoli. Z uwagą słuchałem jego wystąpień, zarówno na naszych zebraniach ogólnych – a wygłaszał tu przecież gawędy, zabierał też niejednokrotnie głos w dyskusji – jak i podczas zebrani władz Zarządu Głównego TPK, a także przy innych spotkaniach, zarówno oficjalnych jak i koleżeńskich. Traktowałem go z należnym szacunkiem, co nie znaczy, bym zawsze przytakiwał jego słowom. Nigdy zresztą nie oczekiwał takich przytakiwań.

II. 2. Pegaz, ozdobna grafika w technice linorytu autorstwa W. Rudnickiego (12)

Źródło: Nowoszewski Roman, *Janusz Mikołaj Szymański*, Dwudziestu Sześciu, t. 3, Łódź 2001.

Pozostałe druki warszawskie związane są z aktywnością towarzysko-bibliofilską grupy osób: Jana Strausa, Barbary Klein-Szymańskiej, Mieczysława Bielenia, Romana Nowoszewskiego i samego Rudnickiego. Grupa ta spotykała się cyklicznie, tworząc podczas kolejnych spotkań drobne prace o wydźwięku erotycznym: wydania biblijnej *Pieśni nad pieśniami* (13, 14) czy druczek zawierający wiersz wietnamskiego poety (4). Z czasem w bibliofilskich spotkaniach zaczęło brać udział więcej osób, jak np. w spotkaniu, podczas którego tworzono i wygłaszano limeryki (21) lub w wystawieniu szopki bibliofilskiej (17), którą zrealizowało „towarzystwo

biesiad pięciu” (nawiązujące do skrótu TBP oznaczającego Towarzystwo Bibliofilów Polskich). Z kolei książka Jana Strausa *Przygoda z erratą* (18) ma charakter nie tyle bibliofilski, ile naukowy, księgoznawczy. Doczekała się nawet recenzji naukowej⁸.

Inicjatorem wydania kolejnej grupy publikacji jest Zbigniew Milczarek. Wśród nich znajdują się teksty własne Milczarka, np. esej poświęcony Brunonowi Schulzowi (10), wiersz przyjaciela – Wacława Sadowskiego (16) oraz utwory poetów minionej epoki: Juliana Tuwima (20) i Józefa Czechowicza (22).

W dorobku projektanckim Rudnickiego liczne są tomiki poetyckie. W omawianej grupie znajdują się dwa tomiki poezji Doroty Koman, będące pierwszymi wydaniem tych utworów (7, 8). Tom wierszy gdańskiego bibliofila Edmunda Puzdrowskiego z ich niemieckimi przekładami dokonany przez zaprzyjaźnionego bibliofila niemieckiego – Karla Dedeciusa (15) – to wznowienie tekstu wydanego przed laty w znacznie uboższej szacie edytorskiej⁹. Tomik z wierszami Czesława Miłosza jest ozdobiony oryginalnymi miedziorytami doskonałego grafika Wojciecha Jakubowskiego (11). Książka została wydana przez samego Jakubowskiego, a wiersze stanowiły dla niego, jak napisał w tytule druku, inspirację dla działań artystycznych.

Na koniec dwie publikacje, mające charakter towarzyskiego żartu, których to akcentów jest zresztą pełno we wszystkich dotychczas omawianych drukach. Książeczka *Ray duszny* (9) stylizowana na stary druk, także w warstwie językowej napisana jest staropolszczyzną. Pod stylizacją językową kryje się błahy tekst, co wzmacnia efekt komizmu. W drugiej, dedykowanej wiekowym jubilatam, wybrano cytaty z *Nowych Aten* Benedykta Chmielowskiego (2), prezentujące staropolskie recepty na długie i zdrowe życie. Oba druki zaopatrzone w reprodukcje renesansowych drzeworytów przedstawiających Marchołta.

Projekty Rudnickiego cechuje bogactwo stosowanych środków typograficznych, które są wyważone i tworzą spójną całość. Projekty są nieschematyczne, każdy druczek jest owocem indywidualnego procesu twórczego.

Cechą szczególną druków Rudnickiego, w przeciwieństwie do typowych publikacji drukowanych zwyczajowo w formacie A5 lub B5, jest ich niejednorodność. W omawianej grupie badawczej trudno znaleźć obiekty wpisujące się dokładnie w typowy format, za to pojawiają się druki wydłużone lub w kształcie kwadratu, bywają również wydania małe, wielkości pocztówki. Spojrzenie na książkę jako na obiekt artystyczny skutkuje projektowaniem publikacji o niejednorodnej wielkości kart, zarówno wewnętrznych, jak i okładowych, np. w książce *Janusz Mikołaj Szymański* (12), obwoluta jest znacznie mniejsza i nie zakrywa okładki, a w druku *Wieczór poezji Józefa Czechowicza* (22) obwoluta jest niesymetrycznie złamana i nie zakrywa nawet połowy bloku. Introligatorska obróbka przewiduje różne nietypowe rozwiązania: zszyte ręczne lub przewiązanie sznurkiem, leporello albo nawet zestaw luźnych kart zamkniętych obwolutą lub opaską.

Różnorodność projektów Rudnickiego dotyczy także aspektów typograficznych, stosuje on rozmaite układy typograficzne, czasem klasyczne i eleganckie

⁸ G. Nieć, *Bibliofilska gawęda Jana Strausa o erratach*, Rocznik Bibliologiczno-Prasoznawczy, t. 15: 2001, s. 169–175.

⁹ E. Puzdrowski, *Wiersze: z Adamem Mickiewiczem i Tomaszem Mannem dla niemieckich przyjaciół / Gedichte mit Adam Mickiewicz und Thomas Mann den deutschen Freunden gewidmet*, tł. na j. niem. K. Dedecius, Gdańsk 1990.

z dużymi marginesami, kiedy indziej dynamiczne, szalone, z kolumnami obróconymi poziomo lub ukośnie, wprowadzające wiele porządków na jednej stronie. Często warstwy ilustracyjne i tekstowe przenikają się wzajemnie lub ilustracje są oblewane warstwą tekstową.

Omawiane druki dowodzą wielkiej świadomości wartości graficznej litery. Rudnicki poszukuje krojów czcionek odpowiednich dla poszczególnych tekstów. W publikacjach o treści spokojnej stosuje klasyczne kroje pisma, często antykwę szeryfową. W stylizacjach historyzujących dobiera kroje stylizowane na pisma gotyckie, dukt ręczny, pismo wycięte w drzeworycie lub na stare zużyte czcionki. Współgra z tym zróżnicowany sposób kreowania paginacji, z różnych krojów i wielkości czcionek, lokowanych w różnych miejscach, uzupełnianych ozdobnikami.

Rudnicki, jako świadomy bibliofil realizował projekty wyróżniające się w wielu obszarach. Przykładem tego jest druk *Z pieśni* K. I. Gałczyńskiego (3) gdzie obok ilustracji Mariana Stachurskiego zdecydował włączyć własne rysunki. Strukturę publikacji stanowi okładka i trzy składki. W składce centralnie zamieszczono tekst zasadniczy. Samych składek nie poddano zabiegom introligatorskim. Posiadają luźną strukturę, której fakt ubogaca dodatkowo dwubarwna kolorystyka kart – na zewnątrz grafitowy, w środku jasny szary. Estetyczne kreowanie materii twórczej dotyka również brzegów kart, oddano tu bowiem naturalne krawędzie papieru czerpanego zachowując, bądź imitując *czyrpy*. Potwierdzają one oryginalność dzieła oraz jego rękodzielnicze wykonawstwo.

Druczek *Historia poszukiwania bibliofila znaczącego książki Sowizdrzałem...* (6) wydano w nakładzie 200 egzemplarzy. Wchodząc w relację z zawiłą historią prowadzonych badań bibliologicznych, autor składu typograficznego włączył fakty dokumentacyjne jako tło ilustracyjne. Druk ten jest mistrzowskim połączeniem tekstu, komentarzy, przypisów na równi ze starodrukową ilustracją drzeworytniczą oraz dokumentacją faktograficzną w postaci korespondencji i fotografii. Publikację stanowi jeden arkusz wydawniczy, złożony do formatu A4. W brązowej kartonowej okładce wycięto okienko z widokiem na stronę tytułową.

Drzeworytowe ilustracje ze starego druku¹⁰ obrazują bibliofilską podróż, wynikającą ze spotkań Lubelskiego Towarzystwa Miłośników Książki. W publikacji *Ray duszny i cielski albo opis podróży z Lublina do Rogóżna* (9) z pełną świadomością naśladowano układ typograficzny druków XVI-wiecznych. Sięganie po wypracowane przed wiekami klasyczne kompozycje typograficzne i ilustracyjne nie tylko tworzą pomost pomiędzy tym, co historyczne i współczesne. Stanowią potwierdzenie pracy warsztatowej mającej za cel wykonanie dzieła kompletnego¹¹. Wpleciona w ilustrację słowna zabawa dowodzi gawędziarskiego charakteru społeczności bibliofilskiej. Poświęcenie czasu na stworzenie kompozycji zawierającej stopki wydawnicze, incipit, finalik i erratę, a tu i ówdzie drukowane notki nawiązujące do *probatio penne* czy autografu otwierają isticie królewską ucztę dla znawców tematu.

¹⁰ Reprodukcyjne na podstawie: Biernat z Lublina, *Żywot Ezopa Fryga mędrca obyczajnego*, Wrocław 1981.

¹¹ O inspiracjach typograficznych i poszukiwaniach wzorców wydawniczych dla prac publikowanych współcześnie pisze: K. Krzak-Weiss, *Powrót do przeszłości. Inspiracje dawną książką we współczesnej typografii*, [w:] *W poszukiwaniu odpowiedniej formy. Rola wydawcy, typografa, artysty i technologii w pracy nad książką*, Wrocław 2012, s. 233–245.

II. 3. Ray duszny i cielski... Opracowanie graficzne i wybór ilustracji W. Rudnicki (9)

Źródło: Malinga Andrzej, *Ray duszny i cielski albo opis podróży z Lublina do Rogóżna i jakie były tego konsekwencje*, t. 5, Łódź 2010.

We wspomnianym wietnamskim erotyku (4) zmyślnie połączono grafikę exlibrisu z wierszem poetki. Smaku całości nadaje typografia nawiązująca do dalekowschodnich kompozycji. Zamieszczony centralnie znak sygnałny, typu *Gago-in* służący artystom do podpisywania dzieł, przesądza o randze druku.

R. N. napisał wspomnienie o Januszu Szymankim, które W. R. przygotował do druku. Kto to wolno, ale W. R. przywiózł do Warszawy (ankieta w *Unicum*) makietę przyszłej publikacji.

B. K-Sz. zaprosił mnie na Kulisę, gdzie wspólnie oglądano i omawiano makietę, zaczęło się czymś chłab. Bogactwo, a bogactwo nie tylko w jaskół, lecz i w pięknej grafice, do której sięgnęła B. K-Sz., odwołując się do W. R. otrzymał "Eserotyk" japońskiego mistrza, z którą natchnienie skłoniło do stworzenia erotyku dalekowschodniej poetki, a później obmyślił i wykonał okładkę czarnego druczka, przeznaczając dla każdej z trzech osób tyle egzemplarzy, z ilu liter składa się jej imię.

Druczek z czarną literą W w imieniu "Włodzimierz" to trzynasty egzemplarz całego nakładu i autorem parowcy egzemplarzy W. R.

Druczek z czarną literą Ł w tym imieniu jest siódmy egzemplarz z czarnym drugim z egzemplarzy W. R. i tak dalej.

Szczęśliwy posiadacz, oblicz który numer ma Twój druczek i czas się, że jest to jeden z 21 egzemplarzy, tylko bowiem wynosi cały nakład tego drobiazgu bibliofilskiego.

Po obejrzeniu gotowych druczków B. K-Sz., dodała do każdego z nich jeden oryginalny japoński exlibris.

W specjalnej komisji do sprawy sprawiedliwego podziału otrzymanych exlibrisów zasiadli W. R. oraz siedzący każdy jego mecz - "M" i Losowano przy użyciu zetelony, które zakazywały.

p.s. czy to koniec zabawy "wokół"?
co na to w naszym gronie "nowi"?

B. K-Sz., R. N., W. R.

pejzaż
KAZUO SUGIYAMA
japonia
1988r.

---

pochwała groty cac-co
HO XUAN HUONG
wietnam
XVIII/XIX w.

---

projekt **RUDNICKI**
polska
2000r.

II. 4. Ho, Xuan Huong, *Pochwała groty cac-co*. (4)

Źródło: Ho, Xuan Huong, *Pochwała groty cac-co*, tł. Franciszek Machalski, Warszawa: BARBARO-MANWŁODZIMIERZ, 2000.

Donchichoteria (16), dla której rysunki, opracowanie graficzne i typografię wykonał Rudnicki, ujawnia kolejny z zamysłów publikacji bibliofilskich. Introliigatorska aranżacja Andrzeja Zbieranowskiego sprawia, że po „otwarciu stron” powstaje wachlarz.

Prowadzona przez Rudnickiego gra z czytelnikiem wcale nie ułatwia odbioru lektury, przeciwnie, często zmusza do znalezienia sposobu na odszyfrowanie tekstu, a nawiązująca do hipertekstów nielinearność pozwala czytelnikowi decydować o kolejności odbioru poszczególnych partii tekstu.

Archiwizacja i dokumentacja współczesnych druków bibliofilskich

Archiwizacja jest procesem polegającym na gromadzeniu, przechowywaniu oraz udostępnianiu nieaktualnych już i nieposiadających wartości użytkowej różnorodnych dokumentów, które jednakże mają wartość historyczną, dokumentalną albo kulturalną. Misja archiwizowania piśmiennictwa narodowego, wieczystego przechowywania dawnego i współczesnego dorobku umysłowego narodu polskiego jest podstawową funkcją Biblioteki Narodowej¹², zadanie to nałożono także na Bibliotekę Jagiellońską.

Do podstawowych zadań Biblioteki Narodowej, a konkretnie powołanego w 1928 r. Instytutu Bibliograficznego należy także prymarna rejestracja całej produkcji wydawniczej państwa. Jest ona publikowana w bibliografii narodowej (dla druków zwartych jest to Przewodnik Bibliograficzny), a wraz z uwspólnieniem bazy katalogowo-bibliograficznej – w całej bazie Biblioteki Narodowej (aktualnie obsługiwana przez wyszukiwarkę Omnis). W zadaniu rejestracji i udostępniania informacji o dokumentach wspierają Bibliotekę Narodową inne biblioteki, przede wszystkim grupa bibliotek naukowych tworzących wspólnie katalog centralny NUKAT.

Potrzebę kompleksowego gromadzenia piśmiennictwa narodowego zauważono już dawno, jednakże nie byłoby ono możliwe bez posiadania narzędzia umożliwiającego jego realizację, to jest egzemplarza obowiązkowego, czyli nieodpłatnie dostarczanego przez drukarnię lub wydawcę.

Pierwsze przepisy o egzemplarzu obowiązkowym (we Francji w 1537, w Wenecji w 1603, w Prusach w 1699, a w Wielkiej Brytanii w 1757 r.) miały na celu nie tylko gromadzenie, lecz także cenzurę produkcji wydawniczej. W Rzeczypospolitej prekursorem idei egzemplarza obowiązkowego był Józef Andrzej Załuski, postulujący w *Programma litterarium* (1732) rejestrację bieżącej produkcji wydawniczej opartą na egzemplarzach nadsyłanych przez drukarzy i autorów¹³. Starania Michała Jerzego Mniszcha, członka Komisji Edukacji Narodowej, która po śmierci J. A. Załuskiego objęła patronat nad Biblioteką Załuskich, doprowadziły w 1780 r. do podjęcia uchwały o obowiązku przekazywania egzemplarza każdego druku Bibliotece Załuskich, a wydawnictw wychodzących na terenie Wielkiego Księstwa

¹² Funkcje i zadania Biblioteki Narodowej, <https://www.bn.org.pl/bip/funkcje-i-zadania>.

¹³ J. A. Załuski, *Programma litterarium ad bibliophilos*, [reedycja] Warszawa 1972, s. 25–30.

Litewskiego Biblioteczce Akademii Wileńskiej¹⁴. Po rozbiorach prawo do egzemplarza obowiązkowego z terenu Królestwa Polskiego posiadała Biblioteka Publiczna przy Uniwersytecie (dziś Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego).

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w roku 1918 powrócono do idei egzemplarza obowiązkowego, który to przepis regulowano wielokrotnie w latach 1918, 1927, 1932, 1934¹⁵. Beneficjentem stała się nowo powołana Biblioteka Narodowa, na którą złożono misję archiwizowania oraz rejestrowania dorobku naukowo-kulturalnego narodu. Po wojnie utrzymano zasadę bezpłatnego dostarczania egzemplarza obowiązkowego¹⁶.

Obecnie obowiązujące przepisy pochodzą z lat 1996 i 1997¹⁷. Prawo do egzemplarza obowiązkowego ma 15 bibliotek, przy czym liczba egzemplarzy dostarczanych do Biblioteki Narodowej oraz Biblioteki Jagiellońskiej została podwyższona do dwóch, z których jeden jest przeznaczony do wieczystego przechowywania. W zakresie interesujących nas druków obowiązują następujące postanowienia: zwolnienie z dostarczania egzemplarza obowiązkowego obejmuje jedynie druki artystyczne o charakterze oryginału oraz druki przeznaczone do użytku osobistego, natomiast dla wydawnictw niskonakładowych (do 100 egz.) ograniczono liczbę dostarczanych egzemplarzy – tylko dla Biblioteki Narodowej oraz Biblioteki Jagiellońskiej po jednym egzemplarzu. Aby wykluczyć wątpliwości, wyraźnie stwierdzono, iż publikacje bibliofilskie podlegają przepisom o egzemplarzu obowiązkowym¹⁸.

Zakładając prawidłową realizację założeń systemu: ISBN – egzemplarz obowiązkowy – archiwizacja – rejestracja bibliograficzno-katalogowa, należałoby oczekiwać, że wszelkie współczesne publikacje znajdują się w zasobie Biblioteki Narodowej oraz Biblioteki Jagiellońskiej. Podjęto próbę sprawdzenia, czy system jest szczelny w segmencie publikacji bibliofilskich, a zatem wydawanych przez nieprofesjonalnych wydawców i w niskich nakładach, nie wyłączonych przecież jednak z omawianych regulacji. Badanie poszerzono o katalogi NUKAT oraz WorldCat, by sprawdzić, czy zbiory innych bibliotek mogą stanowić uzupełniające źródło dostępu do tych publikacji i informacji o nich. Wyniki przedstawiono w poniższej tabeli.

¹⁴ E. Gaberle, *Egzemplarz obowiązkowy na ziemiach polskich dawniej i dziś*, Lwów 1928, s. 35.

¹⁵ *Dekret w przedmiocie tymczasowych przepisów prasowych*, Dziennik Praw 1919, nr 14, poz. 186; *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 10 maja 1927 r. o prawie prasowym*, Dziennik Ustaw 1927, nr 45, poz. 398; *Ustawa z dnia 18 marca 1932 r. o bezpłatnym dostarczaniu druków dla celów bibliotecznych i urzędowej rejestracji*, Dziennik Ustaw 1932, nr 33, poz. 347; *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 9 lutego 1934 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych w sprawie bezpłatnego dostarczania druków dla celów bibliotecznych i urzędowej rejestracji*, Dziennik Ustaw 1934, nr 17, poz. 137.

¹⁶ *Rozporządzenie Ministra Oświaty z dnia 20 czerwca 1947 r. wydane w porozumieniu z Ministrami Administracji Publicznej, Ziemi Odzyskanych oraz Kultury i Sztuki w sprawie bezpłatnego dostarczania druków dla celów bibliotecznych i urzędowej rejestracji*, Dziennik Ustaw 1947, nr 64, poz. 374; *Ustawa z dnia 9 kwietnia 1968 r. o bibliotekach*, Dziennik Ustaw 1968, nr 12, poz. 63.

¹⁷ *Ustawa z dnia 7 listopada 1996 r. o obowiązkowych egzemplarzach bibliotecznych*, Dziennik Ustaw 1996, nr 52, poz. 722; *Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 6 marca 1997 r. w sprawie wykazu bibliotek uprawnionych do otrzymywania egzemplarzy obowiązkowych poszczególnych rodzajów publikacji oraz zasad i trybu ich przekazywania*, Dziennik Ustaw 1997, nr 29, poz. 161.

¹⁸ *Ustawa z dnia 7 listopada 1996 r. o obowiązkowych egzemplarzach bibliotecznych*, art. 3, ust. 3, pkt. 3, art. 4, ust. 1, pkt. 3–4; *Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 6 marca 1997 r. w sprawie wykazu bibliotek*, załącznik 1, pkt. 7.

Tabela 1.

Lp.	Tytułatura	Biblioteka Narodowa	Biblioteka Jagiellońska	NUKAT (z wyj. BJ)	WorldCat
1	Białoszewski M., <i>Wywiad</i>				
2	Chmielowski A. (B.), <i>Dwie siedemdziesiątki</i>				
3	Gałczyński K.I., <i>Z pieśni Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego</i>				
4	Ho X. H., <i>Pochwała groty cac-co</i>				
5	<i>Kiedy się kocha</i>				
6	[Klein-Szymańska B.], <i>Historia poszukiwania bibliofila znaczącego książki Sowizdrzałem</i>	X	X	5	X
7	[Koman D.], <i>Dorota Koman</i>	X	X	1	X
8	Koman D., <i>Ten jest siódmy</i>			2	X
9	Malinga A., <i>Ray duszny i cielski albo opis podróży</i>	X			
10	Milczarek Z., <i>Szulzowska kaligrafia</i>			1	X
11	Miłosz C., <i>Trzy wiersze Czesława Miłosza inspiracjami dla trzech miedziorytów</i>				
12	Nowoszewski R., <i>Janusz Mikołaj Szymański</i>	X		3	X
13	<i>O piersiach Pieśń nad pieśniami, wyd. 2</i>				
14	<i>Piersi osiem Zbigniewa Dolatowskiego na każdy dzień tygodnia</i>				
15	Puzdrowski E., <i>Wiersze: z Adamem Mickiewiczem i Tomaszem Mannem</i>	X	X	3	X
16	Sadowski W., <i>Donchichoteria</i>	X		2	X
17	Straus J., <i>Dziady na Kaliskiej czyli pierwsza szopka bibliofilska TBP</i>				
18	Straus J., <i>Przygoda z erratą</i>	X	X	4	X
19	Tuwim J., <i>Łódź Tuwima</i>			1	X
20	Tuwim J., <i>Przy okrągłym stole</i>			1	X
21	Warszawa Kaliska – limeryki		X	X	X
22	<i>Wieczór poezji Józefa Czechowicza</i>			1	X
23	Wowro J., <i>Archanioł Michał strącający antychrysta do piekieł</i>	X		1	X

(Liczba w rubryce NUKAT oznacza liczbę bibliotek posiadających dany druk).

Tabela 2. „Arkadiana”

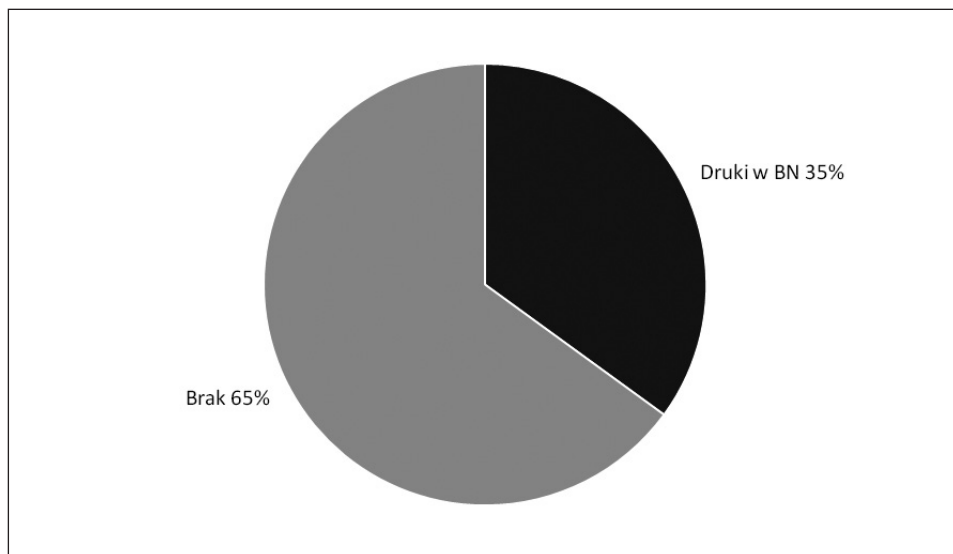
Lp.	Tytułatura	Biblioteka Narodowa	Biblioteka Jagiellońska	NUKAT (z wyj. BN)	WorldCat
24	Boy [Żeleński T.], <i>O tem co w Polsce dziejopis mieć powinien</i> , Nieco dziennik a nie nocnik				
25	Wyspiański S., <i>Uwagi nad „Poniatowskim” Askenazego</i>				
26	Lechoń J., <i>Dwa cienie</i>			3	X
27	Semkowicz A., <i>O tradycji zawodowej</i>				
28	<i>Arkadiana: Obywatel honorowy miasta Łodzi</i>				
29	Andrzejewski J., <i>Kuna Michał</i>			1	X
30	<i>Arkadiana: Bogurodzica</i>				
31	[Trembecki S.], <i>Przypadek siostry starszej opowiedziany siostrze młodszym</i>				
32	Wyspiański S., <i>Pociecho moja ty, książeczko</i>				
33	Pokorzyńska E., [Inc. W 1973 roku ...]				
34	<i>Ojciec nasz</i>				
35	<i>Arkadiana: Świętecznie i Noworocznie</i>				
36	Jarnuszkiewiczowa J., [Inc. Z pozoru ...]				
37	<i>Arkadiana jako czasopismo</i>		X	3	X

Obecność badanych druków bibliofilskich w zbiorach bibliotecznych jest niejednolita. Występuje różnica w obecności druków w Bibliotece Narodowej (8 pozycji) i Bibliotece Jagiellońskiej (10 pozycji). Nieszczęlny okazał się nawet system składający się z nadawania ISBN i żądania dostarczenia egzemplarza obowiązkowego: wśród czterech druków posiadających ISBN (7, 8, 15, 18) jeden, tj. *Ten jest siódmy* Doroty Koman (8) jest nieobecny zarówno w BN, jak i w BJ.

Odrębny problem przedstawia seria „Arkadiana”. Niektóre biblioteki stworzyły rekordy bibliograficzne dla poszczególnych zeszytów, inne skatalogowały ją jako wydawnictwo ciągłe, wprowadzając opis grupowy. Wartość informacyjna takiego opisu jest niewielka, wiadomo jedynie, że coś jest, nie wiadomo jednakże, ile i co. „Arkadiana” miały 13 zeszytów, redaktorzy nie utrzymali konsekwentnej numeracji, a każdy zeszyt ma własny tytuł i poświęcony jest innemu zagadnieniu. Aby rozpoznać stan obecności serii w Bibliotece Jagiellońskiej, skierowano tam szczegółowe zapytanie, w wyniku którego ujawniono obecność 9 z 13 zeszytów¹⁹. Kilka bibliotek dołączyło w katalogu NUKAT swoje egzemplarze „Arkadianów” do rekordu Biblioteki

¹⁹ Podziękowania dla p. Ewy Dąbrowskiej za realizację kwerendy.

Jagiellońskiej, bez dodatkowej kwerendy nie można jednak stwierdzić, ile i które zeszyty są obecne w tamtych zbiorach. Z tego względu nie uwzględniono tej serii w poniższej prezentacji statystycznej.

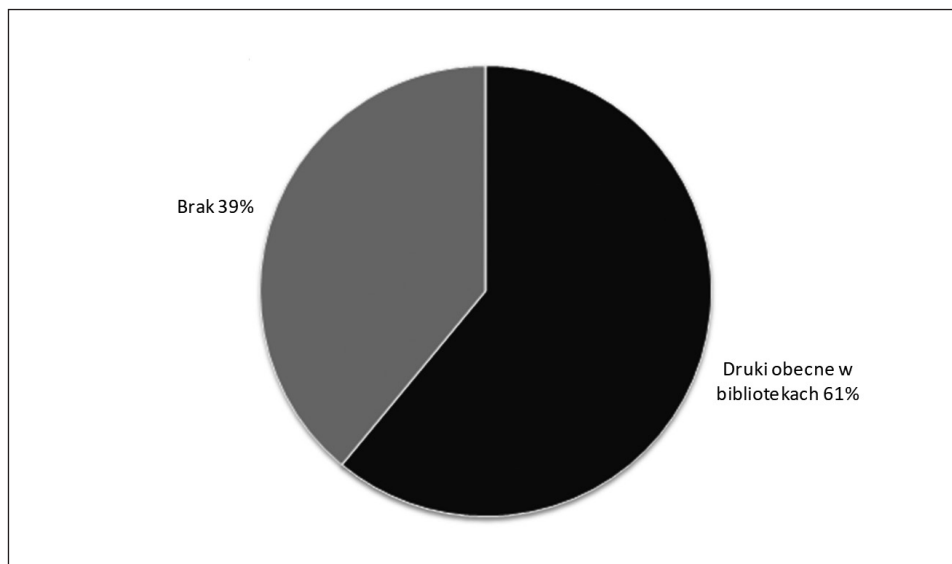

Wykres 1. Obecność druków W. Rudnickiego w zbiorach Biblioteki Narodowej

Źródło: opracowanie własne

Oprócz Biblioteki Narodowej oraz Biblioteki Jagiellońskiej badane druki odnaleziono w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego (w liczbie ośmiu), Bibliotece Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (8), po 3–4 w Bibliotece Ossolineum we Wrocławiu, Bibliotece Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej w Lublinie, a po jednym druku odnotowano w Bibliotece Uniwersytetu Wrocławskiego, Bibliotece PAN w Gdańsku, Bibliotece KUL w Lublinie, Bibliotece Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy oraz w Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej w Wejherowie.

W kilku przypadkach obserwujemy brak omawianych książek w BN i BJ, są natomiast obecne w innych zbiorach, co rejestruje zarówno NUKAT, jak i WorldCat: *Szulzowska kaligrafia* Zbigniewa Milczarka (10) oraz *Wieczór poezji Józefa Czechowicza* (22) znajdują się w Bibliotece Wojewódzkiej w Lublinie, *Łódź Tuwima* (19) w Bibliotece Uniwersytetu Łódzkiego zaś *Przy okrągłym stole* Juliana Tuwima (20) w Bibliotece Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu. Z kolei ewenementem jest obecność książeczki *Ray duszny i cieleski* Andrzeja Malingi w Bibliotece Narodowej, a niewidoczność tego druku w WorldCat, który przecież automatycznie przejmuje opisy z BN.

Wykres 2. Prace W. Rudnickiego w polskich zbiorach bibliotecznych

Źródło: opracowanie własne

Jak wskazują powyższe zestawienia, biblioteki naukowe w niebagatelnym stopniu uzupełniają zasób druków zgromadzonych w Bibliotece Narodowej: podczas gdy tylko 35% badanych druków bibliofilskich znajdowało się w zbiorach narodowej ksiąźnicy, to aż 61% z nich, czyli o 26% więcej, można znaleźć, przeszukując także inne zbiory.

Obecność omawianych druków w bibliotekach zagranicznych przedstawia się następująco: wiersze Doroty Koman (7) znajdują się w The British Library, *Donchichoteria* Wacława Sadowskiego (16) w The British Library oraz w Biblioteca Nacional de España, natomiast *Przygoda z erratą* Jana Strausa (18) jest w zbiorach The British Library, Library of Congress, Harvard College Library oraz w University of Toronto Robarts Library.

Interpretacja wyników i wnioski

W wyniku przeprowadzonej analizy zawartości katalogów Biblioteki Narodowej, Biblioteki Jagiellońskiej, NUKAT i WordCat stwierdzono obecność niewielkiej części badanych druków w zasobach. Przyczyny nieobecności edycji bibliofilskich w zbiorach publicznych oraz w katalogach są różnej natury.

Pierwszym powodem jest nieświadomość bibliofilów, co do obowiązku przekazywania druków do bibliotek. Wydaje się, że ustawodawca zdawał sobie sprawę z tej niewiedzy i dlatego wyraźnie sformułował paragraf dotyczący właśnie publikacji bibliofilskich²⁰.

²⁰ Ustawa z dnia 7 listopada 1996 r. o obowiązkowych egzemplarzach bibliotecznych, art. 3, ust. 3, punkt 3.

Wydawcą publikacji bibliofilskich w obecnej rzeczywistości nie są organizacje bibliofilskie, lecz indywidualne osoby. Druki przez nie wydawane nie są przeznaczone do publicznego rozpowszechniania, lecz rozdawane lub sprzedawane w zamkniętym gronie znajomych. Z tego względu mogą być traktowane jako druki prywatne do użytku osobistego, a jako takie w ogóle nie podlegają ustawie o obowiązkowych egzemplarzach bibliotecznych.

Ostatnim problemem jest sposób postępowania z drobnymi drukami w bibliotekach: mogą one trafiać do zespołów dokumentów życia społecznego, a w konsekwencji nie podlegać katalogowaniu. Trudności w opracowaniu to jeszcze jeden powód, dla którego nawet druki znajdujące się w bibliotece mogą być nieobecne w systemie informacji katalogowej.

Pojawia się pytanie o stosunek bibliotek i bibliotekarzy do druków bibliofilskich. Obserwowano szeroką paletę zachowań: od zachwyty i pietyzmu dla niezwykłości i urody druków wyróżniających się na tle współczesnej produkcji wydawniczej, odmiennych od książek, z którymi na co dzień obcuje przeciętny czytelnik po brak zrozumienia i lekceważenie edytorskich drobiazgów, a nawet niechęć wynikającą z trudności pracy z takimi publikacjami.

Czy biblioteki są zainteresowane gromadzeniem druków bibliofilskich? Nawet jeśli tak, to problemem jest sposób ich pozyskiwania, a przede wszystkim, informacja o ukazujących się publikacjach. Druki wymykają się z systemu zapoczątkowanego nadaniem numeru ISBN, gdyż większość z nich go nie posiada. Zatem nawet Biblioteka Narodowa nie uzyskuje informacji o bibliofilskich nowościach i nie może wnioskować o ich nadesłanie.

Bibliofilscy edytorzy bynajmniej nie wzbraniają się przed przeznaczeniem egzemplarza dla biblioteki, nie wiedzą jednak, że i jak mieliby to realizować. Skuteczna byłaby większa aktywność bibliotekarzy, choćby przez śledzenie poczyznań środowiska bibliofilskiego. Czasem też biblioteka powinna zdecydować się na zakup publikacji, gdyż produkcja luksusowych druków niskonakładowych jest kosztowna i niesłuszne byłoby obarczanie prywatnych osób wszelkimi kosztami.

Pamiętajmy, że nieobecność całego sektora książki bibliofilskiej w zasobach bibliotek powoduje, że ekskluzywna książka pozostaje nieznana dla szerszego grona czytelników. Co więcej, czytelnik pozbawiony jest nawet możliwości dowiedzenia się o istnieniu tego typu wydawnictw. Brak druków o dużej wartości artystycznej w narodowym zasobie archiwalnym jest uszczerbkiem w obrazie kultury narodu nie tylko w dzisiejszym oglądzie, lecz także w oczach przyszłych pokoleń.

Bibliografia

Funkcje i zadania Biblioteki Narodowej, <https://www.bn.org.pl/bip/funkcje-i-zadania> (dostęp 06.08.2019).

Gaberle, Eustachy. 1928. *Egzemplarz obowiązkowy na ziemiach polskich dawniej i dziś*. Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Gomulicki, Juliusz Wiktor. 1998. *Bibliofilstwo i bibliomania. Z galerii warszawskich kolekcjonerów*. W: *Bibliofilstwo warszawskie* („Sesje Varsavianistyczne” 7), 7–35. Warszawa: BPW.

Krzak-Weiss, Katarzyna. 2012. *Powrót do przeszłości. Inspiracje dawną książką we współczesnej typografii*. W: *W poszukiwaniu odpowiedniej formy. Rola wydawcy, typografa, artysty i technologii w pracy nad książką*, red. M. Komza, 233–245. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Mitchell, Michael. Wightman, Susan. 2012. *Typografia książki. Podręcznik projektanta*, Kraków.

Nieć, Grzegorz. 2001. *Bibliofilska gawęda Jana Strausa o erratach*. *Rocznik Bibliologiczno-Prasoznawczy*, 15: 169–175.

Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 6 marca 1997 r. w sprawie wykazu bibliotek uprawnionych do otrzymywania egzemplarzy obowiązkowych poszczególnych rodzajów publikacji oraz zasad i trybu ich przekazywania, 1997. „Dziennik Ustaw”, nr 29, poz. 161.

Skrzypczak, Andrzej. 2013. *Quo vadis bibliophiliae? Konspekt*, 2: 53–56.

Sowiński, Janusz. 1982. *Sztuka typograficzna Młodej Polski*, Wrocław: Osolineum.

Szłapińska, Danuta. 2018. *Archiwizacja i dokumentacja współczesnych druków bibliofilskich na przykładzie twórczości Włodzimierza Rudnickiego*, praca licencjacka, prom. Z. Kropidłowski, Bydgoszcz: Uniwersytet Kazimierza Wielkiego.

Ustawa z dnia 7 listopada 1996 r. o obowiązkowych egzemplarzach bibliotecznych. 1996. *Dziennik Ustaw*, nr 52, poz. 722.

Zaluski, Józef Andrzej. 1972. *Programma literarium ad bibliophilos* [reedycja]. Warszawa: Biblioteka Narodowa.

Przysłany: 28 VI 2019

Zaakceptowany: 21 VIII 2019

Agnieszka Biały

University of Silesia in Katowice, Poland. Faculty of Philology

e-mail: agnieszka.bialy@us.edu.pl

ORCID ID: 0000-0002-9752-6652

Elżbieta Pokorzyńska

Kazimierz Wielki University in Bydgoszcz, Poland. Institute of Social Communication and Media

e-mail: e.pokorzynska@ukw.edu.pl

ORCID ID: 0000-0001-7918-8226

Danuta Szłapińska

Provincial and Municipal Public Library under the name of Witold Bełza in Bydgoszcz, Poland

e-mail: danutasz47@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4379-5838

Agnieszka Biały, PhD., is a senior lecturer at the Department of the History of the Book and Libraries at the University of Silesia in Katowice. Her area of scientific interest is the history of bookbinding craft, antique library collections and book art. She published articles on the following topics: *Description and cataloging of antique book bindings - review of existing methods* (2010), *Variants of image book cutters on the 16th-century book bindings in the Historical Library of Pauline Fathers in the Jasna Góra Monastery in Częstochowa. Analysis of compositions and iconographic themes of selected book embossings* (2015). *Identification and security of the collection. Labelling systems for library collections - a historical and contemporary perspective* (2019).

Elżbieta Pokorzyńska, PhD, is an adjunct at the Institute of Social Communication and Media at Kazimierz Wielki University in Bydgoszcz. In her research, she deals with framing issues, in addition to numerous articles she published: *Aleksander Semkowicz 1885-1954: bookbinder, expert on Adam Mickiewicz's literature, bibliophile* (1992), *From the history of the bookbinding office of the Provincial and Municipal Public Library under the name of Witold Bełza in Bydgoszcz* (2013) and *Jan Recmanik 1874-1949: artist- bookbinder* (2014). She also dealt with bibliophilic topics in the following articles: *Cards from the history of the Polish Bibliophile Society in Warsaw. Meetings* (2008), *When a librarian is a bibliophile: Henryk Filipowicz-Dubowik (1930-2015)* (2017), and as the curator of the exhibition 'Prints of Warsaw bibliophile societies 1921-1996' (1997).

Danuta Szłapińska, LIC., is a librarian employed at the Provincial and Municipal Public Library under the name of Witold Bełza in Bydgoszcz. She addresses issues connected with libraries. She published articles in "Universitas Gedanensis": (2015), [review] *About libraries my way* J. Wojciechowski (2015), *The Chronicle of the Library as material documenting the library's activities in the period from 1951 to 1973* (2016); she appeared at a scientific conference with the paper "The librarian's role and tasks in the library for children in the light of the Library Chronicle" (2017).

Problems of archiving and documentation of bibliophile prints on the example of the works of Włodzimierz Rudnicki

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.006>

The text is available under a Creative Commons Attribution-NoDerivatives 4.0 International (CC BY-ND 4.0).

Keywords: bibliophilic prints; bibliophily; Włodzimierz Rudnicki; archiving; compulsory copy; Jagiellonian Library; National Library; NUKAT

Summary. **Aim:** Bibliophile publications are characterized by extraordinary aesthetic values. Włodzimierz Rudnicki's contribution to the creation of contemporary Polish bibliophile editions is significant. Although bibliophilic prints are subject to compulsory copy regulations, they are scarcely present in library collections. **Research method:** Using the analytical, descriptive and historical-artistic methods, Rudnicki's design output was shown. Statistical material was collected by searching catalogue databases; then it was analyzed. **Results/Conclusions:** Library resources are incomplete as far as the bibliophile publishing segment is concerned, which not only limits access to them, but it also constitutes a damage to archival material, preserved for future generations. To counteract this phenomenon, librarians must take other steps that go beyond the current legal system.

Agnieszka Biały

Schlesische Universität in Kattowitz/Katowice, Polen. Fakultät für Philologie
e-mail: agnieszka.bialy@us.edu.pl
ORCID ID: 0000-0002-9752-6652

Elżbieta Pokorzyńska

Kazimierz Wielki-Universität in Bydgoszcz, Polen. Fakultät für
Verwaltungswissenschaften und Sozialwissenschaften
e-mail: e.pokorzynska@ukw.edu.pl
ORCID ID: 0000-0001-7918-8226

Danuta Szlapińska

Provinz- und Stadtbibliothek unter dem Namen Witold Belza in Bydgoszcz,
Polen
e-mail: danutasz47@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4379-5838

Dr. Agnieszka Biały ist Dozentin an der Abteilung für Buch- und Bibliotheksgeschichte der Schlesischen Universität in Kattowitz/Katowice. In ihr Forschungsinteresse fallen die Geschichte der Bindekunst, die historischen Bibliotheksbestände sowie die Buchkunst. Sie publizierte Beiträge u.a. zu den folgenden Fragen: *Opis i katalogowanie zabytkowych opraw książkowych – przegląd dotychczasowych metod* (2010; Die Beschreibung und Katalogisierung historischer Bucheinbände – Übersicht über die bisherigen Methoden), *Warianty radełek wizerunkowych na szesnastowiecznych oprawach książkowych w Zabytkowej Bibliotece oo. Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie. Analiza kompozycji i tematów ikonograficznych wybranych tłoczeń* (2015; Unterschiedliche Prägung von Bildnissen auf den Bucheinbänden des 16. Jahrhunderts in der Historischen Pauliner-Bibliothek in Klarenberg in Tschenstochau. Die Analyse der Kompositionen und ikonografischer Themen ausgewählter Hohlprägungen). *Identyfikacja i bezpieczeństwo kolekcji. Systemy znakowania zbiorów bibliotecznych – perspektywa historyczna i współczesna* (2019; Die Identifizierung und Sicherheit der Bestände. Die Kennzeichnungssysteme der Bibliotheksbestände – aus historischer und moderner Sicht).

Dr. Elżbieta Pokorzyńska ist Dozentin am Lehrstuhl für Wissenschaftliche Information und Bibliologie der Kazimierz-Wielki-Universität in Bromberg. In ihrer Forschung beschäftigt sie sich mit der Einbandkunde, sie veröffentlichte u.a.: *Aleksander Semkowicz 1885–1954: introligator, mickiewiczolog, bibliofil* (1992; Aleksander Semkowicz 1885–1954: Buchbinder, Kenner von Adam Mickiewicz, Bibliophile), *Z dziejów introligatorni Wojewódzkiej i Miejskiej Biblioteki Publicznej im. dr. Witolda Belzy w Bydgoszczy* (2013; Aus der Geschichte der Woiwodschaftsbuchbinderei und der Öffentlichen Witold-Belza-Stadtbibliothek in Bromberg) sowie *Jan Recmanik 1874–1949: artysta introligator* (2014; Jan Recmanik 1874–1949: Künstler Buchbinder). Sie setzte sich auch mit den bibliophilen Fragen auseinander: *Kartki z dziejów Towarzystwa Bibliofilów Polskich w Warszawie. Spotkania* (2008; Die Ausschnitte aus der Geschichte der Gesellschaft der Polnischen Bibliophilen in Warschau. Treffen), *Gdy bibliotekarz jest bibliofilem: Henryk Filipowicz-Dubowik (1930–2015)* (2017; Wenn der Bibliothekar Bibliophile ist: Henryk Filipowicz-Dubowik (1930–2015)), war auch Kuratorin der Ausstellung „Druki warszawskich towarzystw bibliofilskich 1921–1996” (1997; Drucke der Warschauer Bibliophilengesellschaften 1921–1996).

Mag. Danuta Szłapińska ist Bibliothekarin in der Öffentlichen Witold-Belza-Woiwodschafts- und Stadtbibliothek in Bromberg. Sie beschäftigt sich mit dem Bibliothekswesen und veröffentlichte bisher Beiträge in der Zeitschrift „Universitas Gedanensis“: *Rozwój biblioteki bez e-booków?* (2015; Bibliotheksentwicklung ohne e-Books?), [Rez.] *O bibliotekach po mojemu* J. Wojciechowskiego (2015; Über die Bibliotheken aus meiner Sicht von J. Wojciechowski), *Kronika biblioteki jako materiał dokumentujący działalność biblioteki w okresie od 1951 do 1973 roku* (2016; Die Bibliothekschronik als Dokumentationsmaterial der Bibliothekstätigkeit seit 1951 bis 1973). Sie hielt ein Referat zum Thema „Rola i zadania bibliotekarza w bibliotece dla dzieci w świetle Kroniki bibliotecznej“ (2017; Die Rolle und die Aufgaben eines Bibliothekars in der Kinderbibliothek im Lichte der Bibliothekschronik).

Zur Archivierung und Dokumentierung der bibliophilen Drucke am Beispiel der Arbeiten von Włodzimierz Rudnicki

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.006>

Dieser Text wird unter der Creative Commons-Lizenz Namensnennung-Keine Bearbeitungen 4.0 International (CC BY-ND 4.0) veröffentlicht.

S **tichworte:** bibliophile Drucke; Bibliophilie; Włodzimierz Rudnicki; Archivierung; Pflichtexemplar; Jagiellonen-Bibliothek; Nationalbibliothek; NUKAT

Z **usammenfassung. These:** Die bibliophilen Veröffentlichungen zeichnen sich durch einen hervorragenden ästhetischen Wert. An der Entstehung der modernen polnischen bibliophilen Editionen nimmt größtenteils Włodzimierz Rudnicki teil. Obwohl die bibliophilen Drucke als Pflichtexemplar zu betrachten sind, sind sie in den Bibliotheksbeständen seltener vertreten. **Forschungsmethode:** Mithilfe von analytisch-beschreibenden und historisch-künstlerischen Methoden schilderte man das Schaffen W. Rudnickis. Das statistische Material sammelte man während der Recherche in den Katalogdatenbanken. Anschließend wurde es analysiert. **Ergebnisse/Schlussfolgerungen:** Die Bibliotheksbestände im Bereich der bibliophilen Veröffentlichungen sind unvollständig, was nicht nur den Zugang der heutigen Benutzer zu ihnen einschränkt, sondern sich auch auf das Archivmaterial, das für die nächstkommenden Generationen aufbewahrt wird, negativ auswirkt. Um dieser Erscheinung vorzubeugen, müssen die Bibliothekare nach anderen Lösungen jenseits des derzeitigen Rechtssystems suchen.

Monika Cołbecka

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Polska.
Wydział Nauk Humanistycznych
e-mail: monika.colbecka@wp.pl
ORCID ID: 0000-0002-6494-2115

Mateusz Żmudziński

Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, Polska
e-mail: zmudzinski.mateusz@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8199-5788

P

potrzeby informacyjne użytkowników archiwów kościelnych oraz możliwości ich badania

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.007>

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłącznej licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-ND 4.0).

Monika Cołbecka jest absolwentką archiwistyki i zarządzania dokumentacją na Wydziale Nauk Historycznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (dalej: UMK). Od 2019 r. pracuje na stanowisku asystenta w Instytucie Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Pedagogicznego im. KEN w Krakowie. Obecnie uczestniczka studiów doktoranckich w zakresie historii na UMK. Realizowany projekt badawczy dotyczy zagadnienia usług informacyjnych świadczonych przez archiwa. Jej zainteresowania badawcze obejmują: teorię archiwalną, informację archiwalną oraz problemy związane z informacyjnym wymiarem archiwistyki.

Dr Mateusz Żmudziński jest absolwentem archiwistyki i zarządzania dokumentacją na Wydziale Nauk Historycznych UMK. Zawodowo związany jest z Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej (dalej: AADDT), w którym pełni funkcję wicedyrektora. Interesuje się archiwami kościelnymi, zwłaszcza archiwami tzw. świeckiej administracji Kościoła. Do najważniejszych publikacji można zaliczyć *Księgi metrykalne w zasobie Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej. Informator* (Toruń 20016) oraz przygotowaną do druku monografię o toruńskim archiwum diecezjalnym. Obecnie jest kierownikiem grantu Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych: „Opracowanie, konserwacja i udostępnianie archiwum dokumentowego z Nowego Miasta Lubawskiego przechowywanego w AADDT”.

S

Słowa kluczowe: potrzeby informacyjne – badania; użytkownicy archiwów; archiwa kościelne – użytkownicy

S

Streszczenie: Niniejszy tekst poświęcony jest potrzebom użytkowników korzystających z zasobów archiwów kościelnych. Jednak projekt ankiety przygotowany przez autorów wybiega poza ten jeden aspekt badań nad użytkownikami, który wymieniony jest w tytule. Planowane badania mają służyć podniesieniu efektywności informacyjnej danego archiwum, więc po-

winy dotyczyć potrzeb, ale również zachowań, satysfakcji oraz samych odwiedzających archiwum. Artykuł można podzielić na trzy zasadnicze części. Pierwsza uzasadnia podjęcie tematu badań ukierunkowanych na użytkowników archiwów kościelnych, druga część to przyjrzenie się wybranym badaniom prowadzonym przez biblioteki i archiwa w kraju i za granicą. Ostatnia część to przedstawienie propozycji badania skonstruowanego na podstawie wcześniej wymienionych przykładów.

Wstęp – ważność i aktualność problematyki

Potrzeby informacyjne użytkowników to problematyka, która w literaturze archiwistycznej przewija się już od kilkunastu, a nawet kilkudziesięciu lat (jeśli weźmiemy pod uwagę teksty, które podejmują tematykę charakterystyki osób odwiedzających archiwa, w których nadmienia się o ich potrzebach)¹. Dotąd pozostajemy w sferze rozważań teoretycznych. Główny problem, jaki nasuwa się po dokonaniu analizy literatury, to nie sam opis czy próba wyliczenia potrzeb informacyjnych. Podstawowym pytaniem jest to, czy naukowcy i praktycy są w stanie przewidzieć przyszłe potrzeby użytkowników archiwów²?

Podjęta przez nas problematyka jest ważna, potwierdzeniem tej tezy mogą być działania, jakie w ostatnich latach podejmowane są przez władze archiwalne, a są odpowiedzią na światowe tendencje, w których można zauważyć, że towarem najwyższej wartości staje się właśnie informacja. Coraz częściej możemy usłyszeć, że społeczeństwo, w jakim żyjemy, jest „społeczeństwem informacyjnym”³. Przeobrażenia społeczne dotyczą również archiwów i dlatego też instytucje te nie mogą być na nie obojętne. Naturalny staje się: „powszechny dostęp do Internetu oraz gwałtowny rozwój technologii teleinformatycznych, multiwyszukiwarek, bibliotek cyfrowych, zasobów *open access*”⁴. Dla archiwów może to oznaczać przeobrażenia organizacyjne – skierowanie uwagi na użytkownika/klienta archiwum. Tutaj pomocne okaże się czerpanie doświadczeń z dorobku innych nauk informacyjnych, z doświadczeń bibliologów i informatologów.

Coraz więcej działań archiwów kierunkuje się na użytkowników – doskonalenie wykonywanych usług mających na celu zaspokajanie potrzeb informacyjnych użytkowników. Warte odnotowania są prace, które swym działaniem obejmują państwową sieć archiwalną, a także wychodzą poza nią (czego dowodem mogą być właśnie archiwa kościelne). Narodowe Archiwum Cyfrowe (dalej: NAC) jako archiwum centralne koordynuje prace nad elektronicznym systemem informacyj-

¹ Wymienimy najważniejsze teksty, mogące być uważane w omawianej problematyce za klasyczne: S. Nawrocki, *Kształcenie użytkowników informacji w archiwach*, Archeion, t. 72: 1981, s. 7–15; S. Nawrocki, *Komputer w służbie archiwalnej*, Poznań 1985; B. Ryszewski, *Problemy i metody badawcze archiwistyki*, Toruń 1985; M. Golembiowski, *System informacji archiwalnej*, Warszawa–Łódź 1985; M. Golembiowski, *Wprowadzenie do informacji naukowej dla archiwistów*, Toruń 1991.

² W. Kwiatkowska, *Budowa elektronicznego systemu informacji archiwalnej w Polsce. Stan obecny i perspektywy*, Archiwista Polski, 2007, nr 2, s. 83–84; A. Rosa, *Użytkownik jako element systemu informacyjnego*, [w:] *Komputeryzacja i digitalizacja w archiwach*, red. R. Leśkiewicz, A. Żeglińska, seria Symposia Archivistica, t. 2, Warszawa 2016, s. 127.

³ Za pierwszą osobę, która użyła tego sformułowania uważa się Tadeo Umeseo w roku 1963, za: M. Golka, *Czym jest społeczeństwo informacyjne?*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, 2005, z. 4, s. 253.

⁴ E. Czerwińska, A. A. Jańdziak, *Potrzeby czytelników wyzwaniem dla bibliotek uczelnianych na przykładzie Biblioteki Głównej Politechniki Opolskiej – 10 lat później*, [w:] *Unowocześnienie organizacji i metod pracy bibliotek w świetle zmieniających się potrzeb czytelników. Materiały konferencyjne Opole, 16–17 listopada 2011 r.*, red. W. Matwiejczuk, D. Szczewczyk-Kłos, Opole 2012, s. 81.

no-wyszukiwawczym polskich archiwów. I tak w roku 2007 rozpoczęło pracę nad Zintegrowanym Systemem Informacji Archiwalnej ZoSIA, czyli aplikacją przeznaczoną do opracowania zbiorów archiwalnych na wszystkich poziomach ich hierarchicznej struktury, która już dwa lata później zaczęła być używana przez archiwa państwowe – początkowo w Poznaniu i Lublinie. Obecnie z systemu tego korzysta 116 instytucji, w tym 45 zewnętrznych (we wrześniu 2018 r. ZoSIA została wdrożona m.in. przez Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej – dalej: AADDT)⁵. Naturalną konsekwencją działań zmierzających do unifikacji opisu archiwalnego w jednej bazie danych było wyjście z informacją o archiwaliach oraz samymi archiwaliami (w postaci skanów) do środowiska internetowego. I tak w roku 2009 w sieci zadebiutował serwis „Szukaj w Archiwach”, który jest ogólnodostępną częścią systemu ZoSIA, dostępnego na stronie internetowej: szukajwarchiwach.pl⁶. Jak informuje NAC na swojej stronie internetowej, instytucja ta prowadzi już badania dotyczące użyteczności tego serwisu⁷.

Zaspokojenie potrzeb użytkowników jako jeden z obecnych priorytetów służb archiwalnych widoczny jest w *Strategii Archiwów Państwowych na lata 2010–2020* ogłoszonej przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych. Ze wstępu dowiadujemy się, że działania w niej opisane mają służyć zaspokojeniu potrzeb informacyjnych państwa oraz społeczeństwa oraz zwiększeniu dostępności zasobu archiwalnego on-line⁸. Strategia ta nakłada na archiwa obowiązek zapewnienia powszechnego dostępu do materiałów archiwalnych poprzez zapewnienie każdemu obywatelowi „przyjaznego, ciągłego i bezpiecznego dostępu, w dowolnym miejscu i czasie, do zgromadzonych w archiwach zasobów informacji”.

Powodem podjęcia przez nas tematu potrzeb użytkowników korzystających z zasobów archiwów kościelnych jest wspomniane już wyżej wdrożenie systemu ZoSIA, które będzie służyło do opracowania materiałów archiwalnych w AADDT, którego jeden z autorów niniejszego artykułu jest pracownikiem. Następstwem tych działań w przyszłości będzie udostępnienie informacji o zasobie tego archiwum w Internecie na portalu szukajwarchiwach.pl. Jest to instytucja, która nieustannie przechodzi zmiany, które mają na celu dostosować jego funkcjonowanie do potrzeb użytkowników. Jakie działania do tej pory były podejmowane w archiwum, żeby ułatwić użytkownikowi dotarcie do informacji? Uruchomiono projekt digitalizacji najczęściej udostępnianych archiwaliów, jakimi są księgi metrykalne. Wdrażany jest Zintegrowany System Informacji Archiwalnej, który powinien pozwolić dotrzeć do instytucji szerszemu gronu odbiorców. Oznacza to stopniowe otwarcie na użytkownika, którego potrzeb nie można całkowicie poznać. Jedynym rozwiązaniem jest prowadzenie badań osób odwiedzających archiwum osobiście lub zlecających płatne poszukiwania. Został wydany informator dla użytkowników, który zawiera

⁵ ZoSIA. Aplikacja dla wszystkich archiwistów [online], [dostęp 2 I 2019]. Dostępny w World Wide Web: <https://www.nac.gov.pl/archiwum-cyfrowe/systemy-i-infrastruktura-it/zosia/>.

⁶ Szukajwarchiwach.pl, [online], [dostęp 2 I 2019]. Dostępny w World Wide Web: <https://www.nac.gov.pl/archiwum-cyfrowe/systemy-i-infrastruktura-it/szukajwarchiwach-pl/>

⁷ Ruszyły badania użyteczności szukajwarchiwach.pl, [w:] *Aktualności. NAC* [online], [dostęp 3 I 2019]. Dostępny w World Wide Web: https://www.nac.gov.pl/ruszyly-badania-uzytecznosci-szukajwarchiwach-pl/?change_size=f_s1.

⁸ *Strategia Archiwów Państwowych na lata 2010–2020* [online], [dostęp 2 I 2019]. Dostępny w World Wide Web: https://www.archiwa.gov.pl/images/docs/Strategia_archiwow_pastwowych_na_lata_2010_2020.pdf.

spis ksiąg metrykalnych z podziałem na parafie, wymienionymi miejscowościami i wsiami wchodzącymi w skład parafii w poszczególnych okresach historycznych, dodatkowo zawierający także zestawienie miejsc przechowywania metrykaliów poza diecezją toruńską⁹.

Wydaje się jednak, że dalsze działania AADDT powinny być prowadzone na podstawie badania potrzeb informacyjnych użytkowników archiwów kościelnych, co spowodowane jest otwarciem się już wkrótce na dużo szersze grono poszukujących informacji o archiwaliach. Będzie to prowadzić do modyfikacji modelu usług, jak również zmiany, a raczej poszerzenia się profilu użytkownika. Krok ten będzie stanowić otwarcie się na użytkownika internetowego, nad którym kontroli archiwista nie ma. Przeprowadzona w momencie wprowadzania nowej aplikacji, służącej utrwalaniu wyników opracowania zasobu w postaci bazy danych, analiza potrzeb dotychczasowych użytkowników „analogowych” pozwoli na przewidzenie tego, czego użytkownik w Internecie może szukać. Jest to najlepszy moment na prowadzenie tego typu badań, pozwoli to na uniknięcie pomyłek, a także zaoszczędzi czas na wprowadzanie ewentualnych modyfikacji opisów w przyszłości.

Definicja użytkownika

Pojęcie użytkownika archiwum nie wymaga definicji – jest to osoba przychodząca, czy korzystająca z zasobu archiwalnego. Jeśli zajmujemy się potrzebami informacyjnymi, ważne jest określenie ścieżki (ścieżek), jaką użytkownik musi przebyć, żeby uzyskać (lub nie) interesującą go informację – mowa tu o formach udostępniania, a także z jakim przygotowaniem/umiejętnościami użytkownik ten rozpoczyna poszukiwania. Dlatego ważne jest odpowiedzenie na pytanie, kto i w jakim celu przychodzi do archiwum kościelnego, czyli jakie są jego potrzeby informacyjne?

Agnieszka Rosa wyróżniła trzy drogi (modele) udostępniania informacji użytkownikowi (czyli tego, jak informacja do niego dociera)¹⁰. Pierwsza z nich – bezpośrednia cechuje się tym, że użytkownik sam poszukuje informacji, opierając się na zbiorze źródeł pochodnych (pomocce ewidencyjno-informacyjne). Rola archiwisty w tym przypadku może ograniczać się jedynie do jego odpowiedzialności jako twórcy tych pomocy archiwalnych – tego, czy użytkownik odnajdzie poszukiwaną przez siebie informację (oczywiście, o ile jest ona w zasobie archiwalnym). Tutaj według autorki efektywność wyszukiwawcza zależy od jakości źródeł pierwotnych i przygotowania użytkownika do prowadzenia poszukiwań. My dodalibyśmy również przygotowanie personelu do prowadzenia szkoleń użytkowników (o ile pomoc taka jest potrzebna i zostanie przez użytkownika zasygnalizowana).

Model drugi – pośredni występuje w przypadku, gdy to archiwista na zlecenie użytkownika prowadzi kwerendę archiwalną. W tym przypadku ważne jest wyartykułowanie swoich potrzeb, a także oczekiwań przez petenta. W tym wypadku efektywność jest oceniana na podstawie relacji użytkownik–archiwista, ponieważ wydaje się zasadne założenie, że archiwista zna zasób oraz potrafi korzystać

⁹ M. Żmudziński, *Księgi metrykalne w zasobie Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej*. Informator, Toruń 2016.

¹⁰ A. Rosa, op. cit., s. 125–126.

z systemu źródeł pochodnych. Trzeci model również pośredni, lecz występujący z inicjatywy archiwum, gdzie użytkownik jest biernym, potencjalnym odbiorcą, mogą to być np. wystawy lub lekcje archiwalne. W tym przypadku również ważne jest rozpoznanie potrzeb użytkowników. W ramach badań potrzeb informacyjnych ważne jest zbadanie dwóch pierwszych modeli, ponieważ będą to badania prowadzone z użytkownikami korzystającymi z zasobu – nie potencjalnymi i wyniki mogą służyć do ulepszenia trzeciej ścieżki udostępniania informacji.

Drugim czynnikiem mającym wpływ na zaspokojenie potrzeby, a co za tym idzie osiągnięcie satysfakcji – zadowolenia z pracy archiwum, jest to, z jakim przygotowaniem/umiejętnościami użytkownik rozpoczyna swoje poszukiwania. Według Agnieszki Rosy pod uwagę powinniśmy wziąć tu sześć aspektów¹¹: umiejętność zadania pytania i określenia oczekiwań, co do odpowiedzi; orientację w zasobie i wiedzę historyczno-ustrojową; znajomość struktury zasobu; znajomość metodyki wyszukiwania informacji; umiejętność pracy z archiwaliami; umiejętność poruszania się w pracowni naukowej.

Użytkownikiem archiwum kościelnego jest osoba, która odwiedza archiwum oraz korzysta z archiwaliów w nim zgromadzonych, wytworzonych przez instytucje i organy Kościoła katolickiego. Użytkownikami są osoby, które korzystają z akt do celów prywatnych, naukowych czy urzędowych. Korzystając z doświadczeń pracy w archiwum, można napisać, że są to najczęściej: genealodzy, historycy, studenci i pracownicy naukowci, prawnicy i notariusze prowadzący postępowania spadkowe, czy przedstawiciele mediów. Każdy z użytkowników przychodzi do archiwum z inną potrzebą, która definiuje zakres pracy z konkretnymi materiałami archiwalnymi. Z punktu widzenia archiwisty bardzo istotny jest podział na użytkownika przygotowanego – mającego już doświadczenie w prowadzeniu kwerendy archiwalnej oraz osoby początkujące, które nie miały jeszcze styczności z archiwami, nie znają specyfiki poszukiwań wynikających z ustrojowej struktury zasobu.

W AADDT rozpoczęto zbieranie informacji o potrzebach użytkowników, czy determinantach wizyt realizowanych w pracowni naukowej, wraz z przybyciem pierwszych użytkowników. Wraz z postępującą organizacją pracy archiwum oraz wzrostem liczby użytkowników zmieniał się sposób zbierania informacji o osobach przebywających w pracowni naukowej. Udostępnianie archiwaliów w ciągu pierwszych dwóch lat wiązało się z koniecznością napisania podania. W dokumencie należało podać: imię i nazwisko użytkownika, miejsce zamieszkania, numer i serię dowodu osobistego, numer PESEL, daty poszukiwań w archiwum oraz sygnatury wykorzystywanych jednostek. W 2004 r. wprowadzono pierwszy wzór formularza, który użytkownicy byli zobligowani wypełnić. Zawierał on, oprócz danych wpisywanych uprzednio odręcznie, także cel wizyty, w przypadku studentów – oznaczenie uczelni, tytuł pracy (jeśli była to praca dyplomowa) oraz dane promotora. W 2007 r. kwestionariusz uzupełniono o podanie zespołów, z których użytkownik planuje korzystać. Ostatnia zmiana w blankiecie zaszła w 2015 r., kiedy to dodano miejsce do uzupełnienia informacji o obywatelstwie, podzielono adresy użytkownika na korespondencyjny i zameldowania oraz dodano oświadczenie, że użytkownik

¹¹ Ibidem, s. 128–129.

wykorzysta dane zgodnie z wypełnionym formularzem, a ewentualnie wydane drukiem prace dostarczy do archiwum¹².

Ciągłym zmianom podlegały terminy udostępniania archiwaliów, początkowo użytkownicy musieli wcześniej rezerwować termin wizyty. Od dnia 1 września 2004 r. wprowadzono stałe dni i godziny otwarcia. W pierwszych latach funkcjonowania Archiwum udostępniało materiały w poniedziałki i wtorki w godz. 9:00–16:00. Od 2010 r. czas ten wydłużono o piątek w godz. 9:00 do 13:00. Od kwietnia 2017 do grudnia 2018 r. użytkownicy mogli korzystać z akt od poniedziałku do środy w godz. 9:00–16:00. Od grudnia 2018 r. pracownia naukowa jest czynna od poniedziałku do piątku od 9:00 do 16:00, ale użytkownicy muszą się umówić na wizytę z minimum jednodniowym wyprzedzeniem¹³.

Do potrzeb użytkowników względem zgromadzonych archiwaliów zaliczymy przede wszystkim chęć zbudowania lub poszerzenia wiedzy o swoich przodkach. Analizując ankiety użytkowników z lat 2004–2019, widać, że potrzeby prowadzenia badań genealogicznych stanowią zdecydowaną większość powodów, dla których użytkownicy odwiedzają archiwum. Kolejną przyczyną poszukiwań są prowadzone sprawy spadkowe, które zmuszają użytkowników do udokumentowania wszystkich możliwych spadkobierców lub ich braku. Do wizyty w archiwum prowadzą użytkowników również sprawy nadania obywatelstwa Niemiec, dzięki udowodnieniu posiadania niemieckich korzeni. Wiele wizyt w archiwum jest podyktowana ponownym zawieraniem małżeństw. Użytkownicy, dla których akty chrztu wraz z całą księgą znalazły się w archiwum, muszą je odwiedzić, aby otrzymać dokument umożliwiający zawarcie sakramentu małżeństwa. Liczną grupę użytkowników stanowią historycy, pracownicy uniwersyteccy, doktoranci i studenci, którzy wykorzystują archiwalia na potrzeby prowadzonych badań lub realizowanej pracy naukowej. Niewielką grupę klientów archiwum stanowią przedstawiciele mediów, którzy muszą otrzymać zgodę dyrektora archiwum na wykorzystanie źródeł w publikacjach medialnych.

Na przestrzeni ostatnich lat znacząco zmieniły się wymagania użytkowników wobec archiwum. Oczekują oni obecnie szybkiej realizacji złożonych zamówień, często na tzw. „teraz”. Wielokrotnie żalą się na nieczytelne kopie cyfrowe, czy też nieudostępnianie ksiąg będących w konserwacji lub digitalizacji. Coraz częściej użytkownicy przychodzący do instytucji porównują archiwa kościelne z państwowymi, często żądając takich samych zasad udostępniania.

Definicja potrzeby informacyjnej

Definicji potrzeb informacyjnych użytkowników (głównie bibliotek) w literaturze specjalistycznej – informatologicznej, czy też z pogranicza kognitywistyki możemy odnaleźć wiele. Nie jest jednak naszym celem tworzenie nowych lub analizowanie istniejących i próba ich zaimportowania do realiów funkcjonowania archiwum. Skoro jednak podjęta problematyka związana jest z potrzebą informa-

¹² Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej (dalej: AADDT), Akta własne, Ankiety, sygn. AQ 001, AQ 003, AQ 007, AQ 010.

¹³ AADDT Akta własne, Sprawozdania, Sprawozdanie z działalności Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej za okres 24 VI 2001 – 31 XII 2003, Sygn. AR 001, k. 6.

cyjną, zasadne jest przytoczenie chociaż jednej definicji, żeby nasz dalszy wywód miał podstawę teoretyczną. Sabina Cisek wymienia kilka definicji, najogólniejsza z nich mówi, że potrzeba jest „wewnętrznym” stanem mentalnym, stanem umysłu konkretnego, indywidualnego użytkownika, może to być odczuwane poczucie niedoboru, niepokój, uczucie „braku sensu” etc. Badacze dzielą się na dwie grupy: jedni uważają, że potrzeby można poznać w sposób obiektywny, inni uważają, że jest to niemożliwe i dlatego powinno się zaniechać tych badań na rzecz skupienia uwagi na zachowaniach informacyjnych. Kolejne trudności, jakie mogą występować w trakcie projektowania badania i formułowania wniosków, wynikają z cech, jakie potrzebom informacyjnym są przypisywane. A zatem potrzeby są: dynamiczne (mogą zmieniać się w trakcie poszukiwania informacji i jej dalszej analizy); nie zawsze są uświadomione; wpływ na nie ma wiele czynników, także tych „niemerytorycznych”¹⁴.

Już z powyższych przesłanek wynika, że zaspokojenie potrzeby informacyjnej użytkownika następuje nie tylko wtedy, kiedy odnajdzie on w zasobie archiwalnym pożądaną informację – nie jest to jedyny czynnik wpływający na ocenę efektywności informacyjnej. Według Joanny Kołakowskiej „Środkiem do zaspokojenia potrzeb użytkowników jest m.in. wysoka jakość proponowanych usług, wprowadzenie marketingu w bibliotekach oraz ocena wyników i działalności, która powinna zależeć od sposobu obsługi klienta, ponieważ satysfakcja użytkownika jest podstawowym wskaźnikiem jakości pracy”¹⁵. Cytat odnosi się do bibliotek, jednak równie dobrze słowo to możemy podmienić na „archiwum”, ponieważ oba typy jednostek zajmują się działalnością informacyjną. Jeśli jakość obsługi informacyjnej może mieć wpływ na zaspokojenie potrzeby użytkownika, nasuwa się pytanie, czy istnieje możliwość, że użytkownik odnalazł potrzebną mu informację, jednak wychodzi z archiwum niezadowolony lub też, czy użytkownik może odczuwać zaspokojenie potrzeby informacyjnej, chociaż pożądaną informację w zasobie archiwum nie odnalazł?

Przykłady badań użytkowników bibliotek i archiwów, które poniżej podamy, pokażą, że nie skupiają się one jedynie na zainteresowaniach badawczych użytkowników. Projektowane badanie użytkowników powinno dać odpowiedź, jakie elementy w analizie użytkowników oraz relacji użytkownik-archiwum stanowią wartość dla efektywności informacyjnej. Wstępne rozeznanie stanowiące podstawę projektowanego badania powinno uwzględniać takie elementy w rozpoznaniu użytkownika, jak: przygotowanie do poszukiwań, przyzwyczajenia i zachowania, wrażliwość, oczekiwania itp.

Przykłady badania potrzeb użytkowników w archiwach, w bibliotekach

Prowadzone dotąd badania użytkowników instytucji informacyjnych to przede wszystkim badania ankietowe, z różnicami w formie analizy danych oraz

¹⁴ S. Cisek, *Użytkownicy informacji* [online], [dostęp 5 I 2019]. Dostępny w World Wide Web: http://skryba.inib.uj.edu.pl/~cisek/BUOS%20Uzytkownicy%20informacji%2012_13/uzyt_k_info_12_13.pdf.

¹⁵ J. Kołakowska, *Badanie potrzeb użytkowników biblioteki*, *Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia* [online], 2008, vol. 6 [dostęp 5 I 2019]. Dostępny w World Wide Web: <https://docplayer.pl/19382065-Badanie-potrzeb-uzytkownikow-biblioteki.html>.

przedstawienia wyników. Podane przez nas poniżej przykłady dotyczą bibliotek, a także doświadczeń z prowadzenia badań w archiwach zagranicznych. Szczególną wartość i podstawę dla skonstruowania kwestionariusza ankiety à propos archiwów kościelnych ma opracowany standardowy, ujednolicony kwestionariusz badań satysfakcji użytkowników bibliotek w Polsce, który stanowił etap prac w ramach realizacji *Strategii Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich na lata 2010–2021*¹⁶. Posiłkujemy się praktyką bibliotekarzy, ponieważ ich doświadczenie w badaniu tej materii jest zdecydowanie większe i bardziej zaawansowane.

Badania, które będziemy omawiać, nie zawsze dotyczą *stricto* potrzeb użytkowników, ale też służą poznaniu klienta, jego zaangażowaniu, postawie społecznej, a także satysfakcji ze świadczonych przez biblioteki/archiwa usług. Dopiero badając wszystkie te elementy składowe, może wyłonić się pełny obraz potrzeb i oczekiwań użytkowników. Dlatego też pytania, które w ankietach padają, dotyczą takich obszarów, jak: dostosowanie zbiorów do potrzeb użytkowników, systemy informacyjno-wyszukiwawcze, jakość udostępniania, a także stosunek personelu do klientów¹⁷.

Opisywane w literaturze badania bibliotek dotyczą przede wszystkim jednostek uczelnianych¹⁸. Ciekawym przykładem badania jest to przeprowadzone blisko dwadzieścia lat temu w latach 1999–2000 przez Zespół II ds. „Badania potrzeb użytkowników bibliotek” w ramach Projektu Tempus JEP 13242–98 pt. „Doskonalenie zarządzania biblioteką jako element zarządzania przez jakość w uczelni wyższej”¹⁹, którego analiza danych opierała się na systemie informatycznym. Nie jest to badanie najnowsze, jednak autorzy bardzo skrupulatnie przedstawili jego przebieg – od planowania, poprzez realizację badań, konstrukcję ankiety i analizę danych. Pierwszym etapem było rozpoznanie wstępne poprzez przeprowadzenie sondażu diagnostycznego, w którym zadano respondentom jedno pytanie, tj.: „W jaki sposób twoim zdaniem można poprawić usługi w bibliotece?”. Dzięki temu, zebrano sugestie – opinie użytkowników, które zostały podzielone na cztery kategorie: komputeryzacja biblioteki; zasoby i ich opracowanie; udostępnianie; inne (np. pomoc pracowników w wyszukiwaniu informacji, utworzenie pracowni audio-video). Kolejnym istotnym z punktu projektowanego przez nas badania był etap stworzenia

¹⁶ *Badanie satysfakcji użytkowników bibliotek. Standardowy kwestionariusz ankiety* [online], [dostęp 5 I 2019]. Dostępny w World Wide Web: http://www.sbp.pl/repository/SBP/strategia/Badanie_satysfakcji_uzycownikow_bibliotek14_10-1.pdf.

¹⁷ B. Kaczor, *Jak nas widzą... czyli biblioteka w oczach czytelników: badania ankietowe*, Poradnik Bibliotekarza, 1999, nr 3, s. 9.

¹⁸ D. Buzdygan, M. Różycka, J. Sobielga, E. Tomczak, *Badanie potrzeb użytkowników w bibliotekach akademickich z wykorzystaniem programu LIBRA. Raport z badań*, [w:] *Międzynarodowa konferencja Zarządzanie przez jakość w bibliotece akademickiej Bydgoszcz–Gnień, 10–13 września 2000 r., EBIB Materiały konferencyjne* [online], [dostęp 6 I 2019]. Dostępny w World Wide Web: http://eprints.rclis.org/8078/1/badanie_uzycownikow.pdf; A. Pośnik, K. Umiaszowska, *Badanie potrzeb użytkowników bibliotek akademickich na przykładzie Biblioteki Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie*, [w:] *Czytelnik czy klient? Ogólnopolska konferencja bibliotekarzy. Biblioteka Główna UMK Toruń 4–6 grudnia 2003 roku, Materiały konferencyjne* [online], [dostęp 6 I 2019]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ebib.pl/publikacje/matkonf/torun/posnik.php>; E. Strzelczyk, *Jak nas oceniają użytkownicy? Badanie satysfakcji użytkowników bibliotek systemu biblioteczo-informacyjnego Politechniki Warszawskiej*, Przegląd Biblioteczny, 2016, z. 3, s. 407–424; L. Derfert-Wolf, J. Sobielga, E. Strzelczyk, A. Zawalkiewicz, *Ogólnopolskie badania satysfakcji użytkowników bibliotek szkół wyższych w 2017 r. – raport* [online], [dostęp 6 I 2019]. Dostępny w World Wide Web: https://bu.uwm.edu.pl/sites/default/files/files//dla_nauki/podstawy_prawne_oceny_dorobku/inne/2018/sprawozdanie_akademickie_2018.pdf.

¹⁹ D. Buzdygan, M. Różycka, J. Sobielga, E. Tomczak, op. cit.

konstrukcji ankiety właściwej. Twórcy, konstruując ją, zwrócili szczególną uwagę na pytania związane z: częstotliwością korzystania z usług biblioteki; wyznaczeniem usług, które są popularne oraz tym, co należy zmienić – jakie dziedziny działalności biblioteki powinny być rozwijane.

Ankieta została podzielona na trzy części. Pierwsza dotyczyła poznania samych użytkowników, uzyskano informacje dotyczące roku i kierunku studiów, statusu na uczelni, częstotliwości odwiedzin. Część druga stanowiła ocenę poziomu satysfakcji użytkowników z usług. I tak dziewięć wybranych usług bibliotecznych poddano ocenie na pięciostopniowej skali. Twórcy wyróżnili następujące usługi:

- Zbiory biblioteczne spełniają moje oczekiwania.
- Katalog komputerowy jest łatwą formą wyszukiwania.
- Stopień komputeryzacji odpowiada moim potrzebom.
- Jestem zadowolony z usług czytelnia.
- Jestem zadowolony z kultury obsługi w bibliotece.
- Jestem zadowolony z oferowanych form szkolenia.
- Usługi w wypożyczalni spełniają moje oczekiwania.
- Jestem zadowolony ze sposobów reklamy zbiorów i usług.
- Informacja o zbiorach w katalogach jest wystarczająca.

Część trzecia była już stworzona na podstawie programu komputerowego LIBRA, za pomocą którego użytkownik oceniał wybrane pary zagadnień, wytypowane podczas sondażu diagnostycznego. W ten sposób można było ustalić skalę ważności potrzeb użytkowników. Jakże to były zagadnienia? Zakup czasopism z dziedziny, którą ankietowany studiuje; zakup większej liczby książek z danej dziedziny; zakup większej liczby egzemplarzy danego tytułu; zwiększenie liczby stanowisk z dostępem do Internetu; większa liczba komputerów dla użytkowników; zakup większej liczby baz danych na CD-ROM 12; wydłużenie czasu pracy agend udostępniania zbiorów; wprowadzenie wypożyczeń nocnych i sobotnio-niedzielnich; czas realizacji zamówień; zwiększenie limitu wypożyczeń; wolny dostęp do półek w czytelniach; skrócenie czasu opracowania nowości; utworzenie pracowni audio-video w bibliotece; większa liczba miejsc w czytelniach; automatyczna prolongata; reklama zbiorów i usług; szkolenia. Tak duża liczba poruszanych tematów pozwoliła na przedstawienie wniosków – konkretnych, szczegółowych propozycji działań biblioteki, które mogłyby usprawnić jej działanie pod kątem zadowolenia użytkowników.

Jednym z uwzględnionych celów szczegółowych *Strategii Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich na lata 2010–2021* jest badanie efektywności bibliotek publicznych i pedagogicznych²⁰. Stworzony projekt może stanowić dla archiwistów inspirację oraz podstawę stworzenia własnego kwestionariusza ankiety badającej satysfakcję użytkowników. Jak już na wstępie możemy przeczytać, badania takie „mogą się przyczynić do wzrostu zaufania do biblioteki oraz stanowić promocję dla biblioteki w środowisku lokalnym i szerszym.

- Wyniki badania satysfakcji można wykorzystać do analizy strategicznej.

²⁰ Badanie satysfakcji użytkowników bibliotek...

- Wyniki badania pozwalają na identyfikację najważniejszych cech oferowanych usług bibliotecznych oraz wskazanie najważniejszych aspektów, na które zwracają uwagę użytkownicy biblioteki.
- Badania mogą pomóc w identyfikacji problemów, kierunków usprawnień i doskonalenia. Wyniki badania mogą się przyczynić do zwiększenia motywacji pracowników biblioteki”.

Jednym z głównych celów zespołu przygotowującego projekt było opracowanie standardowego kwestionariusza ankiety badania satysfakcji użytkowników. Autorzy ankiety założyli, że dzięki tym badaniom będzie możliwe ustalenie współczynnika satysfakcji użytkowników (jako kolejnego oceniającego funkcjonalności bibliotek), a ma on się składać z oceny satysfakcji z usług jako całości oraz satysfakcji z każdej usługi wymienionej w ankiecie. W planach jest prowadzenie badania co 3–5 lat, w tym przewidywane są dalsze badania pilotażowe mające na celu poruszanie kolejnych problemów, np. metody doboru próby. Biblioteki chcące uczestniczyć w projekcie będą mogły korzystać z bezpłatnych narzędzi dostępnych na portalu sbp.pl. Jak możemy przeczytać, projekt ma na celu zebranie materiału, który będzie podstawą do opracowania poradnika dla bibliotekarzy prowadzących badania satysfakcji użytkowników bibliotek. Możliwe jest pobranie propozycji kwestionariusza ankiety dla bibliotek: publicznych, pedagogicznych i szkół wyższych.

Badania oparte na wyżej omówionym projekcie są prowadzone, w Internecie możemy odnaleźć raport z ogólnopolskiego badania szkół wyższych przeprowadzonego w roku 2017²¹. Zostało ono przeprowadzone z inicjatywy realizatorów projektu „Analiza funkcjonowania bibliotek naukowych” (AFBN), które jest wspierane przez Konferencję Dyrektorów Bibliotek Akademickich Szkół Polskich. Projekt AFBN (Analiza Funkcjonowania Bibliotek Naukowych) w Polsce jest realizowany w ramach inicjatywy Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich – AFB (Analiza Funkcjonowania Bibliotek). Na stronie internetowej projektu²² możemy przeczytać, że jego nadrzędnym celem jest „wypracowanie standardów dla bibliotek polskich szkół wyższych [...] przez następujące zadania:

- pozyskiwanie danych w celu opracowania wskaźników funkcjonalności,
- opracowywanie metody oceny funkcjonowania bibliotek,
- opracowywanie i publikowanie rocznych raportów,
- prowadzenie badań porównawczych ze wskaźnikami i standardami funkcjonowania bibliotek zagranicznych,
- rekomendowanie wskaźników organizatorom bibliotek, twórcom rankingów oraz innym instytucjom i organizacjom”.

Z przeanalizowanej literatury oraz raportów wynika, że bibliotekarze dysponują już zestawem narzędzi i metod pozyskiwania informacji dotyczących satysfakcji oraz potrzeb użytkowników korzystających z różnego typu bibliotek w Polsce. Co ważne, badania takie na skalę ogólnopolską są już prowadzone i koordynowane centralnie.

²¹ L. Derfert-Wolf, J. Sobielga, E. Strzelczyk, A. Zawalkiewicz, op. cit.

²² *Analiza Funkcjonowania Bibliotek Naukowych raport* [online], [dostęp 6 I 2019]. Dostępny w World Wide Web: <http://afb.sbp.pl/afbn/o-projekcie.informacje-ogolne>.

Na badania użytkowników związane z korzystaniem z zasobów archiwalnych uwagę zwróciła Agnieszka Długosz-Pysz, która podała przykłady takich działań podejmowanych za granicą. Niestety, w Polsce wciąż brak szeroko zakrojonych badań użytkowników²³. Autorka wymienia dwa projekty:

- Archives and Records Association National Surveys Group (poprzednio The Public Service Quality Group for Archives and Local Studies)²⁴ – jest to organizacja pozarządowa zrzeszająca archiwistów konserwatorów i zarządców dokumentacji na terenie Wielkiej Brytanii i Irlandii²⁵. Organizacja ta przeprowadza badania użytkowników odwiedzających archiwa, projekt ten nosi nazwę The National Survey of Visitors to U.K. Archives oraz użytkowników kontaktujących się z archiwami drogą elektroniczną, czyli Distance Enquiry Services Surveys.
- Archival Metrics – rozwijany w latach 2005–2011, który tworzą naukowcy z trzech uczelni: University of Michigan, University of North Carolina-Chapel Hill i University of Toronto²⁶.

The National Survey of Visitors to U.K. Archives jest ankietą, która jest przeprowadzana wśród odwiedzających archiwa brytyjskie co dwa lata. Raport z ostatniego badania z roku 2016²⁷ jest dostępny w sieci i to on zostanie przez nas omówiony²⁸. Zgodnie z założeniami twórców pozwala on prześledzić obecne tendencje, a także przynosi materiał porównawczy dla poszczególnych archiwów. W badaniu wzięło udział 114 archiwów, w których łącznie ankietę wypełniło 7814 odwiedzających. Ankieta składała się z pytań pogrupowanych w cztery sekcje dotyczące: powodu wizyty; personelu, świadczonych usług i udogodnień; samej wizyty; wyników poszukiwań oraz informacji o samym użytkowniku. Na początku raportu otrzymujemy krótkie podsumowanie badania – najważniejsze wnioski oraz porównania stanu z okresem z poprzednich prowadzonych badań, w ten sposób otrzymujemy m.in. informacje o: średnim wyniku dotyczącym ogólnej satysfakcji użytkownika z wizyty, satysfakcji z pracy i dostępności personelu, zadowoleniu z jakości zasobów cyfrowych, średnim czasie spędzonym w archiwum, profilu użytkownika.

Sekcja pierwsza dostarcza nam informacji o częstotliwości odwiedzin użytkowników w archiwum, powodów, dla których zdecydowali się na kwerendę oraz tego, jakie poczynili przygotowania przed przyjściem. Wszystkie wyniki zostały przedstawione w formie graficznej wraz z krótkimi komentarzami, w tym z porównaniem z wynikami poprzednich ankiet.

²³ W. K. Roman, *System informacji archiwalnej wobec współczesnego użytkownika*, [w:] *Archiwa Polski i Europy. Wspólne dziedzictwo, różne doświadczenia*, red. A. Kulecka, Warszawa 2017, s. 230–231.

²⁴ A. Długosz-Pysz, *Badania satysfakcji użytkowników archiwów w świetle projektu Archival Metrics*, [w:] *Diagnostyka w zarządzaniu informacją: perspektywa informatologiczna*, red. R. Sapa, Kraków 2017, s. 441.

²⁵ Archives and Records Association. *About ARA* [online], [dostęp 24 VI 2019]. Dostępny w World Wide Web: <https://www.archives.org.uk/about.html>.

²⁶ A. Długosz-Pysz, op. cit., s. 438.

²⁷ W chwili opublikowania niniejszego tekstu jest już dostępny raport z roku 2018.

²⁸ *Survey of Visitors to UK Archives 2016* [online], [dostęp 8 I 2019.]. Dostępny w World Wide Web: http://www.archives.org.uk/images/Public_Services_Quality_Grp/Survey_of_Visitors_to_UK_Archives_-_National_Headline_Report_2016.pdf.

2 (a). Why are you visiting this archive today?

	2016	2014
Unweighted Count	7,557	6,800
Family history research	44%	49%
Local history research	30%	31%
Academic research	21%	19%
Architectural/building/site research	11%	8%
To gather information for a talk/publication/presentation	9%	9%
To find information relating to my work	7%	8%
To find information for the organisation I volunteer at	7%	6%
Military research	6%	7%
General browsing/familiarising myself with the archive	5%	5%
Accompanying a friend/family member who is undertaking research	4%	4%
Am in the area/here on holiday/have time	2%	3%
Other	11%	10%

The most frequent reason for visiting the archive was to conduct family history research (44%), however this has declined since 2014. Other common reasons were local history research (30%) and academic research (21%). Some people wrote about the purpose of their visit, with reasons including:

II. 1. Cel kwerendy

Źródło: *Survey of Visitors to UK Archives 2016* [online], [dostęp 8 I 2019]. Dostępny w World Wide Web: http://www.archives.org.uk/images/Public_Services_Quality_Grp/Survey_of_Visitors_to_UK_Archives_-_National_Headline_Report_2016.pdf.

3. What, if any, of the following did you do to prepare for your visit today?

	2016	2014
Unweighted Count	6,891	6,225
Went online to check archive opening times/find directions etc.	47%	44%
Conducted online research	44%	42%
Researched family history resources family tree	35%	38%
Searched archive's online catalogue to find records/reserve documents	33%	30%
Reviewed my research/undertook background reading	33%	34%
Emailed/telephoned archive	26%	27%
Visited library/museum/other organisation	16%	16%
Asked friends/relatives for information	14%	14%
Visited another archive	14%	15%
Other	12%	13%

Nearly half of respondents went online to check archive opening times / find directions before visiting the archive. 44% of respondents conducted online research before visiting, while a third researched family history resources, searched the archive's online catalogue, and reviewed their research/undertook background reading. A quarter of respondents emailed/telephoned the archive before visiting.

II. 2. Podjęte działania, które przygotowywały do wizyty w archiwum

Źródło: *Survey of Visitors to UK Archives 2016* [online], [dostęp 8 I 2019]. Dostępny w World Wide Web: http://www.archives.org.uk/images/Public_Services_Quality_Grp/Survey_of_Visitors_to_UK_Archives_-_National_Headline_Report_2016.pdf.

W części pierwszej kolejnej sekcji użytkownicy byli proszeni o ocenę personelu archiwum. Następnie mieli zaopiniować udogodnienia i usługi, wśród których wyszczególniono: recepcję, łatwość znalezienia placówki, fizyczny dostęp do budynku, strefę socjalną (szafki i toaletę), wygląd budynku, godziny otwarcia, sprzęt komputerowy i zasoby online, dostępność miejsc pracowni naukowej, system udostępniania, zamawiania, kopiowanie i fotografowanie dokumentów, jakość pomocy archiwalnych i mikrofilmów oraz na koniec wystawić ogólną ocenę satysfakcji z usług archiwum.

W sekcji związanej z wizytą w archiwum respondenci odpowiadali na trzy pytania dotyczące: środka transportu, jakim dotarli do archiwum, tego, co użytkownicy robią w okolicy archiwum poza prowadzeniem badań, a także ile czasu spędzili podczas bieżącej wizyty. Ciekawe jest pytanie dotyczące wyników poszukiwań, a brzmi następująco: „Jakie korzyści czerpiesz z korzystania z archiwów? Proszę wskazać niezależnie od tego, czy zgadzasz się, czy nie, z następującymi stwierdzeniami”. Ocenie podlegały odpowiedzi:

- Podobało mi się,
- Poszerzyłem moją wiedzę o obszar zainteresowań,
- Inspiruje mnie to do dowiedzenia się więcej,
- Bardziej rozumiem moją społeczność, jej historię i ludzi,
- Uzyskałem nowe umiejętności lub ulepszyłem dotychczasowe.

W ostatniej sekcji użytkownicy byli proszeni o udzielenie informacji na temat swojego wieku, płci, miejsca zamieszkania, a także przynależności etnicznej oraz stanu zdrowia, na koniec padło pytanie o region i z jakiego typu archiwum korzystali.

Distance Enquiry Services Surveys to drugi projekt Archives and Records Association National Surveys Group realizowany również co dwa lata, naprzemiennie z wyżej opisanym. Ankieta prowadzona jest wśród użytkowników kontaktujących się z archiwami poprzez Internet: e-mail, formularz online. Ostatni raport pochodzi z badania przeprowadzonego w 2017 r.²⁹ Wzięło w nim udział 55 archiwów, a na ankietę odpowiedziało 2002 respondentów. Z krótkiego podsumowania umieszczonego na początku dowiadujemy się, że większość ankietowanych pochodziła z Europy, głównym powodem takiego kontaktu z archiwum była dzieląca ich od tej placówki odległość, a celem otrzymanie informacji na temat przodków. Otrzymaliśmy również informacje na temat wieku, płci oraz ogólnej satysfakcji respondentów z usług świadczonych przez archiwa. Pytania w tym przypadku nie zostały podzielone na sekcje, a dotyczyły:

- Jak użytkownik dowiedział się o systemie zapytań korespondencyjnych/elektronicznych?
- Jaki był główny powód skontaktowania się z archiwum?
- Powodów zastosowania elektronicznych dróg kontaktu;
- Różnych rodzajów usług archiwów, w tym jakości treści, jasności i szybkości reakcji oraz opłaty za usługi, stronę internetową i dostępność informacji dwujęzycznych (w tym przypadku chodziło o język walijski);
- Od jak dawna użytkownik kontaktuje się tą drogą z archiwum?
- Informacji demograficznych, w tym wieku, płci i regionu.

²⁹ *Distance Enquiry Services Survey 2017* [online], [dostęp 8 I 2019 r.]. Dostępny w World Wide Web: http://www.archives.org.uk/images/Public_Services_Quality_Grp/Distance_Enquiry_Services_Survey_2017_-_Headline_Report.pdf.

What were your main reasons for using email, letter or other electronic method, e.g. via the web, to contact the Record Office rather than making a personal visit?

	Column % (Count)		
	2017	2015	2013
Live too far away to visit	45% (904)	47% (1,095)	51% (1,107)
See if archive has relevant information	34% (678)	37% (860)	37% (805)
Email / phone / letter / other electronic method more convenient	30% (603)	31% (740)	32% (695)
In advance of a personal visit	19% (379)	23% (538)	20% (428)
Used the archives website but needed further help or advice	17% (345)	16% (376)	17% (378)
Saved on travel costs	12% (241)	13% (317)	15% (330)
Need advice on services available	11% (210)	12% (288)	11% (249)
Don't have time to visit	6% (121)	7% (159)	7% (148)
Cannot visit during your opening hours	5% (106)	5% (115)	5% (112)
Follow-up to personal visit	5% (97)	4% (105)	4% (97)
Other	3% (68)	3% (76)	3% (70)
Total	100% (1,992)	100% (2,352)	100% (2,177)
Base / Survey response rate	100% (2,002)	100% (2,357)	98% (2,221)

The main reasons for contacting the record office remotely were similar in 2017 and 2015 to 2013; the participant lived too far away to visit; they were enquiring about whether they could find relevant information; and it was more convenient than a physical visit.

II. 3. Powody kontaktu online

Źródło: *Survey of Visitors to UK Archives 2016* [online], [dostęp 8 I 2019]. Dostępny w World Wide Web: http://www.archives.org.uk/images/Public_Services_Quality_Grp/Survey_of_Visitors_to_UK_Archives_-_National_Headline_Report_2016.pdf.

Ostatni projekt, który zostanie omówiony, nosi nazwę Archival Metrics. Jest on wspólnym dziełem naukowców z trzech amerykańskich uniwersytetów. Bazował on na doświadczeniach Archives and Records Association National Surveys Group. Jak możemy przeczytać na oficjalnej stronie, projekt ten: „ma na celu promowanie kultury oceniania w dziedzinie archiwalnej poprzez tworzenie standardowych narzędzi oceny, które będą oparte na użytkownikach”³⁰. Przygotowane przez zespół zestawy narzędzi służące ocenie są gotowymi pakietami, które zawierają sprawdzone, przetestowane kwestionariusze, instrukcje dotyczące administracji i kodowania oraz przykładowe raporty ilustrujące, jak skutecznie przekazywać wyniki badań innym osobom. Wśród wspomnianych narzędzi, które możemy za darmo pobrać, znajdują się m.in.: kwestionariusz ankiet; dokument pomagający w administrowaniu ankiety, dokument służący przygotowaniu danych do analizy; arkusz kalkulacyjny dla danych uzyskanych z formularza badawczego; przykładowy raport badacza.

Skonstruowanie narzędzi służących poznaniu opinii użytkowników o archiwach odbywało się w kilku etapach. Najpierw przeprowadzono badanie personelu archiwów (pytania dotyczyły użytkowników i możliwości uzyskania ich opinii), ze-

³⁰ *Archival Metrics. About* [online], [dostęp 8 I 2019 r.]. Dostępny w World Wide Web: <https://sites.google.com/a/umich.edu/archival-metrics/>.

brane dane i wyciągnięte wnioski pozwoliły na stworzenie modelu dalszych działań. Ustalono, że podstawą badania są trzy typy interakcji użytkownika: z personelem, z archiwum oraz z zasobem archiwum. I to na tych obszarach powinna być badana satysfakcja użytkownika³¹.

Jakie elementy zawiera sama ankieta? Na wstępie użytkownik może przeczytać, co ma na celu wypełniany przez niego kwestionariusz, czyli lepsze zrozumienie, w jaki sposób użytkownicy korzystają z archiwum, aby można było poprawić oferowane przez dane archiwum usługi. Wiele punktów stanowią pytania otwarte, i tak jest też w przypadku pierwszego, dotyczącego korzystania z archiwum, gdzie użytkownik proszony jest o określenie celu wizyty, a następnie zaznaczenie, co stało się powodem tej wizyty. W formularzu odpowiedzi można zaznaczyć m.in. pisanie pracy, publikacji, dzieje rodzinne, samo poszukiwanie bez wyznaczonego celu.

Sekcja druga odnosi się do personelu archiwum – użytkownik ocenia pracowników pod względem: ich wiedzy, dostępności, efektywności w wyszukiwaniu materiałów archiwalnych, pomocy oraz podejściu do użytkownika. W kolejnym pytaniu otwartym użytkownik może opisać, w jaki sposób i czy w ogóle personel podczas bieżących odwiedzin pomógł mu. Następna sekcja dotyczy niektórych usług i udogodnień. W tym miejscu twórcy umieścili wprowadzenie do zagadnienia, opisali katalog internetowy zasobu archiwalnego (w tym miejscu każde archiwum może umieścić nazwę bazy, która podlega ocenie w jej strukturze): jako wykaz i/lub przewodnik po zasobie przechowywanym w archiwum czy bibliotece. Tutaj padają pytania o to, czy użytkownik z danego katalogu korzystał w przypadku obecnej kwerendy, jeśli tak proszony był o ocenę treści, którą w niej odnalazł, łatwości korzystania, przejrzystości użytego w nim języka i ogólnej transparentności. Takie same pytania występują w przypadku tradycyjnych pomocy ewidencyjno-informacyjnych.

Użytkownik proszony jest również o ocenę na skali zadowolenia wielu szczegółowych udogodnień występujących w archiwach, np. temperatura, godziny pracy, oświetlenie, poziom hałasu, fizyczny dostęp do budynku, urządzenia do oglądania mikrofilmów i fiszek, dostęp do Internetu, leksykony, usługi kserograficzne.

³¹ O szczegółach dotyczących tworzenia narzędzi służących badaniu użytkowników można przeczytać, patrz: A. Długosz-Pysz, op. cit., s. 441–445.

8. Please indicate your level of satisfaction with the following facilities and services.

Rate each on a scale from 1-5 by checking the appropriate box.

	Completely Dissatisfied				Completely Satisfied	No opinion
	1	2	3	4	5	
Hours of service						
Temperature						
Lighting						
Noise level						
Study areas						
Furniture						
Informational/ navigational signs						
Physical Access to the building						
Microfilm and fiche viewing facilities						
Internet access						
Reference books						
Catalogs/ indexes/ findings aids						
Website						
Exhibits						
Photocopying / duplication services						

II. 4. Ocena udogodnień

Źródło: Schemat zawarty w pliku ArchivalMetrics_Researcher_Questionnaire_v1.0, który jest dostępny do ściągnięcia dla użytkowników jako zestaw narzędzi do przeprowadzenia ankiety internetowej na stronie: <https://sites.google.com/a/umich.edu/archival-metrics/home/the-toolkits/website-access-tools-survey>.

W następnym punkcie użytkownik mógł ocenić, na ile udało mu się osiągnąć cel bieżącej wizyty, a jeśli nie mógł opisać, co pomogłoby mu osiągnąć sukces. W sekcji tej użytkownik został poproszony o zaznaczenie wytypowanych przez twórców punktów, które mogą charakteryzować wizytę w archiwum, i były to:

- To był źle wykorzystany czas.
- Osiągnąłem to, co zamierzałem zrobić.
- Dowiedziałem się czegoś nowego o archiwach.
- Dowiedziałem się czegoś nowego na temat materiałów źródłowych na interesujący mnie temat / obszar zainteresowań.
- Dowiedziałem się czegoś nowego o moim temacie / obszarze zainteresowań.
- Moje podejście do tematu / obszaru zainteresowań uległo zmianie.

Kolejne pytania mają na celu określenie profilu respondenta, pytania te dotyczą: częstotliwości i czasu od jakiego ankietowany korzysta z zasobów archiwalnych; szkoleń archiwistycznych, w jakich ewentualnie uczestniczył. Z trzech pytań kończących ankietę możemy dowiedzieć się o wieku, statusie zawodowym, a także ogólnym stopniu satysfakcji z wizyty w archiwum.

Jak pokazują powyższe przykłady, badania użytkowników archiwów za granicą są podejmowane. W artykule zostały podane przykłady działań w krajach angielskojęzycznych, a są to badania mogące być prowadzone na szeroką skalę, a jednak konstrukcja analizowanych ankiet pozwala na badania mniejszej populacji. Analiza wyników tych badań może dotyczyć jednej jednostki, czy też określonego typu archiwów. Wszystkie powyższe kwestionariusze badawcze mają wspólne obszary badawcze, które odnoszą się do: celu podejmowanych badań, relacji z personelem,

satysfakcji z istniejących systemów wyszukiwawczych i innych udogodnień oferowanych przez archiwa, korzyści płynących z bieżącej wizyty/kontakt z archiwum. Jeśli za granicą takie badania są prowadzone i są realizowane z powodzeniem, to warto podjąć próbę zaadaptowania takich praktyk do warunków polskich.

Propozycja badania potrzeb użytkowników w archiwach kościelnych

Jak wynika z powyżej przytoczonych przykładów, strategia archiwów odnosząca się do poznania potrzeb użytkowników opiera się na zbieraniu informacji na podstawie szeroko zakrojonych badań ankietowych odbywających się cyklicznie. Jest to najszybszy sposób dotarcia do jak największej liczby osób, poza tym ten sposób gromadzenia danych nie jest zanedo absorbujący (wywiad wymaga od użytkownika dużo większego zaangażowania umysłowego oraz czasowego). Opierając się na przeanalizowanych ankietach, wytypowaliśmy obszary badawcze – grupy pytań, jakie powinny znaleźć się w naszej propozycji odnoszącej się do użytkownika archiwum kościelnego, nazwaliśmy je modułami. Ankieta przedstawia się następująco:

- I. Moduł dotyczący użytkownika:
  - A. Status użytkownika.
  - B. Cel wizyty.
  - C. Jak wygląda przygotowanie się do wizyty.
  - D. Częstotliwość korzystania.
- II. Moduł dotyczący personelu, udogodnień oraz świadczonych usług archiwalnych:
  - A. Ocena personelu: kompetencje, kultura obsługi, dyspozycyjność.
  - B. Ocena udogodnień i usług: łatwość znalezienia placówki, fizyczny dostęp do budynku, strefa socjalna (szafka i toaleta), wygląd budynku, godziny otwarcia, sprzęt komputerowy i zasoby online, dostępność miejsc w pracowni naukowej, proces udostępniania, czas zamawiania, kopiowanie i fotografowanie dokumentów, jakość pomocy archiwalnych i kopii cyfrowych.
- III. Moduł dotyczący wizyty (teraźniejszej):
  - A. Czy łatwo jest dotrzeć do budynku archiwum?
  - B. Co poza archiwum znajduje się w okolicy?
  - C. Korzyści wynikające z obecnego wyniku poszukiwań.
  - D. Całościowa ocena usług bibliotecznych.

Przedstawiony szkic kwestionariusza ankiety zostanie rozbudowany o konkretne pytania, co stanowić ma kolejny etap naszych badań potrzeb użytkowników, który zakończy się pilotażowym badaniem empirycznym, co w konsekwencji ma stanowić podłoże dla skonstruowania badań cyklicznych.

Zakończenie

Instytucje funkcjonujące w dobie społeczeństwa informacyjnego powinny traktować dostęp do informacji priorytetowo. Nie można jednak mówić o jej efektywnym udostępnianiu, kiedy nie poznamy wcześniej potrzeb oraz zachowań użytkowników – klientów. Udostępnianie i oferowanie swoich usług (w przypadku archiwów chodzi tu o informacje zawarte w przechowywanych w całości materiałach archiwalnych), dla samego tworzenia opcji dostępu nie ma racji bytu. Praca taka, bez ukierunkowania na potrzeby danej grupy odbiorców, może spowodować, że włożony w nią czas, a także poniesione koszty będą nieadekwatne do osiągniętych efektów.

Przedstawiony przez nas dorobek archiwistów i bibliotekarzy pokazuje, że naukowcy oraz praktycy w tych dziedzinach są świadomi konieczności prowadzenia badań – zadawania pytań użytkownikom, co i w jaki sposób chcą uzyskiwać, korzystając z księgozbiorów bibliotecznych czy zasobów archiwalnych na miejscu oraz w Internecie.

Bibliografia

Analiza Funkcjonowania Bibliotek Naukowych – wskaźniki efektywności i dane statystyczne. b. d. „Analiza Funkcjonowania Bibliotek Naukowych raport”. Dostęp Styczeń 6, 2019. <http://afb.sbp.pl/afbn/o-projekcie,informacje-ogolne>.

Ankiety. sygn. AQ 001. Akta własne, Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, Polska.

Ankiety. sygn. AQ 003. Akta własne, Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, Polska.

Ankiety. sygn. AQ 007. Akta własne, Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, Polska.

Ankiety. sygn. AQ 010. Akta własne, Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, Polska.

Archival Metrics. b. d. “About.” Dostęp Styczeń 8, 2019. <https://sites.google.com/a/umich.edu/archival-metrics/>.

Archives and Records Association. b. d. “About ARA.” Dostęp Czerwiec 24, 2019. <https://www.archives.org.uk/about.html>.

Buzdygan, Dorota, Mirosława Różycka, Jolanta Sobielga, Elżbieta Tomczak. 2000. „Badanie potrzeb użytkowników w bibliotekach akademickich z wykorzystaniem programu LIBRA. Raport z badań.” W *Międzynarodowa konferencja Zarządzanie przez jakość w bibliotece akademickiej Bydgoszcz–Gniew, 10–13 września 2000 r., EBIB Materiały konferencyjne*. Dostęp Styczeń 6, 2019. http://eprints.rclis.org/8078/1/badanie_uzytkownikow.pdf.

Cisek, Sabina. 2012. „Użytkownicy informacji.” Dostęp Styczeń 5, 2019. http://skryba.inib.uj.edu.pl/~cisek/BUOS%20Uzytkownicy%20informacji%2012_13/uzytk_info_12_13.pdf.

Czerwińska, Elżbieta, Anna Jańdziak. 2012. „Potrzeby czytelników wyzwanie dla bibliotek uczelnianych na przykładzie Biblioteki Głównej Politechniki Opolskiej – 10 lat później.” W: *Unowocześnienie organizacji i metod pracy bibliotek*

w świetle zmieniających się potrzeb czytelników. *Materiały konferencyjne Opole, 16–17 listopada 2011 r.*, red. W. Matwiejczuk, D. Szczewczyk-Kłós: 81. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.

Derfert-Wolf, Lidia, Jolanta Sobielga, Edyta Strzelczyk, Aldona Zawatkiewicz . 2018. „Ogólnopolskie badania satysfakcji użytkowników bibliotek szkół wyższych w 2017 r. – raport.” Dostęp Styczeń 6. https://bu.uwm.edu.pl/sites/default/files/files/dla_nauki/podstawy_prawne_oceny_dorobku/inne/2018/sprawozdanie_akademickie_2018.pdf.

Derfert-Wolf, Lidia. oprac. 2013. „Badanie satysfakcji użytkowników bibliotek. Standardowy kwestionariusz ankiety.” Dostęp Styczeń 5, 2019. http://www.sbp.pl/repository/SBP/strategia/Badanie_satysfakcji_uzytkownikow_bibliotek14_10-1.pdf.

Długosz-Pysz, Agnieszka. 2017. „Badania satysfakcji użytkowników archiwów w świetle projektu Archival Metrics.” W *Diagnostyka w zarządzaniu informacją: perspektywa informatologiczna*, red. R. Sapa, 437–447. Kraków: Biblioteka Jagiellońska.

Golka, Marian. 2005. „Czym jest społeczeństwo informacyjne?”. *Ruch, prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny* 4: 253–265.

Gołombiowski, Maciej. 1991. *Wprowadzenie do informacji naukowej dla archiwistów*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.

Gołombiowski, Maciej. 1985. *System informacji archiwalnej*. Warszawa–Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Kaczor, Barbara. 1999. „Jak nas widzą... czyli biblioteka w oczach czytelników: badania ankietowe.” *Poradnik Bibliotekarza* 3: 9.

Kołąkowska, Joanna. 2008. „Badanie potrzeb użytkowników biblioteki.” *Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia* [online] 6. Dostęp Styczeń 5, 2019. <https://docplayer.pl/19382065-Badanie-potrzeb-uzytkownikow-biblioteki.html>.

Kwiatkowska, Wiesława. 2007. „Budowa elektronicznego systemu informacji archiwalnej w Polsce. Stan obecny i perspektywy.” *Archiwista Polski* 2: 83–84.

Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych. 2010. „Strategia Archiwów Państwowych na lata 2010–2020.” Dostęp Styczeń 2. https://www.archiwa.gov.pl/images/docs/Strategia_archiwow_pastwowych_na_lata_2010_2020.pdf.

Narodowe Archiwum Cyfrowe. b.d. „Ruszyły badania użyteczności szukajwarchiwach.pl.” Aktualności. Dostęp Styczeń 3, 2019. https://www.nac.gov.pl/ruszyly-badania-uzytecznosciszukajwarchiwach-pl/?change_size=f_sl.

Narodowe Archiwum Cyfrowe. b.d. „Szukajwarchiwach.pl.” Dostęp Styczeń 2, 2019. <https://www.nac.gov.pl/archiwum-cyfrowe/systemy-i-infrastruktura-it/szukajwarchiwach-pl/>.

Narodowe Archiwum Cyfrowe. b.d. „ZoSIA. Aplikacja dla wszystkich archiwistów.” Dostęp Styczeń 2, 2019. <https://www.nac.gov.pl/archiwum-cyfrowe/systemy-i-infrastruktura-it/zosia/>.

Nawrocki, Stanisław. 1981. „Kształcenie użytkowników informacji w archiwach.” *Archeion* 72: 7–15.

Nawrocki, Stanisław. 1985. *Komputer w służbie archiwalnej*. Poznań: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych w Warszawie.

Pośnik, Anna, Krystyna Umiastowska. 2003. „Badanie potrzeb użytkowników bibliotek akademickich na przykładzie Biblioteki Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie.” W *Czytelnik czy klient? Ogólnopolska konferencja bibliotekarzy. Biblioteka Główna UMK Toruń 4–6 grudnia 2003 roku, Materiały konferencyjne*. Dostęp Styczeń 6, 2019. <http://www.ebib.pl/publikacje/matkonf/torun/posnik.php>.

Roman, Wanda Krystyna. 2017. „System informacji archiwalnej wobec współczesnego użytkownika.” W *Archiwa Polski i Europy. Wspólne dziedzictwo, różne doświadczenia*, red. A. Kulecka, 230–231. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.

Rosa, Agnieszka. 2016. „Użytkownik jako element systemu informacyjnego.” W *Komputeryzacja i digitalizacja w archiwach. Seria Symposia Archivistica*, 2, red. R. Leśkiewicz, A. Żeglińska, 127. Warszawa: IPN

Ryszewski, Bohdan. 1985. *Problemy i metody badawcze archiwistyki*. Toruń: Wydawnictwo UMK.

Sprawozdania, Sprawozdanie z działalności Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej za okres 24 VI 2001 – 31 XII 2003. Sygn. AR 001. Akta własne, Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej, Polska.

Strzelczyk, Edyta. 2016. „Jak nas oceniają użytkownicy? Badanie satysfakcji użytkowników bibliotek systemu biblioteczno-informacyjnego Politechniki Warszawskiej.” *Przegląd Biblioteczny* 3: 407–424.

The Chartered Institute of Public Finance and Accountancy. 2017. „Survey of Visitors to UK Archives 2016”. Dostęp Styczeń 8, 2019. http://www.archives.org.uk/images/Public_Services_Quality_Grp/Survey_of_Visitors_to_UK_Archives_-_National_Headline_Report_2016.pdf.

The Chartered Institute of Public Finance and Accountancy. 2018. “Distance Enquiry Services Survey 2017.” Dostęp Styczeń 8. http://www.archives.org.uk/images/Public_Services_Quality_Grp/Distance_Enquiry_Services_Survey_2017_-_Headline_Report.pdf.

Żmudziński, Mateusz. 2016. *Księgi metrykalne w zasobie Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej: informator*. Toruń: o-historii.pl.

Przysłany: 25 VI 2019

Zaakceptowany: 7 VIII 2019

Monika Cołbecka

Pedagogical University of the Commission of National Education (KEN) in Cracow, Poland. Faculty of Humanities

e-mail: monika.colbecka@wp.pl

ORCID ID: 0000-0002-6494-2115

Mateusz Żmudziński

Archive of Old Files of the Toruń Diocese, Poland

e-mail: zmudzinski.mateusz@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8199-5788

Monika Cołbecka is a graduate in Archival Studies and Document Management at the Faculty of Historical Sciences of Nicolaus Copernicus University in Toruń (hereinafter: UMK). She has been working as an assistant at the Institute of History and Archival Sciences of the Pedagogical University of the Commission of National Education (KEN) in Cracow since 2019. Currently, she is a participant of doctoral studies in history at Nicolaus Copernicus University. The research project which she carries out concerns the issue of information services provided by archives. Her research interests include: archival theory, archival information and problems related to the informational dimension of archival science.

Mateusz Żmudziński, PhD, is a graduate in Archival Studies and Document Management at the Faculty of Historical Sciences of Nicolaus Copernicus University. Professionally, he is associated with the Archive of Old Files of the Toruń Diocese (hereinafter: AOFTD), in which he holds the post of the deputy director. He is interested in church archives, especially the archives of the so-called secular administration of the Church. The most important publications include *Record books in the Archives of Old Files of the Toruń Diocese. Reference work* (Toruń 20016) and a monograph on the diocesan archive of Toruń prepared for printing. Currently, he is the head of the grant of the Supreme Directorate of State Archives: Development, maintenance and access to the archive of files from Nowe Miasto Lubawskie stored in AOFTD.

Information needs of users of church archives and the possibilities of examining them

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.007>

The text is available under a Creative Commons Attribution-NoDerivatives 4.0 International (CC BY-ND 4.0).

Keywords: information needs - research; archive users; church archives - users

Summary: This text addresses the needs of users using the resources of church archives. However, the design of the survey prepared by the authors goes beyond the one aspect of the research on users that is mentioned in the title. The planned research is intended to

increase the information efficiency of a given archive, so they should concern the needs, the behaviour, the degree of satisfaction and archive visitors themselves. The article can be divided into three main parts. The first justifies taking up the topic of the research aimed at users of church archives, the second part is to look at selected research carried out by libraries and archives at home and abroad. The last part is the presentation of the proposal of the analysis constructed on the basis of the previously mentioned examples.

Monika Cołbecka

Pädagogischen Universität in Krakau, Polen. Fakultät der Geisteswissenschaften

e-mail: monika.colbecka@wp.pl

ORCID ID: 0000-0002-6494-2115

Mateusz Żmudziński

Archiv der Alten Akten der Thorner Diözese, Polen

e-mail: zmudzinski.mateusz@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8199-5788

Monika Cołbecka ist Absolventin der Archivkunde und Dokumentationsverwaltung an der Fakultät für Geschichtswissenschaften der Nikolaus-Kopernikus-Universität in Thorn. Seit 2019 arbeitet sie als Dozentin am Institut für Geschichte und Archivkunde der Pädagogischen Universität in Krakau. Derzeit Doktorandin im Bereich Geschichte an der Universität in Thorn. Das von ihr durchgeführte Forschungsprojekt bezieht sich auf die Fragen der Informationsdienste in den Archiven. Ihr Forschungsinteresse umfasst die Archivtheorie und -information sowie die Probleme der Informationsaufgaben der Archivkunde.

Dr. Mateusz Żmudziński ist Absolvent der Archivkunde und Dokumentationsverwaltung an der Fakultät für Geschichtswissenschaften der Nikolaus-Kopernikus-Universität in Thorn, beruflich verbunden mit dem Archiv der Alten Akten der Thorner Diözese, wo er die Funktion des stellvertretenden Direktors erfüllt. Er interessiert sich für Kirchenarchive vor allem im Bereich der weltlichen Kirchenverwaltung. Zu seinen wichtigsten Publikationen rechnet man *Księgi metrykalne w zasobie Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej. Informator* (Toruń 2016; Matrikelbücher im Bestand des Archivs der Alten Akten der Thorner Diözese. Ein Führer) sowie eine bereits vorbereitete Monografie über das Thorner Diözesanarchiv. Derzeit Leiter des Projekts der Generaldirektion der Polnischen Staatsarchive: „Bearbeitung, Konservierung und Bereitstellung des Dokumentenarchivs aus Nowe Miasto Lubawskie, aufbewahrt im Archiv der Alten Akten der Thorner Diözese“.

Informationsbedürfnisse der Benutzer von Kirchenarchiven sowie die Möglichkeiten ihrer Untersuchung

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.007>

Dieser Text wird unter der Creative Commons-Lizenz Namensnennung-Keine Bearbeitungen 4.0 International (CC BY-ND 4.0) veröffentlicht.

S **tichworte:** Informationsbedürfnisse – Untersuchung; Benutzer von Kirchenarchiven; Kirchenarchive – Benutzer

Z **usammenfassung:** Dieser Text schildert die Informationsbedürfnisse der Benutzer von Kirchenarchiven, obwohl der Entwurf einer Umfrage, die von den Autoren erarbeitet wurde, nicht nur diese im Titel genannte Forschungsfrage umfasst. Die geplante Untersuchung sollte der Steigerung der Informationseffizienz eines bestimmten Archivs dienen, also die Bedürfnisse, aber auch die Haltung, Satisfaktion und die Benutzer selbst berücksichtigen. Der Beitrag kann in drei Hauptteile gegliedert werden. Der erste von ihnen begründet die Entscheidung über die Untersuchung der Frage der Benutzer von Kirchenarchiven, der zweite bespricht die Analyse von gewählten Untersuchungen, die in den Bibliotheken und Archiven im In- und Ausland durchgeführt wurden. Der letzte Teil schildert die Forschungsvorschläge, die sich auf die früher erwähnten Beispiele stützen.

Tomasz Dreikopel

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie. Wydział Humanistyczny

e-mail: tomasz.dreikopel@uwm.edu.pl

ORCID ID: 0000-0001-7529-3037

L

łaciński przekład rozprawki Pseudo-

Arystotelesa *Περὶ τῶν ἀρετῶν καὶ*

κακιῶν Franciszka Tidicaeusa, profesora

Gimnazjum Akademickiego w Toruniu

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.008>

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłącznej licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-ND 4.0).

Dr Tomasz Dreikopel jest zatrudniony jako starszy wykładowca w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. W 1999 r. uzyskał magisterium na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (dalej: UMK), a w roku 2008 doktorat na Wydziale Filologicznym UMK. Jego zainteresowania badawcze dotyczą m.in. filozofii starożytnej oraz jej szeroko pojętej recepcji, zwłaszcza w gimnazjach akademickich Gdańska i Torunia na przełomie XVI i XVII stulecia. Jest autorem kilkunastu publikacji naukowych, zamieszczonych m.in. na łamach „Nowego Filomaty”, „Rocznika Toruńskiego”, „Szkiców Humanistycznych”, „Folia Toruniensia”, „Humanistyki i Przyrodoznawstwa” oraz w kilku monografiach zbiorowych. Z ważniejszych publikacji tego autora należy wymienić: *Recepcja poglądów etycznych Arystotelesa w Isagoge ethica i Aristotelis de virtutibus libellus Franciszka Tidicaeusa*, Olsztyn 2010; *Starość u Owidiusza – próba interpretacji pojęć senectus, senex, senior*, *Szkice Humanistyczne*, t. 13, nr 2–3 (vol. 32): 2013, s. 99–105; *Franciszka Tidicaeusa Quaestio ethica et politica, utrum honestum natura constet, an vero tantum opinione. Wstęp, przekład z języka łacińskiego i komentarz*, *Folia Toruniensia*, t. 17: 2017, s. 231–242.

S

owa kluczowe: filologia klasyczna; neolatynistyka; historia nauki; filozofia

S

treszczenie: W artykule pod kątem językowym zostały omówione wybrane passusy z opublikowanego na początku XVII w. łacińskiego przekładu przypisywanej Arystotelesowi rozprawki *O cnotach i wadach*, którego dokonał Franciszek Tidicaeus, wówczas profesor Gimnazjum Akademickiego w Toruniu. Dokonana analiza rzuca dużo światła na szczegóły warsztatu translacyjnego toruńskiego uczonego i pozwala pokazać przyjętą przez niego metodologię pracy nad greckim oryginałem.

Na początku zbiorowej edycji pism filozoficznych Franciszka Tidicaeusa (1554–1617)¹, która ukazała się drukiem w 1609 r. w Lipsku, odnajdujemy obszerny komentarz do przypisywanej Arystotelesowi (384–322 r. p.n.e.), powstałej prawdopodobnie w I w. p.n.e., bądź w I w. n.e., niewielkiej rozprawki *O cnotach i wadach*. Będące dowodem niezwyklej erudycji profesora toruńskiego gimnazjum opracowanie pt. *Aristotelis de virtutibus libellus*² zawiera nie tylko wnikliwą egzegezę uwag anonimowego autora, lecz także grecki tekst dziełka i, z punktu widzenia naszych rozważań najistotniejszy, łaciński przekład rozprawki. Dzięki informacjom, znajdującym się we wstępie do wspomnianego komentarza, jesteśmy w stanie z całą pewnością ustalić, że przekład rozprawki Pseudo-Arystotelesa przygotował Tidicaeus na podstawie edycji, która ukazała się drukiem w marcu 1539 r. w Bazylei³ i zawierała pierwszą na świecie łacińską translację Szymona Grynaeusa (1493–1541), w owym czasie profesora tamtejszego uniwersytetu⁴. Do wzbogacenia komentarza własnym tłumaczeniem na język łaciński dziełka *Περὶ τῶν ἀρετῶν καὶ κακιῶν* skłoniła toruńskiego profesora wysoka ocena wartości rozważań starożytnego autora, a ponadto przekonanie, że jego lektura może przynieść wiele korzyści każdemu z potencjalnych czytelników.

Uważna lektura będącego przedmiotem mojego zainteresowania przekładu pozwala wyodrębnić szereg cech charakterystycznych dla translacyjnego warsztatu Tidicaeusa, do których przede wszystkim trzeba zaliczyć: (1) dążenie do wyszukiwania łacińskich odpowiedników greckich terminów filozoficznych, uwzględniające także inne możliwe synonimy tych samych pojęć, oraz (2) dbałość, aby proponowane odbiorcom tłumaczenie było jasne, a także w pełni zaspokajało ich ciekawość poznawczą, nawet jeżeli zakłada to konieczność stosowania daleko idącej *licentia translatoris*. Stąd też celem niniejszego artykułu jest ukazanie odbiorcy kilku, w mojej ocenie, najistotniejszych przykładów, które potwierdzają wyjątkową staranność, a zarazem twórcze podejście toruńskiego uczonego do tekstu oryginalnego.

Niewątpliwie najbardziej jaskrawy przykład wspomnianego dążenia Tidicaeusa do precyzyjnego przetłumaczenia na język łaciński kluczowych pojęć filozoficznych pozostaje w bezpośrednim związku z przyjętym w rozprawce Pseudo-Arystotelesa podziałem ludzkiej duszy na trzy części, tj. rozumną, popędliwą oraz pożądliwą. To właśnie na podstawie tego, przyjętego od Platona, modelu duszy człowieka anonimowy autor dziełka dokonał podziału na właściwe sobie grupy poszczególnych cnót oraz pozostających do nich w opozycji wad. W tym kontekście czytelnik

¹ Kulisy życia, praktykę lekarską, działalność dydaktyczną, dorobek naukowy i twórczość literacką Tidicaeusa przedstawiłem w monografii pt. *Recepcja poglądów etycznych Arystotelesa w Isagoge ethica i Aristotelis de virtutibus libellus Franciszka Tidicaeusa*, Olsztyn 2010, s. 17–36.

² Wojewódzka Biblioteka Publiczna – Książnica Kopernikańska w Toruniu, sygn. 108952 B. 80 2032, k. A1–P8, Franciscus Tidicaeus, *Aristotelis de virtutibus libellus Graece et Latine, versione in Latinum nova et accurata, Graeco textui ad unguem respondente et commentariis eruditiss atque iucundis in singula capitula illustratus*. Według tej edycji podaje w tekście głównym oraz w przypisach numerację poszczególnych kart, a także stron komentarza toruńskiego profesora.

³ Biblioteka Uniwersytecka w Bazylei, sygn. FNP VII 53:2, *Aristotelis de virtutibus libellus plane aureus, nuper quidem Graece inventus, iam vero primum per Simonem Grynaeum Latinitate donatus... Basileae in officina Roberti Winter, mense Martio. Anno M.D.XXXIX*. Więcej informacji na temat *editio princeps* rozprawki oraz jej późniejszych edycji por. T. Dreikopel, op. cit., s. 83–85.

⁴ Simon Grynaeus (1493–1541) był m.in. profesorem filozofii na Uniwersytecie w Bazylei, gdzie przygotował i ogłosił drukiem w 1531 r. obszerną grecką edycję pism Arystotelesa. Por. C. Bursian, *Grynaeus Simon*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, Leipzig 1879, Bd. 10, s. 72 n. Jako ciekawostkę należy odnotować fakt, że w komentarzu Tidicaeusa odnajdujemy bezpośrednie nawiązanie do łacińskiej translacji Grynaeusa. Por. *Aristotelis de virtutibus libellus...*, k. D8 (62).

translacji toruńskiego profesora z pewnością zwróci uwagę na fakt, że w odniesieniu do oryginalnego terminu, za pomocą którego określa się każdą z wyżej wymienionych części duszy, przekład Tidicaeus zawiera przynajmniej kilka jego łacińskich ekwiwalentów. Co się tyczy rozumnej części duszy (*τὸ λογιστικόν*), mamy do dyspozycji pięć następujących możliwości: (1) *ratione praedita animae pars* [k. A3 (4)]; (2) *ratione utens animae pars* [k. A3 (5)]; (3) *pars animae rationalis* [k. B4 (23)]; (4) *anima rationalis* [k. D8 (62)], a wreszcie (5) *recta ratio* [k. F4 (86)]. Należy podkreślić, że w tym przypadku leksykalna inwencja tłumacza idzie w kierunku użycia możliwie związanych odpowiedników o konkretnej konotacji, które nie mają charakteru opisowego. Tożsama zwięzłość leksykalna cechuje propozycje dotyczące części pożądlivej (*τὸ ἐπιθυμητικόν*), którą autor przekładu określił następująco: (1) [*animae*] *appetitiva pars* [k. A3 (5)]; (2) *pars animae concupiscens* [k. C2 (35)]; (3) *facultas [animae] concupiscens* [k. C6 (42)]; (4) *facultas appetitiva vel concupiscens* [k. E7 (77)] oraz (5) *facultas concupiscens* [k. F4 (86)]. Natomiast zupełnie inny *modus operandi* przyjął Tidicaeus, jeśli chodzi o propozycje translacji greckiego pojęcia *τὸ θυμοειδές*, którym w tekście Pseudo-Arystotelesa określa się popędliwą część duszy. Wśród wersji, które można odnaleźć w tłumaczeniu łacińskim, zaledwie jedno określenie, tj. (1) *irascens [animae] pars* [k. A3 (5)], pozostaje pod względem językowym zwięzłe, natomiast pięć pozostałych ekwiwalentów stanowi wyrażenia w większym lub mniejszym stopniu opisowe: (2) *animae affectus complexa et fovens pars, quam irascentem vocant* [k. A3 (4)]; (3) *facultas sive animae pars irascens vel in qua ira sedem habet* [k. B5 (24–25)]; (4) *pars animae iram fovens et suppeditans* [k. B6 (27)]; (5) *anima, in qua irae quasi domicilium est* [k. E (65)], a także (6) [*animae*] *facultas, quam animosam vocant* [k. E4 (70)].

Niemal w całkowitej opozycji do filologicznej finezji, jaką wykazał Tidicaeus przy określaniu wspomnianych już części duszy, pozostają jego propozycje w zakresie łacińskich odpowiedników poszczególnych cnót i wad. W tym przypadku można wskazać w przekładzie zaledwie trzy miejsca, które z dużą ostrożnością pozwalają dopatrywać się w pracy tłumacza braku leksykalnej konsekwencji. Ekwiwalentem greckiego pojęcia *δειλία* (*tchórzostwo*) jest zasadniczo rzeczownik *timiditas*, chociaż w translacji pojawia się także zaczerpnięte z łaciny klasycznej słowo *ignavia* oraz językowy nowotwór, za który z pewnością trzeba uznać termin *meticulositas* [k. A3 (5)]⁵. W bardzo podobny sposób potraktował tłumacz słowo *illiberalitas*, oznaczające grecką *ἀνελευθερία* (*chciwość*), obok którego w tekście łacińskim widnieją dwie inne ewentualności leksykalne, tj. rzeczowniki: klasyczny *tenacitas* i późniejszy *sordities* [k. F8 (95)]⁶. Tidicaeus dopuszcza też możliwość zastosowania synonimicznie do *imprudencia*, która oznacza *nierozwagę* (*ἀφροσύνη*), rzadziej występującego w łacinie i mającego nieco inne znaczenie określenia *stoliditas* [k. K8 (159)]⁷.

Za najistotniejsze w przygotowanym przez toruńskiego profesora przekładzie trzeba uznać te miejsca, które potwierdzają wspomnianą wcześniej dbałość o jak największą jasność łacińskiej wersji rozprawki, a zarazem świadczą o korzystaniu

⁵ Słownik łacińsko-polski, t. III, red. M. Plezia, Warszawa 1999, s. 490, s. v. *meticulosus* (*tchórzliwy*).

⁶ Słownik łacińsko-polski, t. V, red. M. Plezia, Warszawa 1999, s. 181–182, s. v. *sordes* (*chciwość*) oraz *sordidus* (*chciwy*).

⁷ Ibidem, s. 221–222, s. v. *stoliditas* (*głupota, tępota*).

przez Tidicaeusa z szeroko pojętej *licentia translatoris*. W tekście oryginalnym przy definicji rozsądku (*φρόνησις*) mowa jest o rzeczach, które prowadzą do zapewnienia człowiekowi szczęścia (*εὐδαιμονία*). W translacji odnajdujemy tymczasem umieszczone w nawiasie zwykłym jako dodatek pewnego rodzaju wyjaśnienie tłumacza, że chodzi o rzeczy, które służą do dobrego i szczęśliwego życia [*quae ad bene beateque vivendum faciunt*, k. B4 (23)]. Męstwo (*ἀνδρεία*) jako cnota objawia się u ludzi, którzy nie popadają w trwogę w przypadku niebezpieczeństw zagrażających śmiercią (*δυσέκπληκτοί εισιν ὑπὸ φόβων τῶν περὶ θάνατον*, 1250a 6–7)⁸. W tym miejscu pozwala sobie Tidicaeus na dość swobodną interpretację, sugerując czytelnikowi, że w tekście źródłowym chodzi o osoby, które „niełatwo doznają niepokoju bądź nie wpadają w przerażenie z obawy przed niebezpieczeństwem wynikającym z wielu okoliczności, zwłaszcza tych wzbudzających strach i zagrażających śmiercią” [*non facile turbantur aut percelluntur metu rerum plenarum periculo adeoque terribilium et mortem minitantium*, k. B6 (27) –B7 (28)]. Należy podkreślić, że w omawianym miejscu toruński profesor skorzystał z dwóch form czasownikowych (*turbantur aut percelluntur*), wzmacniając pierwszą z nich przysłówkowo (*non facile*), drugą zaś poprzez użycie okolicznika przyczyny (*metu*). Z niemal identycznym *modus transferendi* mamy do czynienia przy określeniu tchórzostwa (*δειλία*), gdy greckie słowo *ἐκπλήττονται* (doznają przerażenia) także otrzymało w translacji dwa, na tej samej zasadzie wzmacnione, odpowiedniki [*facile cohortescunt et corripuntur metu*, k. E4 (70)]. Chciwość (*ἀνελευθερία*) jako wada moralna uwidacznia się w przypadku osób, które wyciągają ręce po zysk ze wszystkich stron (*ὀρέγονται τοῦ πανταχοῦ θειν κέρδους*, 1250a 26–27). W przekładzie tego miejsca poprzez zastosowanie i to aż trzech łacińskich form czasownikowych mowa o ludziach, którzy domagają się, polują i pozyskują sobie zysk pochodzący z każdej strony [*expetunt, sectantur, captant lucrum undecumque profectum*, k. G1 (96)]. Z kolei przy definicji opanowania (*ἐγκράτεια*) mamy do czynienia z sytuacją, kiedy dość swobodne potraktowanie przez tłumacza tekstu oryginalnego staje się przyczyną oczywistej pomyłki językowej, tym bardziej zaskakującej, ponieważ w kontekście oceny całości przekładu trudno zarzucić Tidicaeusowi nieznamość języka starogreckiego. W interesującym nas passusie starożytny autor sprecyzował, że cnotą opanowania wyróżniają się ci, którzy dzięki rozumowi powściągają pragnienie niegodziwych rozkoszy. W tym miejscu słowo *κατεχουσι* (3 os. l. mn.) nie tylko zastąpiono dwoma formami czasownikowymi, ale jeszcze każda z nich, co można wyjaśnić wyłącznie nieuwagą tłumacza, widnieje w tekście łacińskim w 1 osobie liczby mnogiej [*cohibemus et quasi sistimus*, k. C6 (42)].

W przekładzie rozprawki Pseudo-Arystotelesa, obok wskazanej powyżej skłonności tłumacza do zastępowania greckiej formy czasownikowej dwoma, a nawet większą liczbą łacińskich odpowiedników, należy wskazać także kilka innych *exempla*, które niewątpliwie potwierdzają niekiedy przesadne dążenie Tidicaeusa do możliwie precyzyjnego przekazania czytelnikom sensu tekstu oryginalnego. Przy określeniu małoduszności (*μικροψυχία*) grecki autor mówi o wadzie duszy, która powoduje, że ludzie nie są zdolni, aby znosić *ἀδύνατοί εισι φέρειν*, 1250a 27–29) powodzenie

⁸ Grecki tekst rozprawki oraz jego paginację podaję w tekście głównym według edycji Bekkera. Por. *Aristotelis Opera*. Aristoteles graece ex recognitione I. Bekkeri, ed. altera, quam curavit O. Gigon, apud W. de Gruyter et Socios, Berolini 1960.

i niepowodzenie oraz szacunek i jego brak. Natomiast w przekładzie łańskim możemy przeczytać, że chodzi o osoby, które „w mniejszym stopniu są zdolne, co więcej, zupełnie niezdatne do znoszenia we właściwy sposób” wspomnianych już okoliczności [*minus sunt idonei, immo prorsus inepti, ad recte ferendum...*, k. G3 (100)]. W tym przypadku grecki przymiotnik ἀδύνατος ma w translacji dwa, dodatkowo wzmacnione przysłówkowo, odpowiedniki (*idoneus* i *ineptus*), ponadto łański przysówek *recte* znajduje się przy zwrocie *ad ferendum*, będącym tutaj ekwiwalentem bezokolicznika φέρειν. Dwoma przymiotnikami posłużył się Tidicaeus również przy tłumaczeniu definiującej nierozwagę (ἀφροσύνη) frazy, że wada ta staje się przyczyną życia niegodziwego (αἰτία τοῦ ζῆν κακῶς, 1250a 16–17). W analizowanym przekładzie rozwiąłość stanowi przyczynę życia nie tylko niegodziwego, ale także nieszczęśliwego [*causa existens miserae et infelicitis vitae*, k. D8 (62)]. Aż czterech przymiotników potrzebował tłumacz, by oddać użyte w greckim oryginale przy określeniu niesprawiedliwości (ἀδικία) najzupełniej związane wyrażenie παρὰ τὴν ἀξίαν (niezasłużenie)⁹. W tym przypadku istota niesprawiedliwości zawiera się w tym, że ludzie roszczą sobie prawo i pozyskują więcej niż to, *co jest odpowiednie i należne, słuszne i sprawiedliwe* [*par et aequum, dignum et iustum est*, k. F7 (93)]. Z kolei rozwiąłość (ἀκολασία) w przypisywanym Arystotelesowi tekście scharakteryzowano jasno i związane jako wadę pożądlivej części duszy, z powodu której ludzie wybierają sobie niegodziwe rozkosze (αἰροῦνται τὰς φαύλας ἡδονάς, 1250a 20–21). W swobodnej interpretacji toruńskiego profesora chodzi zaś o moralną wadę, w przypadku której, „gdy się objawia, ludzie w sposób przesadny oddają się korzystaniu z niegodziwych rozkoszy, które sobie wybrali” [*quo impellente homines dediti sunt admodum fruitioni, quas sibi delegerunt, pravarum voluptatum*, k. E7 (77)]. Przytoczona powyżej część tłumaczenia Tidicaeusa dowodzi, że w tym akurat miejscu *licentia translatoris* niepotrzebnie zdominowała najzupełniej czytelną wymowę tekstu oryginalnego.

W łańskim przekładzie rozprawki *Περὶ τῶν ἀρετῶν καὶ κακιῶν* można jednak odnaleźć takie miejsca, w których docieklivość tłumacza i przyjęta przez niego interpretacja tekstu oryginalnego rzeczywiście i to w znacznym stopniu ułatwiają czytelnikowi poprawne odczytanie rozważań Pseudo-Arystotelesa. W przypadku definicji szczodrości (ἐλευθεριότης) sens oryginału istotnie pozostaje nie do końca jasny, ponieważ widniejący w analizowanym miejscu jako przydawka do rzeczownika ἀρετή przymiotnik εὐδάπανος¹⁰ sugeruje odbiorcy, że anonimowemu autorowi chodzi o cnotę, która czyni duże wydatki na rzeczy szlachetne (εἰς τὰ καλά, 1250a 13). W tym kontekście za jak najbardziej słuszne należy uznać uzupełnienie Tidicaeusa, który użył przymiotnika *promptus* („widoczny”), proponując czytelnikowi wersję następującą: „Szczodrość jest cnotą duszy, która uwidacznia się przy czynieniu wydatków na rzeczy dobre i szlachetne” [*Liberalitas est virtus animae, prompta ad faciendos sumptus in res bonas et honestas*, k. D1 (49)]. Podobnie uzasadniona jest wprowadzona przez tłumacza korekta tekstu greckiego przy charakterystyce dumy (μεγαλοψυχία), która sprawia, że dusza jest w stanie znosić (δύναται φέρειν, 1250a 14–15) pomyślność

⁹ *Słownik grecko-polski*, t. I, red. Z. Abramowiczówna, Warszawa 1958, s. 232, s. v. ἀξία.

¹⁰ *Słownik grecko-polski*, t. II, red. Z. Abramowiczówna, Warszawa 1960, s. 332, s. v. εὐδάπανος (rozrzutny, hojny, czyniący duże wydatki).

i niepowodzenie, podobnie jak szacunek i poniżenie. Poprawka tłumacza polega na wprowadzeniu do wersji łacińskiej rzeczownika *homo* [człowiek, k. D4 (55)], co jest jak najbardziej logiczne, ponieważ fakt posiadania wspomnianej cnoty moralnej można potwierdzić jedynie wtedy, gdy poddamy ocenie zachowanie oraz sposób postępowania konkretnego człowieka, a nie stan, który potencjalnie ma miejsce w jego duszy.

Analizę wybranych passusów przekładu dziełka *O cnotach i wadach*, który wyszedł spod ręki toruńskiego profesora, niezależnie od sformułowanych w niniejszym opracowaniu uwag i zastrzeżeń pod adresem tłumacza, należy niewątpliwie uznać za wartościową i cenną poznawczo. Metodologia pracy nad przekładem, którą posłużył się Tidicaeus w translacji, pozwala jasno określić charakterystyczne elementy warsztatu renesansowego tłumacza tekstu antycznego. Z jednej strony mamy tu do czynienia z daleko idącą *licentia translatoris*, która powoduje, że w niektórych miejscach zamiast rzetelnego przekładu otrzymujemy parafrazę, a niekiedy nawet interpretację rozprawki Pseudo-Arystotelesa. Z drugiej strony nie sposób nie docenić staranności, z którą tłumacz poszukiwał łacińskich odpowiedników w niejednym przypadku naprawdę skomplikowanych i niejednoznacznych pojęć filozoficznych. Na uwagę musi zasługiwać również fakt, że w niektórych miejscach docieklivość i twórcze podejście autora przekładu do tekstu greckiego czynią jego łacińską wersję bardziej czytelną i w pełni zrozumiałą dla czytelnika. O wartości tłumaczenia, które na początku XVII w. opublikował Franciszek Tidicaeus, może wreszcie, nieco paradoksalnie, przesądzać to, że autor przekładu, mimo że wykazał się niewątpliwie dobrą znajomością obu języków klasycznych, był jednak z wykształcenia doktorem filozofii i medycyny, a nie filologiem.

Bibliografia

Abramowiczówna, Zofia, red. 1958–1965. *Słownik grecko-polski*. t. 1–4. Warszawa: PWN.

Aristoteles. 1960. *Opera*, ex recognitione I. Bekkeri, ed. altera, quam curavit O. Gigon. Berolini: Apud W. de Gruyter et Socios.

Bursian, Conrad. 1879. „Grynaeus Simon.” W *Allgemeine Deutsche Biographie*. Bd. 10, 72 n. Leipzig: Duncker & Humboldt.

Dreikopel, Tomasz. 2010. *Recepcja poglądów etycznych Arystotelesa w Isagoge ethica i Aristotelis de virtutibus libellus Franciszka Tidicaeusa*. Olsztyn: Wyd. Littera.

Grynaeus, Simon. 1539. *Aristotelis de virtutibus libellus plane aureus, nuper quidem Graece inventus, iam vero primum per Simonem Grynaeum Latinitate donatus*. Basileae: In officina R. Winter.

Plezia, Marian, red. 1998–1999. *Słownik łacińsko-polski*, t. 1–5. Warszawa: PWN.

Tidicaeus, Franciscus. 1609. *Aristotelis de virtutibus libellus Graece et Latine, versione in Latinum nova et accurata, Graeco textui ad unguem respondente et commentariis eruditis atque iucundis in singula capitula illustratus*. Lipsiae: Impensis H. Grosii.

Przysłany: 14 VII 2019

Zaakceptowany: 7 VIII 2019

Tomasz Dreikopel

University of Warmia and Mazury in Olsztyn. Faculty of Humanities

e-mail: tomasz.dreikopel@uwm.edu.pl

ORCID ID: 0000-0001-7529-3037

Tomasz Dreikopel, PhD, is employed as a senior lecturer at the Institute of Philosophy of the University of Warmia and Mazury in Olsztyn. In 1999 he obtained a Master's degree at the Faculty of Humanities of Nicolaus Copernicus University in Toruń (hereinafter: NCU), and in 2008 he defended his doctoral thesis at the Faculty of Languages at NCU. His research interests relate to ancient philosophy and its broadly understood reception, especially in the academic gymnasium schools of Gdańsk and Toruń at the turn of the 16th and 17th centuries. He is the author of several dozen scientific publications, including the works printed in "Nowy Filomata", "Rocznik Toruński", "Szkice Humanistyczne", "Folia Toruniensia", "Humanistyka i Przyrodoznawstwo" and in several collective monographs. The most important publications of this author include: *Reception of Aristotle's ethical views in Isagoge ethica and Aristotelis de virtutibus libellus by Francis Tidicaeus*, Olsztyn 2010; *Old age in Ovid - an attempt to interpret the terms senectus, senex, senior*, *Szkice Humanistyczne*, vol. 13, no. 2-3 (vol. 32): 2013, pp. 99-105; *Francis Tidicaeus Quaestio ethica et politica, utrum honestum natura constet, an vero tantum opinione. Introduction, translation from Latin and commentary*, *Folia Toruniensia*, vol. 17: 2017, pp. 231-242.

Latin translation of the essay by Pseudo-Aristotle *Περὶ τῶν ἀρετῶν καὶ κακιῶν* Francis Tidicaeus, professor at the Academic Junior High School (Academic Gymnasium School) in Toruń

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.008>

The text is available under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).

K**eywords:** classical language studies; Neo-Latin studies; history of science; philosophy**S**

ummary: The article discusses selected passages from the Latin translation of the essay *On Virtues and Defects* published at the beginning of the 17th century and attributed to Aristotle. The work was translated by Francis Tidicaeus, a professor at the Academic Junior High School in Toruń. The analysis sheds much light on the details of the Toruń scholar's translation workshop and allows us to show his methodology of work on the Greek original.

Tomasz Dreikopel

Universität Ermland-Masuren in Olsztyn. Fakultät für Geisteswissenschaften

e-mail: tomasz.dreikopel@uwm.edu.pl

ORCID ID: 0000-0001-7529-3037

Dr. Tomasz Dreikopel ist Dozent am Institut für Philosophie der Universität Ermland-Masuren in Allenstein. 1999 erhielt er den Magistergrad an der Fakultät für Geisteswissenschaften der Nikolaus-Kopernikus-Universität in Thorn, promovierte 2008 an der Philologischen Fakultät daselbst. Sein Forschungsinteresse umfasst u.a. die altertümliche Philosophie sowie ihre Rezeption, vor allem in den akademischen Gymnasien Danzigs und Thorns an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhunderts. Er ist Autor mehrerer wissenschaftlicher Publikationen vor allem in den Zeitschriften „Nowy Filomata“, „Rocznik Toruński“, „Szkice Humanistyczne“, „Folia Toruniensia“, „Humanistyka i Przyrodoznawstwo“ sowie in einigen Sammelbänden. Zu seinen wichtigsten Arbeiten gehören: *Recepcja poglądów etycznych Arystotelesa w Isagoge ethica i Aristotelis de virtutibus libellus Franciszka Tidicaeusa*, Olsztyn 2010 (Die Rezeption der ethischen Auffassungen Aristoteles' in *Isagoge ethica* und *Aristotelis de virtutibus libellus* von Franz Tidicaeus); *Starość u Owidiusza – próba interpretacji pojęć senectus, senex, senior*, *Szkice Humanistyczne*, Bd. 13, Nr. 2–3 (Vol. 32): 2013, S. 99–105 (Das Greisenalter bei Ovid – Interpretationsversuch von Begriffen senectus, senex, senior); *Franciszka Tidicaeusa Quaestio ethica et politica, utrum honestum natura constet, an vero tantum opinione. Wstęp, przekład z języka łacińskiego i komentarz*, *Folia Toruniensia*, Bd. 17: 2017, S. 231–242 (*Quaestio ethica et politica, utrum honestum natura constet, an vero tantum opinione* von Franz Tidicaeus. Einleitung, Übersetzung aus dem Lateinischen und Kommentar).

Die lateinische Übersetzung des Beitrags Pseudo-Aristoteles' *Περὶ τῶν ἀρετῶν καὶ κακιῶν* von Franz Tidicaeus, Professor des Akademischen Gymnasiums zu Thorn

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.008>

Dieser Text wird unter der Creative Commons-Lizenz Namensnennung-Keine Bearbeitungen 4.0 International (CC BY-ND 4.0) veröffentlicht.

S **tichworte:** klassische Philologie; Neolatinistik; Wissenschaftsgeschichte; Philosophie

Z **usammenfassung:** Im Beitrag schilderte man aus sprachlicher Sicht gewählte Abschnitte aus der am Anfang des 17. Jahrhunderts veröffentlichten lateinischen Übersetzung des dem Aristoteles zugeschriebenen Beitrags *Über die Tugenden und die Laster*, die von Franz Tidicaeus, Professor des Akademischen Gymnasiums zu Thorn, vorbereitet wurde. Die Analyse erklärt die Details der Übersetzertätigkeit des Thorner Gelehrten und erlaubt, die von ihm angenommene Methodologie seiner Arbeit am griechischen Original zu schildern.

K

Wojciech Graś

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Wydział Historyczny

e-mail: wojciech.gras@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7573-926X

księgozbiór opata trzemeszeńskiego

Aleksandra Mielińskiego w zbiorach

Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.010>

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłącznej licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-ND 4.0).

Wojciech Graś jest studentem Historii na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, a także członkiem Zespołu ds. Inwentaryzacji Zasobu Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie prowadzonej przez dr. hab. Piotra Pokorę.

S

Słowa kluczowe: Kanonicy Regularni; Trzemeszno; Gniezno; Aleksander Mieliński

S

Streszczenie. Cel: Artykuł prezentuje dotychczas szczątkowo opracowany w literaturze księgozbiór opata trzemeszeńskiego Aleksandra Mielińskiego. Na poszczególne woluminy natrafiono w czasie prac inwentaryzacyjnych prowadzonych w ramach projektu grantowego w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie. **Metoda badawcza:** Analiza bibliologiczna woluminów wraz z analizą not własnościowych zachowanego księgozbioru. **Wyniki/Wnioski:** Zachowana część księgozbioru Aleksandra Mielińskiego pozwala ukazać przynajmniej częściowo horyzonty intelektualne oraz zainteresowania czytelnicze właściciela. Licznie zachowane oryginalne okładziny świadczą o guście oraz pasji bibliofilskiej posiadacza.

Podczas prac inwentaryzacyjnych prowadzonych od 2012 r. w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie udało się odnaleźć zapomniane, czasami w ogóle nieznane, woluminy i inne źródła do działalności intelektualnej sprzed wieków. Przykładami takich nieznanymi wcześniej zabytków jest prezentowany w niniejszym artykule księgozbiór Aleksandra Mielińskiego, opata klasztoru kanoników regularnych z Trzemeszna. W chwili powstawania niniejszego tekstu odnaleziono 15 starodruków należących do niego, jednakże możliwe jest, że w toku dalszych prac,

¹ Projekt grantowy „Inwentaryzacja zasobu Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie: starodruki z Kolekcji Seminaryjnej Biblioteki Katedralnej i nowo odnalezione dokumenty papierowe konsystorza gnieźnieńskiego z XV i pocz. XVI w.” finansowany jest przez Narodowy Program Rozwoju Humanistyki (nr 11H 16 0124 84) Kierownikiem projektu jest dr hab. Piotr Pokora.

zaplanowanych do końca 2022 r.² zidentyfikowane zostaną kolejne druki dające się powiązać z osobą tego opata. Do tekstu artykułu dodano katalog opisywanych druków stworzony według wzoru zaproponowanego przez Mariannę Czapnik³. Zastosowano w nim kolejność alfabetyczną nazwisk autorów poszczególnych dzieł. W przypadku ich braku, użyto pierwszego słowa tytułu. Te zaś zapisano w formie skróconej z uwspółcześnioną pisownią (zamiany *V* na *U*) wraz z odwołaniami do bibliografii internetowych.

Aleksander Mieliński herbu Wczele urodził się w 1527 r. jako syn Piotra i Katarzyny Sulińskiej. O jego młodości nie wiadomo zbyt wiele poza tym, że przebywał na dworze Zygmunta Augusta jako jeden z jego sekretarzy. Pobyt w otoczeniu władcy wpłynął prawdopodobnie także na dobre wykształcenie Aleksandra, ponieważ znał on kilka języków, w tym niemiecki. Godność opata kanoników regularnych w Trzemesznie objął w 1557 r. po rezygnacji poprzednika, Stanisława Gostyńskiego. Dochody czerpane z faktu pełnienia urzędu opata pomagały mu w finansowaniu aktywności dyplomatycznej. Jako poseł Zygmunta Augusta wyjeżdżał bowiem z kilkoma misjami do Inflant, a w 1563 r. do księcia brunszwickiego Henryka II⁴.

Dochody z dóbr pozwalały mu także na finansowanie renowacji podupadających i zaniebanych budynków klasztornych oraz ich rozbudowę. Oprócz tego sfinansował budowę browaru klasztornego w Trzemesznie oraz młynów w mieście i w kilku wsiach opackich. Dodatkowo wybudował też dwór we wsi Kruchowo niedaleko Trzemeszna⁵. Poza inicjatywami budowlanymi Aleksander Mieliński podejmował również działania, których celem było uposażenie kościoła klasztornego, ufundował on bowiem dużą część jego wyposażenia. Między innymi za jego staraniem pojawiły się w kościele organy, nowe szaty oraz księgi liturgiczne, co jest szczególnie istotne, zważywszy że był to okres wprowadzania w Polsce przepisów uchwalonych na soborze trydenckim. Zapewne był on też dobrym gospodarzem, gdyż za jego urzędowania dochody opackie urosły do kwoty 6000 zł⁶.

Ostatnie dwa lata życia Aleksandra Mielińskiego upłynęły pod znakiem starań o nominację na biskupstwo inflanckie. Była to głównie inicjatywa kanclerza koronnego Jana Zamoyskiego, który szukał osoby o zdolnościach organizacyjnych i na tyle zamożnej, aby potrafiła zająć się nowo tworzonego ośrodkiem w Rydze. Pomimo różnych trudności stwarzanych przez prymasa Karnkowskiego, a później kurię rzymską, staraniem posłów królewskich ostatecznie udało się uzyskać zatwierdzenie i nominację biskupią w początku 1584 r. Jednakże do tego czasu stan zdrowia Aleksandra mocno się pogorszył i zmarł on w Trzemesznie 2 marca (jak podaje *Kronika trzemeszeńska*⁷) albo 28 lutego (jak zostało wyryte na nagrobku) 1584 r.

² Jest to już drugi projekt grantowy prowadzony w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie. Pierwszy prowadzony był w latach 2012–2017 pod kierownictwem dr. hab. Piotra Pokory.

³ M. Czapnik, *Księgozbiór Krzysztoporskich. Z dziejów renesansowych bibliotek szlacheckich*, [w:] *Kolekcje Historyczne. Księgozbiory szlacheckie XVI–XVII wieku*, t. II, s. 114–129, Warszawa 2009.

⁴ W. Dworzaczek, *Mieliński (Mieleński) h. Wczele Aleksander*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 20, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975, s. 774–775.

⁵ Z. Białkowicz-Krygierowa, *Mogilno, Strzelno i okolice*, Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. 11: 1982, z. 10, s. 16.

⁶ W. Dworzaczek, op. cit.

⁷ J. Łukowski, *Archiwum Trzemeszeńskie*, Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego, t. 11: 1881, s. 359. W. Dworzaczek (powołując się na Łukowskiego) błędnie podaje w swoim biogramie datę 4 marca.

Znana obecnie „gnieźnieńska” część biblioteki Aleksandra Mielińskiego liczy łącznie 15 druków, które dotąd odnaleziono i zidentyfikowano w czasie prac inwentaryzacyjnych w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie. Wszystkie zostały wydane w XVI w., brak pośród nich jednak jakichkolwiek poloników. Cały księgozbiór podzielić można pod kątem tematyki na cztery grupy.

Pierwszą i zarazem najbardziej liczną grupę starodruków stanowią dzieła, które można zaklasyfikować jako traktujące o szeroko rozumianej teologii. Największą reprezentację stanowią tutaj dzieła zebrane Bedy Czcigodnego (672–753), a dokładniej tom 5 i 6⁸ oraz 7 i 8⁹ oprawione w dwa woluminy. Jest to najprawdopodobniej tylko część z większej kolekcji prac anglosaskiego benedyktyna wydanej łącznie w ośmiu tomach w 1563 r. w Bazylei w oficynie Johana Herwagena. Stan zachowania samych druków można ocenić jako bardzo dobry. Brak w nich ubytków oraz otworów po owadach. Nie ma także widocznych śladów częstego użytkowania druków, w tym brak jakichkolwiek glos.

Kolejną grupę dzieł teologicznych stanowią *opera* św. Jana Chryzostoma (przed 350–407). Podobnie jak w przypadku dzieł Bedy, najprawdopodobniej jest to tylko fragment szerszego zbioru pism tegoż autora, zachowały się bowiem tylko wyłącznie trzy¹⁰ z kolekcji liczącej pięć tomów. Zostały one wydane także w Bazylei, w oficynie Hieronima Frobenia, w 1558 r. Po raz kolejny, jak w przypadku druków wspomnianych wcześniej, stan ich zachowania jest dobry. Wyjątek stanowi tutaj ostatni, piąty tom, w którym brak jest karty tytułowej oraz kilku kolejnych. Tylko jeden z nich jest glosowany¹¹, jednakże nie jest możliwe ustalenie, czy te dopiski zostały wykonane ręką Aleksandra, czy przez któregoś z późniejszych użytkowników książki.

Trzeci autor, którego teksty wchodziły w skład księgozbioru Aleksandra Mielińskiego, to św. Grzegorz Wielki (540–604). Jego dzieła zebrane zostały w jeden druk¹² wydany w 1564 r. w Bazylei także przez Frobenia. Wolumin jest zachowany w dobrym stanie. Tu również widoczne są ślady użytkowania, z których większość stanowią podkreślenia z ewentualnymi dopiskami *nota*. Występują także nieliczne glosy łacińskie, jednakże trudno jest stwierdzić, kto był ich autorem.

Interesującą pozycją, także zaliczającą się do nurtu teologicznego jest dzieło: *Sacerdotale Ad consuetudinem S. Romanae Ecclesiae* [...] ¹³, wydane w Wenecji w 1576 r., które jest podręcznikiem, bądź też zbiorem wskazań, dla kleru pod kątem zmian, jakie wprowadził w Kościele sobór trydencki. Druk zawiera szereg wskazań dotyczących zachowania kapłana, sprawowania mszy, udzielania sakramentów oraz innych czynności sakramentalnych. Ponadto wyszczególnione są w nim także wskazania dotyczące astronomii oraz astrologii, np. ustęp *De anno solari* oraz *De signis zodiaci*. Ponadto druk ten jest bogato ilustrowany, co zapewne miało pomóc w lepszym przyswojeniu zawartości. Potwierdzeniem tego może być chociażby grafika z wyobrażeniem wnętrza dłoni i rozpisaną na niej liniaturą muzyczną. Łacińskie

⁸ Katalog, nr 2, 3.

⁹ Katalog, nr 4, 5.

¹⁰ Katalog, nr. 6, 7, 8.

¹¹ Katalog, nr 7.

¹² Katalog, nr 11.

¹³ Katalog, nr 14.

Il. 1. Karta tytułowa druku *Sacerdotale* [...], Wenecja 1576 r., z proweniencją Aleksandra Mielińskiego

Źródło: Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, sygn. BK 683.

glosy świadczą o użytkowaniu książki. Ciekawostką jest także fakt, że na karcie tytułowej wpisana została proveniencja *Alexander Mielinski Abbas Tremesen[sis]*, ręką, którą z wszelkim prawdopodobieństwem identyfikować można jako autograf tegoż opata¹⁴. Proveniencja ta jest o tyle ciekawa, że jest jedyną w zachowanym księgozbiornie wykonaną zapewne *manu propria* przez Mielińskiego (il. 1). Wszystkie inne wpisane są pośmiertnie. Samo dzieło wydaje się kolejnym z elementów trydenckiej reformy Kościoła. Zebrane wskazania dotyczące szeroko rozumianej posługi kapłańskiej, jednakże jeszcze nie w pełni skodyfikowanej i zatwierdzonej, co robi dopiero Rytuał Rzymski (*Rituale Romanum*) papieża Pawła V (1552–1621), z którym omawiany druk wykazuje duże podobieństwo.

Druk, który dopełnia grupę druków teologicznych i religijnych, jest *De Vitis, Sectis, Et Dogmatibus Omnium Haeticorum* [...] ¹⁵. Wydany on został w 1569 r. w Kolonii i zaliczyć go można również do kolejnej podgrupy w księgozbiornie A. Mielińskiego, a mianowicie do pism o tematyce historyczno-teologicznej. Klasyfikację taką uargumentować można faktem, że mimo mocnej bazy teologicznej, wszakże sam tytuł tak głosi, omawiane są w niej dogmaty heretyckie, oraz jest przedstawiona, przynajmniej w sposób skrótowy, historia tychże ruchów. Druk jest zachowany w stanie dobrym, jedynym widocznym defektem są otwory po owadach. Nie ma śladów użytkowania w postaci glos.

Następną książką, również zaliczającą się do tematyki historii kościoła, jest *Ecclesiasticae historiae libri decem & octo*. [...] ¹⁶ autorstwa Nicephora Xantophulosa (1256–1335) pochodzącego także z Bizancjum, jednakże wiele młodszego od Jana Chryzostoma, bowiem żyjącego w XIV w. Druk ukazał się w 1555 r. w Bazylei. Stan jego zachowania jest dość dobry, choć nosi ślady po żerowaniu owadów.

Ostatnim drukiem poświęconym historii kościoła jest *Commentariorum in suam concordiam ac totam historiam evangelicam Partes IIII* [...] ¹⁷. Jest to prawdopodobnie jeden z ostatnich nabytych przez Aleksandra Mielińskiego druków, ponieważ został wydany w Lyonie w 1582 r. Jako jedyny w księgozbiornie druk ten poza tekstem w języku łacińskim ma także fragmenty greckie oraz hebrajskie. Niestety, nic nie wiadomo o tym, czy Mieliński mógł znać któryś z tych języków. Brak też w tekście glos lub innych ingerencji, które mogłyby poświadczyć, że był on czytany.

Osobną grupę tematyczną księgozbiornu, i to dość skromną, obejmującą bowiem ledwie dwa druki, jest zbiór o tematyce prawniczej. Są to prace Petera Crabbe (1470–1553), które traktować można zbiorczo jako dwie części jednego dzieła ¹⁸. Jedna to *Concilia Omnia, Tam Generalia, quam particularia* [...] ¹⁹, natomiast druga *Conciliarum Omnium, Tam Generalium, q[uam] particulari[m]* [...] ²⁰. Są to traktaty prawnicze z obszaru prawa kanonicznego. Oba zostały wydane w 1538 r. w Kolonii, co czyni je równocześnie jedynymi drukami w rozpoznanej części

¹⁴ Na podstawie porównania z oryginalnym autografem listu A. Mielińskiego ze zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie, Listy Staropolskie, sygn.: 2338.

¹⁵ Katalog, nr 13.

¹⁶ Katalog, nr 15.

¹⁷ Katalog, nr 12.

¹⁸ Odwołując się do napisu na okładzinach druków kat. nr 9 (*TOMVS PRIMVS*) i nr 10 (*TOMVS SECVNDVS*).

¹⁹ Katalog, nr 9.

²⁰ Katalog, nr 10.

*P*rimus in Aethiopiae Archiepiscopus Alexander Melimski Dei gra
 primus in Lucania Dondon Episcopus & Abbas Thermopylon, cuiusdem
 Dionisio dicitur. Cuius aetate ut in secula pace quiescat, orat pro eo.

NICEPHORI CALLI-
 sti Xanthopuli, scriptoris uerè Catho-
 lici, Ecclesiasticae historiae libri
 decem & octo.

SACRATISS. ROM. REGIS FERDINANDI
 liberalitate, opera uerò ac studio doctiss. uiri IOANNIS
 LANGI, Confiliar. Regij, è Graeco in Latinum
 sermonem translatus, nuncq; denuò in
 Latinum editi.

*Quorum maxima utilitas, praeter ceteris Ecclesiasticorum scriptorum historijs hactenus editis,
 cum in IOAN. LANGI ad S. R. Maest. tum ipsius Nicephori, lucu-
 brationis huius suae initio statim adiecta Praefatione,
 satis luculenter exponitur.*

Accessit locuples rerum & uerborum in his
 memorabilium INDEX.

Inscriptus Catal. Lib. Connert. Gremesneg. Caroor. Regul.

Cum S. Rom. Regiae Maest. gratia & privilegio ad decennium:
 & Christianiss. Francorum Regis HENRICI II.
 ad annos sex.

BASILEAE PER IOANNES
 Oporinum & Heruagium.

Il. 2. Karta tytułowa druku *Ecclesiasticae historiae* [...], Bazylea 1555 r., z proveniencją pośmiertną Aleksandra Mielńskiego

Źródło: Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, sygn. BK 2955.

księgozbioru Aleksandra Mielińskiego wydanymi w pierwszej połowie XVI w. Oba zawierają w tekście liczne podkreślenia oraz łacińskie glosy jednoznacznie wskazujące na szczególne zainteresowanie nim ich właściciele, choć trudno dowieść, że ich autorem był Mieliński. Rozpoznanie takie utrudnia fakt, że drugi tom był w posiadaniu przynajmniej czterech różnych osób i instytucji²¹. Druki te zachowały się w dobrym stanie, choć posiadają otwory po owadach.

Analizę zawartości biblioteki Mielińskiego zamyka książka o przeznaczeniu *stricte* liturgicznym. Jest to antyfonarz²² wydany w 1573 r. w Antwerpii. Volumen ten jest szczególnie interesujący z powodu ostatnich 23 kart, które wykorzystane zostały na zapiski rękopiśmienne. Zawierają one modlitwy (wraz z liniaturami muzycznymi), głównie o znaczeniu lokalnym, a więc nie zawarte w podstawowym wydaniu. Zostały zapisywane kilkoma rękami pisarskimi, najprawdopodobniej w ciągu kolejnych 100–150 lat od daty wydania książki. Przemawia za tym chociażby fakt, że wpisana na ostatnich kartach modlitwa do Anioła Stróża, dodana została do kalendarza liturgicznego dopiero w 1670 r. Poza nią, znajduje się tam też śpiewana modlitwa bądź też hymn na cześć zwycięstwa nad Turkami. Warto zauważyć, że druk obejmuje tylko jedną czwartą roku liturgicznego, tj. część letnią. Jest wielce prawdopodobne, że w posiadaniu Aleksandra Mielińskiego były także trzy dalsze księgi zawierające części jesienną, zimową oraz wiosenną. Wolumin był wykorzystywany intensywnie, na co wskazują liczne przebarwienia i zabrudzenia na kartach. Został on także, oprawiony powtórnie, najprawdopodobniej na przełomie XVIII i XIX w., a to z powodu zużytej poprzedniej, starszej okładziny. Poza wspomnianymi śladami użytkowania brak w nim większych uszkodzeń.

Jako podsumowanie analizy treściowej rozpoznanej w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie części księgozbioru Aleksandra Mielińskiego warto postawić pytanie, co zawartość zgromadzonej biblioteki może powiedzieć o jej właścicielu? Wydaje się, że zainteresowania trzemeszeńskiego opata oscyływały ściśle wokół tematyki religijnej. Dzieła tak znanych i często czytanych autorów średniowiecznych oraz późnoantycznych, jak Beda, Jan Chryzostom i Grzegorz Wielki, zaliczanych do grona doktorów Kościoła, wskazują na głębokie zainteresowanie teologią i duchowością katolicką. Obraz taki dopełniają również prace dotyczące historii Kościoła, łącznie z jej licznymi zawirowaniami w postaci przeróżnych herezji. Również dzieło prawnicze znajdujące się w rozpoznanej części księgozbioru nie wybija się szczególnie i także ono dotyczy prawa kościelnego. Całość dopełnia antyfonarz, którego posiadanie przez opata jest najzupełniej naturalną rzeczą. Odnaleźć w nim można także wyraz dostosowywania się do reform soboru trydenckiego, co także wydaje się dość oczywistą kwestią. Większość księgozbioru jest tematycznie mocno zakorzeniona w średniowiecznych trendach intelektualnych. Żaden z druków nie wybija się poza religijną tematykę i brak tu jakichkolwiek wpływów renesansowych.

Noty własnościowe na drukach należących do Aleksandra Mielińskiego niestety nie są bardzo zróżnicowane. Większość z nich została wpisana po śmierci opata z uwzględnieniem wszystkich jego tytułów, a więc opata trzemeszeńskiego oraz

²¹ Na podstawie zachowanych proveniencji.

²² Katalog, nr 1.

biskupa inflanckiego. Zostały zapisane jednym bądź dwoma bardzo podobnymi do siebie charakterami pisma. Wpis pośmiertny następująco brzmi: *R[everendiss] mus in chr[isto] pater dominus Alexander Mieliński Dei Gratia primus in Livonia Vendensis Ep[iscop]us [et] Abbas Tremesnen[sis] eidem Monasterio dedit: Cuius anima ut in sancta pace quiescat oretur pro eo* (il. 2). Te wpisy występują w księgozbiornie łącznie osiem razy²³. W dwóch przypadkach wpis jest przekreślony w całości lub też częściowo²⁴. Dwa druki Aleksander Mieliński otrzymał w darze. Poświadczają to proveniencje w brzmieniu *Pro R[everendissimo] D[omino] Alexandro Mieliński Abb[ati] S[anct]e Ecclesia[e] Tremesne[nsi]s*²⁵ oraz *Pro R[everendi] D[omini] Alexandro Mieliński Abb[ati] Tremesnensis*²⁶. Pierwszy z tych wpisów umieszczony jest na antyfonarzu, drugi z kolei znajduje się na dziele prawniczym i odnosi się do przekazania owego druku Mielińskiemu najprawdopodobniej w formie zapisu testamentowego. Tylko jedną proveniencję Aleksandra Mielińskiego można określić jako wpisaną ręką własną, co zostało opisane wyżej.

Jeszcze jeden przypadek wymaga kilku słów objaśnienia. Piąty tom dzieł św. Jana Chryzostoma²⁷ nie posiada zachowanego wpisu proveniencyjnego, gdyż brak w nim karty tytułowej. Jednakże fakt, że Mieliński posiadał inne tomy wspomnianego druku, a także identyczny styl opraw tychże, pozwala z pewnością powiązać go z księgozbiorem Aleksandra.

Kwestią niezwykle interesującą są drogi, którymi omawiane książki dostawały się do księgozbiornu opata. Odnieść się tu można do dwóch woluminów, które zasługują na szczególną uwagę. Rozpocząć trzeba od druku *Conciliovm Omnivm, Tam Generalium [...]*²⁸, który jest, jak to zostało już ustalone wcześniej, drugim tomem dzieła prawniczego autorstwa Petrusa Crabbe. Zawarte w nim znaki własnościowe pozwalają zidentyfikować następujących właścicieli książki. Pierwszego właściciela reprezentuje umieszczony na górnej okładzinie superekslibris z wyobrażeniem herbu Prawdzic²⁹, który najprawdopodobniej odnosi się do osoby Stanisława Szedzińskiego³⁰ biskupa sufragana poznańskiego. Drugim był kantor, oficjał i wikariusz generalny poznański Franciszek Wysocki³¹, co potwierdza wpis proveniencyjny w brzmieniu: *Liber Francisci Wisoczskii Canonici Posnaniensis* umieszczony na karcie służącej za wyklejkę okładziny górnej druku. Biorąc pod uwagę kompozycję oprawy, w której wątpliwe byłoby dodanie superekslibrisu po wykonaniu oprawy, można stwierdzić, że w tym przypadku wpis Wysockiego nie może być wcześniejszy niż superekslibris. Kolejny wpis, znajdujący się tuż poniżej powyższego, brzmi: *Testamento [le]gatus R[everendissimo] D[omino] Alexandro Mieliński Abbatis [tre]mesnen[sis]* wprost sugeruje, że wspomniana księga została

²³ Katalog, nr 2, 4, 6, 7, 11, 12, 13, 15

²⁴ Katalog, nr 6, 11

²⁵ Katalog, nr 1.

²⁶ Katalog, nr 10.

²⁷ Katalog, nr 8.

²⁸ Katalog, nr 10.

²⁹ Więcej o kwestiach zdobnictwa wspomnianej oprawy zob. R. Franczak, *Warsztat introligatora ML na podstawie zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie*, [w:] *Introligatorzy i ich klienci*, red. A. Wagner, I. Imańska, T. Szymorowska, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2017.

³⁰ Na temat Szedzińskiego zob. E. Gigiewicz, *Szedziński Stanisław*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 19, Lublin 2013, kol. 22.

³¹ Na temat Wysockiego zob. J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. 1, Poznań 1959, s. 641.

zapisana w testamencie Aleksandrowi Mielińskiemu, co dodatkowo potwierdza wpis kolejny, umieszczony wprost na karcie tytułowej *Pro R[everendi] D[omini] Alexandro Mielinskij Abb[ati] Tremesnensis*, który zadaje się potwierdzać wykonanie testamentu. Ostatni wpis *Conuentus Tremesn[sis]*, oznaczający trzemeszeński konwent, wskazuje przekazanie książki, zapewne po śmierci Mielińskiego, na własność zgromadzenia. W tym momencie wspomnieć trzeba o pierwszym tomie wspomnianego dzieła³², w którym zawarte są jedynie dwie proveniencje. Pierwszą z nich jest wpis odnoszący się do wspomnianego już Franciszka Wysockiego w brzmieniu: *Liber Francisci Wisoczki Canonici Posnanien[sis]*, a drugi jest wpisem własnościowym klasztoru trzemeszeńskiego (niestety mocno uszkodzonym): *Conu[entus] Tr[emesn]en[sis]*. Przynależność obu księzek do Franciszka Wysockiego, a następnie do klasztoru trzemeszeńskiego pozwala sądzić, że pierwszy tom (z dwoma proveniencjami), mimo braku wpisu własnościowego Aleksandra Mielińskiego, także był jego własnością.

Ostatnią kwestią są losy księgozbioru Mielińskiego po jego śmierci. Wydaje się, że duża część spuścizny po opacie trafiła na własność zgromadzenia zakonnego w Trzemesznie. Wskazują na to wpisy zapisane w różnej formie, głównie jako *Conuentus Tremesn[ensis]* (lub bardzo do tego brzmienia zbliżone), noty własnościowe. Występują także trzy inne oznaczenia biblioteki klasztornej, są to *Ex Bibliotheca Mon[aste]ry Trzemesiensis CRL*, *Inscriptus Cata[logo] Lib[rorum] Convent[us] Tremesnen[sis] Can[nic]or[um] Regul[arium]* oraz *Ex Bibliotheca Tremesnensi Can[onicorum] Regul[arium] Latt[eranensium]*, przy czym ten ostatni jest zakreślony³³. Księgozbiór trzemeszeńskiego konwentu po kasacie klasztoru w 1836 r. trafił do Gniezna, do zbiorów Biblioteki Katedralnej. W jednym tylko przypadku książka z biblioteki klasztornej ma poświadczony późniejszy właściciela. Jest to siódmy tom dzieł Bedy Czcigodnego³⁴, którego właścicielem był ks. Jan Korytkowski, co poświadcza wpis: *Ex libris Joannis Korytkowski*. Dodatkowo na kartach czwartego tomu dzieł Jana Chryzostoma³⁵, nienoszącego znaków własnościowych zgromadzenia z Trzemeszna, udało się odnaleźć dwa wpisy. Jeden z pewnością pochodzący z XVIII w. w brzmieniu *Antonius Josephus Rontz* odnoszący się do osoby ks. Antoniego Rontza, kanonika warszawskiego oraz proboszcza w Wieleńniu³⁶. Nie udało się ustalić, w jaki sposób wspomniany kapłan wszedł w posiadanie woluminu. Drugim wpisem, jest: *Morzycki de Morzi nowiciatu Nowiciusów*, ale niestety brak jakichkolwiek informacji mogących pomóc w identyfikacji osoby, do której on się odnosi.

Podsumowując rozważania dotyczące księgozbioru opata Aleksandra Mielińskiego, którego część odnaleziona została w zasobie Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie, można stwierdzić, że niewątpliwie jest on interesującym przykładem kolekcji historycznej, która niegdyś była częścią większej biblioteki. Pozwala przedstawić,

³² Katalog, nr 9.

³³ Katalog, nr 12.

³⁴ Katalog, nr 4.

³⁵ Katalog, nr 7.

³⁶ Biblioteka Wydziału Historycznego UAM, HBmgr545, K. Krüger, *Spółceństwo tzw. "Mazurów Wieleńskich" na podstawie "Genealogii Wszystkich Familii Parochii Wieleńskiej zebranej przez X Antoniego Rontza Kanonika Warszawskiego Proboszcza Wieleńskiego Roku Pańskiego 1786"*, s. 19.

przynajmniej częściowo, horyzont zainteresowań intelektualnych Aleksandra Mielińskiego, który na podstawie zachowanych druków, wskazuje na zainteresowanie średniowiecznym kanonem tematów i pism. Z zarysowanej struktury proveniencyjnej wyłania się także, w jakimś stopniu to, co się działo z poszczególnymi drukami przed i po tym, jak były własnością opata. Licznie zachowane oryginalne okładziny ksiąg z biblioteki Mielińskiego pozwalają na prowadzenie badań tegumentologicznych. Kolejnym przedmiotem zasługującym na dalsze analizy jest rękopiśmienna część zachowanego antyfonarza. Nie podjęto natomiast w tym tekście kwestii opraw posiadanych przez Mielińskiego ksiąg, ponieważ ze względu na obfity materiał źródłowy kwestia ta zasługuje na osobne opracowanie³⁷.

Bibliografia

- Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, sygn. 2338, Listy Staropolskie.
- Białowicz-Krygierowa Zofia. 1982. „Mogilno, Strzelno i okolice.” *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 11, z. 10, Warszawa: Polska Akademia Nauk.
- Czapnik, Marianna. 2009. „Księgozbiór Krzysztoporskich. Z dziejów renesansowych bibliotek szlacheckich.” W *Kolekcje Historyczne. Księgozbiory szlacheckie XVI–XVII wieku*, 2, red. I. Komorowska-Dzierżanowska, s. 114–129. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Franczak, Radosław. 2017. „Warsztat introligatora ML na podstawie zbiorów Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie.” W *Introligatorzy i ich klienci*, red. A. Wagner, I. Imańska, T. Szymorowska, 2017. Toruń: Wydawnictwo UMK.
- Gigilewicz Edward (red.). 2013. *Encyklopedia katolicka*, t. 19, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Krüger Katarzyna. *Spółeczeństwo tzw. „Mazurów Wieleńskich” na podstawie „Genealogii Wszystkich Familii Parochii Wieleńskiej zebranej przez X Antoniego Rontza Kanonika Warszawskiego Proboszcza Wieleńskiego Roku Pańskiego 1786”*, sygn. HBmgr545, Biblioteka Wydziału Historycznego UAM.
- Łukowski Jan. 1881. „Archiwum Trzemeszeńskie.” *Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego*, t. 11, 1881.
- Muraszko Michał. 2017. „Oprawy trzech ksiąg opata trzemeszeńskiego Aleksandra Mielińskiego.” W *Introligatorzy i ich klienci*, red. A. Wagner, I. Imańska, T. Szymorowska. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Nowacki Józef. 1959. *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. 1. Poznań: Księgarnia Św. Wojciecha.
- Rostworowski Emanuel (red.). 1975. *Polski słownik biograficzny*, t. 20, 1975. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Przysłany: 25 VI 2019

Zaakceptowany: 21 VIII 2019

³⁷ Częściowo problem podjął M. Muraszko. zob.: M. Muraszko, *Oprawy trzech ksiąg opata trzemeszeńskiego Aleksandra Mielińskiego*, [w:] *Introligatorzy i ich klienci*. Toruń 2017.

Indeks wydawców

Calenius Gerwin, Johann Quentel <dziedzice> – 13
 Froben Hieronymus, Episcopus Nicolaus – 6, 7, 8, 11
 Guerra Domenico, Guerra Giovanni Battista – 14
 Herwagen Johann – 2, 3, 4, 5,
 Oporinus Johann, Herwagen Johann – 15
 Quentel Peter – 9, 10
 Pesnot Charles – 12
 Plantin Cristophorus – 1

Aneks

Katalog druków o proveniencji Aleksandra Mielińskiego w zbiorach Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie

1. ANTHIPHONARIUM

Antiphonarium, juxta breviarium Romanum restitutum. Pars aestivalis
 Antverpiae: Ex Officina Cristoph. Plantini, 1573. 2°

USTC: 415618

opr.: deska, brązowa skóra, brak zdobień, oprawa wtórna (XVIII–XIX w)

def.: uszkodzona skóra na okładzinach

- prow.: 1. *Pro R[everendissimo] D[omino] Alexandro Mielinsky Abb[ati] S[ancte] Ecclesia[e] Tremesne[nsi]s.*
 2. *Ex Bibliotheca Mon[aste]ry Trzemesiensis C[anonici] R[egularis] L[ateraniensis].*
 3. Pieczęć tuszowa: w polu BK, w otoku napis: ARCHIWUM
 ARCHIDIECEZJALNE / GNIEZNO.

Sygn. BK 11717

2. BEDA Venerabilis

Opera bedae venerabilis presbyteri, anglosaxonis: viri in divinis atque hvmanis
 literis exercitissimi: omnia in octo tomos distincta addito rerum et verborum
 indice copiosissimo /5

Basileae: Johann Herwagen, 1563. 2°

VD 16: B 1418

USTC: 679606

opr.: deska fazowana, brązowa skóra, tłoczenia na złoto i ślepo, radełko 3 typy,
 metalowe zamknięcia

def.: uszkodzone zamknięcia, zniszczony grzbiet

- prow.: 1. *R[everendissi]mus in chr[ist]o pater D[om]in[us]. D[om]in[us] Alexander Mielinski Dei Gra[tia] primus in Livonia Venden[si]s e[pi]scopus et. Abbas Tremesnen[nsis] eidem Mon[aste]rio dedit cuius anima ut in s[an]cta pace quiescat oretur pro eo.*
 2. Pieczęć tuszowa: w polu herb kapituły gnieźnieńskiej, w otoku napis:
 CAPITULUM METROPOLITANUM / GNESNENSE.

3. Pieczęć tuszowa: w polu BK, w otoku napis: ARCHIWUM ARCHIDIE-
CEZJALNE / GNIEZNO.

Sygn. BK 3118

3. Opera bedae venerabilis presbyteri, anglosaxonis: viri in divinis atque hvmanis literis exercitatissimi: omnia in octo tomos distincta addito rerum et verborum indice copiosissimo /6

Basileae: Johann Herwagen, 1563. 2°

VD 16: B 1418

USTC: 679606

uwagi: współopr. z nr 2.

Sygn. BK 3118

4. Opera bedae venerabilis presbyteri, anglosaxonis: viri in divinis atque hvmanis literis exercitatissimi: omnia in octo tomos distincta addito rerum et verborum indice copiosissimo /7

Basileae: Johann Herwagen, 1563. 2°

VD 16: B 1418

USTC: 679606

opr.: deska bukowa, fazowana, skóra brązowa, tłoczenia na ślepo i na złoto, metalowe zapięcia, wyciski trzech radełek

def.: uszkodzony grzbiet, zniszczone zamknięcia

prow.: 1. *R[eve]r[endiss]imus in chr[ist]o pater D[o]m[inu]s dominus Alexander Mielinski Dei Gra[tia] primus in Livonia Venden[sis] ep[iscop]us et Abbas Tremesnen[sis] eidem Mon[aste]rio dedit, cuius anima ut in s[an]cta pace quiescat oref[ur] p[ro] eo*

2. *Ex bibliotheca Tremesnens[is] Can[onicorum] Reg[ularium] Lat[eranensium].*

3. *Ex libris Joannis Korytkowski*

4. Pieczęć tuszowa: w polu herb kapituły gnieźnieńskiej, w otoku napis: CAPITULUM METROPOLITANUM / GNESNENSE.

5. Pieczęć tuszowa: w polu BK, w otoku napis: ARCHIWUM ARCHIDIE-
CEZJALNE / GNIEZNO.

Sygn. BK 2923

5. Opera bedae venerabilis presbyteri, anglosaxonis: viri in divinis atque hvmanis literis exercitatissimi: omnia in octo tomos distincta addito rerum et verborum indice copiosissimo /8

Basileae: Johann Herwagen, 1563. 2°

VD 16: B 1418

USTC: 679606

uwagi: współopr. z nr 4.

Sygn. BK 2923

6. CHRYSOSTOMUS Iohannes

Opera D. Joannis chryso stomi, archiepiscopi Constantinopolitani, quotquot per Graecorum exem plarium facultatem in Latinam linguam haetenus traduci potuerunt tomus secundus

Basilae: Per Hieronymum Frobenium Et Nicolaum Episcopium, 1558. 2°

VD 16: J 402

USTC: 679618

opr.: deska fazowana, brązowa skóra tłoczona na ślepo i złoto, wyciski dwóch radełek

def.: zniszczone zamknięcia

prow.: 1. *R[eve]r[en]diss[imus] in chr[ist]o pater D[o]m[inu]s dominus Alexander Mielinski Dei Gra[tia] primus in Livonia Venden[sis] ep[iscop]us et Abbas Tremesnen[sis] eidem Mon[aste]rio dedit, cuius anima ut in s[an]cta pace quiescat ore[ur] p[ro] eo.*

2. Pieczęć tuszowa: w polu herb kapituły gnieźnieńskiej, w otoku napis: CAPITULUM METROPOLITANUM / GNESNENSE.

3. Pieczęć tuszowa: w polu BK, w otoku napis: ARCHIWUM ARCHIDIE-CEZJALNE / GNIEZNO.

uwagi: proveniencja zakreślona, zrekonstruowana na podstawie nr 4

Sygn. BK 2934

7. Opera D. Joannis chryso stomi, archiepiscopi Constantinopolitani, quotquot per Graecorum exem plarium facultatem in Latinam linguam haetenus traduci potuerunt tomus quartus

Basileae: Hieronymus Froben, Nikolaus Episcopus, 1558. 2°

VD 16: J 402

USTC: 679618

opr.: deska fazowana, brązowa skóra, tłoczenia na złoto, tłoczenia na ślepo, wyciski dwóch radełek

def.: oprawa uszkodzona, uszkodzone metalowe zamknięcia, brak ostatniej karty

prow.: 1. *R[everendiss]mus in chr[isto]o pater dominus dominus Alexander Mielinski Dei Gratia primus in Livonia Vendensis Ep[iscop]us [et] Abbas Tremesnen[sis] eidem Monasterio dedit: Cuius anima ut in sancta pace quiescat ore[ur] pro eo.*

2. 1065 – 1066 kol.: *Morzycki de Morzi nowiciatu Nowiciusów.*

3. 1141 – 1142 kol.: *Antonius Josephus Rontz.*

4. Pieczęć tuszowa: w polu BK, w otoku napis: ARCHIWUM ARCHIDIE-CEZJALNE / GNIEZNO.

uwaga: liczne glosy łac.

Sygn. BK 1456

8. Opera D. Joannis chryso stomi, archiepiscopi Constantinopolitani, quotquot per Graecorum exem plarium facultatem in Latinam linguam haetenus traduci potuerunt tomus quintus

Basiliae: Hieronymus Froben, Nikolaus Episcopus, 1558. 2°

VD 16: J 402

USTC: 679618

opr.: deska fazowana, brązowa skóra, tłoczenia na złoto, tłoczenia na ślepo, wyciski dwóch radełek

def.: zniszczone zamknięcia, uszkodzona skóra na grzbiecie, brak k. tyt. i kilku kart początkowych oraz końcowych.

prow.: 1. *Conventus Tremesen*[sis]

2. Pieczęć tuszowa: w polu BK, w otoku napis: ARCHIWUM ARCHIDIECEZJALNE / GNIEZNO.

Sygn. BK 11040

9. CRABBE Petrus

Concilia Omnia, Tam Generalia, quam particularia, ab apostolorum temporibus in hunc vsque diem a sanctissimis patribus celebrata, [et] quorum acta literis mandata, ex vetustissimis diuersar[um] regionu[m] bibliothecis haberi potuere, his duobus tomis continentur. Tomvs Primvs

Coloniae: Petrus Quentel, 1538. 4°

VD16: C 5643

opr.: deska fazowana, brązowa skóra, tłoczenia na ślepo: strychulec, okładzina dolna: wyciski trzech radełek, tłoczone na złoto pojedyncze wyciski tłoka z wyobrażeniem uskrzydłonych główek anielskich, tłok ornamentalny; prostokątna, tłoczona na złoto plakieta, tłoczenia liternicze i data 1540

def.: uszkodzona oprawa

prow.: 1. *Liber Francisci Wisoczkkii Canonici Posnanien*[sis]

2. *Conu[entus] Tr[emesn]en*[sis]

3. Pieczęć tuszowa: w polu BK, w otoku napis: ARCHIWUM ARCHIDIECEZJALNE / GNIEZNO.

uwaga: glosy łac. liczne, podkreślenia tekstu

Sygn. BK 1335

10. Conciliorum Omnium, Tam Generalium, q[uam] particulari[m], a temporibus Agapeti papae usque ad Eugenium papam quartu[m], ex vetustissimis bibliothecis collectorum. Tomus Secundus.

Coloniae: Petrus Quentel, 1538. 4°

VD16: C 5643

opr.: deska fazowana, brązowa skóra, tłoczenia na ślepo: strychulec, wyciski trzech radełek, tłoczone na złoto pojedyncze wyciski tłoka z wyobrażeniem uskrzydłonych główek anielskich, półkolisty tłok ornamentalny, wewnątrz którego herb Prawdzic; poniżej w tłoczonym na złoto wieńcu scena, tłoczenia liternicze i data.

def.: uszkodzona oprawa – resztki mosiężnych zapinek, otwory po owadach

prow.: 1. Stanisław Szedziński – superekslibris z herbem Prawdzic.

2. *Liber Francisci wisoczkkii Canonici Posnanien*[sis].

3. *Testamento [le]gatus R[everendissimo] D[omino] Alexandro Mielinski Abbatis [tre]mesnen[sis].*
4. *Pro R[everendi] D[omini] Alexandro Mielinskij Abb[ati] Tremesnensis.*
5. *Conuentus Tremesn[ensis].*
6. Pieczęć tuszowa: w polu herb kapituły gnieźnieńskiej, w otoku napis: CAPITULUM METROPOLITANUM / GNESNENSE.
7. Pieczęć tuszowa: w polu BK, w otoku napis: ARCHIWUM ARCHIDIECEZJALNE / GNIEZNO.

uwaga: glosy łac. liczne.

Sygn. BK 1336

GREGORIUS Magnus

11. Opera d.gregorii papae,huius nominis primi, cognomento magni, omnia quae extant,accuratissima diligentia à mendis multis,uti lector facile deprehendet,maximè in libris epistolarum,repurgata cim indice duplici,altero rerum,uerborum,sententiarumque : altero locorum s.scripturae explicatorum: utroque magna sedulitate conscripto.

Basileae: Froben, 1564. 2°

VD16: G 3125

USTC: 679614

opr.: deska fazowana, brązowa skóra, tłoczenia na złoto i na ślepo, wyciski czterech radełek, pozostałości metalowych zamknięć

def.: uszkodzenia oprawy

- prow.: 1. *R[everindissi]mus in ch[r]/[st]o pater Dominus dominus Alexander Mielinski Dei Gra[tia] primus in Liuonia Venden[sis] Ep[iscop]us et Abbas Tremesnen[sis] eidem Mon[aste]rio dedit cuius anima ut in sancta pace quiescat. oretur pro eo — częściowo przekreślona*
2. Pieczęć tuszowa: w polu herb kapituły gnieźnieńskiej, w otoku napis: CAPITULUM METROPOLITANUM / GNESNENSE.
  3. Pieczęć tuszowa: w polu BK, w otoku napis: ARCHIWUM ARCHIDIECEZJALNE / GNIEZNO.

uwaga: glosy liczne łac., podkreślenia tekstu

Sygn. BK 2481

IANSENIUS Cornelius

12. Commentariorum in suam concordiam ac totam historiam evangelicam Partes IIII. Adjectis III indicibus, quicquid toto opere tractatur exactissime demonstrantibus.

Lugduni: Apud Carolum Pesnot, 1582, 2°

USTC: 156432

j.: łac., gr., hebr.

opr.: deska fazowana, brązowa skóra, wyciski na złoto i na ślepo, wyciski plakiet, wyciski literowe, wyciski pięciu radełek, pozostałości zapinek mosiężnoskórzanym

def.: niewielkie uszkodzenia oprawy, nieliczne otwory po owadach

- prow.: 1. *R[everendissi]m[u]s in Chr[ist]o Pater D[omi]nus D[omi]nus Alexander Mielinskj Dei gratia primus in Liuania Venden[sis] Ep[iscop]us et Abbas Tremesnen[sis] eidem monasterio dedit cuius anima ut in sancta pace quiescat oretur pro eo*
2. *Ex Bibliotheca Tremesnensi Can[onicorum] Reg[ularium] Latt[eranensium]* — zakreślona
3. Pieczęć tuszowa: w polu BK, w otoku napis: ARCHIWUM ARCHIDIECEZJALNE / GNIEZNO.

Sygn. BS 3746

PRATEOLUS Gabriel

13. De vitis, sectis, et dogmatibus omnium haereticorum elenchus alphabeticus: ex ecclesiasticarum rerum scriptoribus in unum corpus ex variis membris compactus: per gabrielem prateolum marcoßium, doctorem theologum. Cum indicibus.

Coloniae: Apud Geruuinum Calenium, [et] haeredes Ioannis Quentel, 1569, 4°
VD16: D 2989

USTC: 630098

opr.: deska fazowana, brązowa skóra, tłoczenia na złoto i na ślepo, wyciski trzech radełek, wycisk plakiety (ofiara Izaaka) z monogramem „HR”, wyciski liternicze, pozostałości zapinek metalowo-skórzanych

def.: niewielkie uszkodzenia oprawy, otwory po owadach

- prow.: 1. *R[everendissi]miis in chr[ist]o pater D[o]mi[ni]s D[o]mi[ni]s Alex[ander] Mielinski Dei Gra[tia] primus in Liuania Ep[iscop]us Venden[sis] et Abbas Tremesnen[sis] eidem Mon[aste]rio dedit Cuius anima ut in scta pace quiescat oret[ur] pro eo.*
2. *Conuent[us] Tremesnensis.*
3. Pieczęć tuszowa: w polu herb kapituły gnieźnieńskiej, w otoku napis: CAPITULUM METROPOLITANUM / GNESNENSE.
4. Pieczęć tuszowa: w polu BK, w otoku napis: ARCHIWUM ARCHIDIECEZJALNE / GNIEZNO.

Sygn. BK 5932

SACERDOTALE Ad consuetudinem S. Romanae Ecclesiae

14. Sacerdotale ad consuetudinem Sanctae Romanae Ecclesiae aliarumque ecclesiarum ex apostolicae bibliothecae ac sanctorum patrum iurium sanctionibus, & ecclesiasticorum doctorum scriptis, ad optatum quorum cunque sacerdotum commodum, collectum: atque summorum pontificum autoritate multoties approbatum: summa nuper cura iuxta s. Tridentini Concilii sanctiones emendatum, & auctum: in quo omnium sacramentorum officia, resolutionesque omnium dubiorum ad ea pertinentium, ex communicationum canones, cum brevi illarum et absoluta declaratione ex sacris doctoribus collecta, continentur. Quibus etiam rubricae generales tum missalis tum breuiarii novi, multaue alia sacerdotibus valde utilia ac necessaria sunt addita: quae in aliis hactenus impressis desiderabantur.

Venetis: apud Guerraeos fratres et socios, 1576, 8°

USTC: 820749

EDIT 16: 11976

opr.: deska fazowana, brązowa skóra, tłoczenia na ślepo strychulec, wyciski trzech radelek, tłoczenia na złoto: okładzina górna: tłoki – motywy floralne; prostokątna plakieta – scena ukrzyżowania, tłoczenie liternicze okładzina dolna tłok – motywy floralne; prostokątna plakieta, wokół niej tłoczona data: „15[7]7”. Na okładzinie górnej zachowane 2 narożne mosiężne okucia, zachowane 1 mosiężna zapinka, defekty: uszkodzenia oprawy, brak 6 mosiężnych okuć, brak jednej zapinki, błędy w paginacji, ślady po robakach,

prow.: 1. *Alexander Mielinski Abbas Tremesen[sis]*.

2. Pieczęć tuszowa: w polu herb kapituły gnieźnieńskiej, w otoku napis: CAPITULUM METROPOLITANUM / GNESNENSE.

3. Pieczęć tuszowa: w polu BK, w otoku napis: ARCHIWUM ARCHIDIECEZJALNE / GNIEZNO.

uwaga: glosy łac. nieliczne.

Sygn. BK 683

XANTHOPULUS Nicephorus Callistus

15. Ecclesiasticae historiae libri decem & octo. Opera Joannis langi, consiliarii regii, è Graeco in Latinum sermonem translati, nuncque denuò in lucem editi. Accessit locuples rerum & verborum in his memorabilium index..

Basilae: Per Ioannes Oporinum et Heruaginum, [1555], 2°

VD16: N 1437

USTC: 677906

opr.: deska bukowa, fazowana, skóra brązowa, tłoczenia na ślepo i na złoto, metalowe zamknięcia, radełko 2 typy, tłoki liternicze, data: 1567

def.: otwory po owadach, zdekompletowane zamknięcia, skóra na grzbiecie popękana

prow.: 1. *R[everendiss]imus in chr[isto]o pater D[o]m[in]us D[o]m[in]us Alexander Mielinski dei Gra[tia] primus in Livonia Venden[sis] ep[iscop]us. et Abbas Tremesen[sis] eidem Mon[aste]rio dedit, cuius anima ut in scta pace quiescat oretur pro eo*

2. *Inscriptus Cata[logo] Lib[rorum] Convent[us] Tremesen[sis] Can[on]icor[um] Regul[arium].*

3. Pieczęć tuszowa: w polu herb kapituły gnieźnieńskiej, w otoku napis: CAPITULUM METROPOLITANUM / GNESNENSE.

4. Pieczęć tuszowa: w polu BK, w otoku napis: ARCHIWUM ARCHIDIECEZJALNE / GNIEZNO.

Sygn. BK 2955

Konkordancja sygnatur z nr. katalogowym

BK 683	14
BK 1335	9
BK 1336	10
BK 1456	7
BK 2481	11
BK 2923	4, 5
BK 2934	6
BK 2955	15
BK 3118	2, 3
BK 5932	13
BK 11040	8
BK 11717	1
BS 3746	12

Wojciech Graś

Adam Mickiewicz University in Poznań. Faculty of Historical Studies

e-mail: wojciech.gras@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7573-926X

Wojciech Graś is a history student at the University of Adam Mickiewicz in Poznań, as well as a member of the Team for cataloguing the resources of the Cathedral Library in Gniezno led by dr hab. Piotr Pokora.

Book collection of Aleksander Mieliński, an abbot of Trzemeszno in the collections of Archdiocesan Archives in Gniezno

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.009>

The text is available under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).

K

Keywords: Canons Regular; Trzemeszno; Gniezno; Aleksander Mieliński

S

Summary. Aim: The article presents the collection of Aleksander Mieliński, the abbot of Trzemeszno, so far scarcely examined in the literature of the subject matter. Individual volumes were found during the inventory work carried out as part of the grant project at the Archdiocese Archive in Gniezno. **Research method:** Bibliological analysis of volumes along with the analysis of ownership notes of the preserved collection. **Results/Conclusions:** A preserved part of Aleksander Mieliński's book collection allows showing at least partly the intellectual horizons and reading interests of the owner. Numerous preserved original covers testify to the taste and passion of the holder.

Wojciech Graś

Adam-Mickiewicz-Universität Posen. Fakultät für Historische Wissenschaften

e-mail: wojciech.gras@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7573-926X

Wojciech Graś ist Geschichtsstudent an der Adam-Mickiewicz-Universität in Posen sowie Mitglied des Teams der Bestandsinventarisierung der Dombibliothek in Gnesen, geleitet von Dr. habil. Piotr Pokora.

Buchbestand des Abts von Trzemeszno Aleksander Mieliński in den Beständen des Erzbischöflichen Archivs in Gnesen

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.009>

Dieser Text wird unter der Creative Commons-Lizenz Namensnennung-Keine Bearbeitungen 4.0 International (CC BY-ND 4.0) veröffentlicht.

S **Stichworte:** Augustiner-Chorherren; Trzemeszno/Tremessen; Gnesen; Aleksander Mieliński

Z **usammenfassung. These/Ziel:** Der Beitrag schildert den in der Literatur bisher sehr schwach bearbeiteten Bestand des Abts von Trzemeszno Aleksander Mieliński. Auf einzelne Bände stieß man während der Inventarisierungsarbeiten, die im Rahmen eines Forschungsprojektes im Erzbischöflichen Archiv in Gnesen durchgeführt wurden. **Forschungsmethode:** Die bibliologische Analyse der Bände samt der Analyse der Eigentumsnoten des erhaltenen Bestandes. **Ergebnisse/Schlussfolgerungen:** Der erhaltene Teil des Bestandes von Aleksander Mieliński erlaubt mindestens teilweise die intellektuellen Horizonte sowie die Leseinteressen des Eigentümers darzustellen. Die zahlreichen original erhaltenen Buchdeckel zeugen von seinem Geschmack und seiner bibliophilen Begeisterung.

N

Mateusz Superczyński

Archiwum Państwowe w Toruniu

e-mail: msuperczynski@torun.ap.gov.pl

ORCID ID: 0000-0002-8176-412X

nieznane starodruki ulotne w bibliotece

Archiwum Państwowego w Toruniu

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.010>

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłącznej licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-ND 4.0).

Dr Mateusz Superczyński jest absolwentem studiów magisterskich w zakresie archiwistyki i zarządzania dokumentacją w Instytucie Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz studiów doktoranckich w zakresie historii (temat dysertacji: „Kancelaria i archiwum miasta Chełmna w okresie przedrozbiorowym (XIII w. – 1772 r.)” W latach 2012-2014 pracował w Archiwum Uniwersyteckim UMK. Od 2015 r. pracownik Archiwum Państwowego w Toruniu. Członek Stowarzyszenia Archiwistów Polskich i Towarzystwa Miłośników Torunia.

S

Słowa kluczowe: starodruki; biblioteki; archiwa państwowe; Toruń

S

Streszczenie: W artykule zawarto katalog zbioru 27 starodruków ulotnych, które odnaleziono w bibliotece Archiwum Państwowego w Toruniu. Stanowi on pewne uzupełnienie prac nad starodrukami w tej instytucji, które umożliwią dotarcie do szerzej nieznanymi zbiorów bibliotecznych liczniejszej grupy użytkowników. Opublikowanie niniejszego katalogu starodruków jest o tyle celowe, że zawiera on pozycje szerzej nieznane, unikatowe, występujące często tylko w nielicznych bibliotekach europejskich na terenie Niemiec, czy Szwecji. W pierwszej części artykułu omówiono w skrócie najciekawsze egzemplarze, na które składają się rozprawy o tematyce teologicznej (demonologia), filozoficznej, historycznej, a także dzieła retoryczne i polityczne traktujące o sytuacji społeczeństwa toruńskiego w XVIII w. Interesującą grupę tworzą drukowane umowy, dokumenty i przywileje odnoszące się do sporu cechu piwowarów z radą miasta Gdańska w końcu XVII w., którego rozjemcą był król Jan III Sobieski. W omawianym zbiorze znalazły się także drukowane dokumenty-obwieszczenia magistratu miasta Torunia z XVIII stulecia, które stanowią cenne źródła do dziejów Torunia w dobie jego kryzysu.

W trakcie prac porządkowych i inwentaryzacyjnych w bibliotece Archiwum Państwowego w Toruniu natrafiono na niezainwentaryzowany zbiór starodruków ulotnych, wśród których występują unikatowe druki o charakterze teologicznym, filozoficznym i politycznym z przełomu XVII i XVIII w. Grupę liczącą 27 jednostek

pominięto przy opracowywaniu katalogu starodruków Archiwum Państwowego w Toruniu, przez co konieczne staje się opublikowanie pewnego uzupełnienia do ich wykazu¹.

Dotychczas ukazały się nieliczne artykuły rzucające nieco więcej światła na zbiory biblioteki toruńskiego archiwum, do których nadal dociera jednak znikoma liczba czytelników². Obok katalogu starodruków przechowywanych w oddziale I Archiwum przy pl. Rapackiego 4, opublikowano również katalog starodruków z zespołu Akt miasta Grudziądza przechowywanych w II oddziale Archiwum³. Charakteru nowo zinwentaryzowanego zbioru nadają różnorodne zagadnienia tematyczne, jakie prezentują poniższe starodruki. Na kolekcję, w której przeważają wydawnictwa XVII i XVIII-wieczne, składają się, jak już wspomniano, przede wszystkim drukowane dysertacje i rozprawy filozoficzno-teologiczne, a także z zakresu prawa i historii, druki w formie rozporządzeń, mandatów i suplik dotyczących spraw gospodarczych i administracyjnych, drukowane dokumenty i zarządzenia magistratu miasta Torunia oraz grupa współprawnych umów i dokumentów cechu piwowarów w Gdańsku.

Do druków o tematyce filozoficzno-teologicznej zaliczają się dwie prace autorstwa luteńskiego pastora Nathaniela Falcka (1663-1693), który zainicjował na Uniwersytecie w Wittemberdze dysputę na temat krytyki zaprzeczania istnieniu demonów, co według autora miało prowadzić do równoczesnej negacji religii, a więc ateizmu. Wśród osób, którym Falck zarzucał negację istnieniu diabłów znaleźli się między innymi Kartezjusz, Spinoza, Hobbes, a także Balthazar Bekker (1634-1698), którego poglądom Falck poświęcił dysertację: *Disseratio IV de Daemonologia Bekkeri et aliorum Respondente George Brahamo Wolf, Seyda Misnico*⁴. Krytyka ujęta w rozprawie wynikała z faktu, że Balthazar Bekker jako holenderski duchowny, przedstawiciel kartezjanizmu zakwestionował istnienie diabła oraz był gorącym zwolennikiem zwalczania przesądów i zabobonów. Odegrał także kluczową rolę w zakończeniu fali polowań na czarownice w nowożytnej Europie⁵. Powyższa praca jest nadbitką większej rozprawy, na którą składały się cztery dysertacje autorstwa Falcka⁶. Swoją drugą pracę *Quaestionem e Theologia Naturali...* opublikował razem z innym duchownym luteńskim i profesorem z Norymbergi - Johannem Martinem Beerem⁷.

Innym autorem, którego rozprawa znalazła się w omawianym zbiorze starodruków jest Jakub Karol Spener (1684-1730), niemiecki konstytucjonalista i historyk,

¹ K. Kopiński, J. Milewska-Kozłowska, *Stare druki w bibliotece Archiwum Państwowego w Toruniu*, Folia Toruniensia (dalej: FT), t. 2: 2002, s. 133-175.

² K. Kopiński, *Biblioteka Archiwum Państwowego w Toruniu*, Rocznik Toruński, R. 29: 2002, s. 227-234.

³ J. Bonczkowski, J. Milewska-Kozłowska, *Starodruki z zespołu Akt miasta Grudziądza przechowywane w Archiwum Państwowym w Toruniu*, FT, t. 8: 2008, s. 147-159.

⁴ Poz. katalogu nr 5; A. Nowicki, *Ateistyczna treść demonologii Vaniniego Wkład do teorii spotkań*, Przegląd Religioznawczy, 1984, nr 2 (132), s. 29-44.

⁵ A. Nooljen, *Unserm grossen Bekker ein Denkmal? Balthasar Bekkers Betoverde Weereld in den deutschen Landen zwischen Orthodoxie und Aufklärung*, Göttingen, 2009, s. 211-212; E. Walten, *The Dictionary of Seventeenth and Eighteenth-Century Dutch Philosophers*, vol. 2, Bristol 2003, s. 1065-1068; K. Vermeir, *Bio-bibliographical Note. Balthasar Bekker*, [dostęp 11 VI 2018]. Dostępny w World Wide Web: <http://halshs.archives-ouvertes.fr/>.

⁶ *De Daemonologia auctorum recentiorum falsa, dissertatio praeliminaris, varias Recentiorum ad Atheismum Vias ac Methodos, imprimis per negatam Daemonum existentiam commonstrans, disputabit publice M. Nathanael Falck, Collegii Philos. Adjunctus hactenus et h.t. Decanus, nunc designatus apud Sedinenses ad D. Mariae Pastor, Praepositus et in Gymnasio Carolino Theof[ogiae] Prof[essor] Primari[us]. Respondente Joh. Isaaco Trempen-Au Gedanensi, die 3 Aug. 1692*, Wittebergae, ss. nlb 26.

⁷ Poz. katalog. nr 4.

który pracował na uniwersytetach w Lejdzie, Oksfordzie, Utrechcie i Berlinie⁸. Od 1726 Spener był również członkiem Królewskiego Pruskiego Towarzystwa Naukowego Prawa. Dzieło pt. *Dissertatio de S. Pauli Apostoli Romana Civitate quam in regia Fridericiana Academia Rectore Magnificentissimo Philippo Wilhelmo...*⁹ jest pracą obronioną publicznie pod przewodnictwem Krzysztofa Cellariusza (Kellera) (1638-1707), niemieckiego profesora retoryki i historii w Halle (Salle) oraz twórcy periodyzacji dziejów¹⁰.

Na uwagę zasługuje także inna dysertacja naukowa z zakresu prawa, autorstwa Johanna Rennera, syna rajcy i burgrabiego gdańskiego – Heinricha Rennera (1696-1761)¹¹. Publikacja powstała pod patronatem Filipa Richarda Schrödera profesora uniwersytetu w Królewcu i ławnika sądu książęcego litewskiego oraz sądu kryminalnego w Królewcu¹². Sam Renner uczący się początkowo w Gimnazjum Akademickim, a następnie studiujący w Królewcu był aktywnym urzędnikiem miejskim i sprzeciwiał się wprowadzeniu w Gdańsku ordynacji królewskiej zwiększającej kontrolę króla polskiego nad miastem.

Inną interesującą pozycją jest druk mający charakter memoriału tzw. „synowskiej pobożności” ku czci zmarłego Johanna Helda, ojca pastora ewangelickiej gminy w Toruniu - Johanna Christiana Helda¹³. Urodził się on w 1697 r. w Swarzędzu, gdzie jego ojciec był kaznodzieją. Po odbyciu nauki w toruńskim Gimnazjum Akademickim (?-1712), a także studiów na uniwersytetach w Jenie (1716) i Wittenberdze (1717) przybył w 1723 r. do Torunia, gdzie był pastorem do swojej śmierci w 1762 r.¹⁴ Utwór Helda ma charakter dzieła literackiego silnie akcentującego umysłowość ewangelicką XVIII-wiecznego Torunia.

Tematykę polityczną prezentują następne starodruki związane z Toruniem i Prusami. Jest to przede wszystkim praca pt. *Der unzeitige Hass gegen die Brauer und die unbedachtsame Liebe zur Contribution entdeckt von dem Warheitliebenden* z 1696 r. będąca krytyką stosunków panujących w Toruniu i zawierająca rady, jak wydobyć miasto z ciężkiej sytuacji finansowej¹⁵. Autorem rozprawy jest Johann Rechenberger, absolwent Gimnazjum Toruńskiego, członek III ordynku¹⁶, ojciec znanego toruńskiego pastora kościoła św. Trójcy, także Johanna Rechenbergera (1687-1758).¹⁷ W tej samej grupie tematycznej znajdują się drukowane listy króla Władysława IV i Macieja Łubieńskiego, prymasa Polski z lat 1643-1644 dotyczące sytuacji Kościoła i państwa¹⁸, a także korespondencja Stanisława Leszczyńskiego z jego przyjaciółmi z okresu jego pobytu w Gdańsku¹⁹ oraz pismo Stanisława Au-

⁸ E. Landsberg, *Jakob Carl Spener*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 35, Leipzig 1893, s. 101.

⁹ Poz. katalog. nr 15.

¹⁰ J. Leuschner: *Cellarius, Christoph*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 3, Berlin 1957, s. 180

¹¹ Poz. katalog. nr 14

¹² D. H. Arnolds, *Ausführliche und mit Urkunden versehene Historie der Königsbergischen Universität*, II Th., 1746, s. 283

¹³ Poz. katalog. nr 7.

¹⁴ G. B. Dittmann, *Beytrage zur Geschichte der Stadt Thorn aus guten und zuverldssigen Quellen gesamlet*, Bd. I, 1789, s. 33.

¹⁵ Poz. katalog. nr 13.

¹⁶ J. Dygdała, *Urzednicy miejscy Torunia. Spisy, cz. III 1651-1793*, Toruń 2002, s. 160.

¹⁷ G. B. Dittmann, op. cit., s. 53; J. G. Meusel, *Lexikon der vom Jahr 1750 bis 1800 verstorbenen teutschen Schriftsteller*, Bd. 11, Leipzig 1811, s. 71.

¹⁸ Poz. katalog. nr 24.

¹⁹ Poz. katalog. nr 9.

gusta Poniatowskiego w sprawie sytuacji Kościoła i zakonu jezuitów w miastach pruskich²⁰.

Odrębna grupę starodruków stanowią przede wszystkim drukowane dokumenty i rozporządzenia rady miasta Torunia z XVIII w. dotyczące m.in. nakazu legitymowania się przez podróżnych paszportem w czasie zarazy w 1728 r., zakazu rozpowszechniania nielegalnych druków i kalumni kierowanych w stronę nowych władz miejskich po tzw. tumulcie toruńskim z 1724 r., czy zakazu handlu solą zamorską na obszarze przedmiejskim i we wsiach miejskich²¹. Ważną pozycją w tym zbiorze są drukowane umowy, supliki i dokumenty dotyczące cechu piwowarów gdańskich z lat 1592-1678 prawdopodobnie wydane w jednym tomie bez wspólnego tytułu²². Możliwe, że wydawnictwo to powstało jako efekt mediacji króla Jana III Sobieskiego rozstrzygającego spór rady miasta Gdańska z tamtejszymi cechami w czasie jego pobytu w tym mieście w latach 1677-1678.

Z racji braku jakichkolwiek starszych środków ewidencyjnych określenie proveniencji omawianych starodruków następuje licznymi trudnościami. Na jednostkach nie występują także żadne znaki własnościowe oprócz starszych pieczęci biblioteki podręcznej Archiwum Państwowego w Toruniu. Domniemanym właścicielem jednego wydania mógł być burmistrz toruński Johann Godfried Rösner (1658-1724), który nabył na licytacji biblioteki Johanna Rechenberga pastora w kościele św. Trójcy część książek. Chodzi tu oczywiście o publikację *Der unzeitige Hass gegen die Brauer und die unbedachtsame Liebe zur Contribution entdeckt von dem Wahrheitliebenden* z 1696 r.²³ Choć i te powiązania są jedynie przypuszczeniem. Część starodruków mogła wchodzić w skład późniejszej biblioteki radzieckiej, jednakże w katalogu jej zbiorów nie sposób dostrzec omawianych tytułów. Niektóre z nich, jak choćby zbiór dokumentów dotyczących cechu piwowarów gdańskich, być może trafiły w niejasnych okolicznościach do toruńskiego archiwum z Gdańska lub Królewca.

Po zinwentaryzowaniu omawianych starodruków włączono je do zasobu biblioteki Archiwum Państwowego w Toruniu opracowując równocześnie poniższy katalog, który jest uzupełnieniem katalogu wydanego przez K. Kopińskiego i J. Milewską-Kozłowską²⁴. Przy jego sporządzeniu posłużono się obowiązującymi zasadami katalogowania starodruków (norma PN 82/N-01152.8. z grudnia 1994 r.). Liczący 27 jednostek wykaz został zredagowany w porządku alfabetycznym z odpowiednimi odnośnikami w hasłach. Opracowując opisy zachowano oryginalną ortografię. Skonfrontowano je także z innymi bibliografiami, zaś brak danej pozycji w bibliografii zaznaczono poziomą kreską. Ze względu na niewielką liczbę skatalogowanych pozycji zdecydowano się nie sporządzać indeksu i wykazu drukarzy. Poza jedną jednostką, wszystkie druki są pozbawione opraw, a część z nich ma nierozcięte arkusze.

²⁰ Poz. katalog. nr 11.

²¹ Poz. katalog nr 17-22.

²² Poz. katalog nr 6.

²³ I. Imański, *Z badań nad księgozbiorem prywatnym toruńskiego burmistrza Jana Godfryda Rösnera*, Folia Toruniensia, t. 12: 2012, s. 35

²⁴ K. Kopiński, J. Milewska-Kozłowska, op. cit.

Autor pragnie także uprzejmie złożyć podziękowania pani Julii Możdżeń (Sekcja Starych Druków Biblioteki UMK) za sprawdzenie i korektę załączonego katalogu.

Bibliografia

Arnolds, Daniel Heinrich. 1746. *Ausführliche und mit Urkunden versehene Historie der Königsbergischen Universität*. 2. Königsberg in Preußen: Joahann Heninrich Hartung. Baranowski, Henryk. 1972. *Bibliografia miasta Torunia*. 1. Warszawa; Poznań: Państw. Wydaw. Naukowe.

Bonczkowski, Janusz. Milewska-Kozłowska, Joanna. 2008. „Starodruki z zespołu Akt miasta Grudziądza przechowywane w Archiwum Państwowym w Toruniu”. *Folia Toruniensia* 8: 147-159.

Dygdała, Jerzy. 2002. *Urzędnicy miejscy Torunia. Spisy*. 3. Toruń: TNT. Falck, Nathaniel. 1692. *De Daemonologia auctorum recentiorum falsa, dissertatio praeliminaris, varias Recentiorum ad Atheismum Vias ac Methodos, imprimis per negatam Daemonum existentiam commonstrans, disputabit publice M. Nathanael Falck, Collegii Philos. Adjunctus hactenus et h.t. Decanus, nunc designatus apud Sedinenses ad D. Mariae Pastor, Praepositus et in Gymnasio Carolino Theol[ogiae] Prof[essor] Primar[ius]. Respondente Joh. Isaaco Trempen-au Gedanensi*. [Wittebergae: s.n.]. Dittmann, George Gottlieb. 1789. *Beytrage zur Geschichte der Stadt Thorn aus guten und zuverldssigen Quellen gesammelt*. 1. [Thorn: s.n.].

Imańska, Iwona. 2012. „Z badań nad księgozbiorem prywatnym toruńskiego burmistrza Jana Godfryda Rösnera”. *Folia Toruniensia*. 12: 29-41.

Jędrzejowska, Anna, Hanna Jędrzejowska, i Maria Pelczarowa. 1968. *Polonica XVI do XVIII w. nie znane Bibliografii Estreichera ze zbiorów Biblioteki Gdańskiej*. 1. Gdańsk: Państw. Wydaw. Naukowe.

NN. 1896. *Katalog der Rathsbibliothek zu Thorn*. Thorn: S. Buczyński.

Kopiński, Krzysztof. 2002. „Biblioteka Archiwum Państwowego w Toruniu”. *Rocznik Toruński* 29: 227-234.

Kopiński, Krzysztof, i Joanna Milewska-Kozłowska. 2002. „Stare druki w bibliotece Archiwum Państwowego w Toruniu”. *Folia Toruniensia* 2: 133-175.

Landsberg, Ernst. 1893. „Jakob Carl Spener”. W *Allgemeine Deutsche Biographie*, Historische Commission bei der Königl. Akademie der Wissenschaften. 35, 101. Leipzig: Duncker & Humblot.

Leuschner, Joachim. 1957. „Cellarius, Christoph”. W *Neue Deutsche Biographie*. Historische Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 3, 180. Berlin: Duncker & Humblot.

Meusel, Johann Georg. 1811. *Lexikon der vom Jahr 1750 bis 1800 verstorbenen deutschen Schriftsteller*. 11. Leipzig: Gerhard Fleischer, der Jüngere.

Nooijen, Annemarie. 2009. *Unserm grossen Bekker ein Denkmal? Balthasar Bekkers Betoverde Weered in den deutschen Landen zwischen Orthodoxie und Aufklärung*. Göttingen: Waxmann.

Nowicki, Andrzej. 1984. „Ateistyczna treść demonologii Vaniniego. Wkład do teorii spotkań”. *Przegląd Religioznawczy*, 2(132): 29-44.

Vermeir, Koen. 2018. „Bio-bibliographical Note: Balthasar Bekker”. dostęp czerwiec 11, 2018. <http://halshs.archives-ouvertes.fr/>.

Walten, Eric. 2003. *The Dictionary of Seventeenth and Eighteenth-Century Dutch Philosophers*. 2. Bristol: Thommes.

Przysłany: 23 I 2019

Zaakceptowany: 28 VIII 2019

Wykaz skrótów cytowanej literatury

- Baranowski - H. Baranowski, *Bibliografia miasta Torunia, t. 1: do roku 1971*. Warszawa—Poznań 1972.
- E. - K. Estreicher, *Bibliografia polska*, t. 9-34, Kraków 1888-1951.
- Jędrzejowska - A. Jędrzejowska, H. Jędrzejowska, M. Pelczarowa, *Polonica XVI do XVIII w. nie znane Bibliografii Estreichera ze zbiorów Biblioteki Gdańskiej*, Gdańsk 1968.
- Katalog - *Katalog der Rathsbibliothek zu Thorn*, wyd. S. Buczyński, Thorn 1896
- VD 17 - Das Verzeichnts der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts (dostępne tylko w Internecie - www.vd17.de)

Pozostałe skróty:

- adl. - adligat
- def - defekt
- egz. - egzemplarz
- expl. - explicit
- fol. - folia
- inc. - incipit
- k. - karta
- nagł. - nagłówek
- NB - notabene
- pl. - plano
- por. - porównaj
- s. - strona
- s.a. - bez roku wydania
- s.l. - brak miejsca druku
- s.n. - brak drukarza
- sygn. - sygnatura
- zob. - zobacz

KATALOG

ACTUM

1. Actum in civitate Kovaleviensi coram iudicio civili scabinali feria quinta post dominicam Misericordiae proxima A. D. 1753.

[s.l.: s.n.], 1753. - [2] s.; 2°.

E. I, 39; Baranowski:-; Katalog -.

NB. wydrukowano razem z poz. 2

Sygn. 1192

2. Actum in civitate Kovaleviensi coram iudicio civili scabinali feria quinta post festum Annunciationis Beatis. ac Gloriosis. Virg. Mariae proxima anno Dni 1755.

[s.l.: s.n.], 1755. - [2] s.; 2°.

E. I, 39; Baranowski:-; Katalog -.

Sygn. 1192, adl. 2

ALLERDURCHLAUCHTIGSTEN, zob. WŁADYSŁAW IV, król polski

AUGUST III, król polski, zob. IMPUGNATIO

BEER Johann Martin, zob. poz. 5

CELLARIUS Christoph, zob. poz. 14

CONFIRMATIO, zob. GDAŃSK, magistrat miasta

CONTRACTUS, zob. GDAŃSK, magistrat miasta

COPIA, zob. GDAŃSK, magistrat miasta

DECRETUM, zob. GDAŃSK, magistrat miasta

DIREKCJA

3. Direkcja Kompani wodnych Handlow w Królestwie Pruskim Obwieszczenie do rzeczy Pospolitey. Berlin 1772

[s.l.: s.n.], [1772]. - [2] k.

NB: tekst równoległe w j. polski, niemiecki i francuskim

E:-.

Sygn. 1197

FALCK Nathaniel

4. Quaestionem e Theologia Naturali: Numangeli Inteligant Secreta cordium: praecipure contra Antonium Le Grand, negative defensam, Angeli Increati Auxilo,

sub Praesidio Dn. M. Nathanaelis Falcken, Amplissimi Collegii Philosophici Adjuncti Eiusdemque p.t. Decani Spectatissimi. Domini Fautoris ec Praeceptoris militis nominibus deverandi, in Electorali ad Albim Academia placidae symphilosophuntōn syzētēsei exponit Auctor-Respondens, Johannes Martinus Beer, Onoldo-Francus, Phil. i SS. Theol. Stud. in Auditorio Majori Die XXVII. Augusti Anno 1692,

Wittenbergae, Typis Johannis Michaelis Goderitschii, 1692. - [16] s.; 4°

E. -; VD 17: nr 12: 151616Q

Sygn. 8828

5. Disseratio IV de Daemonologia Bekkeri et aliorum Respondente George Brahamo Wolf, Seyda Misnico

[s.l.: s.n.], [Witemberga, 1692]. - [15] s.; 4°

E.-; VD-17 -.

NB: Nadbitka z: *De Daemonologia auctorum recentiorum falsa, dissertatio praeliminaris, varias Recentiorum ad Atheismum Vias ac Methodos, imprimis per negatam Daemonum existentiam commonstrans*, disputabit publice M. Nathanael Falck, Collegii Philos. Adjunctus hactenus et h.t. Decanus, nunc designatus apud Sedinenses ad D. Mariae Pastor, Praepositus et in Gymnasio Carolino Theol[ogiae] Prof[essor] Primar[ius]. Respondente Joh. Isaaco Trempen-Au Gedanensi, die 3 Aug. 1692, Wittebergae, ss. nlb 26.

Sygn. 8827

GDAŃSK, magistrat miasta

6. Contractus inter Nobilis et Spectabilis Magistratum Gedanensem et Collegium Braxeatorum II Septem; Anno 1592 confirmati [Contract zwischen einem Edlen Hochweisen Rath in Danzigk / und der löblichen Brauer Zunfft alda / Anno 1592. September den 11. arffgerichtet]

[s.l.: s.n.], Gdańsk 1678. - 20, 116, 93, [7] s.; 4°

E. XV-XVIII, 15, 45 (Danzig, pod tyt.: Braxeatorum gedanensium contractus)

NB: Dekrety współprawne w jednym zbiorze wydanym w r. 1678, bez wspólnego tytułu (data ostatniego aktu) zawierającym dokumenty Cechu Piwowarów w Gdańsku z okresu 1592-1678; każdy tekst w dwóch wersjach jęz. łac. i niem. oraz własnymi tyt. nagł.; str. 1-10: : Contractus inter nobil. et spectab. Magistratum gedanensem et Collegium Braxeatorum 11. Sept. anno 1592 confirmati; str. 11-20: decretum Serenissimi Sigismundi III. Regis, latum in causa Braesatorum Gedanensiu7m contra Senatum, Datum Varsaviae feria tertia post Dominicam Palmarum proxima anno Domini 1628; następnie - Mandatum Poenale Divi Vladislai IV Regis in Causa Contubernii Braseatorum ad Senatum Gedanensem, Datum Varsaviae die 22. mensis Aprilis Anno Domini 1637 (bez paginacji 4 str.); następnie nowa paginacja, str. 1-27: Decretum Serenissimi Vladislai IV Regis in causa Braseatorum Gedanensium contra Senatum, datum Gedani feria tertia post festum Conversionis S. Pauli Apostoli proxima. Anno Domini M.DC.XXXVI; str. 28-34: Copia Transactionis Contubernii Braseatorum cum Spectabili Magistratu

Consulari, Anno 1638, die 16 Junii, conventi; str. 35-50: Confirmatio Jurium et Privilegiorum Contubernii Braesatorum clementissime concessa a Serenissimo et Potentissimo Principe Joanne Casimiro Rege et Domino Nostro clementissimo in Castris ad Thorunium fitis, Die 28 mensis Novembris Anno Domini 1658; str. 51-60: Confirmatio Jurium et Privilegiorum Contubernii Braesatorum clementissime concessa a Serenissimo et Potentissimo Principe et Domino Johanne Casimiro Rege Poloni et Sveciae Domino Nostro Clementissimo data et concessa Gedani die 27. Mensis Martii Anno Domini 1660; str. 61-64: Mandatum Divi Joannis Casimiri Regis Poloniae in causa Braxatorum Gedanensium, ratione Capitationis, datum Leopoli Anno 1663, die 8 Januar; str. 65-72 i od 81-83 (15 s.): In Nomine Domini Amen. [Mandatum des in Gott ruhenden Königes Joannis Casimiri in Sachen der Brauer, damit E, Rath bey hangender Streitigkeit sich nicht unterstehen solle, solche Unforderungen derer Accisen so wol von Maltz, als auch von Bier-Tonnen gedachter Brauer anzustellen]; str. 84-91: Literae petitoriae et informatoriae ad Nobilem Magistratum, ut in loco ubi Accisae redduntur, Regia Moneta currens recipiatur. Datae Anno 1669; str. 92-102: Literae informatoriae ad Nobilem Senatam, ut Cerevissae juxta tenorem Transact. ab Anno 1638. Articulo 4. ex portis Civitatis emittantur. Porrectae Anno 1674. die 19. Febr.; str. 103-111: Supplicatio et Literae informatoriae, ratione capitalis pecuniae, quae Braxatoribus contra illorum jura est imposita. Nobili Magistratui exhibita Anno 1674. die 28 Maij; str. 112-116: Mandatum ad Nobilem Magistratum Gedanensem, ne Braxatorum Collegium ibidem capitali pecunia graventur (1767); str. 1-93 (nowa paginacja): Decretum Serenissimi, Potentissimique Principis Domini, Domini Ioannis Tertii Regis Poloniae et c: In causa Braseatorum Gedanensum Contra Magistratum Datum Gedani Sabbatho pridie Dominicae Sexagesimae Anno 1678. Die 12 februarii

Opr. tektura [XX w.]

Sygn. 8826

HELD Johann Christian

7. Kindliche Pietäet legte Seinem Liebreichen Vater Tit. Herren Johann Held bey dem Grabe ab und suchte Den Kummer vollen Sinn Seiner Betrubten Frau Gutter In einer Sermon zu stillen. D.C.R.D. b.g. Johann Christian Held,

Wittenberg, Druckts Joh. Ludolph Fincelius; [s.a.] - [16] s.; 4°

E.-; VD-17 -.

Sygn. 8832

ILLUSTRISIME, zob. PONIATOWSKI Stanisław August, król polski

IMPUGNATIO

8. Impugnatio a parte civitatis Thorunensis Domino Plenipotenti circa executionem in villa Grembocin d. 13 Septembr 1742 tradita.

[s.l.: s.n.], [1742]; fol., [1] k.; 2°

E: XX, 32; Baranowski: 716

NB.: tytuł nagłówkowy; po drugiej stronie August III ogłasza uniwersał przeciwko execucyi sprowadzeniu do Dobr Miasta Jego Królewskiej Mości Torunia. Wydrukowano razem z: Z Torunia.

Sygn. 1191 adl. 2

KONOPKA ŁUKASZ, zob. Z TORUNIA

LESZCZYŃSKI STANISŁAW, król polski

9. Lettre du Roy Stanislas a un de ses amis, Contenant les Veritables Circonstances de sa Retraite de Danzig. Schreiben des Konigs Stanislai an einen Seiner Freunde, worinnen die wahren Umstande seiner Retirade aus Danzig enthalten. Anno 1734, s. 24, jęz. franc., niem.

[s.l.: s.n.], 1734. - [15] k.; 4°

E. XXI, 219.

Sygn. 8834

LITERAE, zob. GDAŃSK, magistrat miasta

MANDATUM, zob. GDAŃSK, magistrat miasta

OKAZANIE

10. Okazanie niesprawiedliwości w podanym projekcie od prowincyi Litewskiej do zniesienia Podymnego z stanv Rycerskiego, zostawując je na dobrach kościelnych

[s.l.: s.n.], -, folio, 1 k. nlb.

E: XXIV, 416.

NB: Wydrukowano razem z: Pretensya Miasta Torunia do skarbu Rzeczypospolitej koronnego

Sygn. 1199

PIWOWARZY, zob. GDAŃSK, magistrat miasta

PONIATOWSKI Stanisław August, król polski

11. Illustrissime Excellentissime Reverendissimae Antistes a Serenissimo Stanislao Augusto Rege Poloniarum ad recipiendum in Clientelam praecipuas Prussiae Regalis Civitates Legate.

[s.l.: s.n.] - [33] s.; 2°

E.-.

Def. ubytek na str. 32.

Sygn. 8835

PRETENSYA

12. Pretensya Miasta Torunia do skarbu Rzeczypospolitej koronnego

[s.l.: s.n.], [Toruń, 1776]. - [4] k. nlb.

E. XXXI, 235-236; Baranowski: 599 (Dzieje miasta, pod tyt. Ulterior exposito praetensionum ad Thesaurum regni Poloniae a civitate Thorunensi formatarum);

Katalog -.

NB: tytuł nagłówkowy

Sygn. 1194, 1195, 1196

RECHENBERGER Johann

13. Der unzeitige Hass gegen die Brauer und die unbedachtsame Liebe zur Contribution entdeckt von dem Warheitliebenden. Gedruckt in Preussen, 1696

[s.l.: s.n.], 1696. - [16] k.; 4°

E. XXXI, 254; Baranowski: 573; Jędrzejowska: 105.

Sygn. 8829

RENNER Johann

14. Observationes Miscellaneas Occasione Prooemii institu Justin Privatis Praelectionibus explicatas iam Deo Optimo Maximo Annuente et Magnifico Ictorum Ordine Consentiente, in Academia Regiomantana Publico Eruditorum Examine Submittunt praeses Philipus Richardus Schroederus, J. U. L. et respondens Johannes Renner, Gedan[ensis], die 4 Augusti A.O.R. MDCCXVI.

Regiomonti, Litteris Reusnerianis, 1716. - [24] s.; 4°

E.-; VD-17 -.

Sygn. 8831

SCHROEDER Philip Richard, zob. poz. 13.

SPENER Jacobus Carl

15. Dissertatio de S. Pauli Apostoli Romana Civitate quam in regia Fridericiana Academia Rectore Magnificentissimo Philippo Wilchelmo, principie Borussiae, Marchione Brandenburgico, cetera, ducatus Magdeburgici Gv. Bernatore Praeside Christophoro Cellario Antiquitatum et eloquentie P.P. h. t. Decano Pro honoribus et priuilegiis Magistri Philosophia et Artium rite consequendis, Die X Julii MDCCVI publico Eruditorum examini exponit Iacobus Carolus Spener, Moeno-Francofurtanus, Halae Magdeburgicae Litteris Chr. Henckelii, Acad. Typogr. 1706 r.

Halae-Magdeburgicae, Litteris Chr. Henckelii, Acad[emio] Typogr[aphico], 1706.

- [24] s.; 4°

E.-; VD-17 -.

Sygn. 8830

SUPPLICATIO, zob. GDAŃSK, magistrat miasta

TAXA

16. Taxa towarów przy wprowadzeniu w użycie uniwersału kommissyi ekonomiczney skarbu koronnego względem redukcji i ustanowienia kursu monety. Działo się na ratuszu poznańskim pierwszego września, roku pańskiego tysięcznego siedmsetnego sześćdziesiątego szóstego.

[s.l.: s.n.], [1766] - folio, [6] k.

E: XXXI, 66.

NB: tytuł nagłówkowy

Sygn. 1193

TORUŃ, magistrat miasta

17. [Rozporządzenie 19. II.1725: zakazujące wydawania i rozpowszechniania przez obywateli miasta nielegalnych druków, paszkwili i informacji odnoszących się do nowych władz]

[Nagł.:] Wir Burgermeistere und Rath der Stadt Thorn, fugen hiemit allen Bürgern und Einwohnern dieser Stadt, wie auch allen sich hier auff haltenden Personen kund und zu [inc.:] wissen; demnach wir mit Unmuth vernehmen müssen, was massen nicht allein in denen öffentlichen Zeitungen von dem allhier im verwichenen Jahre entstandenen Tumulte und darauff erfolgten Execution viele anzugliche und Ehrenrührige, auch wider die offenbahre Wahrheit lauffende... [expl.:] Wornach sich männiglich zu halten und vor Schaden zu hutten hat. [Dat.] ...Gegeben in unserer Raths-Sesion, den 19 Monaths Tah Februarii, Anno 1725.

[s.l.: s.n., po 19 II 1754] - pl. 40,5 x 33,5 cm

E: -; Baranowski: -; Katalog -.

Sygn. 1185, 1186

18. [Rozporządzenie 19. II.1725: zakazujące wydawania i rozpowszechniania przez obywateli miasta nielegalnych druków, paszkwili i informacji odnoszących się do nowych władz]

[Nagł.:] My Burmistrzowie y Rada Miasta Thorunia wszem wobec y [inc.:] każdemu z osobna, a osobliwie Mieszczanom y obywatelom Miasta tego, y innym znaydującym się tu osobom daiemy do wiadomości, iako Nas z nieukontowaniem wielkim dosłuchy dochodzą, iż nie tylko w Nowinach publicznych o tutecznym przeszłego Roku wszczętym Tumulcie, y po takowym wykonaney według Dekretu Exekucyi, uszczypliwe y Honor narażające znayduią się Relacye... [expl.:] ...Woli naszej sprzeciwić miał, aktoby takowego Autora doniósł Zwierzchności tutezszey, taki sto Talerów w rekompensie mieć ma, y Jego Imię wydane nie będzie. [Dat.] Datum na Ratuszu w sessyi naszej Dnia 19. Febr. Roku 1725.

[s.l.: s.n., po 19 II 1754] - pl. 40,5 x 33,7 cm

E: -; Baranowski: -; Katalog -.

Sygn. 1184

19. [Rozporządzenie 1. XI. 1728: nakazujące okazywanie paszportów przez przybywających do miasta w związku z panującą w Polsce zarazą]
[Nagł.:] My Burmistrze y Rada miasta Thorunia wszem wobec y [inc.:] każdemu z osobna, komu o tym wiedzieć należy osobliwie Mieszczanom y Obywatelom Miasta tegoż do Wiadomości podaiemy. Poniewasz Nas o Pladze morowey do Granicy Polskiewy wdzierającej się ustawicznie dochodzą Nowiny, tak dalece, że iuż na nie których miejscach bliskich wszelka ostrożność wtey mierze jest obmyślona, więc My, z władzy Zwierzchności Naszej, którą mamy, tym Edyktem niniejszym postanowiamy, y każdego obwieszczamy. [expl.:] Ktoby się zaś temu naszemu postanowieniu przeciwiał, albo chytrymi na oszukanie nadrabiał sposobami, takowy surowo ma być karany. [Dat.] ...Działo się w Sessyi naszej dnia pierwszego Miesiąca Listopada, Roku Pańskiego MDCCXXXVIII.

[s.l.: s.n., po 1 XI 1728] - pl. 33 x 22,5 cm

E: -; Baranowski: -; Katalog -.

Sygn. 1187

20. [Rozporządzenie 5. II. 1754: zakazujące handlu solą zamorską na obszarze przedmiejskim i we wsiach miejskich]

[Nagł.:] Wir Bürgermeistere und Rath der Stadt Thorn fügen [inc.:] hiemit allen und jeden Einwohner unserer, besonders derer Niedrigungs - Dorffschafften Kund und zu wissen: nach dem bei uns, beschwersweise angebracht worden, als wenn einige Untersassen vorgedachter dieser Stadt Niedrigungs - Dorffschafften sich gelüsten lassen sollen, mancherley Unterschleiffe mit dem überseeischem Saltze vorzunehmen, dasselbe zum Verkauff zu verführen oder sonsten auf eine unbefugte Art in Verwahrung zu nehmen und zu verduffern. [expl.:] Wornach sich jedermann gehorsamst zu achten, und vor Schaden zu haten hat. [Dat.] ...Gegeben in unserer raths Session den 5. Monaths Tag Febr. Anno 1745.

[s.l.: s.n., po 5 II 1745] - folia, [1] k.; 2°

E: -; Baranowski: -; Katalog -.

NB: Po drugiej stronie kopia dokumentu

Sygn. 1188

21. [Rozporządzenie 1. I. 1756: w sprawie zwalczania nielegalnego handlowania przez drobnych kramarzy, czeladników i młodzież]

[Nagł.:] Wir Bürgermeistere und Rath der Stadt Thorn [Inc.:] fugen hiemit allen und jeden dieser Stadt Bürgern und Einwohnern kund und zu wissen: Dass obwohl Wir bereits durch das unter dem 29sten Monaths Januarii des 1742sten Jahres publicirte Edict, allen und jeden Krähmern sie mögen Rahmen haben wir sie wollen ernstlich verbothen und anbefohlen dass sich keiner, durch seine Gesellen, Jungen oder andere Mittels-Personen, Käuffer auf zu suchen den 100. Rthl Straffe unterstehen, sondern ein jedweder, den Seegen Gottes sonder neidischen Herken erwarten solle. [expl.:] Wornach sich also Jedermann zu achten und für Schaden zu hütten hat. [Dat.]...Gegeben in Unserer Raths-Session den 19den Monaths - Tag januarii Anno 1756.

[s.l.: s.n.], [po 19 I 1756]; pl. 41,5 x 35 cm

E: -; Baranowski: -; Katalog -.

Sygn. 1189

22. [Rozporządzenie 19. IV. 1771: ustalające terminy jarmarków odbywających się na placu targowym za bramą św. Katarzyny]

[Nagł.:] Wir Bürgermeistere und Rath der Stadt Thorn thun hiemit jedermänniglich [Inc.:] kund und zu wissen: Welchergestalt Wir nach Beschaffenheit der gegenwärtigen Umstände sowohl an denen hieselbst gewöhnlichen den Jahrmarkten, nemlich dem heil. 3 Könige - Trinitatis und Simonis Juda - Markt, als auch überdiess monatlich an folgenden Polnischen Festtagen, als: Petri, Stuhlfeier, Gertrud, Marci, Stanislai, Petri Pauli, Mariae Magdalena, Laurentii, Kreutz - Erhöhung Andrea und Lucia einen besondern Pferde - Ochsen - und Viehmarkt anzustellen geschlossen, und hiezu einen Platz in der Vorstadt längst den Bergen nahe der St. Katharinenkirche, zwischen dem St. Jacobs - und Katharinenthor zum Marktplatz bestimmt und angewiesen... [expl.:] Wir denen anhero kommenden Käufern und Verkäufern, welche letztere jedoch, wenn sie von entfernten Orten herkommen, für diese Zeit mit Gesundheits pässen versehen sein müssen, um sich allenfalls legitimiren zu können, mit Unserm Obrigkeitlichen Schultz und nach Befinden der Umstände mit rechtlicher Hülffleistung und schleuniger Justice beizustehen nicht ermangeln werden. [Dat:]...Gegeben in Unserer Rathssession, den 19ten Monatstag Aprilis, 1771.

[s.l.: s.n.], [po 19 IV 1771]. - pl. 33 x 20,5 cm

E: -; Baranowski: -; Katalog -.

Sygn. 1190

UNZEITIGE, zob. RECHNBERGER Johann

VERZEICHNIS

23. Verzeichnis der samtlichen Herren Bürgermesier und Herren des Rathes in Thorn nach Anweisung der Kührbücher.

[s.l.: s.n.]; Toruń, - [16] s.; 4°

Def. fragment większego dzieła

E.-; VD-17 -; Baranowski:-.

NB: tytuł nagłówkowy; na stronach 5-7, 8 rękopiśmienne dopiski

Sygn. 8836

WLADISLAUS IV, zob. WŁADYSŁAW IV, król polski

WŁADYSŁAW IV Waza, król polski

24. Des Allerdurchlauchtigsten Grossmchtigsten Königs unnd herren: Vladislai des Vierdten, Königs in Pohlen, Grossfürsten in Littawen, Reussen, Preussen, Samogitten, Masuren, Lieffland, Siverien, Smolensk, Scherniechow, So wolauch der Schweden, Gothen Benden Erbaren König wie auch des hochwurdigsten,

durchlauchtigsten und hochgebohren Fursten und Herren: Matthiae Lubienski von Gottes unnd des Apostolischen Stuels Snaden Erbaren Bischoffs zu Gniesen, L.N. der Cron Pohlen wurdigsten Prelatens und fuhrnehmen Fuhrstens. Eigentliche Copien und Abschriften an die Stande der Chron Pohlen und alle anderer welche der Romanische Catholischen Kirchen nicht beygathan wolmeinend geschrieben. Zusambt der Evangelischen Standehinten an den gefugten. Antwort. Gedruckt Im Jahr 1644.

[s.l.: s.n.], 1644 - [8] s.; 4°
E: XXXIII, 154.
Sygn. 8833

WYWÓD

25. Wywód z prawa jak wakanse rozdane bydź maią

[s.l.: s.n.], -; folio, 2 k. nlb.
E:-.
NB: Tytuł nagłówkowy
Sygn. 1198

Z TORUNIA

26. Z Torunia die 16. Septembris 1742. Tu ztąd do doniesienia... [Najazd Konopki z powodu petensyi przeciw mieszczaninowi toruńskiemu Szym. Behmowi o tysiąc dukatów. Ze strony miejskich żołnierzy 10 rannych, lecz brat Konopki z podoficerem i żołnierzem zabici.]

[s.l.: s.n., po 16 IX 1742]. folio, [1] k.; 2°
E: XX, 32.
NB: tytuł nagłówkowy, wydrukowano razem z: Impugnatio.
Sygn. 1191

ZU WISSEM

27. Zu wissen: dass, aus Schluss Es. HE. Hochw. Raths dieser Stadt, das Fleisch, laut folgender Taxe, von dato dieses an hieselbst verkauft werden soll.

[s.l.: s.n.], [1793]. folio, 1 k.
E: -; Baranowski: -; Katalog -.
NB: tytuł nagłówkowy
Sygn. 1200

Mateusz Superczyński

State Archives in Toruń

e-mail: [msuperczynski@torun.ap.gov.pl](mailto:m Superczynski@torun.ap.gov.pl)

ORCID ID: 0000-0002-8176-412X

Mateusz Superczyński, PhD, is a graduate of the Archival Studies and Document Management at the Faculty of Historical Sciences of Nicolaus Copernicus University and doctoral studies in history (the topic of the thesis: "The Chancellery and Archives of the City of Chełmno in the pre-partition period (13th century – 1772)"). In the years 2012-2014 he worked at the University Archives of Nicolaus Copernicus University. Since 2015 he has been an employee of the State Archives in Toruń. A member of the Association of Polish Archivists and the Society of the Lovers of Toruń (ToMiTo).

Unknown old prints in the library of the State Archive in Toruń

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.010>

The text is available under a Creative Commons Attribution-NoDerivatives 4.0 International (CC BY-ND 4.0).

Keywords: old prints; libraries; state archives; Toruń

Abstract: The article contains a catalogue of a collection of 27 jobbing old prints, which were found in the library of the State Archive in Toruń. They constitute a kind of supplement to the work on old prints in this institution, which allows a larger group of users to reach less known library collections. The publication of this catalogue of old prints is deliberate because it contains items that are unknown, unique, and often found only in a few European libraries in Germany or Sweden. The first part of the article briefly discusses the most interesting copies, which include dissertations on theological issues (demonology), philosophical and historical themes, along with rhetorical and political works dealing with the situation of Toruń's society in the 18th century. Printed contracts, documents and privileges constitute an interesting group relating to the dispute between the brewers' guild and the city council of Gdańsk at the end of the 17th century, whose conciliator was King Jan III Sobieski. The discussed collection also includes printed documents – announcements of the city hall of Toruń of the 18th century, which are valuable sources for the history of Toruń during its crisis.

Mateusz Superczyński

Staatsarchiv Thorn

e-mail: msuperczynski@torun.ap.gov.pl

ORCID ID: 0000-0002-8176-412X

Dr. Mateusz Superczyński ist Absolvent der Archivkunde und Dokumentenverwaltung am Institut für Geschichte und Archivkunde der Nikolaus-Kopernikus-Universität in Thorn und promovierte in der Geschichte mit der Dissertation: „Kancelaria i archiwum miasta Chełmna w okresie przedrozbiorowym (XIII w. – 1772 r.)“ (Die Kanzlei und das Archiv der Stadt Kulm in der Zeit vor den Teilungen (13. Jh. – 1772)). 2012–2014 arbeitete er im Universitätsarchiv in Thorn. Seit 2015 Mitarbeiter des Staatsarchivs in Thorn; Mitglied des Vereins der Polnischen Archivare und der Gesellschaft der Liebhaber Thorns.

Die unbekanntenen Flugschriften in der Bibliothek des Staatsarchivs in Thorn

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.010>

Dieser Text wird unter der Creative Commons-Lizenz Namensnennung-Keine Bearbeitungen 4.0 International (CC BY-ND 4.0) veröffentlicht.

S**Stichworte:** alte Drucke; Bibliotheken; Staatsarchive; Thorn**Z**

Zusammenfassung: Im Beitrag findet man einen Katalog von 27 Flugschriften (alten Drucken), die in der Bibliothek des Staatsarchivs in Thorn entdeckt wurden. Er ergänzt gewissermaßen die Arbeiten an den alten Drucken dieser Institution, was ermöglicht, die bisher unbekanntenen Bibliotheksbestände vielen Benutzern bereitzustellen. Die Veröffentlichung des genannten Katalogs der alten Drucke ist soweit zweckmäßig, als er die unbekanntenen, einmaligen, häufig nur in wenigen europäischen Bibliotheken in Deutschland oder Schweden vorhandenen Schriften enthält. Im ersten Teil des Beitrags schilderte man kurz die interessantesten Exemplare, darunter theologische Traktate (Dämonologie), philosophische und historische Schriften, aber auch rhetorische und politische Drucke, die die Situation der Thorner Gesellschaft im 18. Jahrhundert darstellten. Eine interessante Gruppe bilden unter ihnen die gedruckten Verträge, Urkunden und Privilegien, die sich auf den Streit der Bierbrauerzunft mit dem Stadtrat Danzigs am Ende des 17. Jahrhunderts beziehen, welcher vom König Jan III. Sobieski entschieden wurde. Im Bestand findet man auch gedruckte Urkunden-Kundgebungen des Stadtmagistrats Thorns aus dem 18. Jahrhunderts, die als wertvolle Quelle zur Stadtgeschichte Thorns in seiner Krisenzeit gelten.

Weronika Krajniak

Nicolaus Copernicus University, Poland. Archive

e-mail: krajniak@umk.pl

ORCID ID: 0000-0002-4931-1876

T

Toruń in the photographic legacy of Jerzy Serczyk

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.011>

The text is available under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).

Weronika Krajniak, MA, is an employee of the Archives of Nicolaus Copernicus University in Toruń (hereinafter: NCU); graduate of history with a specialization in Archival Studies and Document Management. She received the first place award for her Master's dissertation entitled *Theatre posters from 1946 - 1990 in the collection of the Provincial Public Library - Copernicus Library. Catalogue*, in the 4th edition of the competition for the best diploma dissertation under the name of Ryszard Mienicki in the field of Archival Studies and Document Management granted by the Toruń department of SAP. In the years 2012-2016 she conducted classes for students in the field of development and management of non- file documentation. Under her supervision, a dozen or so students carried out their apprenticeships. She was the co-author of the exhibition "Strike at Nicolaus Copernicus University 1981" presented in 2016 and the author of the multimedia exhibition, prepared on the occasion of the 70th anniversary of the Archives of NCU titled "Private archives of managers of the Archives of Nicolaus Copernicus University". Her articles concern ephemeral materials, legacies, and the history of Nicolaus Copernicus University. She is a co-editor and co-author of the publication of *Archives of Nicolaus Copernicus University in Toruń. Guide to the archival resource* (as of December 31, 2017), edited by A. Supruniuk and W. Krajniak, Toruń 2018.

K

Keywords: Toruń; Jerzy Serczyk; photography, monuments of Toruń; Archives of Nicolaus Copernicus University

S

Summary: This article is a discussion and presentation of photos concerning Toruń, which are stored in the personal archive of Professor Jerzy Serczyk, and kept in the Archives of Nicolaus Copernicus University. The presented fragment of the professor's photographic legacy has a great documentary and historical value. The oldest surviving photograph comes from the early 1940s, while the most recent one is from 2005. The main part of the text is preceded by a short biography of the professor. In the pictures we will find the city, its monuments, elements of the changing landscape and infrastructure. The photographer focused his attention especially on those fragments that had undergone some changes - streets, buildings, communication routes. Jerzy Serczyk photographed various events taking place in Toruń, especially those which concerned the city's cultural life - jubilees, anniversaries of

societies and persons, as well as events specific to the period of Polish People's Republic, such as marches of 1 May or decorations related to state holidays. A large number of photos refer to visits of various well-known persons in Toruń, most of whom were scholars. Some photos document the professor's social life during the period of Polish People's Republic, such as marches of 1 May or decorations related to state holidays. A large number of photos refer to visits of various well-known persons in Toruń, especially, but not only to scientists. Some photos document the professor's social life.

The Archives of Nicolaus Copernicus University (hereinafter: NCU) in Toruń collects materials concerning not only the university's academic and administrative staff, but also people associated with the institution. This group of documentation includes the personal archive of Professor Jerzy Serczyk, an outstanding historian and researcher of the history of historiography, but also a photographer who in his spare time tried to record the surrounding and changing world. While developing the professor's legacy, a census of 90 items was prepared, including a detailed list of negatives and positives that inspired the author of this article to write it¹. The photographic part of the legacy occupies nine units (archival boxes). The oldest surviving photograph dates back to the early 1940s, and the most recent one was taken in 2005. Not all photographs were taken by Jerzy Serczyk, as Professor himself appears on some of them. Currently, one may only estimate the total number of photos - nearly 3,000 inventory units, as they are still being digitized. All negatives and positives have their own description prepared by the professor. Unfortunately, not all photos bear a date. It is planned to publish digitized photographs of Toruń and its surroundings in the form of an album.

The main aim of this article is to discuss and present photos of Toruń, which are found in materials provided by Jerzy Serczyk. Toruń is just one of the cities that one can see among many others recorded on Serczyk's films; the collection also includes photos of Warsaw, Poznań, Malbork, and such smaller towns as Kruszwica, Mogilno and Ciechocinek. The content of the article is complemented by 7 photographs that present a scope of themes which Serczyk dealt with in his photographs. The main part of the text is preceded by a short biography of the professor.

Jerzy Serczyk was born in 1927 in Cracow. He was associated with Toruń almost all his life. He settled down in Toruń with his parents in the district of Bydgoskie Przedmieście in 1933 and started going to school in this city. He spent the German occupation in Cracow, where he attended the underground Junior High School under the name of Jan III Sobieski. It was there that in 1943 he passed the "secondary school-leaving examination" [Polish: *matura matura*] and began working in the office of the Regional Agricultural Society in Cracow as a secretary. He was a soldier of the Home Army and an activist of the anti-communist group, which was

¹ More detailed information on the legacy of Jerzy Serczyk, as well as a review of the content of the inventory of materials was described in the article of the author published in the pages of „Archeion”, see: W. Krajniak, *Jerzy Serczyk i jego materiały w zasobie Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu*, Archeion, t. 119: 2018, p. 331-348; W. Krajniak, *Spuścizny po pracownikach Uniwersytetu oraz osobach związanych z Uczelnią*, [in:] *Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Informator o zasobie archiwalnym (Stan na dzień 31 grudnia 2017 roku)*, red. A Supruniuk i W. Krajniak, Toruń 2018, p. 334-335.

quickly exposed and its members were brought to trial. In autumn 1946, having been released from prison, where he had spent several months, and having passed his final exams, he returned to Toruń, where he graduated from History at NCU. He associated all his professional life with this university, passing all levels of his scientific career. At the university, apart from teaching, he was a spokesperson; he also participated in many trips with the president of NCU Prof. Witold Łukaszewicz – e.g. to Berlin, Rostock and Greifswald. In addition, he participated many times in the reception of foreign guests whom he showed around Toruń. He had journalistic talent. He was excellent at observing the world around him and passing on his own observations to others. In addition to scientific articles, he wrote columns that were published weekly in such dailies as Toruń's *Nowości*. However, he did not only write about what surrounded him, but he also tried to record it in photographs.

It was noticeable that he did it with real passion. As an avid explorer he got to know not only the surrounding towns of Toruń, such as Cierpice, Mała Nieszawka, Ołtoczyn or Barbarka, but also the places where he went with his friends or wife Barbara in his Fiat 126p (Kwidzyn, Frombork, Karwia, Cracow, Zakopane). He died in 2006 in Toruń and here he was buried in the cemetery in Wybickiego Street.

A significant part, if not the majority, of Toruń's photographic heritage definitely concerns Toruń and I would like to characterize it briefly. Jerzy Serczyk was mentally connected with this city; he remembered the Toruń of his pre-war childhood, which he wrote about in his publications. After the war, he participated in the city's life as a conscious university employee and member of many local societies, which was reflected in his achievements as a local amateur photographer. In the pictures one will find the city, its monuments, elements of the changing landscape and infrastructure. The photographer focused his attention especially on those fragments that had undergone some changes – streets, buildings, communication routes. A good example are photographs presenting the construction of a tram line in Odrozienia Street near Kaszownik Lake, the junction at Sienkiewicza Street, or trams crossing the bridge under the name of Józef Piłsudski or the Old Town (photo 1). Another evidence may be photos of blocks of flats in Kraszewskiego Street and the housing estate of Dekert, the church of the Michaelite Fathers in the district of Rybaki along with various types of "street scenes" such as the last tram in Grudziądzka Street, the ruins of the Teutonic Castle or the reconstruction of Toruń's Town Hall (photo 2).

Serczyk photographed various events taking place in Toruń, especially in its cultural life – anniversaries, jubilees of societies and people. An important event immortalized in the photographs was the opening of the building of the Scientific Society in Toruń (hereinafter: SST) by Konrad Górski at 16 Wysoka Street in 1981, the 100th anniversary of SST celebrated in 1975, or exhibitions organized by the SST in Toruń's Town Hall (photo 3).

What is more, he recorded many events from the life of the university. Examples include the defenses of doctoral dissertations of Mieczysław Wojciechowski of 16 April 1962, Sławomir Kalembka of May 1964, Maksymilian Grzegorz of 1967, or the presentation of the honorary doctorate *honoris causa* on 24 June 1979 to

Professor Karol Górski. Serczyk also immortalized the first student *juwenalia* [yearly student carnival], which took place on 6-8 May 1960 and the 25th anniversary of the Faculty of Humanities of NCU (photo 4) along with university entrance exams.

He photographed events specific to the period of People's Polish Republic, such as processions of 1 May (photo 5) or decorations related to state holidays. Some of the photos concern the celebration of the Feast of Corpus Christi on the streets of Toruń. The professor also managed to capture the queues in front of the shop in Chelmińska Street (photo 6) and strike leaflets of 1981 stuck on shop windows and on the walls.

A large number of photos refer to visits of various well-known personalities in Toruń, especially, but not only to scholars. Among them there were many outstanding German and Czechoslovak historians, including: Prof. Gotthold Rhode, Prof. Werner Jochmann, or Prof. Ivan Hlaváček. They were guests of the city or the university, the example of which is the visit of American astronauts of the Apollo 15 crew – James Irwin, David Scott, Alfred Worden on 19 January 1972.

Some photos also document his social life. It is worth emphasizing that Jerzy Serczyk was friends with many people who played an important role in the scientific and cultural life of Toruń, and they were recorded in his photographs. Examples include the honorary citizen of the city of Toruń, professor of the Polish Academy of Sciences and NCU – Marian Biskup, or an emigrant poet from Toruń – Bolesław Taborski (photo 7).

The fragment of Jerzy Serczyk's photographic legacy devoted to the subject of Toruń has great documentary and historical value. Pictures of the city itself, its fragments, as well as the surrounding area, illustrate the former appearance of the lands that throughout the second half of the 20th century underwent major changes. Moreover, events characteristic of the period of the Polish People's Republic and visits of many famous persons in Toruń were documented. The professor also recorded many people who played a significant role in the life of this city.

References

Krajniak, Weronika. 2018. „Jerzy Serczyk i jego materiały w zasobie Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu”. *Archeion* 119 [in print].

Krajniak, Weronika. 2018. „Spuścizny po pracownikach Uniwersytetu oraz osobach związanych z Uczelnią”, In *Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Informator o zasobie archiwalnym (Stan na dzień 31 grudnia 2017 roku)*, ed. by Anna Supruniuk and Weronika Krajniak, 334-335. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Krajniak, Weronika. n.d. „Serczyk Jerzy Włodzimierz (1927-2006)”. In *Toruński Słownik Biograficzny*, ed. by Krzysztof Mikulski, 8, [accepted for publication].

Serczyk, Jerzy. 1999. *Minęło życie*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

Received: 17 VI 2019

Accepted: 1 VIII 2019

Weronika Krajniak

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu. Archiwum

e-mail: krajniak@umk.pl

ORCID ID: 0000-0002-4931-1876

Mgr Weronika Krajniak jest pracownikiem Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu; absolwentka kierunku historia o specjalności archiwistyka i zarządzanie dokumentacją. Otrzymała I miejsce za prace magisterską pt. *Afisz teatralne z lat 1946 – 1990 w zbiorach Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej. Katalog*, w IV edycji konkurs na najlepszą pracę dyplomową im. Ryszarda Mienickiego z zakresu archiwistyki i zarządzania dokumentacją przyznawaną przez toruński oddział SAP. W latach 2012-2016 prowadziła zajęcia dla studentów z zakresu opracowania i zarządzania dokumentacją nieaktową. Pod jej kierunkiem kilkunastu studentów odbywało praktyki zawodowe. Była współautorką wystawy pt. „Strajk UMK 1981”, prezentowaną w 2016 r. oraz autorką wystawy multimedialnej, przygotowanej z okazji jubileuszu 70-lecia Archiwum UMK pt. „Prywatne archiwa kierowników Archiwum UMK”. Jej artykuły dotyczą materiałów ulotnych, spuścizn, a także historii UMK. Jest współredaktorem i współautorem publikacji *Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Informator o zasobie archiwalnym* (Stan na dzień 31 grudnia 2017 r.), pod red. A. Supruniuk i W. Krajniak, Toruń 2018.

Toruń w fotograficznej spuściźnie

Jerzego Serczyka

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.011>

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłącznej licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-ND 4.0).

S**Słowa kluczowe:** Toruń; Jerzy Serczyk; fotografia, toruńskie zabytki; Archiwum UMK**S**

Streszczenie: Niniejszy artykuł jest omówieniem i przedstawieniem zdjęć dotyczących Torunia, które znajdują się w archiwum osobistym profesora Jerzego Serczyka przechowywane w Archiwum UMK. Zaprezentowany wycinek spuścizny fotograficznej Profesora posiada dużą wartość dokumentacyjną i historyczną. Najstarsze zachowane zdjęcie pochodzi z początku lat 40. XX w., a najmłodsze z 2005 r. Zasadniczą część tekstu poprzedza krótki życiorys Profesora. Na zdjęciach odnajdziemy miasto, jego zabytki, elementy zmieniającego się krajobrazu i infrastruktury. Fotograf swoją uwagę skupiał zwłaszcza na tych fragmentach, które ulegały jakimś zmianom – ulice, zabudowa, szlaki komunikacyjne. Jerzy Serczyk fotografował rozmaite wydarzenia dziejące się w Toruniu, zwłaszcza w jego życiu kulturalnym – rocznice, jubileusze towarzystw i osób, a także wydarzenia charakterystyczne dla okresu Polski Ludowej, jak np. pochody pierwszomajowe, czy dekoracje związane ze świętami państwowymi. Duża liczba zdjęć dotyczy wizyt różnych znanych osobistości w Toruniu, szczególnie, choć nie tylko, uczonych. Część zdjęć dokumentuje życie towarzyskie Profesora.

Weronika Krajniak

Nikolaus-Kopernikus-Universität in Toruń. Archiv

e-mail: krajniak@umk.pl

ORCID ID: 0000-0002-4931-1876

Mag. Weronika Krajniak ist Mitarbeiterin des Universitätsarchivs in Thorn; Absolventin der Geschichte (Archivkunde und Dokumentenverwaltung). Sie erhielt den ersten Preis für ihre Magisterarbeit *Afiszje teatralne z lat 1946–1990 w zbiorach Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej. Katalog* (Theaterplakate aus den Jahren 1946–1990 in den Beständen der Öffentlichen Woiwodschaftsbibliothek – Kopernikusbücherei. Ein Katalog), im IV. Ryszard-Mienicki-Wettbewerb für die beste Diplomarbeit im Bereich der Archivkunde und Dokumentenverwaltung, verliehen von der Thorner Abteilung des Vereins der Polnischen Archivare. 2012–2016 Dozentin im Bereich der Bearbeitung und Verwaltung von ephemeren Blättern. Betreuerin von Studentenpraktiken. Sie war Mitautorin der Ausstellung „Strajk UMK 1981“ (2016; Streik der NKU 1981) sowie Autorin einer multimedialen Ausstellung zum 70. Jubiläum des Universitätsarchivs „Prywatne archiwa kierowników Archiwum UMK“ (Privatarchive der Leiter des Universitätsarchivs). Ihre Artikel beziehen sich auf die ephemeren Schriften, Nachlässe und die Geschichte der NKU. Sie ist Mitredakteurin und Mitautorin von *Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Informator o zasobie archiwalnym. Stan na dzień 31 grudnia 2017 r.* (Archiv der Nikolaus-Kopernikus-Universität in Thorn. Ein Führer durch den Archivbestand. Stand vom 31. Dezember 2017), hg. v. A. Supruniuk und W. Krajniak, Toruń 2018.

Thorn im fotografischen Nachlass von Jerzy Serczyk

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.011>

Dieser Text wird unter der Creative Commons-Lizenz Namensnennung-Keine Bearbeitungen 4.0 International (CC BY-ND 4.0) veröffentlicht.

S **tichworte:** Thorn; Jerzy Serczyk; Fotografie, Thorner Sehenswürdigkeiten; Archiv der Nikolaus-Kopernikus-Universität in Thorn

Z **usammenfassung:** Der vorliegende Beitrag schildert die Fotografien Thorns, die sich im Privatarchiv von Prof. Jerzy Serczyk befinden und im Archiv der Nikolaus-Kopernikus-Universität in Thorn aufbewahrt werden. Der dargestellte Ausschnitt des fotografischen Nachlasses hat einen großen dokumentarischen und historischen Wert. Das älteste Foto stammt aus dem Anfang der 1940er Jahre, das jüngste 2005. Dem Hauptteil des Textes geht ein kurzer Lebenslauf des Professors voran. Auf den Bildern finden wir die Stadt, ihre Sehenswürdigkeiten, Elemente der sich ständig ändernden Landschaft und der Infrastruktur. Der Fotograf konzentrierte sich vor allem auf jene Fragmente, die einem Wandel unterlagen – auf die Straßen, Bebauung, Verkehrswege. Jerzy Serczyk fotografierte verschiedene Ereignisse in Thorn, vor allem sein Kulturleben – Jubiläen der Gesellschaften und Personen,

die für die Volksrepublik Polen charakteristischen Ereignisse wie etwa die Maiumzüge oder die Dekorationen während der Staatsfeiertage. Eine Vielzahl von Fotos bezieht sich auf die Besuche verschiedener bekannter Persönlichkeiten in Thorn, insbesondere, obwohl nicht nur, Gelehrter. Ein Teil der Fotos dokumentiert das gesellschaftliche Leben des Professors.

Janusz Bonczkowski

Staatsarchiv in Thorn, Polen

e-mail: jbonczkowski@torun.ap.gov.pl

ORCID ID: 0000-0003-1033-2802

F

Friedrich Julius Kleinmichel – Genremaler und Illustrator (1846–1892)

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.012>

Dieser Text wird unter der Creative Commons-Lizenz Namensnennung-Keine Bearbeitungen 4.0 International (CC BY-ND 4.0) veröffentlicht.

Dr. Janusz Bonczkowski ist Mitarbeiter des Staatsarchivs in Thorn, Absolvent des Geschichtsstudiums (Archivkunde) an der Fakultät für Geschichtswissenschaften der Nikolaus-Kopernikus-Universität in Thorn sowie des Aufbaustudiums im Bereich der Programmierung und Anwendung von Computern. 2017 promovierte er in den Geisteswissenschaften mit seiner Dissertation: „Analiza dyplomatyczno-źródłowa księgi czynszowej miasta Grudziądz z lat 1502–1516 wraz z jej edycją źródłową“ („Diplomatische Quellenanalyse und Edition des Zinsbuches der Stadt Graudenz aus den Jahren 1502–1516“). In sein Interessenfeld rückten die Stadtgeschichte Graudenz’ und anderer kleinerer Städte des Königlichen Preußen vom Mittelalter bis zur Neuzeit sowie die Quellenedition. Er ist Mitglied des Vereins der Polnischer Archivare und der Wissenschaftlichen Gesellschaft zu Thorn.

S

S**tichworte:** Friedrich Julius Kleinmichel; Julius Lohmeyer; Rosen/Rodzone; Königsberg; München; Kunstakademie in Königsberg

Z

Z**usammenfassung. These/Ziel:** Der vorliegende Beitrag bezieht sich auf die Gestalt Friedrich Julius Kleinmichels, eines aus Rosen/Rodzone bei Löbau gebürtigen Genremalers, Buch- und Zeitschriftenillustrators. **Forschungsmethode:** Um die Person und das Schaffen Friedrich Julius Kleinmichels darzustellen, untersuchte man die zugängliche Literatur, die Zeitungen aus dem 19. Jahrhundert, Bücher mit seinen Bildern sowie Ausstellungskataloge und Auktionen seiner Gemälde. **Ergebnisse/Schlussfolgerungen:** Die Themenvielfalt der Gemälde, Buch- und Zeitschriftenillustrationen Friedrich Julius Kleinmichels ist bezogen vor allem auf die Kinderwelt. Er arbeitete zusammen vor allem mit den Schriftstellern und Dichtern der Kinderliteratur wie etwa Victor Blüthgen, Helen Binder, Emma Biller, Julius Lohmeyer, Johannes Trojan, Franz Dittmar.

Die zweite Hälfte des 19. Jahrhunderts brachte den Umbruch im Buchillustrationsstil. Das Bild dominierte den Text. Nach Ansätzen des neuen Stils sollte man in England suchen, wo das sog. toy-book erschienen ist. Unter die Vordenker dieses neuen Trends zählt man Edmund Evans, Walter Crane, Randolph Caldecott,

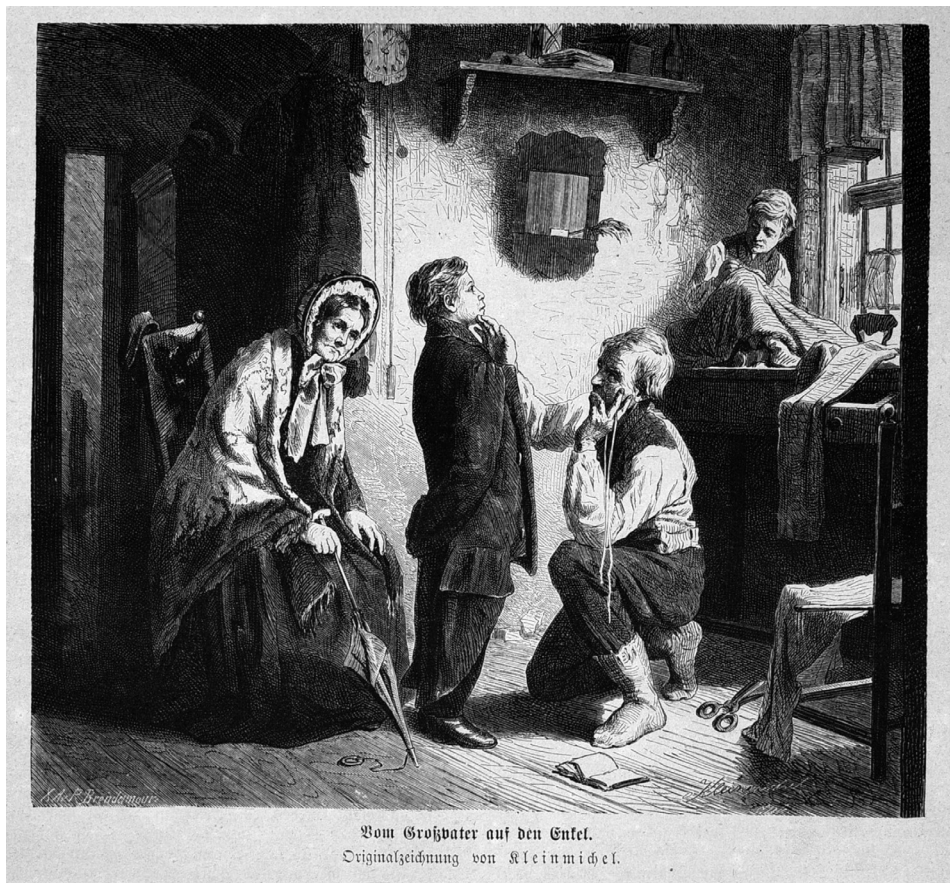

Abb. 1. J. Kleinmichel, Vom Großvater auf den Enkel

Quelle: Die Gartenlaube, Nr. 32, Leipzig 1872, S. 519.

Kate Greenaway, Elsa Beskow und William Morris. Die in die Bücher eingefügte Bilder knüpften an die Renaissancezeit an, und zu jener Zeit, als die Art Nouveau, der Modernismus und der Jugendstil präsent waren, auch an die Volkskunst und -symbolik. Die Buchillustrationen enthielten zahlreiche Pflanzenelemente sowie märchenhafte und magische Motive. Einer der Vertreter dieser Richtung der Buch- und Zeitschriftenillustration in Deutschland war Friedrich Julius Kleinmichel¹. Er wurde am 5. März 1846 als Sohn eines Oberförsters im Dorf Rosen (poln. Rodzonne) bei Löbau geboren². Nach dem vorzeitigen Tod seiner Eltern wurde der kleine Julius in Obhut der Verwandten aus Königsberg gegeben, die ihn anschließend adoptierten. Dem Wunsch der Pflegeeltern zufolge sollte er technische Ausbildung genießen, und später, nach dem Lehrabschluss, ihr Geschäft übernehmen. Sehr

¹ E. Zarych, *Ilustracje dla dzieci*, [in:] *Encyklopedia dzieciństwa* [online], [Zugang 27 VI 2019]. Zugänglich auch bei World Wide Web: http://encyklopediadziecinstwa.pl/index.php/Ilustracje_dla_dzieci; J. Wiercińska, *Sztuka i Książka*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1986, S. 89; D. Bland, *A History of Book Illustration*, London 1958, S. 255, 268, 270.

² In der Fachliteratur wird Rodzonne bei Graudenz als sein Geburtsort erwähnt; F. Boetticher, *Malenwerke des neunzehnten Jahrhunderts. Beitrag zur Kunstgeschichte*, Bd. 1, Dresden 1891, S. 698; H. Holland, *Kleinmichel, Fr. Julius*, [in:] *Deutsche Biographie – Onlinefassung* [online], [Zugang 5 I 2019]. Zugänglich bei World Wide Web: <http://www.deutsche-biographie.de/sfz42614.html>.

schnell erwies sich aber, dass Friedrich Julius künstlich begabt war und immer mehr Stunden mit Zeichnen verbrachte. Die Kunstlehre begann er in der Königsberger Kunstschule bei Karl Ludwig Rosenfelder³. Sein erstes Werk stellte er 1870 zur Schau. Für seine humoristische Illustration „Vom Großvater auf den Enkel vererbten Frack“⁴ wurde er positiv bewertet, was ihn ermunterte, weiterhin daran zu arbeiten⁵.

Nach dem Tode der Pflegeeltern 1871 reiste er nach Berlin, um sich weiter bilden zu lassen. Seine Bilder, die von der Reise nach Rügen inspiriert wurden, veröffentlichte er 1872 in der Zeitschrift „Der Bazar Illustrierte Damen-Zeitung“, darunter beispielsweise die Szene „Vor dem Pfarrhause“ oder „Von der Insel Rugen“⁶. In dieser Zeitspanne lernte er Johann Arthur Severin Nikutowski kennen⁷, der ihn nach Düsseldorf einlud, wo er anschließend die Ausbildung in der Bildkunst an der Königlich-Preußischen Kunstakademie fortsetzte. Seine Werke, darunter „Fischer-Scenen“, „Konfirmantinnen vor der Kirche“ und „eine Vogelscheuche plündernde Vagabund“, publizierte er in der „Allgemeinen Frauen-Zeitung“⁸. Trotz gesundheitlicher Probleme, die ihn damals plagten, betätigte sich Kleinmichel vornehmlich als Illustrator für verschiedene Zeitschriften, wie etwa für das „Daheim“ in Leipzig, das 1878 ihm die Stelle als artistischer Leiter übertrug, oder die „Deutsche Jugend“. Zu diesem Zeitpunkt heiratete er Selma Dunsky aus Tiflis und befreundete sich mit Julius Lohmeyer⁹. 1882 zog er nach München, wo er an der Schellingsstraße 114 seine Werkstatt eröffnete¹⁰.

Die Arbeit für die Zeitschriften, die vor allem für die Kinder und Jugendlichen vorgesehen waren, gestaltete Kleinmichel als Künstler und wies ihm die Richtung und den Raum in der Kunst zu. Einen großen Einfluss auf sein Schaffen hatten die Arbeiten von Ludwig Richter¹¹ sowie von der britischen Schriftstellerin und Illustratorin Kate Greenaway¹². In seinen Bildern, Grafiken und Gemälden schilderte er vor allem Kinder in verschiedenen Lebensmomenten. Es waren Szenen voll Freude sowie Schmerz, beim Spiel sowie in ganz seriösen Situationen. Ihm gelang es, die Kinderemotionen genau nachzubilden, und zwar sowohl beim Nachsinnen

³ Karl Ludwig Rosenfelder (1813–1881), deutscher Maler, spezialisiert auf historische Themen; v. Donop, *Rosenfelder Karl Ludwig R.*, [in:] *Deutsche Biographie – Onlinefassung* [online], [Zugang 25 VII 2019]. Zugänglich bei World Wide Web: <https://www.deutsche-biographie.de/sfz76967.html>; H. Holland, *op. cit.* Zugänglich bei World Wide Web: <http://www.deutsche-biographie.de/sfz42614.html>.

⁴ Dieses Bild erschien später in der Zeitschrift: Die Gartenlaube, 1872, Nr. 32, S. 519.

⁵ F. Boetticher, *op. cit.*, S. 698-699; H. Holland, *op. cit.*, [Zugang 5 I 2019]. Zugänglich bei World Wide Web: <http://www.deutsche-biographie.de/sfz42614.html>.

⁶ Der Bazar Illustrierte Damen-Zeitung, 1872, Nr. 16, S. 125; Ibidem, 1872, Nr. 34, S. 273.

⁷ Johann Arthur Severin Nikutowski (1830–1888), deutscher Maler, der in seinem Schaffen besonders historische Themen und Schlachtenmotive auswählte; H. A. Müller, *Biographisches Künstler-Lexikon*, Leipzig 1882, S. 394.

⁸ Allgemeine Frauen-Zeitung, 1873, Nr. 6, S. 44; H. Holland, *op. cit.*, [Zugang 5 I 2019]. Zugänglich bei World Wide Web: <http://www.deutsche-biographie.de/sfz42614.html>.

⁹ Julius Lohmeyer (1835–1903), deutscher Dichter und Autor der Jugendliteratur; E. M. Brockhoff, *Lohmeyer Julius*, [in:] *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 15, Berlin 1987, S. 133-134; A. Klotz, *Kinder- und Jugendliteratur in Deutschland 1840–1950. Gesamtverzeichnis der Veröffentlichungen in deutscher Sprache*, Bd. III L-Q, Stuttgart 1994, S. 80; F. Boetticher, *op. cit.*, S. 698; H. Holland, *op. cit.*, [Zugang 5 I 2019]. Zugänglich bei World Wide Web: <http://www.deutsche-biographie.de/sfz42614.html>.

¹⁰ *Illustrierter Katalog der Münchener Jahresausstellung von Kunstwerken Aller Nationen im kgl. Glaspalaste 1891*, 3. Aufl., ausgeg. am 24. Juli, München 1891, S. 54; *Illustrierter Katalog der VI. Internationalen Kunst-Ausstellung 1892 im Kgl. Glaspalaste*, 1. Juni – Ende Oktober, 2. Aufl., ausgeg. am 20. Juni 1892, München, 1892, S. 43.

¹¹ Ludwig Richter (1803–1884), deutscher Maler, Philosoph und Ästhet, einer der wichtigsten deutschen romantischen Philosophen; H. Börsch-Supan, *Richter Adrian Ludwig*, [in:] *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 21, Berlin 2003, S. 535–537.

¹² Kate Greenaway (1846–1901), eine britische Schriftstellerin und Illustratorin, verbunden mit dem Londoner Kunstverein Pre-Raphaelite Brotherhood; *Kate Greenaway (1846-1901)*, [in:] *The Victorian Web*, [online], [Zugang 1 I 2019]. Zugänglich bei World Wide Web: <http://www.victorianweb.org/art/illustration/greenaway/>.

als auch während ihrer Aktivitäten zu Hause, draußen oder am See. Er hielt die Szenen zutreffend, packend und humorvoll fest¹³.

Seine Bilder befinden sich im Gedichtsbuch Victors Blüthgens „Im Flügelkleide“, das in Berlin 1881 veröffentlicht wurde¹⁴. In den drei darauffolgenden Jahren erschienen Bücher mit seinen Illustrationen, d.i. „Kinderhort in Bild und Wort“ (1882) mit dem Text Helene Binders¹⁵, „Lieschens kluge Einfälle. Hänschens Reise durch die Stube. Mariele und sieben Puppen. Wie es Fritzchen auf seiner Schwester. Hochzeit Erging. Vier Erzählung“ (1882) mit dem Text Emmy Billers¹⁶ und „Kinderhumor“¹⁷ (1886) mit den Gedichten Julius Lohmeyers und Johannes Trojans¹⁸, sowie in anderen Büchern¹⁹. Die Übersetzungen der Texte gewannen an Popularität auch im Ausland. Zu den wichtigsten Werken Kleinmichels gehören das Buch „Aus der Jugendzeit“ mit den Gedichten Franz Dittmars²⁰, „Für kleine Leute“²¹ (1883) sowie „Die Welt vom Fenster aus“²² (1880) mit den Gedichten Johann Trojans, „Kinderwelt“²³ (1886), „Mein Vaterhaus“²⁴ (1887) und „Schnurrige Kerle“²⁵ (1890). Außer den Kinderbüchern illustrierte Julius Kleinmichel auch Bücher für die ältere Lesergruppe²⁶.

Erwähnenswert ist die einzige polnische Übersetzung des Buches Heinrich Hoffmans „Der Struwwelpeter“ mit den Abbildungen Kleinmichels, herausgegeben in Petersburg 1883 unter dem Titel „Obrazków świat dziecinnych lat: opowiadania wierszem autora ‚Złotej różyczki‘ z rycinami kolorowanymi według akwareli J. Kleinmichela“²⁷.

¹³ Es bewährten sich keine Quellen zu den Reisen Julius Kleinmichels in seinen Geburtsort bzw. ins Kulmer Land. Es ist auch unbekannt, ob die Kindheit im Dorf Rosen / Rodzone irgendeinen Einfluss auf sein Schaffen hatte; H. Holland, op. cit., [Zugang 5 I 2019]. Zugänglich bei World Wide Web: <http://www.deutsche-biographie.de/sfz42614.html>.

¹⁴ Victor Blüthgen (1844–1920), deutscher Schriftsteller und Dichter; F. Bochow, *Blüthgen Victor August Eberhard*, [in:] *Sächsische Biografie*, [online] [Zugang 1 I 2019]. Zugänglich bei World Wide Web: [¹⁵ Helene Binder \(1855–1915\), deutsche Schriftstellerin; A. Klotz, op. cit., Bd. I A–F, Stuttgart 1990, S. 153; H. Binder, J. Kleinmichel, *Kinderhort in Bild und Wort*, München 1883.](http://saebi.isgv.de/biografie/Victor_BI%C3%BCthgen_(1844-1920); J. Kleinmichel, V. Blüthgen, <i>Im Flügelkleide. Bilder & Reime aus der Kinderwelt</i>, Berlin 1881.</p>
</div>
<div data-bbox=)

¹⁶ Emma Wuttke-Biller (1833–1933), deutsche Schriftstellerin; A. Klotz, op. cit., Bd. I A–F, Stuttgart 1990, S. 151; E. Biller, *Lieschens kluge Einfälle. Hänschens Reise durch die Stube. Mariele und sieben Puppen. Wie es Fritzchen auf seiner Schwester. Hochzeit Erging. Vier Erzählung*, München 1882.

¹⁷ J. Lohmeyer, J. Trojan, J. Kleinmichel, *Kinderhumor*, Leipzig 1886.

¹⁸ Trojan Johannes (1835–1903), deutscher Schriftsteller und Dichter. Klotz, A., op. cit., Bd. V T-Z, Stuttgart 1999, s. 51.

¹⁹ B. Augusti, *Haus und Welt. Bilder aus des Lebens Mai, eine Fortsetzung der Mädchenlose. Ihren Jungen Freundinnen gewidmet*, Leipzig 1883; Idem, *Knospen und Blüten für junge Mädchen*, Leipzig 1884; J. Lohmeyer, J. Kleinmichel, F. Schanz, *Eine Prinzenreise. Mitte heiteren Reimen von Frida Schanz und Julius Lohmeyer*, Leipzig und New York 1888; C. Jäger, *Die Wunderflasche. Wie du mir, so ich dir. Zwei Schauspiele für die Jugend*, Stuttgart 1881; G. Bötticher, J. Kleinmichel, *Herr Dietchens Erzählungen und andere Dialekthumoresken*, Leipzig 1890; G. Bötticher, *Schilda. Verse eines Kleinstädters*, Leipzig 1898; F. Bonn, *Der Weber-Hannes. Durchgebrannt! Zwei Erzählungen*, Stuttgart 1880; U. B. Celius, *Aus dem Zauberland! Alte Märchen*, Leipzig 1882; Ch. A. Murray, *Prärievogel*, Stuttgart-Berlin-Leipzig 1890; E. Bormann, *Das Buch von der Mutter Natur*, Leipzig 1888; Ibidem, *Das Buch der Bücherwelt*, Leipzig 1888; F. Hoffmann, *Die Großmutter im Kreise ihrer Enkel*, Stuttgart 1877; J. Ringelnatz, W. Pape, *Parodie und Selbstparodie in Leben und Werk*, Berlin und New York 1974, S. 356–357.

²⁰ Franz Dittmar (1857–1915), deutscher Schriftsteller; A. Klotz, op. cit., Bd. I A–F, Stuttgart 1990, S. 343; F. Dittmar, J. Kleinmichel, *Aus der Jugendzeit. Geschichte für die Kinderwelt*, Leipzig 1886.

²¹ L. Kramer, *Für kleine Leute. Bilder und Reime*, München 1883.

²² J. Trojan, J. Kleinmichel, *Die Welt vom Fenster aus*, Breslau 1880.

²³ J. Kleinmichel, C. Röhlings, *Kinderwelt. 230 Lieder, Sprüche und Reime*, Berlin 1886.

²⁴ J. Kleinmichel, J. Lohmeyer, *Mein Vaterhaus. Ein heiteres Kindertagebuch*, Leipzig 1887.

²⁵ G. Bötticher, *Schnurrige Kerle*, Leipzig 1890.

²⁶ E. Marlitt, *Reichsgräfin Gisela*, Leipzig 1899.

²⁷ W. Szymanowski, *Obrazków świat z dziecinnych lat: opowiadania wierszem autora ‚Złotej różyczki‘ z rycinami kolorowanymi według akwareli J. Kleinmichla*, Petersburg 1883.

Die „Writinger“: Antonius an der Leiche des Cäsar (Bücherverk. Julius Cäsar, Vol. III, Scene 2).
Nach einer Skizze des George Washington Edwards entworfen von J. Kleinmichel.

Abb. 2. J. Kleinmichel, Antonius an der Leiche des Cesar

Quelle: Die Gartenlaube, Nr. 14, Leipzig 1879, S. 236–237.

Zur selben Zeit, als er die Bilder für Bücher zeichnete, veröffentlichte er seine Arbeiten auch in den Zeitschriften, darunter in „Der Gartenlaube“ und den „Fliegenden Blättern“²⁸, und malte für den Künstlerverein in München sowie für die lokalen großen Ausstellungen im Glaspalast²⁹, u.a. „Ein Kinderfest im Walde“, „Eifrigen Botaniker“ (1884), „Schwierigen Anfang im Schreibunterricht“ (1887), „Ein Besuch“, „Eine Entführung“ (1890), „Ein Nimmersatt“ (1891), „Wichtiger Brief“ (1892)³⁰. Während seiner letzten Reise arbeitete er in Rügen, Tirol und Capri, wo er zahlreiche Themen für die künftigen Gemälde fand. In Bozen erlitt er einen klei-

²⁸ Beispielsweise Fliegende Blätter, 1889, Nr. 2284, S. 163; Ibidem, 1891, Nr. 2378, S. 71; Ibidem, 1891, Nr. 2418, S. 196; Ibidem, 1892, Nr. 2433, S. 93; Die Gartenlaube, Nr. 14, Leipzig 1879, S. 236–237; Ibidem, 1883, Nr. 18, S. 297; Ibidem, 1889, Nr. 14, S. 441; Ibidem, 1890, Nr. 7, S. 213.

²⁹ Ausstellungspalast in München 1854–1931, in seiner Form basierend auf Crystal Palace in London; R. Bauer, E. Piper, München. Geschichte einer Stadt, München 1993, S. 179.

³⁰ Auf den Webseiten stößt man zudem auf andere Bilder dieses Künstlers wie etwa auf „Kleines Mädchen mit Zahnschmerzen“, „Sonntagsnachmittag an der Grafenberger Chaussee“, „Alte Frau In Der Kapelle“, „Spielende Kinder“, „Der erste Schritt“; Julius Kleinmichel, [in:] *Invaluable* [online], [Zugang 5 | 2019]. Zugänglich bei World Wide Web: <https://www.invaluable.com/auction-lot/1846-rodzonne-1892-munichsunday-afternoon-on-th-682-c-9d-545dbbf8>; Julius Kleinmichel, [in:] *Bukowskis – Arts & business* [online], [Zugang 5 | 2019]. Zugänglich bei World Wide Web: www.bukowskis.com/en/lots/797903-julius-kleinmichel-julius-kleinmichel-oil-on-canvas-signed-and-dated-leipzig-78; Ferdinand Julius Theodor Kleinmichel, [in:] *Blouin Art* [online], [Zugang 5 | 2019]. Zugänglich bei World Wide Web: <https://blouinartsalesindex.com/auctions/Ferdinand-Julius-Theodor-Kleinmichel-4927072/Playtime->; Ferdinand Julius Theodor Kleinmichel, [in:] *Blouin Art* [online], [Zugang 5 | 2019]. Zugänglich bei World Wide Web: <https://blouinartsalesindex.com/auctions/Ferdinand-Julius-Theodor-Kleinmichel-4993665/Alte-Frau-in-der-Kapelle->; Ferdinand Julius Theodor Kleinmichel, [w:] *Blouin Art* [online], [Zugang 5 | 2019]. Zugänglich bei World Wide Web: <https://blouinartsalesindex.com/auctions/Ferdinand-Julius-Theodor-Kleinmichel-1084228/The-first-step-1883>; F. Boetticher, op. cit., S. 698–699; *Illustrierter Katalog der Münchener Jahresausstellung von Kunstwerken Aller Nationen im königl. Glaspalaste 1889, 1. Aufl., ausgegeben am 1. Juli, München 1889, S. 49*; *Illustrierter Katalog der Münchener Jahresausstellung von Kunstwerken Aller Nationen im königl. Glaspalaste 1890, ausgeg. Anfang September, München 1890, S. 20*; *Illustrierter Katalog der Münchener Jahresausstellung von Kunstwerken Aller Nationen im kgl. Glaspalaste 1891, 3. Aufl., ausgeg. am 24. Juli, München 1891, S. 54, 182*; *Illustrierter Katalog der VI. Internationalen Kunst-Ausstellung 1892 im Kgl. Glaspalaste, 1. Juni – Ende Oktober, 2. Aufl., ausgeg. am 20. Juni 1892, München 1892, S. 43.*

nen Hitzschlag. Als er wieder genes und nach München zurückkehrte, erkrankte er an einer akuten Bronchitis, infolge deren er am 12. August 1892 im Alter von 46 Jahren verstarb³¹.

Wenn man das Schaffen des aus einem Dorf in der Nähe von Löbau gebürtigen Julius Kleinmichel zusammenfassen will, soll man darauf hinweisen, dass er zu einem kleinen Kreis der hervorragenden Buch- und Zeitungsillustratoren sowie Maler gehörte, deren Arbeiten vor allem auf Kinderfragen bezogen waren. Er arbeitete mit vielen deutschen Kinderschriftstellern der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts zusammen, darunter Julius Lohmeyer, Victor Blüthgen, Helen Binder, Emma Biller, Johannes Trojan und Franz Dittmar. Seine Bilder erschienen in Neuauflagen der oben genannten Publikationen sogar viele Jahre nach seinem Tode. 2017 erinnerte man an das Schaffen Julius Kleinmichels und veröffentlichte erneut sein 1886 herausgegebenes Buch „Kinderwelt – 230 Lieder, Sprüche und Reime: Mit 50 Bildern von Julius Kleinmichel und Carl Röhling“³².

Bibliographie

Kleinmichel, Julius. 1873. „Konfirmandinnen vor der Kirche“, „eine Vogelscheuche plündernde Vagabund“. Allgemeine Frauen-Zeitung, 6: 44.

Kleinmichel Julius. 1872. „Vom Großvater auf den Enkel“. Die Gartenlaube, 32: 519.

Kleinmichel, Julius. 1879. „Antonius an der Leiche des Cäsar“. Die Gartenlaube 14: 236-237.

Kleinmichel, Julius. 1883. [ilustracja przedstawiająca siedzącą kobietę przy kotyśce zmarłego dziecka] Die Gartenlaube 18: 297.

Kleinmichel, Julius. 1889. „Großmutter's Geburtstag“ Die Gartenlaube 14:441.

Kleinmichel, Julius. 1890. „Der Besuch“ Die Gartenlaube 7: 213.

Kleinmichel, Julius. 1872. „Vor dem Pfarrhause“ Der Bazar Illustrierte Damen-Zeitung 16: 125.

Kleinmichel, Julius. 1872. „Von der Insel Rugen“. Der Bazar Illustrierte Damen-Zeitung 34: 273.

Kleinmichel, Julius. 1889. „Gedichte eines Kleinstädters“ Fliegende Blätter 2284: 163.

Kleinmichel, Julius. 1891. „Motivierung“. Fliegende Blätter 2378: 71.

Kleinmichel, Julius. 1891. „Bei der Schmmiere“. Fliegende Blätter 2418: 196.

Kleinmichel, Julius. 1892. „In gehobener Stimmung“. Fliegende Blätter 2433: 93.

NN. 1889. *Illustrierter Katalog der Münchener Jahresausstellung von Kunstwerken Aller Nationen im königl. Glaspalaste 1889*, 1. Aufl., ausgegeben am 1. Juli: Friedrich Bruckmann.

³¹ F. Boetticher, op. cit., S. 698–699; H. Holland, op. cit., [Zugang 5 | 2019]. Zugänglich bei World Wide Web: <http://www.deutsche-biographie.de/sfz42614.html>.

³² H. L. Koester, *Geschichte der Deutschen Jugendliteratur in Monographien*, Bd. 1, Hamburg 1906, S. 26–27; A. Wildermuth, *Mein Bruder und ich*, Stuttgart – Berlin – Leipzig 1898; B. Augusti, *Haus und Welt. Bilder aus des Lebens Mai. Ihren jungen Freundinnen gewidmet*, Leipzig 1902; C. Schmid, *Hundert kurze Erzählungen*, München-Oldenburg 1910; E. Bormann, *Humoristischer Hausschatz*, Berlin, 1921.

NN. 1890. *Illustrierter Katalog der Münchener Jahresausstellung von Kunstwerken Aller Nationen im königl. Glaspalaste 1890*, ausgeg. Anfang September: Franz Hanfstaengl Kunstverlag.

NN. 1891. *Illustrierter Katalog der Münchener Jahresausstellung von Kunstwerken Aller Nationen im kgl. Glaspalaste 1891*, 3. Aufl., ausgeg. am 24. Juli: Friedrich Bruckmann.

NN. 1892. *Illustrierter Katalog der VI. Internationalen Kunst-Ausstellung 1892 im Kgl. Glaspalaste, 1. Juni - Ende Oktober*, 2. Aufl., ausgeg. am 20. Juni 1892: Friedrich Bruckmann.

Augusti, Brigitte. 1883. *Haus und Welt. Bilder aus des Lebens Mai, eine Fortsetzung der Mädchenlose. Ihren Jungen Freundinnen gewidmet*. Leipzig: Ferdinand Hirt & Sohn.

Augusti, Brigitte. 1902. *Haus und Welt. Bilder aus des Lebens Mai. Ihren jungen Freundinnen gewidmet*. Leipzig: Ferdinand Hirt & Sohn.

Augusti, Brigitte. 1884. *Knospen und Blüten für junge Mädchen*. Leipzig: Ferdinand Hirt & Sohn.

Bauer, Reinhard und Ernst Piper. 1993. *München. Geschichte einer Stadt*. München: Deutscher Taschenbuch-Verlag.

Biller, Emma. 1882. *Lieschens kluge Einfälle. Hänschens Reise durch die Stube. Mariele und sieben Puppen. Wie es Fritzchen auf seiner Schwester. Hochzeit Erging. Vier Erzählung*. München: Theo Stroeyer's Kunstverlag.

Binder, Helene, Kleinmichel, Julius. 1883. *Kinderhort in Bild und Wort*. München: Theo Stroeyer's Kunstverlag.

Bland, David. 1958. *A History of Book Illustration*. London: Faber and Faber Limited.

Boetticher, Friedrich. 1891. *Malerwerke des neunzehnten Jahrhunderts. Beitrag zur Kunstgeschichte*, 1. Dresden: Fr. v. Boettichers Verlag.

Bochow, Fedor. 2004. „Blüthgen Victor August Eberhard“. W *Sächsische Biografie*. Dostęp Styczeń 1. [http://saebi.isgv.de/biografie/Victor_BI%C3%BCthgen_\(1844-1920\)](http://saebi.isgv.de/biografie/Victor_BI%C3%BCthgen_(1844-1920)).

Bonn, Franz. 1880. *Der Weber-Hannes. Durchgebrannt! Zwei Erzählungen*. Stuttgart: Kröner.

Bormann, Edwin. 1888. *Das Buch von der Mutter Natur*. Leipzig: Bormann.

Bormann, Edwin. 1888. *Das Buch der Bücherwelt*. Leipzig: Bormann.

Bormann, Edwin. 1921. *Humoristischer Hausschatz*. Berlin: Bormann.

Börsch-Supanh, Helmut. 2003. „Richter Adrian Ludwig“. W *Neue Deutsche Biographie*, Red. Franz Menges, Bernhard Ebner, Stefan Jordan, Maria Schimke, Reginne Sontag. 21:535-537. Berlin: Duncker & Humboldt.

Bötticher, Georg. 1890. Kleinmichel Julius, *Herrn Dietchens Erzählungen und andere Dialekthumoresken*. Leipzig: Franz Karrer.

Bötticher, Georg. 1890. *Schnurrige Kerle! Humoresken von G. Bötticher*. Leipzig: Franz Karrer.

Bötticher, Georg, 1890. *Schilda. Verse eines Kleinstädters*. Leipzig: Franz Karrer.

Brockhoff, Eva Maria. 1987. „Lohmeyer Julius“. W *Neue Deutsche Biographie*, Red. Hans Körner, Hans Jaeger, Franz Menges, Friedrich Nemeč, Claus Priesner, Christoph Schwingenstein 15:133-134 Berlin: Duncker & Humboldt.

Celius, U. B. 1882. *Aus dem Zauberland! Alte Märchen*. Leipzig: Verlag von Edwin Schloemp.

Dittmar, Franz und Julius Kleinmichel. 1886. *Aus der Jugendzeit. Geschichte für die Kinderwelt*. Leipzig: Verlag von E. Twietmeyer.

Donop v. 2016. „Rosenfelder Karl Ludwig R.“ W *Deutsche Biographie* – Onlinefassung, Dostęp Lipiec 25, 2019. <https://www.deutsche-biographie.de/sfz76967.html>.

Hoffmann, Franz. 1877. *Die Großmutter im Kreise ihrer Enkel*. Stuttgart: Nitzschke Verlag.

Holland, Hyacinth. 2016. „Kleinmichel, Fr. Julius“. W *Deutsche Biographie* – Onlinefassung. Dostęp Styczeń 1, 2019. <https://www.deutsche-biographie.de/sfz42614.html>.

Jäger, Clara. 1881. *Die Wunderflasche. Wie du mir, so ich dir. Zwei Schauspiele für die Jugend*. Stuttgart: Kröner.

Kleinmichel, Ferdinand Julius Theodor. B. d. „Playtime“. W *Blouin Art*. Dostęp Styczeń 5, 2019. <https://blouinartsalesindex.com/auctions/Ferdinand-Julius-Theodor-Kleinmichel-4927072/Playtime->.

Kleinmichel, Ferdinand Julius Theodor. B. d. „Alte Frau in der Kapelle“. W *Blouin Art*. Dostęp Styczeń 1, 2019. <https://blouinartsalesindex.com/auctions/Ferdinand-Julius-Theodor-Kleinmichel-4993665/Alte-Frau-in-der-Kapelle->.

Kleinmichel, Ferdinand Julius Theodor. 1883. „The first step“. W *Blouin Art*. Dostęp Styczeń 1, 2019. <https://blouinartsalesindex.com/auctions/Ferdinand-Julius-Theodor-Kleinmichel-1084228/The-first-step-1883>.

Kleinmichel, Julius. 1877. „1846 Rodzonne - 1892 Munich Sunday Afternoon on the Grafenberger Chausee“. W *Invaluable*. Dostęp Styczeń 1, 2019. <https://www.invaluable.com/auction-lot/1846-rodzonne-1892-munichsunday-afternoon-on-th-682-c-9d545dbbf8>.

Kleinmichel, Julius. 1878. „Little girl with toothache“. W *Bukowskis – Arts & business*. Dostęp Styczeń 1, 2019. <https://www.bukowskis.com/en/lots/797903-julius-kleinmichel-julius-kleinmichel-oil-on-canvas-signed-and-dated-leipzig-78>.

Kleinmichel, Julius und Victor Blüthgen. 1881. *Im Flügelkleide. Bilder & Reime aus der Kinderwelt*. Berlin: Hofmann.

Kleinmichel, Julius, Julius Lohmeyer. 1887. *Mein Vaterhaus. Ein heiteres Kindertagebuch*. Leipzig: Verlag von Meissner & Buch.

Kleinmichel, Julius und Carl Röhling. 1886. *Kinderwelt. 230 Lieder, Sprüche und Reime*. Berlin: Grote.

Klotz, Aiga. 1990. *Kinder- und Jugendliteratur in Deutschland 1840–1950, Gesamtverzeichnis der Veröffentlichungen in deutscher Sprache*, 1. Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung.

Klotz, Aiga. 1994. *Kinder- und Jugendliteratur in Deutschland 1840–1950, Gesamtverzeichnis der Veröffentlichungen in deutscher Sprache*, 3. Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung.

Klotz, Aiga. 1999. *Kinder- und Jugendliteratur in Deutschland 1840–1950, Gesamtverzeichnis der Veröffentlichungen in deutscher Sprache*, 5. Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung.

Koester, Hermann L. 1906. *Geschichte der Deutschen Jugendliteratur in Monographien*. Hamburg: Alfred Janssen.

Kramer, Ludwig. 1883. *Für kleine Leute. Bilder und Reime*. München: Basermann.

Lohmeyer, Julius, Johan Trojan und Julius Kleinmichel. 1886. *Kinderhumor*. Leipzig: Meissner & Buch.

Lohmeyer, Julius, Julius Kleinmichel und Schanz Frida. 1888. *Eine Prinzenreise. Mitte heiteren Reimen von Frida Schanz und Julius Lohmeyer*. Leipzig und New York: Baldamus.

Marlitt, Eugenie. 1899. *Reichsgräfin Gisela*. Leipzig: Union Deutsche Verlagsgesellschaft Stuttgart Berlin Leipzig.

Müller, Hermann Alex. 1882. *Biographisches Künstler-Lexikon*. Leipzig: Leipzig, Bibliographisches Institut.

Murray, Charles Augustus. 1890. *Prärievogel*. Stuttgart-Berlin-Leipzig, Union Deutsche Verlagsgesellschaft.

NN. 2013. „Kate Greenaway (1846-1901)”. W *The Victorian Web*. Ostatnia modyfikacja Styczeń 18, 2019. <http://www.victorianweb.org/art/illustration/greenaway/index.html>.

Ringelnatz, Joachim, Pape, Walter. 1974. *Parodie und Selbstparodie in Leben und Werk*. Berlin und New York: Walter de Gruyter.

Schmid, Christoph. 1910. *Hundert kurze Erzählungen*. München und Oldenbourg.

Szymanowski, Waclaw, 1883. *Obrazków świat z dziecinnych lat: opowiadania wierszem autora „Złotej różyczki” z rycinami kolorowanymi według akwarelli J. Kleinmichla*. Petersburg: Bolesław Maurycy Wolff .

Trojan, Johan und Julius Kleinmichel,. 1880. *Die Welt vom Fenster aus*. Breslau: C. T. Wiskott.

Wildermuth, Adelheid. 1898. *Mein Bruder und ich*. Stuttgart - Berlin – Leipzig: Union Deutsche Verlagsgesellschaft.

Wiercińska, Janina. 1986. *Sztuka i Książka*. Warszawa. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Zarych, Elżbieta. 2015. *Ilustracje dla dzieci*. W *Encyklopedia dzieciństwa*. Dostęp Czerwiec 27, 2019. http://encyklopediadziecinstwa.pl/index.php/Ilustracje_dla_dzieci.

Erhalten: 11 IV 2019

Akzeptiert: 7 VIII 2019

Janusz Bonczkowski

Archiwum Państwowe w Toruniu, Polska

e-mail: jbonczkowski@torun.ap.gov.pl

ORCID ID: 0000-0003-1033-2802

Dr Janusz Bonczkowski jest pracownikiem Archiwum Państwowego w Toruniu, absolwentem kierunku Historia – specjalność Archiwistyka na Wydziale Nauk Historycznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz Studium Podyplomowego w zakresie Programowania i Zastosowania Komputerów. W 2017 r. uzyskał stopień doktora nauk humanistycznych za dysertację: „Analiza dyplomatyczno-źródłoznawcza księgi czynszowej miasta Grudziądza z lat 1502-1516 wraz z jej edycją źródłową”. Jego zainteresowania koncentrują się wokół historii miasta Grudziądza i innych małych miast Prus Królewskich w okresie staropolskim, a także edycji źródeł. Jest członkiem Stowarzyszenia Archiwistów Polskich i Towarzystwa Naukowego w Toruniu.

Fryderyk Juliusz Kleinmichel (Friedrich Julius Kleinmichel) – malarz rodzajowy i ilustrator (1846-1892)

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.012>

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłącznej licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-ND 4.0).

Słowa kluczowe: Ludwig Richter; Kate Greenaway; Victor Blüthgen; Helen Binder, Emma Biller; Julius Lohmeyer; Johannes Trojan; Franz Dittmar; Rodzone; Lubawa; Królewiec; Düsseldorf; Lipsk; Monachium

S**treszczenie. Cel/Tez:** tematem niniejszego artykułu jest postać Fryderyka Juliusza Kleinmichela, pochodzącego ze wsi Rodzone pod Lubawą malarza rodzajowego, ilustratora książek i czasopism. **Metoda badawcza:** aby przedstawić sylwetkę i twórczość Fryderyka Juliusza Kleinmichela przejrano dostępną literaturę, XIX w. gazety i książki z jego ilustracjami a także katalogi z wystaw i aukcji jego obrazów. **Wyniki/wnioski:** Tematyka obrazów oraz ilustracji do książek i gazet Fryderyka Juliusza Kleinmichela dotyczyła głównie świata dziecięcego. Współpracował przede wszystkim z pisarzami i poetami literatury dziecięcej takimi jak Victor Blüthgen, Helen Binder, Emma Biller, Julius Lohmeyer, Johannes Trojan, Franz Dittmar.

Janusz Bonczkowski

State Archives in Toruń, Poland

e-mail: jbonczkowski@torun.ap.gov.pl

ORCID ID: 0000-0003-1033-2802

Janusz Bonczkowski, PhD, is an employee of the State Archives in Toruń, a graduate of History - specialization in Archival Sciences at the Faculty of Historical Sciences of Nicolaus Copernicus University in Toruń and Postgraduate Studies in Computer Programming and Application. In 2017 he obtained the degree of doctor of humanities for his dissertation: "Diplomatic and source analysis of the rent book of the city of Grudziądz from 1502-1516 along with its source edition". His interests focus on the history of the city of Grudziądz and other small cities of Royal Prussia in the Old Polish period; another field of scientific interest concerns editing sources. He is a member of the Association of Polish Archivists and the Scientific Society in Toruń.

Friedrich Julius Kleinmichel - a genre painter and illustrator (1846-1892)

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.012>

The text is available under a Creative Commons Attribution-NoDerivatives 4.0 International (CC BY-ND 4.0).

K

Keywords: Ludwig Richter; Kate Greenaway; Victor Blüthgen; Helen Binder, Emma Biller; Julius Lohmeyer; Johannes Trojan; Franz Dittmar; Rodzone; Lubawa; Königsberg; Düsseldorf; Leipzig; Munich

S

Summary. Aim: The subject of this article is the figure of Friedrich Julius Kleinmichel, a genre painter, illustrator of books and magazines from the village of Rodzone near Lubawa. **Research method:** available literature, 19th century newspapers and books with illustrations as well as catalogues from exhibitions and auctions of his paintings were reviewed to present the silhouette and work of Friedrich Julius Kleinmichel. **Results/conclusions:** The subject of paintings and illustrations for books and newspapers of Friedrich Julius Kleinmichel mainly concerned children's world. He worked mainly with writers and poets of children's literature such as Victor Blüthgen, Helen Binder, Emma Biller, Julius Lohmeyer, Johannes Trojan, Franz Dittmar.

Grażyna Gzella

Toruń, Polska

e-mail: gmg@umk.pl

ORCID ID: 0000-0002-9024-4601

L

Leon Józef Trzebiński – nieznany redaktor toruńskich gazet

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.014>

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłącznej licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-ND 4.0).

Prof. dr hab. Grażyna Gzella jest emerytowanym pracownikiem Instytutu Badań Informacji i Komunikacji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Jej zainteresowania naukowe dotyczą historii prasy w XIX i XX wieku, funkcjonowania instytucji cenzury i ograniczania wolności słowa w dziejach oraz biografistyki. Jest autorką kilku książek, w tym cyklu prezentującego procesy prasowe redaktorów polskich gazet i czasopism w zaborze pruskim w XIX i początkach XX wieku oraz kilku prac zbiorowych i ponad stu artykułów naukowych. Ostatnia jej praca poświęcona została pomorskim redaktorom: *Dziennikarze i redaktorzy odpowiedzialni polskiej prasy Pomorza Nadwiślańskiego w okresie zaboru pruskiego. Słownik biograficzny* (Toruń 2018). Od 2011 r. jest wiceprzewodniczącą Komisji Prasoznawczej PAN. Oddział w Krakowie, ponadto jest członkiem Rad Naukowych kilku czasopism.

S

Słowa kluczowe: Trzebiński Leon; drukarze; redaktorzy; prasa XX wieku; Pomorze Gdańskie; Wielkopolska

S

Streszczenie: Urodzony w Poznaniu 14 marca 1879 r. Leon Trzebiński z wykształcenia był drukarzem i przez całe życie pracował w zakładach typograficznych kilku miast. W 1900 r., na krótki czas, zamieszkał w Toruniu i związał się z drukarnią Sylwestra Buszczyńskiego. Pracując na Pomorzu jako redaktor odpowiedzialny podpisał numery „Gazety Toruńskiej” (od 78 z 4 kwietnia do 112 z 16 maja 1901 r.) i „Przyjaciela” (od 42 z 6 kwietnia do 59 z 16 maja 1901 r.). W kolejnych latach zatrudniony był w Bochum w Westfalii, Grudziądzu, Dortmundzie i innych niemieckich miastach. Po I wojnie światowej kierował drukarnią w Lesznie, został właścicielem zakładu typograficznego w Rawiczu, a tuż przed wybuchem II wojny światowej kupił drukarnię w Lidzie (dzisiejsza Białoruś). Po wojnie powrócił do Polski i zatrudniony był w zakładach Jeleniej Góry i Wschowy. W tym ostatnim mieście zmarł 9 grudnia 1956 r.

Przez redakcję „Gazety Toruńskiej” i „Przyjaciela” przewinęło się wiele osób, zarówno zawodowych dziennikarzy, jak i redaktorów zatrudnionych na stanowisku redaktora odpowiedzialnego tylko na chwilę. Zdarzało się tak, gdy brakowało per-

sonelu, a prawo prasowe nakazywało zamieszczanie na łamach każdego numeru nazwiska osoby odpowiedzialnej za publikowane w nim treści.

W 1901 r. w Toruniu pojawił się Leon Józef Trzebiński krótko związany z lokalnymi gazetami i miastem, czego powodem był proces prasowy, odejście z redakcji i nowe plany zawodowe realizowane poza Pomorzem.

Leon Trzebiński urodził się 14 marca 1879 r. w Poznaniu, jako syn zecera Feliksa (1847-1904) i Agnieszki (1850-1909) z domu Hielscher (Hilscher)¹. Z małżeństwa Feliksa i Agnieszki zawartego w 1872 r.² urodziło się siedmioro dzieci. Byli to: Stefan Ludwik (1873-1946)³, Kazimiera (1874-1915)⁴, Mikołaj Marian (1876-1958)⁵, Leon Józef (1879-1956), Wincenty Stanisław (1881-1881)⁶, Dionizy Stanisław Kostka (1882-1889)⁷ oraz Melania Gertruda (1886-1936)⁸.

W 1893 r. Leon Trzebiński rozpoczął naukę w drukarni „Dziennika Poznańskiego”. Zawód ten po ojcu uprawiali dwaj synowie, oprócz Leona również Mikołaj zdobył drukarskie wykształcenie i pracował w poznańskich drukarniach. Kilka miesięcy po ukończeniu nauki Leon został zatrudniony w drukarni prowadzonej przez spadkobierców Ludwika Merzbacha, gdzie pracował również jego ojciec⁹.

Ojciec Leona, drukarz Feliks Trzebiński w swym życiorysie miał również epizod dziennikarski, bowiem w 1883 r., gdy zaczęła się z inicjatywy Merzbacha ukazywać „Gazeta Poznańska”, jego imieniem i nazwiskiem podpisywano pierwsze numery periodyku. Zajmujący się wówczas składem „Posener Tageblatt” Trzebiński występował w gazecie jako redaktor odpowiedzialny, podczas gdy redaktorem rzeczywistym, nieujawnionym na łamach pisma, był Kajetan Ludomiński¹⁰.

Praca Leona Trzebińskiego w Poznaniu nie trwała zbyt długo, bowiem już w końcu 1898 r. wyjechał do Herne w Westfalii, gdzie prawdopodobnie przez krótki czas pracował w wyuczonym zawodzie¹¹. Wkrótce powrócił jednak do Poznania.

Kolejny etap w życiu drukarza, a z czasem i redaktora, rozpoczął się 24 listopada 1900 r.¹² gdy opuścił stolicę Wielkopolski i podjął pracę w Toruniu w niezidentyfikowanej gazecie niemieckiej. Tam również nie zagrzał na długo miejsca, bo w marcu 1901 r. jego osobą zainteresował się Sylwester Buszczyński, drukarz i nakładca „Gazety Toruńskiej” i „Przyjaciela”. Dotychczasowy redaktor odpowiedzialny toruńskich gazet Dionizy Królikowski zrezygnował z pracy w Toruniu i powrócił do Poznania, gdzie otrzymał lepsze pod względem finansowym stanowisko redaktora w „Kurierze Poznańskim”. W porozumieniu z rzeczywistym redaktorem

¹ Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu [dalej: AAP], Parafia św. Marcina w Poznaniu, Liber baptisatorum 1874-1881, sygn. PM 232/31; Archiwum Państwowe w Poznaniu [dalej: APP], Urząd stanu cywilnego [dalej: USC] w Poznaniu – obwód miejski, Księga urodzeń 1879, t. 2, sygn. 64.

² AAP, Parafia św. Wojciecha w Poznaniu, Liber copulatorum 1855-1875, sygn. PM 235/20.

³ APP, Akta miasta Poznania. Kartoteka ewidencji ludności 1870-1931 [dalej: Kartoteka], sygn. 15191.

⁴ APP, Kartoteka, sygn. 14751, 15191; *Księgi stanu cywilnego*, Kurier Poznański 1915, nr 62, s. [3].

⁵ APP, Kartoteka, sygn. 15191; Cmentarz komunalny Junikowo w Poznaniu.

⁶ APP, USC w Poznaniu – obwód miejski, Księga urodzeń 1881, t. 2, sygn. 91; APP, USC w Poznaniu – obwód miejski, Księga zgonów 1881, t. 3, sygn. 99.

⁷ APP, USC w Poznaniu – obwód miejski, Księga urodzeń 1882, t. 4, sygn. 104; APP, USC w Poznaniu – obwód miejski, Księga zgonów 1889, t. 3, sygn. 222.

⁸ APP, USC w Poznaniu – obwód miejski, Księga urodzeń 1886, t. 5, sygn. 166.

⁹ *50 jubileusz dziewięciu członków Związku Zawodowego Pracowników Przemysłu Poligraficznego. Okręg Poznań, Poznań [1948]*, s. 7.

¹⁰ „Gazeta Poznańska”, *Goniec Wielkopolski* 1883, nr 5, s. [3].

¹¹ APP, Kartoteka, sygn. 15191.

¹² Ibidem.

pism – Janem Brejskim i za rekomendacją drukarza Jana Reszkiewicza Buszczyński zatrudnił Trzebińskiego na stanowisko redaktora odpowiedzialnego „Gazety Toruńskiej” i „Przyjaciela”¹³. Nakładca gazet znał teksty napisane przez Trzebińskiego i opublikowane w prasie niemieckiej, uznał więc, że jest on odpowiednią osobą do sprawowania tej funkcji w redakcji. Jako redaktor odpowiedzialny Trzebiński podpisał numery „Gazety Toruńskiej” od 78 z 4 kwietnia do 112 z 16 maja 1901 r. i numery „Przyjaciela” od 42 z 6 kwietnia do 59 z 16 maja 1901 r.

Zgodnie z prawem prasowym obowiązującym w państwie niemieckim redaktor odpowiedzialny gazety odpowiadał za treści zamieszczone w periodyku i to jego stawiano przed sądem, gdy prokuratura dopatrzyła się w nich myśli niezgodnych z obowiązującymi przepisami¹⁴. Przepis ten nie ominął Trzebińskiego w trakcie jego pracy w Toruniu.

Dnia 4 maja w „Gazecie Toruńskiej” i 7 maja 1901 r. w „Przyjacielu” ukazał się artykuł zatytułowany „Zła wola czy nieuctwo”¹⁵, w którym autor poddał krytyce pracę poczty niemieckiej. Powodem negatywnej oceny działań urzędników pocztowych były ich decyzje o odsyłaniu przesyłek pochodzących z różnych państw (np. z Anglii, Belgii, Bułgarii), a kierowanych do Torunia, gdy nazwa miasta pisana była Toruń zamiast Thorn. Przesyłki te docierały do adresatów dopiero po prawidłowym opisaniu ich przez pocztowców poza granicami Rzeszy. Autor artykułu napisał m.in.:

Jeżeli urzędnicy pocztowi daleko od naszego miasta wiedzą, gdzie leży Toruń, to urzędnicy niemieccy, odbierający w Aleksandrowie pocztę warszawską, tym łatwiej domyślić się powinni, dokąd wysyłać należy przesyłki z napisem „Toruń”.

oraz

My przecież o złą wolę urzędników pocztowych nie podejrzewamy, bo brak dowodów na poparcie tego podejrzenia. Przeciwnie jesteśmy zdania, że urzędnicy czynią, co umieją i jak umieją, a jeżeli błędzą, to nie ze złej woli, tylko wskutek nieuctwa i tępości umysłowej. Znana to bowiem rzecz, że do poczty wstępują przeważnie młodzieńcy, którzy wskutek braku zdolności, nie mogli poświęcić się innym zawodom.

W tekście opublikowanym w toruńskich gazetach dopatrzono się obrazy urzędników pocztowych, redaktorowi odpowiedzialnemu wytoczono więc proces. Dnia 23 września 1901 r. w toruńskim sądzie miał miejsce proces, w którym oskarżonym był Trzebiński, jako były już redaktor odpowiedzialny „Gazety Toruńskiej” i „Przyjaciela”. Wezwani świadkowie: poseł Leon Czarliński, dr Witold Jaworowicz oraz Sylwester Buszczyński potwierdzili prawdziwość informacji o nieporządkach na poczcie, z kolei dyrektorowi miejscowego gimnazjum nieznane były przypadki podjęcia pracy w tej instytucji przez uczniów niezdolnych do ukończenia gimna-

¹³ *Sprawozdanie z procesu*, Gazeta Toruńska 1902, nr 42, s. [2]; *Sprawozdanie z procesu*, Gazeta Toruńska 1902, nr 43, s. [1-2].

¹⁴ Szerzej zob.: G. Gzella, *Pruskie prawo prasowe w drugiej połowie XIX wieku*, [w:] *W kręgu prasy (przeszłość – teraźniejszość – przyszłość)*, t. 2, red. G. Gzella, J. Gzella, Toruń 2001, s. 33-43.

¹⁵ *Zła wola czy nieuctwo?*, Gazeta Toruńska 1901, nr 102, s. [1]; *Zła wola czy nieuctwo?*, Przyjaciel 1901, nr 55, s. [1].

zjum. Prokurator zażądał dla oskarżonego miesiąca więzienia, adwokat Władysław Szuman dowodził zaś, że autor publikacji dążył jedynie do usunięcia nieporządków w służbie pocztowej i powinien zostać uwolniony.

Sąd po krótkiej naradzie uznał Trzebińskiego za winnego obrazy urzędników pocztowych i skazał go na dwa tygodnie więzienia. Przewodniczący składu sędziowskiego Ferdinand Grassmann wyjaśnił, że „na poczcie zaszyły nieporządki, ale przy tak wielkim aparacie niepodobna ich uniknąć. Nadto artykuł był napisany tak ostro. [...] Obraza jest bardzo ciężka i dlatego skazano oskarżonego od razu na więzienie, chociaż po raz pierwszy miał sprawę z prokuratorem”¹⁶.

W listopadzie 1901 r. redakcje „Przyjaciela” i „Gazety Toruńskiej” poinformowały swych czytelników, że redaktor siedzi w więzieniu, a gdy minęły dwa tygodnie powiadomiono, że Trzebiński opuścił miejsce odosobnienia¹⁷.

Była to jedyna sprawa sądowa Trzebińskiego jako redaktora odpowiedzialnego toruńskich gazet. Od 22 maja 1901 r. przebywał już w Bochum¹⁸ w Westfalii, gdzie angażował się w różne inicjatywy społeczne, narodowościowe i prasowe. Podczas pobytu w tym mieście został prezesem nowo założonego Towarzystwa Przemysłowców¹⁹. Wówczas rozpoczęły się też wędrówki zawodowe poznańskiego drukarza, bowiem w okresie do I wojny światowej znajdował zatrudnienie w wielu miejscach i wielu drukarniach. Po odbyciu kary więzienia w toruńskim więzieniu zamieszkał w Grudziądzu, gdzie był zatrudniony w bliżej nieznannej drukarni²⁰ i to z tego miasta przyjeżdżał do toruńskiego sądu. Następnie zatrzymał się w Dortmundzie, gdzie występował na wiecach wyborczych²¹, a 19 czerwca 1903 r. podpisał ulotkę anonsującą ukazanie się nowego pisma „Przewodnika na Obczyźnie”. Numer pierwszy periodyku wydano 1 lipca, jego wydawcą był Lambert Lensing, redaktorem odpowiedzialnym Michał Łukowski, a w składzie redakcji znalazł się również Leon Trzebiński²². Pismo nie znalazło zwolenników, na wiecach protestowano przeciwko treściom w nim zamieszczonym. Przykładem może być uchwała podjęta podczas wiecu w Dortmundzie 12 lipca 1903 r.:

Zebrani Polacy na wiecu w Dortmundzie dnia 12 bm. protestują przeciwko narzucaniu im hakatystycznego pisma w polskim języku p.t „Przewodnik na Obczyźnie” i wyrażają przekonanie. 1) że żaden prawy Polak nie będzie go abonował, lecz starał się, ażeby nikt z rodaków go nie utrzymywał. 2) protestują przeciw polecaniu tego pisma z ambon. 3) ubolewają bardzo, iż znaleźli się Rodacy, którzy dali się użyć za narzędzie do zwalczania świadomości narodowej wśród braci naszych i wstąpili jako redaktorzy tego germanizatorskiego pisma – jesteśmy zniewoleni nie uznawać ich nadal za Polaków, lecz za zdrajców sprawy narodowej. 4) zgromadzeni dziś wyrażają zaufanie swym przedstawicielom i kierownikom,

¹⁶ *Dwa tygodnie więzienia*, Gazeta Toruńska 1901, nr 220, s. [1]; *Dwa tygodnie więzienia*, Przyjaciel 1901, nr 116, s. [1]. O procesie poinformowały też gazety poznańskie. Zob.: *Kronika miejscowa, prowincjonalna i zagraniczna*, Kurier Poznański 1901, nr 436, s. [3]; *Wiadomości z miasta i prowincji*, Postęp 1901, nr 221, s. [2].

¹⁷ *Toruń i okolica*, Gazeta Toruńska 1901, nr 270, s. [2]; *Toruń i okolica*, Przyjaciel 1901, nr 142, s. 2; *Toruń i okolica*, Gazeta Toruńska 1901, nr 288, s. [2]; *Toruń i okolica*, Przyjaciel 1901, nr 151, s. [2].

¹⁸ Archiwum Państwowe w Toruniu, Akta miasta Torunia. Karty meldunkowe 1865-1930, sygn. 18187.

¹⁹ *Wiadomości z bliska i z daleka*, Przyjaciel Ludu 1901, nr 117, s. [3]; *Z bliska i z daleka*, Praca 1901, nr 31, s. 828.

²⁰ *Adressbuch der Stadt Graudenz und Feste Courbiere*, Graudenz 1903, s. 125.

²¹ *Wiec przedwyborczy Polaków na obczyźnie*, Gazeta Toruńska 1903, nr 94, s. [2]; *Intrygi centrowców na obczyźnie*, Gazeta Toruńska 1903, nr 98, s. [1].

²² W. Chojnacki, *Czasopisma w języku polskim wydawane przez Niemców w Westfalii i Nadrenii w latach 1898-1914*, Przegląd Zachodni 1979, nr 2, s. 48-49.

których „Przewodnik na Obczyźnie” wraz z sławetną „Temonią” śmie nazywać krzykaczami, wicherzycielami i burzycielami spokojnego ludu²³.

W kolejnych latach Trzebiński pracował w Essen, Kolonii, Düsseldorfie, Luksemburgu, Hanowerze, Hamburgu i Lipsku²⁴. Podczas I wojny światowej powołany został do wojska i lata wojny spędził na froncie. Do Poznania, na krótko, powrócił 28 maja 1919 r.²⁵, ale już miesiąc później wyjechał do Gostynia. W końcu osiadł w Lesznie, gdzie powstawała nowa, polska drukarnia. „Drukarnia Leszczyńska”, została zorganizowana przez miejscowe sfery kupiecko-przemysłowe jako spółdzielnia z kapitałem zakładowym²⁶. Odkupiono drukarnię od Adolfa von Schmädicke²⁷, a z Trzebińskim zawarto kontrakt następującej treści:

§ 1. P. Leon Trzebiński obejmuje kierownictwo drukarni, całej administracji, ekspedycji itd. przedsiębiorstwa naszego pod firmą „Drukarnia Leszczyńska, spółka z ograniczoną odpowiedzialnością. Pan Trzebiński zawiaduje interesem w całej rozciągłości z ścisłym porozumieniem z zarządem naszej spółki, albo z tym członkiem zarządu, który w danym wypadku na mocy uchwały zarządu został do tego przeznaczony. Ten przepis zobowiązuje także członków zarządu, którym bez porozumienia się poprzedniego nie wolno niczego zarządzić w drukarni i w gazecie.

§ 2. Pan Leon Trzebiński, jako doświadczony fachowiec, zobowiązuje się do sumiennego, umiejętnego i obrotowego wykonywania swoich obowiązków, w zamian za co pobierać będzie obok wolnego pomieszkania 20% ponad taryfę przewodnika oddziałowego, w tygodniowych ratach. Za gaz płaci spółka – w zamian za oświetlenie wolne – rachunki do 150 mk.. miesięcznie.

§ 3. Wypowiedzenie kontraktu niniejszego obustronne jest trzymiesięczne i to zawsze na pierwszego każdego kwartału.

§ 4. Za redakcję płaci się p. Trzebińskiemu na razie 100 mk. miesięcznie. „Głos” nie miesza się w partyjność. Rada nadzorcza w tym względzie decyduje.

§ 5. Pan Leon Trzebiński bierze na razie 10 udziałów (razem za 2000 mk.) w spółce naszej²⁸.

Drukarnia zaczęła pracę 30 stycznia 1920 r., a wspomniany w kontrakcie „Głos” to „Głos Leszczyński”, którego numer okazowy, podpisany przez Trzebińskiego, ukazał się już 17 stycznia 1920 r. Wkrótce drukarz-redaktor został też redaktorem odpowiedzialnym „Głosu”, ponadto w pierwszych latach niepodległego Leszna odpowiadał też za dział nieurzędowy „Orędownika Powiatu Leszczyńskiego”²⁹.

Rok 1920 był również istotny w życiu prywatnym Leona Trzebińskiego. W roku tym ożenił się z urodzoną 7 czerwca 1891 r. w Gostyniu Marianną (Marią) Latosińską, córką Józefa – stolarza i Pauliny z domu Winnowicz³⁰. Małżonkowie doczekali

²³ *Wiec polski w Dortmundzie*, Głos Śląski 1903, nr 115, s. [1].

²⁴ *50 jubileusz...*, s. 7.

²⁵ APP, Kartoteka, sygn. 15191.

²⁶ A. Notkowski, *Polska prasa prowincjonalna drugiej Rzeczypospolitej (1918-1939)*, Warszawa 1982, s. 355.

²⁷ *Z prowincji*, Postęp 1920, nr 50, s. [2].

²⁸ [Kontrakt zawarty między Leonem Trzebińskim a Radą Nadzorczą „Drukarni Leszczyńskiej”] udostępniony przez Kamilę Szymańską z Leszna.

²⁹ *Ruch prasowy*, Biuletyn Bibliograficzny 1920, nr 4, s. 44.

³⁰ Archiwum Państwowe w Lesznie, USC w Gostyniu, Księga urodzeń 1891, sygn. 93; Maria Trzebińska (born Latosińska) [online] [dostęp 7 II 2019]. Dostępny w WWW: https://www.myheritage.com/names/maria_trzebinska

się czwórki dzieci: Aleksandry urodzonej w 1921 r., Danuty Agnieszki urodzonej w 1922 r., Zbigniewa urodzonego w 1923 r. oraz Włodzimiry urodzonej w 1929 r.

Redaktorem odpowiedzialnym „Głosu Leszczyńskiego” Trzebiński nie był stale, jego nazwisko pojawiało się w piśmie do 1925 r., gdy zastępował rzeczywistego redaktora. Np. w nr 27 z 1922 r. poinformowano, że ustępuje z redakcji gazety, podkreślono jednak, że zatrzymuje kierownictwo drukarni i administrację pisma³¹, ale już w numerze 120 z 27 maja tego roku ponownie zajął się redagowaniem pisma. Ponadto od 1924 r. jako redaktor odpowiedzialny redagował „Gazetę Bojanowską”, wydawaną jako mutacja „Głosu”.

Mieszkając i pracując w Lesznie angażował się w prace społeczne realizowane w mieście. W 1923 r. był członkiem komitetu miejskiego organizującego IV Zjazd Katolicki, który pod patronatem kardynała Edmunda Dalbora odbył się w dniach 5-8 maja tego roku³². Był też lokalnym przewodniczącym Związku Obrony Kresów Zachodnich, co doprowadziło do konfliktu z jednym z leszczyńskich radnych. W lutym 1924 r. w Hotelu Polskim odbył się wiec, który prowadził Trzebiński. Zjawił się tam również Franciszek Lira, leszczyński radny oraz przewodniczący oddziału Narodowej Partii Robotniczej, który stwierdził, że „Społeczeństwo nie może mieć zaufania do ZOKZ i jego przewodniczącego i dlatego stroni od niego”. Odpowiedź na ten zarzut Trzebiński, w ostrej formie, zamieścił na łamach „Głosu Leszczyńskiego”, a to doprowadziło do procesu prasowego. W rezultacie redaktor został skazany na grzywnę w wysokości 50 zł., bez konieczności opublikowania przeprosin w gazecie³³.

Kolejny etap życia rodziny Trzebińskich wiąże się ze zmianą miejsca zamieszkania. W 1926 r. Leon Trzebiński został właścicielem drukarni w Rawiczu³⁴ i przez kilka następnych lat w tym mieście prowadził działalność drukarską, nakładczą i redakcyjną. W „Drukarni Polskiej”, jak pisano, wykonywano „druki wszelkiego rodzaju dla urzędów, handlu, przemysłu, towarzystw akuratnie, gustownie, szybko i – tanio”³⁵. W zakładzie Trzebińskiego wydrukowano też numery 35-38 z listopada 1929 r. „Wiadomości Miasta Leszna”, a w latach 1933-1934 był redaktorem „Gazety Gostyńskiej”, „narodowego pisma polsko-katolickiego dla wszystkich stanów”, wydawanej jako odbliska „Kuriera Poznańskiego”³⁶. Drukowane w Rawiczu pismo służyło upowszechnianiu idei narodowej, koncentrowało się na sprawach lokalnych, informowało o problemach bieżącego życia gospodarczego, społecznego i kulturalnego mieszkańców Gostynia i okolic³⁷. Jednak największym przedsięwzięciem Trzebińskich w nowym miejscu zamieszkania była „Gazeta Rawicka”. Numer pierwszy gazety ukazał się 1 stycznia 1929 r., a wydawcą i redaktorem periodyku była Maria Trzebińska. Żona drukarza sprawowała obie funkcje do nr 221 z 24 września tego roku, kiedy wraz z kolejnym numerem zastąpił ją

³¹ *Wiadomości z bliska i z daleka*, Głos Leszczyński 1922, nr 27, s. [2].

³² *Na IV Zjazd Katolicki*, Gazeta Szamotulska 1923, nr 44, s. 1.

³³ Portal regionu Leszno Kościan Gostyń Góra Rawicz Wschowa [online] [dostęp 19 XII 2018]. Dostępny w WWW: www.elka.pl/content/view/87399/670

³⁴ *50 jubileusz...*, s. 7.

³⁵ *Drukarnia Polska w Rawiczu*, Wiadomości Miasta Leszna 1929, nr 36, s. 276.

³⁶ *Dzieje ziemi gostyńskiej*, Poznań 1979, s. 355.

³⁷ E. Maj, *Komunikowanie polityczne Narodowej Demokracji 1918-1939*, Lublin 2010, s. 255.

mąż. Leon Trzebiński był redaktorem odpowiedzialnym „Gazety Rawickiej” niemal przez cały okres pobytu rodziny Trzebińskich w Rawiczu. Tylko przez krótki czas na stanowisku tym zastępował go Henryk Sikorski (od nr 234 z 1935 r. do nr 183 z 1936 r.), a powodem tej nieobecności był wyrok procesu prasowego skazujący redaktora na pobyt w więzieniu. W połowie października 1935 r. czytelników rawickiej gazety poinformowano, że Leon Trzebiński idzie do więzienia³⁸, ale już po niespełna miesiącu zwolniono go z powodu długotrwałej choroby. Jak napisano w gazecie, pod więzieniem „czekały dzieci jego”³⁹.

W 1930 r. Trzebiński wydał, wydrukował i zredagował „Jednodniówkę »Gazety Rawickiej« 1920-1930. Wydaną z okazji 10-lecia wcielenia miasta Rawicza i powiatu do Najj.[aśniejszej] Rzeczypospolitej”.

Nieznane są powody decyzji o kolejnej zmianie miejsca zamieszkania rodziny Trzebińskich. W 1938 r. Leon Trzebiński zrezygnował z prowadzenia drukarni w Rawiczu i nabył kolejny zakład poligraficzny, tym razem na Kresach Rzeczypospolitej, w miasteczku Lida, w województwie nowogródzkim. Miasto liczyło wówczas nieco ponad 26 tysięcy mieszkańców i drukarnia Trzebińskiego była czwartą w tym ośrodku miejskim, po drukarni i wytwórni stempli Szymona Zeldowicza (ul. Suwalska 70), drukarni J. Kaplińskiego (ul. Suwalska 10) i Drukarni Chrześcijańskiej (ul. Suwalska 90)⁴⁰. Zakład Trzebińskiego mieścił się na ulicy Falkowskiego róg Szkolnej.

Funkcjonowanie lidzkiej drukarni zakłócił wybuch II wojny światowej. Dnia 18 września 1939 r. do miasta weszła Armia Czerwona, 19 września Rosjanie zajęli i opieczętowali drukarnię, zabezpieczyli wyposażenie, a 24 września Trzebińskich wyrzucono z domu. Tymczasowego zakwaterowania udzielili im znajomi, a Leon Trzebiński pozostał bez pracy. Dopiero w roku następnym dwójka jego dzieci – Zbigniew i Aleksandra otrzymali pracę w nowo otwartej drukarni sowieckiej⁴¹. Było to efektem polityki nowych władz realizowanej na zajętych terenach. Na mocy postanowienia Rady Najwyższej Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej z 22 grudnia 1939 r. znacjonalizowano wszystkie zakłady poligraficzne, typograficzne i litograficzne⁴².

Po agresji Niemiec na Związek Radziecki od lipca 1941 r. drukarnia Trzebińskiego w Lidzie pracowała jako Gebietsdruckerei (drukarnia i pracownia stempli), a jej kierownikiem został przedwojenny właściciel. Razem z ojcem pracowali Zbigniew i Aleksandra, członkowie Armii Krajowej, którzy w zakładzie, drukując zamawiane przez niemieckie władze administracyjne dokumenty, dowody osobiste, legitymacje, przygotowując pieczęcie, dublowali wszystko i dostarczali, w tajemnicy przed ojcem, wykonane produkty zarówno zleciodawcom jak i Komendzie Okręgu AK⁴³.

Po zakończeniu II wojny światowej Lida znalazła się w granicach ZSRR, a rodzina Trzebińskich wróciła do Wielkopolski. Początkowo zatrzymali się w Go-

³⁸ Do Szan. czytelników „Gazety Rawickiej”, Gazeta Rawicka 1935, nr 235, s. [4].

³⁹ Kronika miejscowa, Gazeta Rawicka 1935, nr 253, s. [4].

⁴⁰ Lidzka drukarnia, Lidzki Letopisec 2017, nr 3, s. 14-15.

⁴¹ J. R. Nowak, *Przemilczane zbrodnie. Żydzi i Polacy na Kresach w latach 1939-1941*, Warszawa 1999, s. 149.

⁴² B. Bernacki, *Organizacja i funkcjonowanie sowieckiego rynku prasowego na ziemiach północno-wschodnich II RP w latach 1939-1941*, Białoruskie Zeszyty Historyczne 2004, nr 22, s. 80.

⁴³ K. Krajewski, *Na Ziemi Nowogródzkiej. „Nów” – Nowogródzki Okręg Armii Krajowej*, Warszawa 1997, s. 80-81; J. Prawdziej-Szlaski, *Nowogródzcy walce 1940-1945*, Londyn 1976, s. 63.

styniu, ale już 17 lipca 1945 r. Leon Trzebiński, decyzją Państwowego Urzędu Repatriacyjnego, skierowany został do Jeleniej Góry, celem objęcia drukarni w tym mieście. Cztery miesiące później, oddział poznański Centralnego Zarządu Państwowych Zakładów Graficznych w Polsce polecił mu wyjazd do Wschowy, gdzie z dniem 25 listopada 1946 r. objął kierownictwo tamtejszej drukarni od 1 stycznia 1948 r. funkcjonującej jako Państwowe Poznańskie Zakłady Graficzne. Oddział we Wschowie.

Wschowa okazała się ostatnim miejscem zamieszkania Leona Trzebińskiego. W tym mieście spędził ostatnie lata swojego życia. Zmarł 9 grudnia 1956 r.⁴⁴ Żona Maria przeżyła go o 17 lat. Zmarła 14 marca 1973 r.⁴⁵

Śledząc koleje życia Leona Trzebińskiego przede wszystkim należy zauważyć jego obecność w wielu miejscach. Swe zawodowe aspiracje realizował w Wielkopolsce, na Pomorzu, w Westfalii, ale również na Kresach, gdzie tuż przed II wojną światową kupił drukarnię. Pracując jako drukarz angażował się również w prace redakcyjne przygotowując numery gazet i czasopism w kolejnych miastach.

Bibliografia

- Akta miasta Poznania. sygn. 14751. Archiwum Państwowe w Poznaniu, Polska.
 Akta miasta Poznania. sygn. 15191. Archiwum Państwowe w Poznaniu, Polska.
 Akta miasta Torunia. sygn. 18187, Archiwum Państwowe w Toruniu, Polska.
 Bernacki, Bartłomiej. 2004. „Organizacja i funkcjonowanie sowieckiego rynku prasowego na ziemiach północno-wschodnich II RP w latach 1939-1941”. *Białoruskie Zeszyty Historyczne* 22: 77-111.
 Chojnacki, Wojciech. 1979. „Czasopisma w języku polskim wydawane przez Niemców w Westfalii i Nadrenii w latach 1898-1914.” *Przegląd Zachodni* 2: 42-53.
 Gzella, Grażyna. 2001. „Pruskie prawo prasowe w drugiej połowie XIX wieku”. *W W kręgu prasy (przeszłość – teraźniejszość – przyszłość)*, 2, red. G. Gzella, J. Gzella, 33-43. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
 Krajewski, Kazimierz. 1997. *Na Ziemi Nowogrodzkiej. „Nów” – Nowogrodzki Okręg Armii Krajowej*. Warszawa: Pax.
 Maj, Ewa. 2010. *Komunikowanie polityczne Narodowej Demokracji 1918-1939*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
 NN. [1948]. *50 jubileusz dziewięciu członków Związku Zawodowego Pracowników Przemysłu Poligraficznego. Okręg Poznań*. Poznań: brak.
 NN. 1883. „Gazeta Poznańska”. *Goniec Wielkopolski*, Styczeń 9, 1883.
 NN. 1901. „Dwa tygodnie więzienia”. *Gazeta Toruńska*, Wrzesień 24, 1901.
 NN. 1901. „Dwa tygodnie więzienia”. *Przyjaciół*, Wrzesień 26, 1901.
 NN. 1901. „Kronika miejscowa, prowincjonalna i zagraniczna”. *Kurier Poznański*, Wrzesień 25, 1901.
 NN. 1901. „Toruń i okolica”. *Gazeta Toruńska*, Grudzień 14, 1901.

⁴⁴ Materiały rodzinne udostępnione autorce przez wnuka Leona Trzebińskiego – Krzysztofa Lutowskiego.

⁴⁵ Datę śmierci zapisano w akcie urodzenia Marii Latosińskiej. Archiwum Państwowe w Lesznie, USC w Gostyniu, Księga urodzeń 1891, sygn. 93.

- NN. 1901. „Toruń i okolica”. *Gazeta Toruńska*, Listopad 23, 1901.
- NN. 1901. „Toruń i okolica”. *Przyjaciół*, Grudzień 17, 1901.
- NN. 1901. „Toruń i okolica”. *Przyjaciół*, Listopad 26, 1901.
- NN. 1901. „Wiadomości z bliska i z daleka”. *Przyjaciół Ludu*, Lipiec 12, 1901.
- NN. 1901. „Wiadomości z miasta i prowincji”. *Postęp*, Wrzesień 26, 1901.
- NN. 1901. „Z bliska i z daleka”. *Praca*, Sierpień 4, 1901.
- NN. 1901. „Zła wola czy nieuctwo?”. *Gazeta Toruńska*, Maj 4, 1901.
- NN. 1901. „Zła wola czy nieuctwo?”. *Przyjaciół*, Maj 7, 1901.
- NN. 1902. „Sprawozdanie z procesu”. *Gazeta Toruńska*, Luty 20, 1902.
- NN. 1902. „Sprawozdanie z procesu”. *Gazeta Toruńska*, Luty 21, 1902.
- NN. 1903. „Intrygi centrowców na obczyźnie”. *Gazeta Toruńska*, Maj 1, 1903.
- NN. 1903. „Wiec polski w Dortmundzie”. *Głos Śląski*, Lipiec 31, 1903.
- NN. 1903. „Wiec przedwyborczy Polaków na obczyźnie”. *Gazeta Toruńska*, Kwiecień 26, 1903.
- NN. 1903. *Adressbuch der Stadt Graudenz und Feste Courbiere*. Graudenz: Gaebels Buchhandlung.
- NN. 1915. „Księgi stanu cywilnego”. *Kurier Poznański*, Marzec 17, 1915.
- NN. 1920. „Ruch prasowy”. *Biuletyn Bibliograficzny*, Październik-Grudzień, 1920.
- NN. 1920. „Z prowincji”. *Postęp*, Marzec 2, 1920.
- NN. 1922. „Wiadomości z bliska i z daleka”. *Głos Leszczyński*, Luty 2, 1922.
- NN. 1923. „Na IV Zjazd Katolicki”. *Gazeta Szamotulska*, Kwiecień 17, 1923.
- NN. 1929. „Drukarnia Polska w Rawiczu”. *Wiadomości Miasta Leszna*, Październik 15, 1929.
- NN. 1935. „Do Szan. czytelników Gazety Rawickiej”. *Gazeta Rawicka*, Październik 14, 1935.
- NN. 1935. „Kronika miejscowa”. *Gazeta Rawicka*, Listopad 7, 1935.
- NN. 2017. „Lidskija drukarni”. *Lidski Letopisec* 3: 14-16.
- NN. b. d. „Maria Trzebińska (born Latosińska)”. *MyHeritage*. Dostęp Luty 7, 2019. https://www.myheritage.com/names/maria_trzebinska.
- Notkowski, Andrzej. 1982. *Polska prasa prowincjonalna drugiej Rzeczypospolitej (1918-1939)*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Nowak, Jerzy Robert. 1999. *Przemilczane zbrodnie. Żydzi i Polacy na Kresach w latach 1939-1941*. Warszawa: Wydawnictwo von Borowiecky.
- Parafia św. Marcina w Poznaniu. sygn. PM 232/31. Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu, Polska.
- Parafia św. Wojciecha w Poznaniu. sygn. PM 235/20. Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu, Polska.
- Portal regionu Leszno Kościan Gostyń Góra Rawicz Wschowa*. Dostęp Grudzień 19, 2018. www.elka.pl/content/view/87399/670.
- Prawdżic-Szlaski, Janusz. 1976. *Nowogródzczyzna w walce 1940-1945*. Londyn: Wydawnictwo Errata.
- Sierpowski, Stanisław, red. 1979. *Dzieje ziemi gostyńskiej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.

Urząd stanu cywilnego w Gostyniu. sygn. 93. Archiwum Państwowe w Lesznie, Polska.

Urząd stanu cywilnego w Poznaniu – obwód miejski. sygn. 64. Archiwum Państwowe w Poznaniu, Polska.

Urząd stanu cywilnego w Poznaniu – obwód miejski. sygn. 91. Archiwum Państwowe w Poznaniu, Polska.

Urząd stanu cywilnego w Poznaniu – obwód miejski. sygn. 99. Archiwum Państwowe w Poznaniu, Polska.

Urząd stanu cywilnego w Poznaniu – obwód miejski. sygn. 104. Archiwum Państwowe w Poznaniu, Polska.

Urząd stanu cywilnego w Poznaniu – obwód miejski. sygn. 166. Archiwum Państwowe w Poznaniu, Polska.

Urząd stanu cywilnego w Poznaniu – obwód miejski. sygn. 222. Archiwum Państwowe w Poznaniu, Polska.

Grażyna Gzella

Torun, Poland

e-mail: gmg@umk.pl

ORCID ID: 0000-0002-9024-4601

Professor dr hab. Grażyna Gzella is a retired employee of the Institute of Information and Communication Research at Nicolaus Copernicus University in Toruń. Her scientific interests relate to the history of the press in the 19th and 20th centuries, the functioning of censorship and restriction of the freedom of speech in history, along with biography studies. She is the author of several books, including a series presenting press trials of editors of Polish newspapers and magazines in the Prussian partition in the 19th and early 20th centuries, as well as several collective works and over one hundred scientific articles. Her last work was devoted to Pomeranian editors: *Journalists and editors responsible for the Polish press of Gdańsk Pomerania during the Prussian Partition. Biographical Dictionary* (Toruń 2018). She has held the position of the vice-chairman of the Press Committee of the Polish Academy of Sciences (PAS) since 2011, the Cracow branch. She is also a member of the Scientific Councils of several journals.

Leon Józef Trzebiński – unknown editor of Toruń's newspapers

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.013>

The text is available under a Creative Commons Attribution-NoDerivatives 4.0 International (CC BY-ND 4.0).

K

Keywords: Trzebiński Leon; printers; editors; 20th century press; Gdansk Pomerania; Greater Poland

S

Summary: Leon Trzebiński, born in Poznań on March 14, 1879, was educated to be a printer and worked all his life in the typographic factories of several cities. In 1900, for a short time, he settled in Toruń and joined the printing house of Sylwester Buszczyński. Working in Pomerania as a responsible editor, he signed the issues of "Gazeta Toruńska" (from no. 78 of April 4 to no. 112 of May 16, 1901) and "Przyjaciel" (from no. 42 of April 6 to no. 59 of May 16, 1901). In the subsequent years he was employed in Bochum in Westphalia, Grudziądz, Dortmund and other German cities. After World War I, he managed the printing house in Leszno; later he became the owner of a typographic plant in Rawicz, and just before the outbreak of World War II he bought a printing house in Lida (today's Belarus). After the war, he returned to Greater Poland and was employed in the plants in Jelenia Góra and Wschowa. In the latter town he died on December 9, 1956.

Grażyna Gzella

Thorn, Polen

e-mail: gmg@umk.pl

ORCID ID: 0000-0002-9024-4601

Prof. Dr. habil. Grażyna Gzella ist emeritierte Dozentin des Instituts für Informations- und Kommunikationsforschung der Nikolaus-Kopernikus-Universität in Thorn. Ihr Forschungsinteresse umfasst die Pressegeschichte im 19. und 20. Jahrhundert, die Zensurinstitution und die Einschränkung der Meinungsfreiheit in der Geschichte sowie die Biografistik. Sie ist Autorin zahlreicher Bücher, darunter der Reihe über die Gerichtsprozesse der Redakteure von polnischen Zeitungen und Zeitschriften auf den von Preußen besetzten Gebieten im 19. Jahrhundert und am Anfang des 20. Jahrhunderts, sowie einiger Sammelbände und über hundert wissenschaftlicher Artikel. Ihre letzte Arbeit bezieht sich auf die pommerellischen Redakteure: *Dziennikarze i redaktorzy odpowiedzialni polskiej prasy Pomorza Nadwiślańskiego w okresie zaboru pruskiego. Słownik biograficzny* (Toruń 2018; *Die verantwortlichen Journalisten und Redakteure der polnischen Presse in Pommerellen unter der preußischen Herrschaft. Biografisches Wörterbuch*). Seit 2011 ist sie stellvertretende Vorsitzende der Kommission für Pressewesen der Polnischen Akademie der Wissenschaften, Abteilung in Krakau, zudem Mitglied der wissenschaftlichen Räte einiger Zeitschriften.

Leon Józef Trzebiński – ein unbekannter Redakteur der Thorner Zeitungen

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.013>

Dieser Text wird unter der Creative Commons-Lizenz Namensnennung-Keine Bearbeitungen 4.0 International (CC BY-ND 4.0) veröffentlicht.

S **tichworte:** Trzebiński Leon; Drucker; Redakteure; Presse im 20. Jahrhundert; Pommerellen; Großpolen

Z **usammenfassung:** Der aus Posen am 14. März 1879 gebürtige Leon Trzebiński war Drucker von Beruf und arbeitete sein ganzes Leben lang in typografischen Betrieben in mehreren Städten. 1900 zog er für kurze Zeit nach Thorn um und verband sich mit der Druckerei Sylwester Buszczyńskis. Als verantwortlicher Redakteur in Pommerellen unterzeichnete er die Nummern von „Gazeta Toruńska“ (von Nr. 78 vom 4. April bis zu Nr. 112 vom 16. Mai 1901) und „Przyjaciół“ (von Nr. 42 vom 6. April bis zu Nr. 59 vom 16. Mai 1901). In den darauffolgenden Jahren war er beschäftigt in Bochum in Westfalen, Graudenz, Dortmund und anderen deutschen Städten. Nach dem Ersten Weltkrieg leitete er die Druckerei in Lissa, wurde Eigentümer eines typografischen Betriebs in Rawicz, und kurz vor dem Ausbruch des Zweiten Weltkrieges kaufte er die Druckerei in Lida (heute Weißrussland). Nach dem Krieg kehrte er nach Großpolen zurück und wurde in den Betrieben in Hirschberg und Fraustadt angestellt. In der letztgenannten Stadt verstarb er am 9. Dezember 1956.

Anna Dymmel

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Polska. Wydział Humanistyczny
e-mail a.dymmel@poczta.umcs.lublin.pl
ORCID ID: 0000-0003-3532-3590

K

krystyna Hudzik, Biblioteki uniwersyteckie
w Niemczech w epoce cyfrowej: ciągłość
i zmiana, Warszawa Wydawnictwo SBP,
Warszawa 2017, ss. 348, il. kolor.,
ISBN 978-83-65741-01-1

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.014>

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłącznej licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-ND 4.0).

Dr hab. Anna Dymmel jest pracownikiem naukowym Instytutu Nauk o Komunikacji Społecznej i Mediach, kierownikiem Zakładu Kultury Informacyjnej i Czytelnictwa we wspomnianym Instytucie. Jej zainteresowania badawcze obejmują przede wszystkim zagadnienia dotyczące społecznego funkcjonowania książki i bibliotek w ujęciu historycznym i współcześnie. Zajmuje się szczególnie problematyką dotyczącą kultury czytelniczej w ujęciu historycznym (XIX w.) i współczesnymi przemianami zachowań czytelników i użytkowników informacji w dobie cyfrowej. Jest autorką monografii i artykułów, m.in. *Księgozbiory domowe w Lublinie w pierwszej połowie XIX wieku* (Lublin 2013); *Czytelnicy – zasoby informacji i wiedzy. Tradycja i przemiany w czasach kultury cyfrowej*, red. A. Dymmel, S. D. Kotuła. (Lublin 2017). Autorka jest członkiem Towarzystwa Naukowego w Lublinie.

Słowa kluczowe: biblioteki uniwersyteckie; Niemcy; epoka cyfrowa; komunikacja naukowa

Streszczenie: Autorka omawia monografię *Biblioteki uniwersyteckie w Niemczech w epoce cyfrowej: ciągłość i zmiany* napisaną przez Krystynę Hudzik. Recenzentka podkreśla znaczenie publikacji prezentującej możliwie szeroko i kompleksowo obraz niemieckich bibliotek uniwersyteckich w ujęciu systemowym i dynamicznym. Ponadto wskazuje zalety monografii opartej na wnikliwej analizie bogatych materiałów bibliotecznych, analizie piśmiennictwa oraz obserwacjach prowadzonych w trakcie licznych naukowych pobytów w niemieckich bibliotekach uniwersyteckich i ośrodkach badawczych. Autorka zwraca także uwagę na ogólniejsze rozważania dotyczące perspektyw i roli bibliotek we współczesnej komunikacji naukowej doby cyfrowej.

Na omawianą monografię wydaną w serii „Nauka–Dydaktyka–Praktyka” przez Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich warto zwrócić uwagę z kilku powodów. Autorka podjęła temat doskonale wpisujący się w ogólniejsze aktualne dyskusje o roli bibliotek uniwersyteckich i ich znaczeniu w komunikacji naukowej doby cyfrowej. Jest to także dobra okazja poznania procesów, jakie zachodziły i zachodzą w bibliotekarstwie w kraju o szczególnie wysokim potencjale ekonomicznym i rozwiniętym systemie bibliotecznym, stanowiącym niejednokrotnie punkt odniesienia dla innych państw. Bibliotekarstwo niemieckie dostarcza przykładów rozwiązań wprowadzanych także w polskich bibliotekach, stąd też niniejsza książka może stać się szczególnie przydatną lekturą. Przedmiotem zainteresowania stały się biblioteki uniwersyteckie w Niemczech od momentu zjednoczenia 3 października 1990 r. do czasów współczesnych, ze szczególnym położeniem nacisku na aktualne zmiany wynikające z globalnych oddziaływań w kontekście lokalnych uwarunkowań. Warto przy tym zauważyć, że jest to jedna z nielicznych prac w polskim piśmiennictwie podejmujących w tak całościowym i systematycznym ujęciu temat bibliotek zagranicznych współcześnie¹. Co istotne, praca stanowi rezultat solidnych studiów i krytycznej analizy materiałów bibliotecznych, literatury przedmiotu, jak i jest efektem licznych staży i pobyków badawczych Autorki w znanych niemieckich i austriackich bibliotekach oraz instytucjach naukowych. Przypomnę, że w latach 2000–2016 K. Hudzik odbyła staże w bibliotekach uniwersyteckich m.in. w Jenie, Kolonii, Tybindze, Konstancji, Karlsruhe i Wiedniu.

Przedmiotem zainteresowania Autorki stały się biblioteki uniwersyteckie ośrodków o różnym potencjale naukowym, niemniej należy podkreślić, że wśród tych około stu placówek są również wysoko notowane w światowych rankingach. W pracy zostały postawione kluczowe dla środowiska bibliotekarskiego i naukowego pytania, jak biblioteki uniwersyteckie w dobie Internetu i Open Access mają zachować swoją istotną rolę w komunikacji naukowej i utrzymać pozycję ważnej jednostki uniwersytetu. Tym samym K. Hudzik prowadzi dociekania zasadnicze dla całego bibliotekarstwa uniwersyteckiego, bo dotyczące przededefiniowania dotychczasowych zadań i określenia nowych ról bibliotek uniwersyteckich. Kwestie te są godne uwagi nie tylko z punktu widzenia bibliotek uczelnianych, ale i całego uniwersytetu. Celem pracy było przedstawienie całościowego obrazu niemieckich bibliotek uniwersyteckich w ujęciu systemowym i dynamicznym i należy przyznać, że cel został spełniony.

Autorka poddała wnikliwej analizie system niemieckich bibliotek uniwersyteckich, ukazała specyfikę systemu bibliotecznego, sposoby i efekty wprowadzania nowych rozwiązań w obszarze organizacji i zarządzania w dobie cyfrowej. Zwróciła uwagę na szczegółowe kwestie dotyczące gromadzenia, udostępniania, roli nowych

¹ M.in. Z. Gruszka, *Książka, czytelnik i biblioteka w Stanach Zjednoczonych. Szkic do wizerunku bibliotekarstwa amerykańskiego*, [w:] *Ludzie i książki: studia i szkice bibliologiczno-bibliograficzne: księga pamiątkowa dedykowana Profesor Hannie Tadeusiewicz*, red. E. Andrysiak, przy współ. J. Konieczna, A. Walczak-Niewiadomska, M. Rzadkowska, Łódź 2011, 193–202; E. Amghar, *Infrastruktura informatyczna nowoczesnej biblioteki: co niemieckie biblioteki akademickie oferują swoim czytelnikom?*, [w:] *Biblioteka akademicka. Infrastruktura – uczelnia – otoczenie, Gliwice, 24–25 października 2013 r.*, red. M. Odlanicka-Poczobutt, K. Ziolo, Gliwice 2014, s. 9–30; Z. Gębołyś, *Kształcenie bibliotekarzy dyplomowanych w nowych krajach związkowych RFN – model lipski*, *Studia Bibliologiczne*, t. 13: 2001, s. 22–33; idem, *Zespołowa organizacja pracy (teamwork) w niemieckich bibliotekach uniwersyteckich*, *Biblioteka*, t. 12 (21): 2008, s. 129–145.

technologii, dzięki czemu jest to doskonała lektura dla wszystkich zainteresowanych uniwersytetem, bibliotekami uniwersyteckimi oraz komunikacją naukową i cyfryzacją. Autorka świadoma ogólnych światowych trendów, ukazała przemiany i przekształcenia dotychczasowego tradycyjnego niemieckiego systemu bibliotecznego w szerszym kontekście procesów globalizacyjnych i przemian technologicznych.

K. Hudzik, zgodnie z tytułem książki, skupiła się na ukazaniu aktualnych problemów i rozwiązań typowych dla epoki cyfrowej. Niemniej, chcąc ukazać specyfikę wybranego systemu bibliotek uniwersyteckich niejednokrotnie odwoływała się do przemian mających miejsce w pierwszych latach po zjednoczeniu Niemiec i po II wojnie światowej, które również wywarły istotny wpływ na obecny kształt bibliotekarstwa w ojczyźnie Gutenberga.

Szczegółowe problemy badawcze wytyczają konstrukcję pracy. Wśród podjętych zagadnień znalazło się w pierwszej kolejności nakreślenie systemu bibliotek naukowych oraz usytuowanie bibliotek uniwersyteckich we wspomnianym systemie, następnie charakterystyka stanu prawno-politycznego bibliotek w ramach infrastruktury naukowo-badawczej. Pojawiły się także przykłady współpracy niemieckich bibliotek uniwersyteckich, ponadto oddzielny problem dotyczył struktur organizacyjnych wybranych bibliotek i oceny ich efektywności. Nie zabrakło ważnych pytań o wyzwania, przed jakimi stoją biblioteki uniwersyteckie i charakterystyki wprowadzanych rozwiązań mających na celu dostosowanie się do aktualnych wymogów. Zgodnie z przyjętymi założeniami monografia składa się z pięciu rozdziałów poprzedzonych obszernym wstępem, zakończenia i bibliografii.

Wprowadzenie do tych aktualnie intrygujących środowisko bibliotekarskie zagadnień stanowiło krótkie przypomnienie historii niemieckiego systemu bibliotek naukowych poczynszyszy od lat powojennych, poprzez lata 90. XX w. związane z łączeniem systemów bibliecznych zjednoczonych Niemiec, po czasy współczesne. Autorka ponadto przedstawiła złożony system niemieckich bibliotek naukowych, przy czym scharakteryzowała Niemiecką Bibliotekę Naukową, Bawarską Bibliotekę Państwową, Bibliotekę Państwową w Berlinie, biblioteki regionalne, biblioteki badawcze i centralne specjalistyczne, biblioteki uniwersyteckie. Zwróciła uwagę na specyficzne historyczne, polityczne, prawne uwarunkowania aktualnego kształtu niemieckiego systemu bibliotek naukowych, na który składają się nie tylko biblioteki uniwersyteckie, lecz także jednostki, jak dowodzą powyższe przykłady, pełniące funkcje bibliotek państwowych, krajowych i miejskich.

Inne aspekty funkcjonowania systemu niemieckich bibliotek naukowych zostały ukazane m.in. w kontekście organizacji nauki i szkolnictwa wyższego w Niemczech z uwzględnieniem również pozauniwersyteckich instytucji naukowych. W tej części Autorka wyjaśniła zawiłości specyficznych dla Niemiec uwarunkowań polityczno-prawnych funkcjonowania systemów bibliecznych szkół wyższych. Ponadto omówiła politykę prowadzoną wobec szkolnictwa wyższego realizowaną na czterech poziomach: ponadnarodowym (globalnym i europejskim), narodowym, regionalnym i lokalnym, kształtujących model organizacji i zarządzania współczesną uczelnią i nauką. Jednocześnie nie pominęła specyfiki niemieckiego systemu bibliotecznego, zwracając uwagę na charakterystyczne regulacje przyjęte w ustawodawstwie

niemieckim w tym zakresie. K. Hudzik podkreśliła obecne powszechne tendencje łączenia bibliotek z innymi jednostkami w jedno uniwersyteckie centrum informacji w związku z nowymi ważnymi zadaniami m.in. tworzeniem repozytoriów uczelnianych, publikowaniem elektronicznym i Open Access. Na pewno są to znaczące kwestie, szczególnie w kontekście poszerzenia tradycyjnych obszarów działalności bibliotek i skoncentrowaniu się na zadaniu pośredniczenia w dostępie do informacji.

Krystyna Hudzik zasygnalizowała dylematy stosowania prawa autorskiego i możliwości finansowania działalności szczególnie znaczące dla sprawnego funkcjonowania bibliotek i skutecznej realizacji podejmowanych zadań. Równocześnie Autorka przedstawiła rozważania dotyczące dalszego kierunku rozwoju bibliotek i chociaż trudno jednoznacznie przewidzieć szczegółowe rozwiązania w dłuższej perspektywie, pewne tendencje wyraźnie się rysują. Przede wszystkim zwróciła uwagę na przemiany w obszarze polityki gromadzenia. Podkreśliła stosowaną obecnie w gromadzeniu zasadę skupienia się na aktualnych potrzebach i rzeczywistym wykorzystaniu zasobów racjonalną w dobie gwałtownego przyrostu dokumentów naukowych. Następnie zaakcentowała coraz lepiej widoczną personalizację przekazywania informacji i wynikające stąd nowe rozwiązania organizacyjne (w tym relacje: jednostka centralna a jednostki wydziałowe). Autorka ponadto wskazała na potrzebę wykorzystania i znaczenie mediów społecznościowych w dzieleniu się wiedzą oraz zalety wykorzystania przez biblioteki narzędzi globalnej pajęczyny w popularyzacji wiedzy².

Z pewnością interesującą lekturę stanowi rozdział trzeci, w którym zostały omówione zagadnienia sieci i kooperacji oraz projekty realizowane przez biblioteki niemieckie. Godną polecenia lekturą jest część poświęcona prezentacji licznych przykładów sprawnie tworzonych nowych form współpracy wynikających z obecnych potrzeb epoki cyfrowej, a dotyczących wszystkich aspektów bibliotecznej działalności począwszy od gromadzenia, opracowania, a na udostępnianiu i digitalizacji kończąc. W pracy znalazły się interesujące przykłady projektów związanych z gromadzeniem zbiorów, uwagę zwróciły zasady dotyczące rozwijania zbiorów zagranicznych, głównie zasobów elektronicznych. Na pewno istotną rolę w funkcjonowaniu środowiska i podejmowaniu wspólnych inicjatyw, co warto podkreślić, odgrywają organizacje biblioteczne i zrzeszenia bibliotekarzy, o czym także pisała Autorka.

Poza gromadzeniem, współpraca oczywiście obejmuje inne obszary działalności bibliotecznej, tj. opracowanie i przykłady tego typu działań także zostały opisane. Niemieckie biblioteki w chmurze, jak dowodzi Autorka, to nie tylko hasło. Jak pokazują zebrane doświadczenia przede wszystkim innowacje wiązały się z przechodzeniem na systemy biblioteczne nowej generacji na bazie Cloud. Podobnie K. Hudzik omówiła nowe formy współpracy w zakresie udostępniania, zwróciła także uwagę na dokonania dotyczące systemowo prowadzonej digitalizacji bogatego dorobku obszaru niemieckiego, doskonale wpisujące się w potrzeby zachowania dziedzictwa kulturowego. Podsumowanie rozdziału stanowią rozważania poświęcone nowym trendom komunikacji naukowej, roli mediów społecznościowych, nowym

² G. Piotrowicz, *Współczesna biblioteka akademicka w ujęciu systemowym, integrującym jej przestrzeń fizyczną i wirtualną*, Biuletyn EBIB [online] 2015, nr 155 (1) [dostęp 30 IV 2019]. Dostępny w World Wide Web: <http://open.ebib.pl/ojs/index.php/ebib/article/view/321>.

typom publikacji i danych w kontekście roli bibliotek. Otwarte pozostaje pytanie na ile te nowe możliwości zostaną wykorzystane i pozwolą bibliotekom podążać za użytkownikami?

Konsekwentnie realizując wytyczone cele rozprawy, Autorka podjęła w przedostatnim rozdziale zagadnienia dotyczące specyfiki organizacji i zarządzania biblioteką, na wybranych przykładach. Z uwagi na bogactwo zagadnień skoncentrowała się na ukazaniu przemian organizacji bibliotek w związku z potrzebami efektywnego zarządzania i na zmianach strukturalnych wynikających z nowych zadań i reorientacji usług skupiających się przede wszystkim na potrzebach użytkowników. Opisała trafnie wybrane przykłady bibliotek położonych na obszarach różnych landów, ale posiadających bogate zbiory i o licznych udostępnieniach, tj. Bibliotekę Uniwersytetu Humboldta w Berlinie, Bibliotekę Uniwersytecką i Miejską w Kolonii oraz Bibliotekę Uniwersytecką i Krajową Turynii w Jenie. Obserwacje prowadzone we wskazanych bibliotekach ukazują m.in. spłaszczenie struktur, łączenie gromadzenia i opracowania mediów (co jest powszechne i w innych bibliotekach), ukazują ważną pozycję bibliotekarzy dziedzinowych i niektóre inne rozwiązania specyficzne dla niemieckich bibliotek. Uwagę zwracają także rozważania K. Hudzik dotyczące wprowadzania nowych rozwiązań organizacyjnych niejednokrotnie wywodzących się z instytucji komercyjnych, czyli zrównoważonej karty wyników (wywodzącej się z mierzenia wydajności i wyników przedsiębiorstw) oraz popularne zarządzanie jakością. Korzystając z doświadczeń z wprowadzenia tego typu koncepcji, również biblioteki niemieckie z powodzeniem stosują powyższe rozwiązania. Autorka zwróciła uwagę na praktykę stosowania tychże systemów zarządzania, w tym elastyczne podejście i systematyczną ewaluację, bieżące korekty z punktu widzenia ich efektywności, co może być inspirujące dla innych bibliotek zmierzających do optymalizacji swej struktury³.

Nie pominęła Autorka istotnych zagadnień interesujących wszystkich bibliotekarzy, a dotyczących pracowników bibliotek. Zachodzące zmiany, jak sygnalizowała, wymuszają zmiany kompetencyjne i kadrowe wynikające z nowych reguł organizacyjnych i reorientacji zadań. Zwróciła uwagę na system dziedzinowych referentów i usług informacyjnych, w tym na przekształcenia ról i kompetencji pracowników bibliotek – przede wszystkim bibliotekarzy naukowych (specjalistów dziedzinowych, bibliotekarzy dziedzinowych). Na pewno powyższe kwestie są szczególnie ważne i również moim zdaniem zasługują na rozwinięcie. Z pewnością będą jeszcze niejednokrotnie przedmiotem zainteresowania samej Autorki i środowiska bibliotekarskiego.

Odębne podrozdziały zostały poświęcone problemom gromadzenia, przede wszystkim w aspekcie ekonomicznym, jak i w kontekście gwałtownego przyrostu informacji oraz potrzeb użytkowników. Nowe modele gromadzenia nastawione na optymalizację gospodarowania funduszami bibliotecznymi i zwiększenie stopnia wykorzystania zbiorów bibliotecznych z pewnością wymagają systematycznej ewaluacji, o czym pisała autorka, zamykając omawiane zagadnienie.

Szczególnie ciekawą lekturą jest ostatni rozdział poświęcony aktualnym tematom bibliotecznym, istotny dla wszystkich zainteresowanych perspektywami i rolą bibliotek

³ S. Hurst, *Current trends in UK University libraries*, *New Library World*, vol. 114:2013, nr 9, s. 398–407.

uniwersyteckich w epoce cyfryzacji oraz możliwościami wpisania się w aktualne trendy i potrzeby komunikacji naukowej. Zagadnienia przyszłości bibliotek w dobie e-Science pojawiały się, jak wspominałam, już przy okazji omawiania wybranych kwestii, w tym rozdziale jednak znalazły systematyczne rozwinięcie. Biblioteki uczelniane muszą się zmierzyć z problemami otwartego dostępu (OA), publikowaniem elektronicznym, problemem danych badawczych, archiwizacją i długoterminową dostępnością danych cyfrowych. Co oczywiste, problemy te są uniwersalne i szczególnie intrygujące dla wszystkich zainteresowanych bibliotekami uczelnianymi. Chociaż idea Open Access zmierzająca do powszechnego i swobodnego dostępu do naukowych i edukacyjnych treści cyfrowych pozostaje w znacznej rozbieżności do oczekiwań wydawców⁴, to jednak biblioteki również w tym zakresie podejmują działania zmierzające do pogodzenia sprzecznych interesów. Otwarte pozostaje pytanie, jaką faktycznie rolę odegrają biblioteki w kontekście dalszego rozwoju technologii i OA⁵.

Warto także zwrócić uwagę na rozważania dotyczące tworzenia repozytoriów uczelnianych. Autorka przedstawiła wybrane przykłady, omówiła niemieckie doświadczenia w tym zakresie, uwzględniając warunki techniczne, organizacyjne oraz finansowe.

Interesujący kierunek obecnych działań bibliotek, jak dowodzi Autorka, stanowi także publikacyjna działalność, dotychczas niejednokrotnie pozostająca nieco na uboczu, a obecnie stwarzająca nowe możliwości poszerzenia obszarów działalności bibliotecznej. Oczywiście dotychczas przynajmniej część bibliotek podejmowała działalność edytorską, na co już zwracali uwagę badacze⁶ niemniej dla wielu placówek nowym doświadczeniem będzie produkcja publikacji, szczególnie elektronicznych. Biblioteki niemieckie mogą pochwalić się już dokonaniem na tym polu, co ma szczególne znaczenie dla przejęcia roli centralnego portalu informacyjnego uczelni.

Niewątpliwie obecnie żywo dyskutowanym problemem jest postępowanie z danymi badawczymi i dobrze się stało, że Autorka podjęła ten wątek⁷. W tym nowym obszarze na razie większymi doświadczeniami praktycznymi mogły wykazać się przede wszystkim niemieckie uniwersytety medyczne i techniczne. Autorka przedstawiła stosowane rozwiązania i tworzone standardy, chociaż jest świadoma dynamiki zjawiska i trudności w prognozowaniu zmian nawet w nieodległej przyszłości. Niemniej szybkie tempo rozwoju wymusza także podejmowanie działań w tej sferze przez inne naukowe biblioteki⁸. Na pewno także ważnym wyzwaniem dla naukowych bibliotek jest długoterminowa dostępność i archiwizacja źródeł cyfrowych. Również na tej płaszczyźnie biblioteki uniwersyteckie podjęły prace i autorka dzieli się dotychczasowymi doświadczeniami z tego obszaru. Na pewno lektura opisu

⁴ B. Bednarek-Michalska, *Biblioteki cyfrowe (repozytoria) – nową ofertą usługową dla naukowych środowisk medycznych w Polsce* [online], [dostęp 30 III 2019]. Dostępny w World Wide Web: http://konferencja.biblio.cm.umk.pl/fileadmin/pelne_texty/Bednarek-michalska.doc.

⁵ M. J. Mc Cabe, Ch.M. Snyder, A. Fagin, *Open Access versus Traditional Journal Pricing: Using a Simple "Platform Market" Model to Understand Which Will Win (and Which Should)*, *The Journal of Academic Libraries*, vol. 39: 2013, nr 1, s. 11–19.

⁶ N. Canty, *Libraries as publishers: turning the page*, *Alexandria*, Vol 23: 2012, nr 1, s. 56–62; J. Wojciechowski, *Biblioteka akademicka jako wydawca*, [w:] *Działalność wydawnicza bibliotek w czasach konwergencji mediów*, red. W. S. Wojnarowicz, B. Kasperek, Lublin 2002, s. 13–20.

⁷ C. Tenopir, S. Talja, W. Horstmann, E. Late, D. Hughes, D. Pollock, B. Schmidt, L. Baird, R. Sandusky, S. Allard, *Research data services in European academic research libraries*, *LIBER Quarterly*, vol. 21: 2017, s. 23–44.

⁸ M. Kamińska, *Dobre praktyki publikowania danych badawczych*, *Biuletyn EBIB* [online], 2017, nr 177 (1) [dostęp 30 IV 2019]. Dostępny w World Wide Web: <http://open.ebib.pl/ojs/index.php/ebib/article/view/569/752>.

znanych praktyk niemieckich bibliotek dostarcza ciekawych przykładów działań pozwalających wpisać się bibliotekom w oczekiwania epoki cyfrowej i zachować znaczącą rolę w systemie naukowej komunikacji i w uczelnianym systemie.

Monografię zamykają Uwagi na zakończenie zawierające syntetyczne wnioski. Autorka doskonale znająca realia niemieckiego bibliotekarstwa, podkreśla konsekwentną politykę biblioteczną państwa, współpracę bibliotek z naukowcami, systematyczne wprowadzanie innowacji w tradycyjnych obszarach działalności bibliotecznego związanych z gromadzeniem, opracowaniem, oraz podejmowanie nowych wyzwań. Doskonalenie efektywności pracy bibliotek, rozwijanie kooperacji, digitalizacja zasobów historycznych, publikowanie elektroniczne, zarządzanie informacją w dobie Open Access pozwalają myśleć z nadzieją o przyszłości bibliotek. Odpowiedź Autorki na postawione we wstępie pytanie czy biblioteki mogą odegrać istotną rolę w dobie Internetu, jest twierdząca.

Z pewnością, jak zasygnalizowała K. Hudzik tematy dotyczące bibliotek uniwersyteckich warto kontynuować. Szczególne na rozwinięcie, z czym trzeba się zgodzić, zasługują m.in. zagadnienia dotyczące potrzeb i obsługi użytkowników⁹, personalizacja usług, rozwijanie usług elektronicznych. Na pewno uwagi wymagają kwestie edukacji informacyjnej użytkowników, popularyzacja wiedzy¹⁰, czy problemy odpowiedniej aranżacji przestrzeni i architektury bibliotecznego pozwalających na efektywne wykorzystanie istniejących możliwości¹¹. Należałoby także, jak zaznaczyła Autorka, rozważyć sposobność wykorzystania bibliotek w pozyskiwanie treści przydatnych w e-learningu we współpracy z naukowcami. Biblioteka ucząca i idea biblioteki jako miejsca uczenia się doskonale sprawdzają się w Niemczech, dowodząc żywotności i znaczenia bibliotek w środowisku uniwersyteckim. Obszerna bibliografia zawiera wykaz wykorzystanych bogatych materiałów oraz imponujące zestawienie wykorzystanych opracowań. Praca została zaopatrzona w streszczenie w języku niemieckim. Szkoda natomiast, mając na uwadze szerszy odbiór, że wydawnictwo nie zadbało o dołączenie streszczenia w języku angielskim, zadowolając się jedynie spisem treści w tymże języku. Dobre uzupełnienie książki stanowią zamieszczone na końcu zdjęcia bibliotek pochodzące ze zbiorów autorki.

Niewątpliwą zaletą monografii jest szczególna aktualność podejmowanych kwestii, wieloaspektowość i wnikliwość prowadzonych analiz, systematyczność wykładu. W klarowny i przejrzysty sposób praca przybliży czytelnikom szereg zagadnień dotyczących niemieckich bibliotek uniwersyteckich. Diagnozie wybranego systemu bibliotek uczelnianych towarzyszy świadomość globalnych trendów, szczególnie oddziaływania bibliotekarstwa amerykańskiego. Przydatne są także rozważania

⁹ U. Kulczycka, *Czy można studiować bez biblioteki? Diagnoza problemu w oparciu o badania przeprowadzone wśród studentów Uniwersytetu Gdańskiego*, [w:] *Biblioteki bez użytkowników...? Diagnoza problemu*. V *Ogólnopolska Konferencja Naukowa, Supraśl 14–16 września 2015*, red. H. Brzezińska-Stec, J. Zochowska, Białystok 2015, s. 229–242.

¹⁰ M. Janas, *Popularyzowanie wiedzy naukowej i upowszechnianie kultury w bibliotece akademickiej*, *Bibliotheca Nostra*, t. 27: 2012, nr 1, s. 52–64.

¹¹ M.in. D. Koniczna, *Współczesne trendy architektury bibliotecznego a zmieniające się wymagania użytkowników*, [w:] *Biblioteki XXI wieku. II Konferencja Politechniki Łódzkiej, Łódź 19–21 czerwca 2006: materiały konferencyjne*, Łódź 2006, s. 217–228; J. Sykes, *Redeveloping the World's largest Social Science Library for the 21st century*, *LIBER Quarterly* [online], 2004, vol. 14, nr 2 [dostęp 30 IV 2019]. Dostępny w World Wide Web: http://doi.org/10.18352/lq.7761_

ukazujące konkretne rozwiązania pozwalające dostosować ogólniejsze tendencje do lokalnych potrzeb. Choćby szczegółowe recepty wymagałyby oddzielnego rozwinięcia, wiele zastosowań może być inspirujące również dla polskich bibliotek akademickich. Walorem rozprawy jest ponadto umiejętne łączenie teorii z praktyką, zwrócenie uwagi na nowoczesne rozwiązania, dzięki czemu jest to niewątpliwie znaczący głos w dyskusjach nad bibliotekami akademickimi również w rodzimym kontekście¹².

Omawiana monografia, włączając się w rozważania nad współczesnymi bibliotekami uniwersyteckimi, ukazuje rolę i potencjał bibliotek w kreowaniu kanałów nowoczesnej komunikacji naukowej. Istotne są ogólniejsze refleksje dotyczące perspektyw rozwoju placówek, stałej potrzeby wprowadzania innowacji i szybkiej reakcji na sygnały otoczenia. Rozprawa stanowi szczególnie interesującą lekturę, godną polecenia dla bibliotekarzy uniwersyteckich i pracowników innych bibliotek naukowych, którzy mogą skonfrontować własne doświadczenia zawodowe z tym co dzieje się za zachodnią granicą. Z pewnością jest także przydatnym opracowaniem dla potencjalnych bibliotekarzy i zajmujących się kształceniem kadr dla nowoczesnych bibliotek oraz ośrodków informacji. Ponadto, co należy podkreślić, będzie pozytywnym impulsem dla wszystkich zainteresowanych aktualnymi ogólniejszymi trendami rozwoju komunikacji naukowej i uniwersytetów, badaniami, a także ich popularyzacją w dobie mediów cyfrowych.

Bibliografia

Amghar, Ewa. 2014. „Infrastruktura informatyczna nowoczesnej biblioteki: co niemieckie biblioteki akademickie oferują swoim czytelnikom?” W *Biblioteka akademicka. Infrastruktura – uczelnia – otoczenie, Gliwice, 24–25 października 2013 r.*, red. M. Odlanicka-Poczobutt, K. Ziolo, 9–30. Gliwice: Wydawnictwo Politechniki Śląskiej.

Bednarek-Michalska, Bożena. 2008. „Biblioteki cyfrowe (repozytoria) – nową ofertą usługową dla naukowych środowisk medycznych w Polsce.” dostęp Marzec 30 http://konferencja.biblio.cm.umk.pl/fileadmin/pelne_teksty/Bednarek-michalska.doc.

Canty, Nick. 2012. „Libraries as publishers: turning the page.” *Alexandria*, 23 (1): 56–62.

Gębołyś, Zdzisław. 2001. „Kształcenie bibliotekarzy dyplomowanych w nowych krajach związkowych RFN – model lipski.” *Studia Bibliologiczne*, 13: 22–33.

Gębołyś, Zdzisław. 2008. „Zespołowa organizacja pracy (*teamwork*) w niemieckich bibliotekach uniwersyteckich.” *Biblioteka*, 12 (21): 129–145.

Gruszka, Zbigniew. 2011. „Książka, czytelnik i biblioteka w Stanach Zjednoczonych. Szkic do wizerunku bibliotekarstwa amerykańskiego.” W *Ludzie i książki: studia i szkice bibliologiczno-bibliograficzne: księga pamiątkowa dedykowana Profesor Hannie Tadeusiewicz*, red. E. Andrysiak, przy współ. J. Konieczna, A. Walczak-Niewiadomska, M. Rzakowolska, 193–202. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

¹² H. Hollendr, *Nauka jako mrowisko: miejsce biblioteki w sieciach współpracy badawczej. Prezentacja z XVIII Ogólnopolskiej konferencji naukowej bibliotek uczelni niepublicznych i publicznych organizowanej przez Bibliotekę Wyższej Szkoły Biznesu – National-Louis University w Nowym Sączu w dn. 24–25.05.2018 r. pt. „Biblioteka przyszłości – wyzwania – trendy – zagrożenia”. Sesja II [online], [dostęp 30 III 2019]. Dostępny w World Wide Web: <http://hdl.handle.net/11199/10406>.*

Hollendr, Henryk. 2018. „Nauka jako mrowisko: miejsce biblioteki w sieciach współpracy badawczej. Prezentacja z XVIII Ogólnopolskiej konferencji naukowej bibliotek uczelni niepublicznych i publicznych organizowanej przez Bibliotekę Wyższej Szkoły Biznesu – National-Louis University w Nowym Sączu w dn. 24–25.05.2018 r. pt. *Biblioteka przyszłości – wyzwania – trendy – zagrożenia*. Sesja II.” Dostęp Marzec 30 <http://hdl.handle.net/11199/10406>.

Hurst, Susan. 2013. „Current trends in UK University libraries.” *New Library World*, 114 (9): 398–407.

Janas, Magdalena. 2012. „Popularyzowanie wiedzy naukowej i upowszechnianie kultury w bibliotece akademickiej.” *Bibliotheca Nostra*, 27 (1): 52–64.

Kamińska, Anna M. 2017. „Dobre praktyki publikowania danych badawczych.” *Biuletyn EBIB*, 177 (1). Dostęp Kwiecień 30, <http://open.ebib.pl/ojs/index.php/ebib/article/view/569/752>.

Konieczna, Danuta. 2006. „Współczesne trendy architektury bibliotecznej a zmieniające się wymagania użytkowników.” W *Biblioteki XXI wieku. Czy przetrwamy? II Konferencja Politechniki Łódzkiej, Łódź 19–21 czerwca 2006: materiały konferencyjne*, red. B. Feret at al., 217–228. Łódź: Wydawnictwo Politechniki Łódzkiej.

Kulczycka Urszula. 2015. „Czy można studiować bez biblioteki? Diagnoza problemu w oparciu o badania przeprowadzone wśród studentów Uniwersytetu Gdańskiego.” W *Biblioteki bez użytkowników...? Diagnoza problemu. V Ogólnopolska Konferencja Naukowa, Supraśl 14–16 września 2015*, red. H. Brzezińska-Stec, J. Żochowska, 229–242. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.

Mc Cabe, Marck.J., Snyder, Christopher.M., Fagin, Anna. 2013. „Open Access versus Traditional Journal Pricing: Using a Simple “Platform Market” Model to Understand Which Will Win (and Which Should).” *The Journal of Academic Libraries*, 39 (1): 11–19.

Piotrowicz, Grażyna. 2015. „Współczesna biblioteka akademicka w ujęciu systemowym, integrującym jej przestrzeń fizyczną i wirtualną.” *Biuletyn EBIB*, 155 (1). Dostęp Kwiecień 30. <http://open.ebib.pl/ojs/index.php/ebib/article/view/32>.

Sykes, Jean. 2004. „Redeveloping the World’s largest Social Science Library for the 21st century.” *LIBER Quarterly*, 14 (2). Dostęp Kwiecień 30. DOI: http://doi.org/10.18352/lq.7761_

Tenopir, Carol. Talja, Sanna. Horstmann, Wolfram. Late, Elina. Hughes, Dane. Pollock, Danielle. Schmidt, Birgit. Baird, Lynn. Sandursky, Robert. Allard, Suzie. 2017. „Research data services in European academic research libraries.” *LIBER Quarterly*, 21 (1): 23–44.

Wojciechowski, Jacek. 2002. „Biblioteka akademicka jako wydawca.” W *Działalność wydawnicza bibliotek w czasach konwergencji mediów*, red. W. S. Wojnarowicz, B. Kasperek, 13–20. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Przysłany: 30 VI 2019

Zaakceptowany: 1 VIII 2019

Anna Dymmel

Maria Curie-Skłodowska University, Poland. Faculty of Political Science and Journalism

e-mail a.dymmel@poczta.umcs.lublin.pl

ORCID ID: 0000-0003-3532-3590

Dr hab. Anna Dymmel is a researcher at the Institute of Social Communication and Media Sciences in Lublin, head of the Department of Information Culture and Reading at the above mentioned Institute. Her research interests include primarily issues related to the social functioning of books and libraries in historical and contemporary terms. She particularly deals with issues related to reading culture in the historical perspective (the 19th century) and contemporary changes in the behaviour of readers and users of information in the digital age. She is the author of monographs and articles, including *Home book collections in Lublin in the first half of the 19th century* (Lublin 2013); *Readers - information and knowledge resources. Tradition and changes during the digital culture*, edited by A. Dymmel, S. D. Kotuła. (Lublin 2017). The author is a member of the Scientific Society in Lublin.

Krystyna Hudzik, *University libraries in Germany in the digital age: continuity and change*, Warszawa Wydawnictwo SBP Warsaw 2017, pp. 348, illustration color., ISBN 978-83-65741-01-1

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.014>

The text is available under a Creative Commons Attribution-NoDerivatives 4.0 International (CC BY-ND 4.0).

Keywords: university libraries; Germany; the digital age; scientific communication

Summary: The aim of the text is to discuss the monograph *University Libraries in Germany in the digital age: continuity and change* written by Krystyna Hudzik. The author emphasizes the importance of the publication presenting the widest possible and comprehensive picture of German university libraries in a systemic and dynamic approach. In addition, she indicates the advantages of a monograph based on a thorough analysis of rich library materials, analysis of literature and observations conducted during her numerous scientific stays in German university libraries and research centres. The author also draws attention to general considerations regarding the perspectives and role of libraries in contemporary scientific communication of the digital age.

Anna Dymmel

Maria-Curie-Skłodowska-Universität, Polen. Fakultät für Politikwissenschaft und Journalismus

e-mail a.dymmel@poczta.umcs.lublin.pl

ORCID ID: 0000-0003-3532-3590

Dr. habil. Anna Dymmel ist Dozentin am Institut für Soziale Kommunikation und Medienwissenschaften in Lublin, Leiterin der Abteilung für Informations- und Lesekultur daselbst. In ihr Forschungsinteresse fallen vor allem die sozialen Funktionen von Buch und Bibliotheken aus historischer und moderner Sicht. Sie beschäftigt sich mit den aus historischer Sicht analysierten Fragen der Lesekultur (19. Jahrhundert) und dem heutigen Wandel in der Haltung der Leser und Informationsbenutzer im digitalen Zeitalter. Sie ist Autorin von Monografien und Artikeln, darunter *Księgozbiory domowe w Lublinie w pierwszej połowie XIX wieku* (Lublin 2013; Die Privatbuchbestände in Lublin in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts); *Czytelnicy – zasoby informacji i wiedzy. Tradycja i przemiany w czasach kultury cyfrowej*, red. A. Dymmel, S. D. Kotuła. (Lublin 2017; Leser – Informations- und Wissensbestände. Tradition und Wandel in der Zeit der digitalen Kultur). Die Autorin ist Mitglied der Wissenschaftlichen Gesellschaft zu Lublin.

Krystyna Hudzik, Universitätsbibliotheken in Deutschland im digitalen Zeitalter.

Kontinuität und Wandel, Warszawa

Wydawnictwo SBP, Warszawa 2017, SS. 348,

Abb. farb., ISBN 978-83-65741-01-1

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.014>

Dieser Text wird unter der Creative Commons-Lizenz Namensnennung-Keine Bearbeitungen 4.0 International (CC BY-ND 4.0) veröffentlicht.

S

tichworte: Universitätsbibliotheken; Deutschland; digitales Zeitalter; wissenschaftliche Kommunikation

Z

usammenfassung: Der Text zielt auf die Besprechung der Monografie *Biblioteki uniwersyteckie w Niemczech w epoce cyfrowej. ciągłość i zmiany* (Universitätsbibliotheken in Deutschland im digitalen Zeitalter. Kontinuität und Wandel), angefertigt von Krystyna Hudzik. Die Autorin betont die Bedeutung der Publikation, die die deutschen Universitätsbibliotheken aus systematischer und dynamischer Sicht möglichst ausführlich schildert. Zudem weist sie auf die Vorteile der Monografie hin, die sich auf eine gründliche Analyse von zahlreichen

Bibliotheksmaterialien und vom Schrifttum sowie auf Beobachtungen während zahlreicher wissenschaftlicher Aufenthalte in den deutschen Universitätsbibliotheken und Forschungszentren stützt. Die Autorin schildert auch allgemein die Perspektiven und die Rolle von Bibliotheken in der modernen wissenschaftlichen Kommunikation im digitalen Zeitalter.

Wiesława Kwiatkowska

Toruń, Polska

e-mail: wk@umk.pl

ORCID ID: 0000-0003-4101-6888

Archiwum Uniwersytetu Mikołaja

Kopernika w Toruniu. Informator o zasobie
archiwalnym. Stan na dzień 31 grudnia 2017
roku, red. A. Supruniuk i W. Krajniak, oprac.
B. Kierzkowska, A. Supruniuk, W. Krajniak,
J. Waliszewski, Wydawnictwo Naukowe
UMK, Toruń 2018, ss. 503, il.,

ISBN 978-83-231-4093-1

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.015>

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłącznej licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-ND 4.0).

Dr hab. Wiesława Kwiatkowska jest emerytowanym pracownikiem Instytutu Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Jej zainteresowania badawcze obejmują archiwistykę oraz historię średniowieczną i XIX w. Zajmuje się metodyką archiwalną, zwłaszcza opracowaniem zasobu archiwalnego, pruską kancelarią akt spraw, dziejami archiwów i ich stanem obecnym oraz kształceniem archiwistów. Problematyka historyczna dotyczy dziejów księgozbiorów średniowiecznych oraz historii Kościoła ewangelickiego w Prusach Zachodnich. Opublikowała m.in.: *Toruń miastem Hanzy* (Toruń 2000); *Kancelaria Ewangelickiego Kościoła Unijnego w Prusach Zachodnich w latach 1817–1920 i pozostałe po niej akta* (Toruń 2006) i *Dorobek polskiej archiwistyki w zakresie metodyki opracowania zasobu archiwalnego* (Warszawa 2014). Jest członkiem Towarzystwa Naukowego w Toruniu, Stowarzyszenia Archiwistów Polskich i Polskiego Towarzystwa Historycznego.

S

owa kluczowe: Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika; archiwum z powierzonym zasobem; informator o zasobie archiwalnym; materiały archiwalne; pomoce archiwalne; przewodnik po zasobie Archiwum UMK; Uniwersytet Mikołaja Kopernika; zasób archiwalny

Streszczenie: W roku 2018 ukazał się pierwszy przewodnik po zasobie archiwum uniwersyteckiego pt. *Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu Informator o zasobie archiwalnym. Stan na dzień 31 grudnia 2017 roku*, pod red. A. Supruniuk i W. Krajniak, którego autorami są pracownicy Archiwum. Informator składa się z trzech zasadniczych części: wstępnej (przedmowa, wstęp, kalendarium, wykaz skrótów), zasadniczej (prezentacja zasobu) i uzupełniającej (wykaz podzespołów, spis ilustracji, bibliografia, streszczenie w języku angielskim, indeks rzeczowy). Został on bardzo starannie przygotowany pod względem merytorycznym i graficznym. Na szczególną uwagę zasługuje rozbudowany i wartościowy wstęp, który pozwala zrozumieć budowę i sposób korzystania z pomocy, a przede wszystkim przybliżyć dzieje Archiwum i jego zasób. Część zasadniczą Informatora stanowi charakterystyka zasobu, która pozwala zapoznać się ze zgromadzonymi archiwaliami. Opis poszczególnych podzespołów zawiera osiem szczegółowych informacji, w tym o ich zawartości, uzupełnionej o zakres chronologiczny poszczególnych serii akt. Całość dopełnia przemyślany i przygotowany bardzo starannie aparat uzupełniający. Wartość publikacji podnosi znacząco jej szata graficzna i staranne wydanie, w tym liczne fotografie, które znakomicie ilustrują poszczególne części. Przygotowanie pierwszego przewodnika po zasobie archiwum uniwersyteckiego wymagało od autorów podjęcia kilku problemów o znaczeniu priorytetowym dla archiwistyki akademickiej, w tym przede wszystkim dotyczącego struktury zasobu tego typu archiwum. Publikacja znajdzie swoje trwałe miejsce w dorobku polskiej archiwistyki nie tylko z uwagi na pionierski charakter, ale przede wszystkim wysoki poziom merytoryczny zawartych w niej informacji.

W roku 2018 nakładem Wydawnictwa Naukowego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (dalej: UMK) ukazała się publikacja zasługująca na szczególną uwagę archiwistów, historyków i innych badaczy, zainteresowanych zwłaszcza dziejami nauki i szkolnictwa wyższego. Chodzi o jeden z najważniejszych typów pomocy archiwalnych, czyli opracowań o charakterze informacyjnym, ułatwiających dostęp do poszukiwanych archiwaliów, a mianowicie o przewodnik pt. *Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu Informator o zasobie archiwalnym Stan na dzień 31 grudnia 2017 roku*, pod red. A. Supruniuk i W. Krajniak. Jest to wspólne dzieło pracowników Archiwum: Bożeny Kierzkowskiej, Anny Supruniuk, Weroniki Krajniak i Jacka Waliszewskiego.

Przewodniki po zasobie jednego archiwum zajmują szczególne miejsce wśród przewodników po archiwach. Mogą mieć postać albo przewodnika informacyjnego, o lakonicznym wstępie i opisie zespołów ograniczonym do wykazu zawierającego podstawowe dane (nazwa, zakres chronologiczny, rozmiary, rodzaj karty zespołu), albo naukowego o pełnych informacjach ogólnych i szczegółowej charakterystyce zespołów, uzupełnionych o odpowiedni aparat naukowy.

Omawiana publikacja, nazwana została skromnie Informatorem, chociaż zawiera rozbudowany wstęp, a w opisie materiałów archiwalnych znajduje się także charakterystyka ich zawartości, chociaż o różnym stopniu szczegółowości, uzależnionym przede wszystkim od stanu ich opracowania. Polska archiwistyka ma znaczący dorobek w zakresie wydanych przewodników, ale zawężony do wybranych typów archiwów. Prym wiodą tutaj archiwa państwowe podległe Naczelnemu Dyrektorowi Archiwów Państwowych, zdecydowanie mniejszy udział mają

archiwa wyodrębnione, z powierzonym zasobem, czy niepaństwowe. Wydawnictwo przygotowane przez pracowników UMK jest pierwszym informatorem o zasobie archiwum uniwersyteckiego. Archiwa te należą do jednostek o szczególnym znaczeniu, pełnią rolę nie tylko składów akt własnych uczelni, lecz także są archiwami, którym Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych powierzył prawo wieczystego posiadania zasobu. W efekcie zgromadzone przez nie archiwalia stanowią część narodowego zasobu archiwalnego o ogromnym znaczeniu naukowym, a wiedza o nich zasługuje na jak najszersze upowszechnienie. Dzieła tego się podjęli, i miejmy nadzieję, że zapoczątkowali kolejne przewodniki, pracownicy Archiwum UMK, placówki o długiej, sięgającej roku 1948 bogatej tradycji.

Informator składa się z następujących części: Przedmowa JM Rektora UMK; Wstęp (A. Supruniuk, W. Krajniak); Kalendarium Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika za lata 1948–2017 (A. Supruniuk); Wykaz ważniejszych skrótów; Zasób Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika (Rozdział I – B. Kierzkowska, Rozdział II – A. Supruniuk; Rozdział III – J. Waliszewski, A. Supruniuk; Rozdział IV – A. Supruniuk; Rozdział V – J. Waliszewski, A. Supruniuk; Rozdział VI – W. Krajniak); Wykaz podzespołów archiwalnych; Spis ilustracji; Bibliografia (A. Supruniuk); Summary (streszczenie w języku angielskim, tłum. A. Mądry); Indeks rzeczowy (W. Krajniak).

Po przedmowie JM Rektora, ukazującej miejsce i znaczenie archiwum dla uniwersytetu i jego społeczności, następuje rozbudowany wstęp. Zawiera on charakterystykę informatora, zarys dziejów archiwum, jego zasób oraz zasady udostępniania i korzystania z niego. W pierwszej części wstępu ukazano cel opracowania, jego genezę, przedmiot i zakres, zastosowaną metodę i przyjęty układ prezentacji zasobu. Impulsem do wydania Informatora był obchodzony w roku 2018 jubileusz siedemdziesięciolecia istnienia archiwum. Przy jego przygotowaniu wykorzystano Zalecenia Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 6 czerwca 2000 r. dotyczące opracowania informatora o zasobie archiwum państwowego¹, które przystosowano do specyfiki opisywanego zasobu.

Kolejny punkt został poświęcony historii archiwum od powstania 16 września 1948 r. do czasów obecnych. Ujęto w niej funkcjonowanie placówki w kolejnych okresach, w tym podstawy prawne działalności, status organizacyjny, sprawy personalne, lokalowe, zakres działalności i wykonywane zadania. Archiwum kierowali tak zasłużeni historycy i archiwiści jak: prof. Bronisław Włodarski (1948–1951), doc. Leonid Żytkowicz (1951–1954), dr Józef Mossakowski (1954–1965), doc. Irena Janosz-Biskupowa (1966–1976), dr Henryka Duczkowska-Moraczewska (1976–2010). W roku 2011 stanowisko kierownika pełnił początkowo prof. Janusz Tandecki, a od 1 października do chwili obecnej – dr hab. Anna Supruniuk.

Przy omawianiu zasobu uwzględniono podstawy prawne i zakres gromadzenia archiwaliów, a następnie przedstawiono jego kształtowanie na przestrzeni lat, na które wpływ miało wiele czynników, wśród nich możliwości lokalowe, kadrowe, obowiązujące regulacje prawne. Uzupełniają ten punkt informacje o stanie uporząd-

¹ *Pismo Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 6 czerwca 2000 r. w sprawie zaleceń dotyczących opracowania informatora o zasobie archiwum państwowego* [online], [dostęp 3 VII 2019]. Dostępny w World Wide Web: https://www.archiwa.gov.pl/images/docs/akty_normatywne/Pismo___6_2000.pdf.

kowania i istniejących pomocach archiwalnych oraz dotyczące rozmiarów zasobu i jego części składowych. Autorzy nie ustrzegli się przy prezentacji zasobu pewnych nieścisłości terminologicznych, co wobec braku aktualnego słownika archiwalnego, jest bardzo trudne do uniknięcia, np. s. 42: zgodny z obecnym stanem prawnym jest podział dokumentacji według jej wartości na materiały archiwalne i dokumentację niearchiwalną (a nie dokumentację); w skład zasobu Archiwum wchodzi materiały archiwalne organizacji i stowarzyszeń (a nie dotyczące organizacji).

Wstęp zawiera także zasady i warunki udostępniania oraz korzystania z materiałów, zarówno w formie bezpośredniej w pracowni naukowej, jak i pośrednio poprzez kwerendy. Wspomniano o prowadzonej intensywnie działalności popularnonaukowej, obejmującej różne formy: wystawy, referaty wygłaszane na konferencjach, liczne publikacje naukowe i prasowe. Dopełniają wstęp zamieszczone na końcu dane kontaktowe. Wartościowym uzupełnieniem jest Kalendarium Archiwum UMK, w którym podano najważniejsze fakty z dziejów placówki i zasobu.

Zasadniczą część Informatora stanowi prezentacja zasobu Archiwum UMK, który podzielono na sześć rozdziałów:

- I) Wydziały, instytuty, katedry, zakłady,
- II) Jednostki administracyjne,
- III) Jednostki ogólnouczelniane, międzywydziałowe i usługowe,
- IV) Instytucje, organizacje, związki i towarzystwa działające przy UMK,
- V) Organizacje studenckie,
- VI) Spuścizny po pracownikach Uniwersytetu oraz osobach związanych z uczelnią.

W ramach rozdziałów każdy z podzespołów został opisany według punktów:

- [0] – cyfra arabska odpowiadająca kolejnej pozycji podzespołu w informatorze;
- 1) Nazwa podzespołu archiwalnego wraz z jej wcześniejszymi i późniejszymi zmianami;
  - 2) Daty skrajne podzespołu;
  - 3) Rozmiar podzespołu, podany w metrach bieżących i jednostkach archiwalnych, z wyjątkiem akt studenckich;
  - 4) Zwięzła charakterystyka zawartości poszczególnych podzespołów o różnym stopniu szczegółowości;
  - 5) Rodzaj dokumentacji wymieniony od najczęściej występującej;
  - 6) Uwagi dotyczące stanu digitalizacji materiałów;
  - 7) Archiwalne pomoce ewidencyjno-informacyjne;
  - 8) Bibliografia ważniejszych publikacji dotyczących podzespołów.

Ostatnią część publikacji stanowi rozbudowany aparat uzupełniający, w tym bardzo szczegółowa i wielce przydatna dla podejmujących badania nad uniwersytetem i jego archiwum – bibliografia. Obejmuje ona źródła archiwalne i drukowane (dokumenty, obwieszczenia, rozporządzenia, statuty, ustawy, zarządzenia), opracowania niedrukowane (prace licencjackie i magisterskie) i drukowane oraz źródła

i opracowania internetowe. Korzystanie z informatora ułatwią znacznie dołączone w końcowej części pomoce: alfabetyczny wykaz podzespołów archiwalnych i indeks rzeczowy, z osobowego słusznie zrezygnowano.

Informator ma przejrzystą budowę, a kolejność i zawartość prezentowanych zagadnień ułatwia dotarcie do poszukiwanych informacji o archiwaliach. Bardzo dużą wartość naukową posiada wstęp i uzupełniające go kalendarium, które stanowią wyczerpujące i znakomicie udokumentowane źródłowo opracowanie dziejów archiwum i jego zasobu. Poszerzają one dotychczasowy stan badań nad historią archiwum, w tym zwłaszcza nad okolicznościami jego utworzenia. Powołanie na pierwszego kierownika prof. B. Włodarskiego wynikało z nawiązania do tradycji Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, w którym funkcjonowało samodzielne archiwum. Prezentacja zasobu dokonana jest w sposób przejrzysty, kolejność rozdziałów poprawna i zgodna ze strukturą organizacyjną uczelni, wewnątrz rozdziałów podzespoły ułożono alfabetycznie. Wybór tego prostego, a jednocześnie logicznego kryterium ma swoje uzasadnienie w tym, że ułatwia korzystanie z przewodnika różnym grupom czytelników, także tym nieposiadającym wiedzy o ustroju UMK w poszczególnych okresach jego rozwoju. Szczególną wartość informacyjną posiada opis poszczególnych podzespołów, przy obecnym stanie uporządkowania wydaje się, że optymalny. Dla użytkowników szczególnie przydatna jest charakterystyka ich zawartości, uzupełniona o zakres chronologiczny poszczególnych serii akt. Całość dopełnia przemyślany i przygotowany bardzo starannie aparat uzupełniający. Wartość publikacji podnosi znacząco jej szata graficzna i staranne wydanie, piękna okładka, dobrane, liczne (aż 167) fotografie archiwaliów, osób, budynków i pomieszczeń, które znakomicie ilustrują poszczególne części.

Autorzy przy realizacji tego trudnego dzieła napotkali na szereg problemów, niektóre z nich rozwiązali w sposób mogący budzić pewne kontrowersje. Kwestie te mają charakter ogólny i wykraczający poza potrzeby wydanego informatora. Należy do nich decyzja Autorów o zakresie rzeczowym informatora: „Opracowanie obejmuje tylko te materiały archiwalne, które są własnością Uniwersytetu Mikołaja Kopernika”. W konsekwencji pominięte zostały archiwalia przejęte w depozyt, który należy do podstawowych form pozyskiwania materiałów przez archiwa (obok drogi prawnej, darowizny, zakupu). Materiały te znajdowały się w zasobie archiwum w czasie, który obejmuje Informator (i nadal tam pozostają). Ich pominięcie pozbawia czytelników wiedzy o zgromadzonych w Archiwum niektórych bezcennych skarbach, np. o spuściźnie profesora Andrzeja Tomczaka, twórcy toruńskiej archiwistyki.

Kolejny problem, który ma dla archiwów uniwersyteckich znaczenie priorytetowe, to zagadnienie struktury ich zasobu, podział na zespoły i ich wewnętrzny porządek. Autorzy przyjęli założenie, mające wpływ na część zasadniczą informatora, że zasób Archiwum UMK tworzy jeden zespół, który podzielili na podzespoły składające się z poszczególnych grup akt. Do zespołu tego włączyli nie tylko archiwalia własne UMK (wytworzone i zgromadzone przez jednostki organizacyjne uczelni), lecz także organizacje, stowarzyszeń, związków działających przy uniwersytecie oraz spuścizny osób z nią związanych. Rozwiązanie to zastosowane w informatorze nie ma wpływu na jego wartość i jakość sporządzonych opisów. Natomiast popraw-

ne ustalenie porządku zasobu to kluczowa kwestia przy jego opracowaniu, która wymaga szerokiej dyskusji, najlepiej podczas konferencji metodycznej z udziałem archiwistów akademików i praktyków. Na strukturę zasobów/zespołów archiwalnych zasadniczy wpływ ma zasada proveniencji i w konsekwencji nadawany im porządek (układ) wewnętrzny powinien być oparty na kryteriach ustrojowych. Mam nadzieję, że omawiana publikacja skłoni pracowników archiwów uniwersyteckich do prac nad tym zagadnieniem, które nabrało szczególnego znaczenia w dobie informatyzacji i umieszczania opisu archiwaliów w systemie. Dobry punkt wyjścia stanowią ustalenia dotyczące zasobu archiwów uniwersyteckich zawarte w wartościowej i zachowującej aktualność monografii Henryki Duczkowskiej-Moraczewskiej, poświęconej kancelarii i archiwom uniwersyteckim, wydanej w roku 1982².

Uwagi te nie umniejszają wartości Informatora, który znajdzie swoje trwałe miejsce w dorobku polskiej archiwistyki i zadecyduje o tym nie tylko jego pionierski charakter, ale przede wszystkim wysoki poziom merytoryczny zawartych w nim informacji. Publikacja jest dowodem obszernej wiedzy autorów o „swoim” Archiwum i jego zasobie oraz ogromnego nakładu pracy i ich zaangażowania, znacznie wykraczającego poza obowiązki ściśle zawodowe.

Bibliografia

Duczkowska-Moraczewska, Henryka. 1982. *Kancelaria i archiwa uniwersyteckie w Polsce Ludowej*. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.

Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych. 2000. „Pismo Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 6 czerwca 2000 r. w sprawie zaleceń dotyczących opracowania informatora o zasobie archiwum państwowego.” Dostęp Lipiec 3, 2019. https://www.archiwa.gov.pl/images/docs/akty_normatywne/Pismo___6_2000.pdf.

Przysłany: 27 VI 2019

Zaakceptowany: 7 VIII 2019

² H. Duczkowska-Moraczewska, *Kancelaria i archiwa uniwersyteckie w Polsce Ludowej*, Toruń 1982.

Wiesława Kwiatkowska

Torun, Poland

e-mail: wk@umk.pl

ORCID ID: 0000-0003-4101-6888

Dr hab. Wiesława Kwiatkowska is a retired employee of the Institute of History and Archival Studies of Nicolaus Copernicus University in Torun. Her research interests include archival science and the history of the Middle Ages, the Prussian chancellery of files, the history of archives and their present condition, the education of archivists. Her historical interests focus on the history of medieval book collections and the history of Evangelical Church in West Prussia. She published as follows: *Toruń miastem Hanzy* (Toruń 2000); *Kancelaria Ewangelickiego Kościoła Unijnego w Prusach Zachodnich w latach 1817–1920 i pozostałe po niej akta* (Toruń 2006) i *Dorobek polskiej archiwistyki w zakresie metodyki opracowania zasobu archiwalnego* (Warszawa 2014). She is a member of the Scientific Society in Toruń, the Association of Polish Archivists and the Polish Historical Society.

**Archives of Nicolaus Copernicus University
in Toruń. Archive resource guide. As of
December 31, 2017, edited by A. Supruniuk
and W. Krajniak, ed. B. Kierzkowska, A.
Supruniuk, W. Krajniak, J. Waliszewski,
Wydawnictwo Naukowe UMK Toruń 2018,
ISBN 978-83-231-4093-1**

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.015>

The text is available under a Creative Commons Attribution-NoDerivatives 4.0 International (CC BY-ND 4.0).

K

Keywords: Archives of Nicolaus Copernicus University; archive with the entrusted resource; archive resource guide; archival materials; archival aids; resource guide of the Archive of Nicolaus Copernicus University; Nicolaus Copernicus University; archival resources

S

Summary: In 2018, the first guide to the resources of the university archives was published *Archives of Nicolaus Copernicus University in Toruń. Information on archival resources. As of December 31, 2017*, edited by A. Supruniuk and W. Krajniak, whose authors are employees

of the Archives. The guide consists of three main parts: the introductory part (preface, introduction, calendar, list of abbreviations), the basic part (the presentation of the resource) and the supplementary part (a list of components, a list of illustrations, bibliography, summary in English, material index). It has been very carefully prepared in terms of content and graphics. Particularly noteworthy is the extensive and valuable introduction, which allows you to understand the structure and method of using the help section, and above all it introduces the history of the Archives and its resources. The main part of the Guide is the characteristics of the resource, which allows you to get acquainted with the collected archives. The description of individual components contains eight detailed pieces of information concerning their content, supplemented with the chronological scope of individual series of files. The whole is completed by a well thought-out and carefully prepared supplementary apparatus. The value of the publication is significantly increased by its graphic design and careful edition, including numerous photographs that perfectly illustrate individual parts. The preparation of the first guide to the university archive resource required the Authors to take up several problems of priority importance for academic archival studies, including first and foremost the structure of this type of archival resource. The publication will find its permanent place in the achievements of Polish archival studies not only because of its pioneering nature, but above all, owing to the high substantive level of information contained therein.

Wiesława Kwiatkowska

Thorn, Polen

e-mail: wk@umk.pl

ORCID ID: 0000-0003-4101-6888

Dr. habil. Wiesława Kwiatkowska ist emeritierte Dozentin des Instituts für Geschichte und Archivwissenschaft an der Nikolaus-Kopernikus-Universität in Thorn. Ihre Forschungsinteressen rekurrieren auf die Archivwissenschaft sowie auf die Geschichte des Mittelalters und des 19. Jahrhunderts. Sie setzt sich mit der archivarischen Methodik auseinander, und zwar vor allem mit der Bearbeitung von Archivbeständen, und bezieht sich in ihrer Forschung auf die preußische Kanzlei der Sachakten, die Geschichte der Archive und ihren heutigen Stand sowie die Ausbildung der Archivarinnen und Archivare. Im Mittelpunkt ihrer Forschung steht die Geschichte der mittelalterlichen Buchbestände sowie der evangelischen Kirche in Westpreußen. Sie veröffentlichte u. a.: *Toruń miastem Hanzy* [Thorn als eine Hansestadt] (Toruń 2000); *Kancelaria Ewangelickiego Kościoła Unijnego w Prusach Zachodnich w latach 1817–1920 i pozostałe po niej akta* [Die Kanzlei der evangelischen Unionskirche in Westpreußen in den Jahren 1817–1920 und die von ihr hinterlassenen Akten] (Toruń 2006) und *Dorobek polskiej archiwistyki w zakresie metodyki opracowania zasobu archiwalnego* [Die Werke der polnischen Archivwissenschaft im Bereich der Bearbeitungsmethodik des Archivbestandes] (Warszawa 2014). Sie ist Mitglied der Wissenschaftlichen Gesellschaft zu Thorn, des Verbands der Polnischen Archivarinnen und Archivare und der Polnischen Historischen Gesellschaft.

**Archiv der Nikolaus-Kopernikus-
Universität in Thorn. Ein Führer durch den
Archivbestand. Stand vom 31. Dezember
2017, hrsg. von A. Supruniuk, W. Krajniak,
bearb. B. Kierzkowska, A. Supruniuk,
W. Krajniak, J. Waliszewski, Wydawnictwo
Naukowe UMK Toruń 2018,
ISBN 978-83-231-4093-1**

Dieser Text wird unter der Creative Commons-Lizenz Namensnennung-Keine Bearbeitungen 4.0 International (CC BY-ND 4.0) veröffentlicht.

S **tichworte:** Archiv der Nikolaus-Kopernikus-Universität in Thorn; Archiv mit anvertrautem Bestand; Führer durch den Archivbestand; Archivmaterialien; Archivlehrmittel; Führer durch den Bestand des Archivs der Nikolaus-Kopernikus-Universität; Nikolaus-Kopernikus-Universität; Archivbestand

Z **usammenfassung:** 2018 erschien der erste Führer durch den Archivbestand *Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu Informator o zasobie archiwalnym. Stan na dzień 31 grudnia 2017 roku (Archiv der Nikolaus-Kopernikus-Universität in Thorn. Ein Führer durch den Archivbestand. Stand vom 31. Dezember 2017)*, hrsg. von A. Supruniuk und W. Krajniak, dessen Autoren zugleich Archivmitarbeiter sind. Der Führer besteht aus drei Hauptteilen: dem einleitenden (Vorwort, Einleitung, Zeittafel, Abkürzungsverzeichnis), dem Hauptteil (Schilderung des Bestands) und dem ergänzenden Teil (Verzeichnis von Akten-teilen, Abbildungsverzeichnis, Bibliografie, Zusammenfassung in der englischen Sprache, Sachregister). Er wurde sehr sorgfältig vorbereitet, und zwar aus sachlicher und grafischer Sicht. Eine besondere Aufmerksamkeit verdient die ausgebaute und wertvolle Einleitung, die es erlaubt, den Aufbau und die Nutzungsmöglichkeiten dieses Lehrbuchs zu nachvollziehen, und vor allem die Geschichte des Archivs und sein Bestand schildert. Den Hauptteil des Führers bildet die Charakteristik des Bestands, dank der es möglich ist, sich mit den gesammelten Archivalien vertraut zu machen. Die Beschreibung der einzelnen Aktenteile enthält acht detaillierte Informationen, darunter ihren Inhalt, ergänzt durch die chronologischen Rahmen der einzelnen Aktenreihen. Die Ganzheit wird mit einem durchdachten und sorgfältig vorbereiteten ergänzenden Apparat abgeschlossen. Den Wert der Publikation steigert eindeutig ihr grafisches Layout und eine sorgfältige Ausgabe, darunter zahlreiche Fotografien, die die einzelnen Teile sehr gut bebildern. Die Vorbereitung des ersten Führers durch den Bestand des Universitätsarchivs verlangte von den Autoren die Bereitschaft, einige für die akademische Archivkunde gravierende Probleme aufzunehmen, darunter vor allem in Hinblick auf die Struktur des Bestands eines solchen Archivs. Die Publikation findet ihren nachhaltigen Platz in der polnischen Archivkunde nicht nur wegen ihres Pioniercharakters, sondern auch wegen ihres hohen Sachniveaus der angeführten Angaben.

Hanna Gawel

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie. Wydział Zarządzania i Komunikacji Społecznej

e-mail: gawehanna@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5714-0459

II

Międzynarodowa Konferencja Naukowa

Wokół Paula Ladewiga i jego „Katechizmu biblioteki”

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.017>

Tekst jest opublikowany na zasadach niewyłącznej licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-ND 4.0).

Hanna Gawel jest studentką drugiego roku studiów magisterskich kierunku zarządzanie informacją na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. Jej zainteresowania badawcze koncentrują się na zarządzaniu informacją i wiedzą, dyfuzji wiedzy i informacji, informacji dla zmiany społecznej i klimatycznej, Otwartych Innowacji (Open Innovations), bibliometrii, wizualizacji informacji oraz transferu wiedzy w Zjednoczonych Emiratach Arabskich, EU i w Polsce. Publikowała m.in. na łamach „Universitas Gedanensis” oraz „Między Regałami”.

S

Słowa kluczowe: Paul Ladewig; Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy; konferencja; Bydgoszcz; bibliotekarstwo; bibliotekoznawstwo; Katechizm biblioteki

S

Streszczenie: W dniach 3–4 czerwca 2019 r. odbyła się na Uniwersytecie Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy (dalej: UKW) II Międzynarodowa Konferencja Naukowa Wokół Paula Ladewiga i jego *Katechizmu biblioteki*. Jej organizatorem był Zakład Informacji Naukowej, zawierający się w Katedrze Informacji Naukowej i Bibliologii UKW. Jest to już druga edycja konferencji poświęconych myśli i działalności wybitnego niemieckiego bibliotekarza i bibliotekoznawcy, Paula Ladewiga. Dwudniowa konferencja zorganizowana w murach Biblioteki UKW dała możliwość wysłuchania prezentacji, których tematyka nawiązywała do zagadnień związanych z funkcjonowaniem bibliotek i ich użytkowników w duchu myśli zawartych w najśłynniejszym dziele Paula Ladewiga, czyli *Katechizmu biblioteki*.

W dniach 3–4 czerwca br. odbyła się w Bibliotece Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy (dalej: UKW) II Międzynarodowa Konferencja Naukowa Wokół Paula Ladewiga i jego *Katechizmu biblioteki*, wydanej w 1914 r. Jej organizatorem był Zakład Informacji Naukowej Katedry Informacji Naukowej i Bibliologii na Wydziale Administracji i Nauk Społecznych UKW. Było to już drugie spotkanie, mające na celu kontynuację dyskusji na tematy związane z biblioteka-

mi i ich użytkownikami w duchu myśli zawartych w *Katechizmie biblioteki* Paula Ladewiga. Na dwudniową konferencję w Bydgoszczy przygotowanych zostało 32 referatów. Wystąpienia zostały podzielone przez organizatorów na trzy obszerne grupy tematyczne. Pierwszą grupę stanowiły problemy gromadzenia, finansowania i zarządzania bibliotekami. Drugą grupą były zagadnienia związane z przyszłością bibliotek – zadania i wyzwania, szanse i zagrożenia, nadzieje i beznadzieje, między dobrem jednostki a dobrem ogółu, trzecią zaś – biblioteka z punktu widzenia przedstawicieli nauk społecznych, humanistycznych i matematyczno-przyrodniczych. Konferencja ze względu na tematy i poruszane w wystąpieniach zagadnienia miała charakter interdyscyplinarny.

Obrady otworzył dr hab. Zdzisław Gębołyś, prof. UKW, autor przekładu *Katechizmu biblioteki* Paula Ladewiga oraz główny inicjator pierwszej edycji tej konferencji. Zgromadzeni na sali usłyszeli o idei konferencji, o jej organizacji oraz o sponsorach.

Po części oficjalnej rozpoczęły się obrady, zapoczątkowane przez pierwszą sesję, poprowadzoną przez dr hab. Jacka Puchalskiego, reprezentującego Uniwersytet Warszawski. Autorem pierwszego wystąpienia z nich, pt.: „Śladami Paula Ladewiga”, był dr hab. Zdzisław Gębołyś. Słuchacze mieli możliwość poznania wpływu miejsc pobytu Paula Ladewiga na kształtowanie jego twórczości, w tym powstania *Katechizmu biblioteki*, wydanego w 1914 r. Zaprezentowane fotografie ukazujące różne miejsca związane z Paulem Ladewigiem przybliżyły słuchaczom jego osobę jako niezwykle aktywnego zawodowo bibliotekarza oraz bibliotekoznawcę.

Dr Krystyna Hudzik reprezentująca Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie w referacie zatytułowanym „Gromadzenie zbiorów w czasach transformacji cyfrowej: Między informacją a pamięcią” za punkt rozważań postawiła poznanie odpowiedzi na pytanie, jakie elementy powinny uwzględnić biblioteki uniwersyteckie, aby mogły w przyszłości gromadzić zbiory i nadal pełnić zadanie instytucji pamięci. Autorka zasygnalizowała słuchaczom, że obecnie zadania biblioteki coraz częściej sprowadzają się do dostarczenia użytkownikowi publikacji potrzebnych teraz, a dawniej była ukierunkowana na zapewnianie kompletności zbiorów.

Rolę oraz znaczenie biblioteki dla edukacji narodowej w Czechach w okresie międzywojennym przybliżyła słuchaczom dr Jana Onderkova Brožovská w wystąpieniu pod tytułem: „Richtungstreit and Opinions on the Mission of Public Libraries in The Interwar Czechoslovakia”. Autorka reprezentująca Uniwersytet Śląski w Opawie (Czechy), zauważyła, że idee propagowane przez Paula Ladewiga zostały zaadaptowane w czeskich bibliotekach za pośrednictwem Niemców sudeckich. Dr Jana Onderkova przedstawiła poglądy Walthera Hofmanna wraz z postulatami Paula Ladewiga zawartymi w *Katechizmie biblioteki*, który ukształtowały biblioteki czeskie pod względem zasad funkcjonowania, co pozwoliło na ich rozwój, aż do początku II wojny światowej.

Sesję pierwszą zwieńczyło wystąpienie dr Agnieszki Bangrowskiej z Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Autorka zainspirowana stwierdzeniem z *Katechizmu biblioteki*, mówiącym o tym, że „Nie istnieje skuteczna i nieprzynosząca szkody dezynfekcja książek”, zaprezentowała słuchaczom wynik badań nad pochodnymi

chinoliny w dezynfekcji materiału bibliotecznego. Dr Bangrowska zapoznała słuchaczy z definicją chinoliny oraz wskazała szereg zalet świadczących o szeregu korzyści z wykorzystania tego związku chemicznego w konserwacji i dezynfekcji materiałów bibliecznych.

W drugiej sesji moderowanej przez dr hab. Maję Wojciechowską z Uniwersytetu Gdańskiego wysłuchanych zostało pięć referatów. Dr Paweł Marzec z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu przedstawił referat: „Serwisy internetowe bibliotek publicznych w województwie kujawsko-pomorskim”. Referat stanowił kontynuację badań z 2017 r., dotyczących serwisów internetowych bibliotek publicznych z powiatów bydgoskiego oraz toruńskiego. Dr Marzec zaprezentował najnowsze rozwiązania do automatycznej analizy serwisów internetowych, takie jak BuiltWith, pozwalających na rozpoznawanie wykorzystanych technologii, Google Mobile Test badający responsywność serwisów, wreszcie najnowszy produkt od Google Developers, czyli Lighthouse. Słuchacze mieli możliwość również zapoznania się z wynikami przeprowadzonych analiz z wykorzystaniem tych narzędzi.

Znaczenie kobiet w kulturze polski okresu międzywojennego podjęła w kolejnym referacie mgr Ewa Goumissi z Centrum Wiedzy i Informacji Naukowo-Technicznej Politechniki Wrocławskiej. Dla referatu zatytułowanego „Znaczenie kobiet w nauce i kulturze Polski okresu międzywojennego na przykładzie Biblioteki Uniwersytetu Jana Kazimierza (dalej: UJK) we Lwowie” punktem wyjścia były fragmenty rozdziału V, *Praca biblioteki*, z *Katechizmu biblioteki* Paula Ladewiga. W wymienionym fragmencie niemiecki teoretyk i praktyk omówił kwestie kobiece oraz kwalifikacje urzędnika bibliotecznego z uwzględnieniem jego kompetencji. Autorka zarysowała w referacie początki historii kształcenia kobiet na UJK oraz przedstawiła pierwsze bibliotekarki Biblioteki UJK. Dzięki przeprowadzeniu analizy aktywności naukowo-publicystycznej bibliotekarek tamtej placówki w okresie międzywojennym, słuchacze mieli możliwość dowiedzenia się, że pracownice służby bibliotecznej z tamtego okresu, zatrudnione w Bibliotece UJK miały wyższe wykształcenie oraz kwalifikacje do wykonywania zawodu.

Dr Anna Matysek z Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach (dalej: UŚ) w kolejnym referacie I sesji, zatytułowanym: „Refleksja nad celem pracy bibliotekarza zainspirowana zawartym w *Katechizmie biblioteki* «kątem widzenia» Paula Ladewiga” zastanawiała się nad tym, co tworzy bibliotekarza wedle myśli zawartej w V rozdziale *Katechizmu*. Przeprowadzone wywiady z pracownikami bibliotek różnego typu ukazały przyczyny kształtowania się wspomnianego w dziele Paula Ladewiga „kąta widzenia”. Autorka referatu ujawniła słuchaczom, czy „spojrzenie na cel” nadal definiuje współczesnego bibliotekarza.

Dr hab. Erzsébet Dani z Uniwersytetu w Debreczynie zaprezentowała słuchaczom problem ewolucji badań naukowych na Węgrzech w referacie przygotowanym razem z Attilą Juhász: „The Evolution of Scientific Research and The University Promotional System: Open Access, Predatory Journals and Sociometry”. Badacze omówili w swoim wystąpieniu najbardziej newralgiczne problemy związane z publikowaniem wyników badań naukowych w Węgierskiej Narodowej Bazie Publikacji. Podnieśli oni problem drapieżnych czasopism naukowych znanych pod nazwą

predatory journals oraz nierównego traktowania w naukometrii różnych dziedzin naukowych ze względu na liczbę publikacji.

Jako ostatni w tej sesji referat wygłosił mgr Krzysztof Henne, reprezentujący firmę Sygnity Business Solutions S.A. z Zielonej Góry, właściciela systemu PRO-LIB. Wystąpienie o tytule „Ożywienie nieożywionego. Nowoczesne przeobrażenia zbiorów jako narzędzia skutecznej informacji i usług” pozwoliło zgromadzonym na sali słuchaczom zapoznanie się z produktami firmy Sygnity Business Solutions.

Ostatnia sesja w tym dniu została poprowadzona przez dr. hab. Artura Jazdona reprezentującego Bibliotekę Główną Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu. Na tę sesję złożyły się cztery wystąpienia.

W pierwszym referacie, przygotowanym przez dr. Piotra Dobrowolskiego oraz mgr Anetę Pajkę z Biblioteki Głównej Akademii Sztuki Wojennej w Warszawie, a wygłoszonym przez tego pierwszego, padło pytanie, czy myśli Paula Ladewiga mają swoje odzwierciedlenie w działalności bibliotek wojskowych w dziedzinie upowszechniania wiedzy? Dr Dobrowolski naświetlił historię bibliotek wojskowych w latach 1918–1989, następnie skupił się na przybliżeniu słuchaczom okresu 1990–2018, czyli po transformacji ustrojowej. Referat: „Biblioteki wojskowe w upowszechnianiu nauk społecznych i humanistycznych” pozwolił zebrany na sali do zapoznania się z niedocenianym potencjałem bibliotek wojskowych w kwestii posiadanych zbiorów, umożliwiających bogatsze w materiały prowadzenie badań z zakresu nauk o bezpieczeństwie i nauk humanistycznych.

Drugi referat: „Biblioteki Polskiej Macierzy Szkolnej Ziem Wschodnich (1919–1939)” został wygłoszony przez dr. hab. Henrykę Ilgiewicz z Wilna, reprezentującą Instytut Badań Kultury Litwy. Autorka, zainspirowana myślą płynącą z *Katechizmu biblioteki* związanej z rolą współczesnej książki, opisuje na podstawie materiałów archiwalnych historię bibliotek zakładanych i prowadzonych przez Towarzystwo Polskiej Macierzy Szkolnej Ziem Wschodnich. Placówki biblioteczne zakładane przez to Towarzystwo w latach 1919–1939 służyły popularyzowaniu polskiej twórczości literackiej oraz wychowaniu w duchu patriotycznym. Biblioteki te kształtowały rozwój obywatelski, a także społeczności lokalnych w miejscach lokalizacji bibliotek przez okres dwudziestu lat. Działania wojenne spowodowane wybuchem II wojny światowej wpłynęły na likwidację bibliotek oraz rozproszenie ich zbiorów.

W trzecim referacie mgr Leszek Palus z Miejskiej Biblioteki Publicznej w Oświęcimiu: „Miejska Biblioteka Publiczna w Oświęcimiu – zadania i wyzwania” opisał słuchaczom z pierwszej ręki praktyczne zastosowanie koncepcji „maker-space” w bibliotece. Ostatnie w tej sesji wystąpienie zaprezentował dr Klaus-Peter Böttger, będący przedstawicielem Stadtbibliothek Essen. Referat: „Teamstrukturen in der Zentralbibliothek Essen” zainspirowany był głównym postulatem Paula Ladewiga, mówiącym o służbie publicznej biblioteki. Dr Böttger swoim wystąpieniem zaprezentował z praktycznego punktu widzenia, realizację tej idei w realizowanym zespołowym modelu pracy w Bibliotece Głównej w Essen. Badacz wypuklił zalety tego systemu pracy, co może być uznane za dobrą praktykę w pracy w bibliotece, wartą wdrożenia również w polskich bibliotekach.

Pierwszy dzień konferencji zakończył się uroczystym bankietem, na którym prelegenci oraz organizatorzy konferencji mieli możliwość wymieniania opinii, oraz porozmawiania na temat prowadzonych przez siebie badań.

Drugi dzień konferencji zapoczątkowało zwiedzanie Biblioteki UKW, gdzie prelegenci mieli możliwość zapoznania się z nowoczesną architekturą budynku oraz wdrożonymi rozwiązaniami w Bibliotece.

Pierwsza sesja w drugim dniu moderowana była przez dr. hab. Zdzisława Gębołysia reprezentującego UKW. Sesję tę otworzyła mgr Edyta Kołodziejczyk z Biblioteki Głównej Politechniki Łódzkiej. W swoim wystąpieniu: „Analiza kultury organizacyjnej Biblioteki Politechniki Łódzkiej”, zdiagnozowała kulturę organizacyjną tej Biblioteki, w oparciu o metodę wartości konkurujących Kima Camerona i Roberta Quinna. Słuchacze mieli możliwość zapoznania się z wynikami przeprowadzonej diagnozy oraz zapoznania się z propozycjami rozwiązań napotkanych problemów, zaproponowanych przez autorkę tegoż referatu.

W kolejnym referacie, wygłoszonym przez dr. hab. Erzsébet Dani: „Is Hyperattention an Undesirable Development of Digital Space, or, It Can Be a Tool in Learning Activity?”, badaczka omówiła problem hiperatencji w przestrzeni cyfrowej, co pozwoliło słuchaczom na poznanie zaproponowanej przez referentkę autorskiej metody prowadzenia zajęć akademickich. Oprócz wyjaśnienia zawartej w referacie terminologii słuchacze dowiedzieli się o drugiej stronie medalu nadpercepcji informacji, która nie musi być potępiana, ale może zostać odpowiednio wykorzystana z pozytywnym skutkiem dla nauczania akademickiego.

Trzeci z referatów w tej sesji został wygłoszony przez dr. Mariusza Balcerka z Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej – Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu. Badacz w swoim wystąpieniu: „Cel rozrywkowy bibliotek we współczesnym świecie. Na marginesie dewiz z *Katechizmu biblioteki* Paula Ladewiga”, ukazał blaski i cienie popularnego obecnie nurtu praktycznego zastosowania idei „trzeciego miejsca” w bibliotekach. Dzięki przeprowadzonej analizie słuchacze dowiedzieli się o pozytywnych skutkach recepcji instytucji książnicy w wymiarze społecznym, jednak niemających przełożenia na wzrost czytelnictwa materiałów bibliotecznych.

Wizja potrzeby wprowadzenia zmian w kształceniu bibliotekarzy, archiwistów i specjalistów informacji na Ukrainie została zaprezentowana przez dr. hab. Ganę Okhrimenko z Narodowy Uniwersytet Akademia Ostrogska (ukr.: Національний університет «Острозька академія»): „The Issue to Training of Specialists for the Profession «Informational, Library and Archival Sciences» in Ukraine: current situation and problems”. Wykład poświęcony został ukazaniu transformacji procesów kształcenia specjalistów informacji na przestrzeni lat, co spowodowało spadek zainteresowania podejmowania studiów w tej dziedzinie przez studentów, jak również zdezaktualizowanymi programami nauczania, nieodpowiadającymi obecnym zapotrzebowaniom na rynku informacyjnym.

Kolejne wystąpienie, przygotowane przez mgr Agnieszkę Kowalczyk oraz mgr Alicję Potocką z Biblioteki Głównej Politechniki Warszawskiej omawiało problematykę zakupów zbiorów bibliotecznych w kontekście zintegrowania z procesami kształcenia. W swoim wystąpieniu: „Role bibliotekarza wobec adresatów działań

bibliotecznych w świetle *Katechizmu* Paula Ladewiga i publikacji innych praktyków zawodu”, przybliżyły słuchaczom jedno z wyzwań, któremu biblioteki uniwersyteckie muszą sprostać. Dylemat pogodzenia potrzeb użytkowników bibliotek z topniejącymi zasobami finansowymi na zakup zbiorów wymaga szukania dobrych praktyk, umożliwiających ich implementację w placówkach bibliotecznych. Zaprezentowane w wystąpieniu przykładowe rozwiązania stosowane przez inne biblioteki są nowatorskie i warte uwagi.

Tę sesję zamknęło wystąpienie dr Janiny Kosman z Archiwum Państwowego w Szczecinie, które przeniosło w czasie słuchaczy do początków istnienia tej instytucji. Idea „starej biblioteki w cichym gaju” wraz z koncepcjami zaprezentowanymi w *Katechizmie biblioteki* Paula Ladewiga na przykładzie szczecińskiej placówki została zaprezentowana przy wykorzystaniu bogatych materiałów archiwalnych, z XIX i pierwszej połowy XX w., pozwalających słuchaczom na dostrzeżenie realizacji tych idei w przypadku archiwum.

Sesja druga w tym dniu była moderowana przez prof. dr hab. Wiesława Babika z Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie (dalej: UJ).

Pierwsze wystąpienie, czyli „Library as a place for inspiration” zostało wygłoszone przez dr Libuše Foberová z Morawsko-Śląskiej Biblioteki Narodowej w Ostrawie. Idea biblioteki jako miejsca mającego inspirować do pracy twórczej jest bliska wszystkim współczesnym bibliotekarzom. Przy szybkim tempie rozwoju technologii informacyjnych istotne jest, aby zagwarantować użytkownikom biblioteki jak najlepsze warunki dla funkcjonowania w jej murach. Dr Foberová na przykładzie planów przebudowy Morawsko-Śląskiej Biblioteki Narodowej w Ostrawie ukazała plany aranżacji architektonicznej przestrzeni bibliotecznej przy uwzględnieniu głosów użytkowników biblioteki.

Drugie wystąpienie zostało wygłoszone przez Hannę Gaweł, reprezentującą UJ. Referat: „Biblioteki przyszłości wedle koncepcji Paula Ladewiga” poświęcony został wizjom biblioteki prezentowanym przez współczesnych bibliotekarzy oraz tych reprezentujących pokolenie Paula Ladewiga. Wykorzystane metody badań bibliometrycznych oraz analizy i krytyki piśmiennictwa pozwoliły słuchaczom na dostrzeżenie, że w przypadku obu grup badaczy, wizje biblioteki przyszłości niewiele się różniły między sobą.

Kolejny z prelegentów dr Mariusz Hybiak z Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Floriana Ceynowy w Rumii zaprezentował: „Tworzenie i rozwój nowoczesnej biblioteki na przykładzie Stacji Kultura w Rumii w kontekście *Katechizmu biblioteki* Paula Ladewiga”. Słuchacze mieli możliwość zapoznania się z procesem powstawania i rozwijania instytucji oraz z jej ofertą kulturalną. Dr Hybiak omówił temat z praktycznego punktu widzenia, prezentując bogaty materiał zdjęciowy dokumentujący pozytywny odbiór biblioteki przez mieszkańców Rumii. Sama Stacja Kultura w Rumii stała się jedną z najbardziej rozpoznawalnych w Polsce bibliotek, zaprojektowanych w duchu idei „trzeciego miejsca”.

Kolejne wystąpienie przeniosło słuchaczy do czasów pierwowzoru Paula Ladewiga, czyli włoskiego bibliotekarza Antonio Magliabechiego. Dr hab. Zdzisław Kropidłowski, prof. UKW w referacie: „Antonio Magliabechi (1633–1714) – jeden

z włoskich poprzedników Paula Ladewiga” omówił sylwetkę tego wybitnego włoskiego bibliotekarza, który dzięki udokumentowanej działalności bibliotekarskiej może być uznanym za prekursora przemian w bibliotece. Dzięki jego staraniom została utworzona Biblioteka Uniwersytecka w Genui oraz pierwsza biblioteka publiczna we Florencji (1747).

Następnie wystąpienie autorstwa dr hab. Stanisławy Kurek-Kokocińskiej z Uniwersytetu Łódzkiego pozwoliło słuchaczom powrócić do czasów współczesnych. „Role bibliotekarza wobec adresatów działań bibliotecznych. Analiza treści publikacji praktyków zawodu XX i XXI w.” Badaczka omówiła rolę zawodową bibliotekarza wobec adresatów działań bibliotecznych. Autorka przedstawiła opinie oraz spostrzeżenia zawarte w piśmiennictwie na temat rozumienia roli „bycia w służbie wiedzy i informacji”. Słuchacze dowiedzieli się, że można wyodrębnić ponad dwadzieścia ról, z którymi bibliotekarze się identyfikują, a jakie wpływają na kształtowanie się ich postaw.

Tę sesję zwieńczyło wystąpienie mgr Moniki Król reprezentującej firmę Elibron. Słuchacze zostali zapoznani z najnowszymi trendami w systemach zabezpieczania i ewidencji zbiorów bibliotecznych, wykorzystujących technologię RFID HF oraz najnowszą generację SelfCheck, czyli samodzielnych stanowisk do wypożyczeń i zwrotów.

Ostatnia sesja w tym dniu była moderowana przez dr. hab. Jacka Tomaszczyka z UŚ.

Pierwszy z referatów, omawiający efektywną reprezentację wiedzy w trójwymiarowej przestrzeni bibliotecznej (3DVLM) zaprezentowała dr Erzsébet Tóth z Uniwersytetu w Debreczynie (prezentacja została przygotowana razem z dr Istvánem Károlym Boda). Model ten bazuje na hierarchicznym systemie wykorzystywanym w antycznej Bibliotece Aleksandryjskiej. W referacie: „Efficient knowledge representation of selected Wikipedia items related to Callimachus’ life and works in the three-dimensional space” zaprezentowano słuchaczom przykłady zorganizowania wybranej treści, która jest dostępna w Wikipedii, w trójwymiarową bazę wiedzy skupiającą się na życiu i dziełach literackich Kallimacha z Cyreny. Dzięki temu zabiegowi odbiorcy będą mieli możliwość dogłębnego zrozumienia twórczości starożytnego greckiego poety i historyka.

Kolejny referat został wygłoszony przez mgr. Romana Wojciechowskiego z Miejskiej Biblioteki Publicznej w Sopocie. Zaprezentował on: „Sopoteka to miejsce dla ludzi – update 2019”. Słuchacze zyskali możliwość odkrycia kolejnego przykładu przestrzeni publicznej stworzonej we współpracy z użytkownikami, zaprezentowanego na tej konferencji, czyli Sopoteki. Wystąpienie w formie omówienia jednego dnia pobytu w tej bibliotece, wraz z zawartymi wypowiedziami użytkowników tego miejsca nakreśliło plastyczny obraz Sopoteki oraz ukazało sposoby realizacji idei „trzeciego miejsca” na przykładzie podjętych działań organizacyjnych, aranżacji architektonicznej, wreszcie komunikacji między pracownikami biblioteki a jej użytkownikami.

Tematykę prasy kobiecej zaprezentowała kolejna prelegentka dr Katarzyna Wodniak z UKW w Bydgoszczy w referacie: „Biblioteka–książka–czytelnictwo

w ujęciu dwutygodnika kobiecego «Moja Przyjaciółka» (1934–1939) ze Żnina». Autorka referatu, nawiązując do myśli Paula Ladewiga, odnoszących się do literatury brukowej oraz dziecięcej i młodzieżowej, zaprezentowała czasopismo wydawane w Żninie na Pałukach w Zakładach Wydawniczych Alfreda Ksyckiego. Czasopismo to wskazywało w artykułach na obszary, w których jego czytelniczki były winny poszerzać swoją wiedzę za pomocą wydawnictw fachowych. „Moja Przyjaciółka”, mimo że była tylko czasopismem, spełniała zawarte w *Katechizmie biblioteki* postulaty dotyczące książki jako narzędzia oświaty i źródła wiedzy.

Przedostatni referat tej sesji, czyli „Społeczno-prawne determinanty rozwoju zawodowego pracowników bibliotek w Polsce” został wygłoszony przez dr Małgorzatę Bańkowską z Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego w Kaliszu. Zaprezentowane przez autorkę referatu wyznaczniki wpływające na rozwój zawodowy pracowników bibliotek dały słuchaczom możliwość wykorzystania nabytej wiedzy z wystąpienia w codziennej praktyce zawodowej.

Ostatnie wystąpienie tej sesji zostało wygłoszone przez dr. hab. Zdzisława Gębołysia, prof. UKW, który zaprezentował dorobek twórczy Paula Ladewiga w: „Paul Ladewig jako bibliotekoznawca”. Autor przekładu *Katechizmu biblioteki* przedstawił w ujęciu chronologicznym prace sławnego teoretyka i praktyka. Przeprowadzone badania pozwoliły słuchaczom na zrozumienie fenomenu wkładu Paula Ladewiga w rozwój bibliotekarstwa, który ukształtował współczesne bibliotekarstwo niemieckie, polskie oraz światowe.

Podsumowując całą konferencję, należy pochwalić organizatorów za podjęty trud w przygotowanie drugiej edycji. Słuchacze zyskali możliwość wysłuchania ciekawych wystąpień, w których prelegenci upowszechnili myśl bibliotekarską Paula Ladewiga zawartą w *Katechizmie biblioteki*. Wielowymiarowe referaty zapoczątkowały ożywioną dyskusję na temat roli bibliotek i bibliotekarzy w społeczeństwie. Prezentacja tematów przez teoretyków i praktyków zawodów pozwoliła na wielowątkowe rozważania w duchu *Katechizmu biblioteki*. Wysoki poziom wystąpień oraz ożywione dyskusje badaczy i praktyków w zawodzie dowiodły, że dzieło Paula Ladewiga, mimo upływu wieku od pierwszego wydania, nie „trąci myszką”, a zawarte w nim przemyślenia są nadal aktualne.

Przysłany: 26 VI 2019

Zaakceptowany: 5 VIII 2019

Hanna Gawel

Jagiellonian University in Cracow. Faculty of Management and Social Communication

e-mail: gawehanna@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5714-0459

Hanna Gawel is a second-year MA student of Information Management at the Jagiellonian University in Cracow. Her research interests focus on information and knowledge management, knowledge and information diffusion, information for social and climate change, Open Innovations, bibliometry, information visualization and knowledge transfer in UAE, EU and Poland. She published her texts in "Universitas Gedanensis" and "Między Regalami".

II International Scientific Conference Concerning Paul Ladewig and his "Library Catechism"

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2019.016>

The text is available under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0).

K

Keywords: Paul Ladewig; Kazimierz Wielki University in Bydgoszcz; conference; Bydgoszcz; librarianship; library studies; *Library Catechism*

S

Summary: On June 3–4, 2019, the Second International Scientific Conference Concerning Paul Ladewig and his *Library Catechism* took place at Kazimierz Wielki University in Bydgoszcz (hereinafter: UKW). Its organizer was the Department of Scientific Information, located in the Unit of Scientific Information and Bibliology of UKW. This is the second edition of the conference dedicated to the thoughts and activities of the outstanding German librarian and library expert, Paul Ladewig. The two-day conference taking place within the walls of the UKW Library gave the opportunity to listen to presentations whose subjects referred to issues related to the functioning of libraries and their users in accordance with the thoughts contained in the most famous work of Paul Ladewig – *Library Catechism*.

Hanna Gawel

Jagiellonen-Universität. Fakultät für Management und soziale Kommunikation

e-mail: gawehanna@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5714-0459

Hanna Gawel ist Studentin der Informationsverwaltung an der Jagiellonen-Universität in Krakau. In ihr Forschungsinteresse rücken die Informations- und Wissensverwaltung, Diffusion von Wissen und Information, Information für den sozialen und klimatischen Wandel, öffentliche Innovationen (Open Innovations), Bibliometrie, Informationsvisualisierung und Wissenstransfer in den Vereinigten Arabischen Emiraten, der Europäischen Union und in Polen. Sie veröffentlichte ihre Arbeiten u.a. in den Zeitschriften „Universitas Gedanensis“ sowie „Między Regalami“.

II. Internationale Wissenschaftliche Tagung Um Paul Ladewig und seinen „Bibliothekskatechismus“ herum

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/FT.2018.016>

Dieser Text wird unter der Creative Commons-Lizenz Namensnennung-Keine Bearbeitungen 4.0 International (CC BY-ND 4.0) veröffentlicht.

S **tichworte:** Paul Ladewig; Kazimierz-Wielki-Universität in Bromberg; Tagung; Bromberg; Bibliothekswissenschaft; Bibliothekskatechismus

Z **usammenfassung:** Am 3.–4. Juni 2019 fand an der Kazimierz-Wielki-Universität in Bromberg die II. Internationale Wissenschaftliche Tagung *Um Paul Ladewig und seinen „Bibliothekskatechismus“ herum* statt, veranstaltet durch die Abteilung für Wissenschaftliche Information des Lehrstuhls für Wissenschaftliche Information und Bibliologie dieser Universität. Es ist schon die zweite Tagung aus dieser Reihe, die die Idee und die Tätigkeit des hervorragenden deutschen Bibliothekars und Bibliothekswissenschaftlers Paul Ladewig aufnimmt. Das zweitägige Treffen, zu dem es in der Universitätsbibliothek kam, gab die Möglichkeit, die Präsentationen wahrzunehmen, deren Thematik an die Fragen der Bibliotheksaufgaben und -benutzer anknüpfte, und zwar im Geiste jener Konzepte, die in dem bekanntesten Werk Paul Ladewigs „Bibliothekskatechismus“ besprochen wurden.